

SELÇUKLU DEVLETLERİNDE SUİKASTLAR

Hasan Taşkıran

SELENCE

**SELÇUKLU
DEVLETLERİNDE
SUIKASTLAR**

SELÇUKLU DEVLETLERİNDE SUIKASTLAR

Hasan Taşkıran

Selenge Yayınları
İstanbul - 2015

Selenge Yayınları No: 79
Tarih Dizisi: 66

Kapak-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih ve Redatsiyon
Nargiza Turaeva

Baskı-Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Tel: 0212 446 88 46

ISBN 978-605-4944-03-3

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 514 45 73 Faks: 0212 511 09 25
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

Canım aileme...

ÖNSÖZ

Selçuklu Devletlerinde Suikastlar isimli bu çalışmamız, siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yönüyle birçok çalışmaya konu olmuş olan Selçuklu devletlerinde vukû bulan suikastları ele almaktadır. Çalışmamız, başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere Irak, Suriye ve Anadolu Selçuklu devletlerinde sultanlık makamı, vezaret ve emîr konumundaki kişilere yönelik suikastları içermektedir. Bu çalışmanın temel amacı, özellikle bu devletlerde gerek Bâtınîlerin, gerekse devlet adamlarının nüfuz elde etmek için giriştikleri suikastları tespit ederek, suikast eylemlerini detaylı bir şekilde aktarmak ve tartışmalı birtakım ölümlerin, dönemin kaynaklarına bağlı kalmak suretiyle, faillerini ortaya çıkarmaya çalışmak, bu suikastların devlet ve toplum üzerinde yaratmış olduğu infiale bir nebze de olsa ışık tutabilmektir.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum bu çalışmamın kitap olarak yayım hayatına kazandırılması hususunda kıymetli fikirlerini benden esirgemeyen başta tez hocam Sayın Doç. Dr. Muhittin Kapanşahin'e, maddi, manevi desteklerini gördüğüm Sayın Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı hocama ve olumlu eleştirilerinden dolayı Bitlis Eren Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hasan TAŞKIRAN
Bitlis, 2014

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Kısaltmalar	13
Giriş	15
Kaynaklar	19

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş evresinde İslam dünyasının genel durumu.....	35
2. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu	39
3. Hasan Sabbah ve Haşhaşiler örgütü.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

1. Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş devri suikastları.....	57
1.1. Sultan Alparslan suikastı	57
1.2. Sultan Melikşah suikastı	69
1.3. Sultan Melişak dönemi suikastları.....	78
1.3.1. Cemâlû'l-Mülk b. Nizâmû'l Mülk Suikastı	78
1.3.2. Nizâmû'l-Mülk Suikastı	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Büyük Selçuklu Devleti'nde fetret devri ve sonrasındaki suikastlar	87
1.1. Sultan Berkjaruk'a yönelik suikast girişimi	87
1.2. Sultan Berkjaruk dönemi suikastları	92
1.2.1. Emîr Üner İsyanı ve Suikastı	92
1.2.2. El-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcelîl b. Muhammed ed-Dihistânî Suikastı.....	93
1.2.3. Abdurrahman Sümeyremi Suikastı	94

1.2.4. Emîr Bilge Beg Suikastı	94
1.2.5. Kadı ve Fakih Sınıfından Suikastlara Maruz Kalan Önemli Kimseler	95
1.3. Sultan Muhammed Tapar'a Yönelik Suikast Girişimi	95
1.4. Sultan Muhammed Tapar Dönemi Suikastları	102
1.4.1. Emîr Ayaz'ın Öldürülmesi	102
1.4.2. Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk Suikastı	104
1.4.3. Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk Suikastı	105
1.4.4. Emîr Mevdûd b. Altuntegin Suikastı	106
1.4.5. Meraga Emîri Ahmedîl Suikastı	108
1.4.6. Kadı ve Fakih Sınıfından Suikastlara Maruz Kalan Önemli Kimseler	108
1.5. Sultan Sancar Dönemi Suikastları	109
1.5.1. Kasîmüddevle Aksungur el-Porsukî Suikastı	109
1.5.2. Vezir Ebu Nasr Ahmed Kaşanî Suikastı	111
1.5.3. Tâcû'l-Mülûk Börî Suikastı	113
1.5.4. Şemsü'l-Mülûk İsmail b. Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğ-tekin Suikastı	113
1.5.5. Dımaşk Hâkimi Mahmud'un Suikast Sonucu Öldürülmesi	115
1.5.6. El-Mukarreb Cevher Suikastı	115
1.5.7. Mansûr el-Herevî, Abdüllâtîf b. el-Hucendî ve Girdbazu Suikastları	116
1.6. Halkın Bâtınî Suikastlarına Karşı Tutumu: İsfahan Örneği	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. Irak ve Suriye Selçuklu Devletlerinde Suikastlar	123
1.1. Irak Selçuklu Devletinde Suikastları	123
1.1.1. Sultan Mahmud Dönemi Suikastlar	124
1.1.1.1. Vezir Kemalülmülk Ali b. Ahmed es-Sümeeyremi Suikastı	124
1.1.2. Sultan Mesud Dönemi Suikastları	126
1.1.2.1. Halife Müsterşid Suikastı	126
1.1.2.2. Halife er-Raşid Billâh Suikastı	129
1.1.2.3. Melik Davud Suikastı	133
1.1.2.4. Atabeg Abdurrahman Toganyürek ve	

Emîr Abbas Suikastları.....	135
1.1.3. Sultan Melikşah Suikastı.....	138
1.1.4. Sultan II. Muhammed Dönemi Suikastları	141
1.1.4.1. Hasbeg b. Belengerî ve Candar Zengi Suikastları ..	141
1.1.5. Sultan Süleymanşah Suikastı	143
1.1.6. Sultan Arslanşah Suikastı.....	147
1.1.6.1. Emîr İnanç İsyanı ve Suikastı	151
2. Suriye Selçuklu Devletinde Suikastlar	154
2.1. Melik Rıdvan Dönemi Suikastları.....	155
2.1.1. Vezir Cenâhüddevle el-Hüseyn b. Aytekin Suikastı..	155
2.1.2. Efamiye Kalesi Reisi İbn Mûlaib Suikastı	159
2.2. Melik Alp Arslan Suikastı.....	162
2.2.1. Atabeg Lülü Suikastı	165

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Suikastları.....	167
1.1. Sultan Ve Hanedan Üyelerine Yönelik Suikast Girişimleri..	168
1.1.1. Sultan I. Alâeddin Keykubâd Suikastı	168
1.1.2. Çok Başlı Yönetim ve İki Önemli Suikast	184
1.1.2.1. Sultan II. Alâeddin Keykubâd Suikastı	187
1.1.2.2. Rükneddin IV. Kılıç Arslan Suikastı.....	193
1.1.3. III. Gıyâseddin Keyhüsrev Suikastı.....	199
1.2. Önemli Devlet Adamlarına Yönelik Suikastlar	207
1.2.1. Sâdeddin Köpek Suikastı	207
1.2.2. Şemseddin Hasoğuz ve Esadeddin Ruzbeh Suikastı ..	215
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA	225
DİZİN	237

KISALTMALAR

ADTCF	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin
BKM	: Başbakanlık Kültür Müstesarlığı
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
E.Ü	: Erciyes Üniversitesi
Ege Ü	: Ege Üniversitesi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
KB.	: Kültür Bakanlığı
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi

GİRİŞ

Suikast, kavramsal olarak toplum ve devlet içerisindeki önde gelen tanınmış bireylere yönelik, kişilerin, örgütlerin yahut devletlerin önceden hazırlamış oldukları plan neticesinde bu önemli insanların hayatlarına kastetmek suretiyle bertaraf etme yöntemidir. Kesin sonuç elde edilmek için girişilen suikastlar, bazen netice elde edilirken bazen de planlandığı gibi sonuçlanmamıştır. Suikast eylemleri en eski zamanlardan günümüze kadar gelmiş olan eski tarihî hadiselerdir. Bu bağlamda Ortaçağ Türk-İslam tarihinde mühim bir mevki işgal eden ve döneme damgasını vurmuş olan Selçuklu devletleri birçok yönleriyle farklı araştırmalara konu olmuş olsa da, bünyesinde özellikle siyasi suikast eylemleri sıkça görülen bu devletlerle ilgili henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Selçuklu tarihi araştırmaları için büyük bir eksiklik teşkil eden suikastlar konusu, **Selçuklu Devletlerinde Suikastlar** başlığını verdiğimiz çalışmamız ile döneme damgasını vuran ve günümüzde bile hâlen tartışmalı olan devlet ricalindeki şüpheli ölümlerin mevcudiyeti, başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere Irak, Suriye ve Anadolu Selçuklu devletleri içerisindeki önemli suikastlar ele alınarak incelenecek ve bu manada büyük bir eksikliğin tamamlanmasına çalışılacaktır.

Araştırma konumuz olan suikastların belirlenmesinde başta Selçuklular döneminde kaleme alınmış olan ana kaynaklara başvurarak, bu kaynakları derinlemesine incelemek suretiyle tertibata veya komploya maruz kalmış olan kişilerin tespitini yaptık. Bu kişilerin tespitini iki ana hat üzerinden yapmaya çalıştık. Devlet içerisinde Bâtınîlerin girişmiş oldukları suikastlara maruz kalanlar ve devlet içerisinde iktidar hırsına kapılmış olan devlet adamlarının rakiplerini tasfiye etmek için hazırlamış oldukları komplolar.

Selçuklu devletlerindeki bu iki suikast modelinden birisi, Bâtınî grupların devlet adamlarına yönelik suikastlarıdır ki, bazen aşikâr bir şekilde yapılırken bazen de gizli yapılmaktaydı. Bunlar adeta devletin en üst kademelerindeki idareci ve yöneticileri ya kendi direktifleri neticesinde emirlerine sokuyorlar ya da onları zehirli hançerleriyle ve planlı bir şekilde iyi hazırlanmış suikast eylemleriyle yaralamakta veya kesin sonuç elde etmek için öldürmekteydiler. Bir diğeri, Selçuklu Devleti, hanedanın ortak malı olduğundan hanedan mensuplarının iktidarı elde etmek için başvurdukları suikastlardır. Bu suikastların çoğu ölümle neticelenmiştir. Gerek sultan olsun gerek idareciler olsun, bazıları suikast neticesinde öldürülmüştür.

Biz, burada, ilk aşamada Büyük Selçuklu, Irak, Suriye ve Anadolu Selçuklu devletlerindeki suikasta uğrayan sultanlar, vezirler ve diğer idarecileri tespit etmeye çalıştık. İkinci aşamada ise, tespit ettiğimiz kişilerin nasıl ve niçin suikasta maruz kaldığını ve bu komploların tarihi arka planlarını, sebep ve sonuçlarına değindik. Gerek Bâtınî gruplarının gerek hanedan üyelerinin bu konudaki faaliyetlerini, gerekse devletlerin zayıf olduğu durumlarda iktidarlarını sağlamlaştırmak için bazı nüfuzlu devlet görevlilerinin ve idarecilerin istediği kişiyi başa geçirmek için mevcut sultanları, kendisi ile muhalefet eden diğer devlet adamlarını nasıl bertaraf ettiklerini tespit etmeye çalıştık.

Bilhassa Selçuklu devletlerindeki suikast girişimlerine neden olan etkenler ve bunların evvelindeki olayların belirtilmesi, yapılan bu girişimlerin sonucunda devletin nasıl bir hal aldığını vurgulamak için bu çalışmaya girilmiştir. Çalışmanın ana amacı, özellikle öldürülen veya ölüm şekillerinden şüphe duyulan, idareci ve diğer devlet görevlilerinin suikastlarının ifşa edilmesi, bu bağlamda muasır müverrih ve kaynakların, bu olaylara yaklaşımını belirterek, karşılaştırmalı bir ortak paydada bu suikastları gün yüzüne çıkarmaktır. Elbette bunları anlatırken o dönemde gerek Büyük Selçuklu Devleti gerek Irak, Suriye ve Anadolu Selçuklu devletlerinin içinde bulundukları durumlardan bahsederek, dönemin mevcut atmosferini genel hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Bu çalışmada amaç, yukarda da değindiğimiz üzere, Selçuklu devletlerinin içinde bulundukları durumları, özellikle suikast girişimlerindeki hedefi ve bu eylemlerin neticelerinin devlet ve toplumda uyandırdığı olumsuz durumları

açığa çıkarmaktır. Yine o dönemdeki suikast eylemlerinde özellikle Bâtınîlerin takip ettikleri yöntem ve taktikler ile bu girişimlerde kullanılan aletler ve malzemelerin belirlenmesinde suikastın şekli bize önemli bilgiler sunacaktır. Selçuklu devlet adamlarının, öldürttükleri devlet adamlarını nasıl öldürdüklerini ve bunun için hangi devletlerden veya gruplardan destek aldıklarını, özellikle de bu devlet adamlarının Bâtınîler ile ilişkilerini ve anlaşmalarını ortaya koymaya çalıştık. Bu da bize şüpheli ölümlerin gün yüzüne çıkarılması konusunda yardımcı oldu.

Çalışmanın hazırlanmasında karşılaşılan en büyük sorun ise, yararlandığımız dönemin ana kaynaklarında suikast eylemlerinin detaylı olarak anlatılmamış olmasıydı. Suikast olduğunu belirten kaynaklar hadiseyi ya yüzeysel olarak aktarmışlar ya da ketum bir tavır takınarak olayla ilgili suskunluklarını bozmamışlardır. Bunun sebebi, hiç şüphesiz bazılarının devlet sadaretinin vermiş olduğu bağışlarla yaşamını sürdürmeleri ve otorite sahiplerinin düşmanlıklarını kazanmamak, tasfiyelerine maruz kalmamak için onlarla ilgili kötü bir ihbarda bulunmamış olmalarıdır. Halbuki Bâtınîlerin girişmiş oldukları suikast eylemlerini her döneme göre listelemişlerdi. Bâtınîlerin *Şeref Listesi* ismini verdikleri bu listeye ve yine bu gurubun değerli birçok eserine ulaşmak mümkün değildir. Çünkü Moğol istilasını esnasında Alamut kalesinin düşmesiyle buradaki kütüphaneler yakılmıştır. Tüm bu sıkıntılara rağmen hazırlamış olduğumuz çalışmamızın Selçuklu tarihi içinde karanlık kalan bir alanın aydınlatılmasına katkıda bulunmasını ümit ederiz.

KAYNAKLAR

Çalışmamızı hazırlarken başvurduğumuz ana kaynaklar ve araştırma eserlerini, bu başlık altında vermeyi uygun gördük. İlgili eserleri verirken, onların müellifleri ve kitapların muhtevası hakkında bir takım tanıtıcı bilgileri de vermeye çalıştık.

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*. İslam dünyasının yetiştirmiş olduğu en büyük tarihçilerden birisi olan İbnü'l-Esîr, tarihi olayları aktarmada gösterdiği hassasiyeti ve güvenilir kaynaklara başvurmasıyla tanınmaktadır. Kendisi 1160 yılında Cizre'de doğmuş, daha sonra oradan ailesiyle birlikte dönemin önemli kültür merkezlerinden Musul'a giderek tahsil hayatına devam etmiş ve Musul Atabeglerinin hizmetine girmiştir. Kendisine devlet kademelerinde önemli görevler teklif edilmesine rağmen mevki sahibi olmak yerine ilimle ilgilenmeyi, eserler vermeyi tercih eden İbnü'l-Esîr, 630/1233'te Musul'da vefat etmiştir.¹

Orta zaman Türk-İslam tarihi araştırmaları için büyük öneme sahip olan *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eser, dünyanın yaratılışı ile başlamakta ve 1231 yılına kadar olan hadiseleri aktarmaktadır. Bu yönü ile adeta bir genel tarih eseridir. Müellifin eserinin bu özelliğinden dolayı çalışmamızın her safhasında istifade ettik. Özellikle Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, Bâtınîlerin gerek Büyük Selçuklu Devleti bünyesinde, gerek Irak ve Suriye Selçuklu devletlerindeki suikastlarına maruz kalan devlet adamlarının tespitinde, bu suikast eylemlerinin detaylandırılması, Hasan Sabbâh'ın hayatı, Selçuklu-Bâtınî mücade-

¹ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s. 26-27.

lesini ilgilendiren daha pek çok olayı oldukça ayrıntılı olarak kapsamından dolayı çalışmamızda başvuru kaynaklarının başında gelmektedir. Çalışmamızı hazırlarken *El-Kâmil Fi't-Tarih*'in Türkçe tercümesinin X, XI ve XII. ciltlerinden istifade ettik.²

Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z- Zeman Fî Tarihi'l-Âyan*. 1186 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve anne tarafından dedesi olan ünlü vaiz, din bilgini Cemalüddin İbnü'l-Cevzi'nin torunudur. Ona atfen kendisine de İbnü'l-Cevzi lakabı verilen Ebu'l-Muzaffer Yusuf'un *Mir'âtü'z- Zeman Fî Tarihi'l-Âyan* isimli eseri, yaratılıştan başlayarak kendi ölüm tarihi olan 654/1257 yılına kadar vukû bulan olayların anlatıldığı genel bir vekayinâmedir. Sibt İbnü'l-Cevzi, eserinde Garsunni'ne lâkaplı Ebu'l-Hasen Muhammed b. Hilâl es-Sâbi'nin (1025/1088) kaleme aldığı bugün elimizde bulunmayan "*Uyunu't-tevarih*" (Tarihlerin Kaynakları) adlı eserinden çok geniş biçimde önemli nakiller yapmıştır. Ayrıca İbnü'l Cevzi, İsfehani, Sem'âni, İbn Asakir, İbnü'l-Kalanisi gibi müelliflerden de önemli nakiller yapmıştır. Bu yönü ile çok kıymetli bilgiler içeren zengin bir kaynak eserdir. Kaynakta Suriye'de Büyük Selçuklular ile Bâtınîler arasında yaşanan hadiseler ve Bâtınîler tarafından katledilen, suikasta maruz kalan şahsiyetler hakkında bilgiler mevcuttur. Bu yönü ile önemli olan bu eserin Ali Sevim tarafından Selçuklularla ilgili Tuğrul Bey'den 1088 tarihine kadar hazırlanmış olan kısımlarından istifade ettik.³

Ebü Abdullah Muhammed el-Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*. Azîmî, 483/1090 tarihinde Halep'te doğdu. Hayatı genellikle bu şehirde geçmiş olan müellifimiz hakkında dönemin biyografi eserlerinde pek fazla bilgi mevcut değildir. *Târîhu'l-Azîmî* adlı eser, yaratılıştan başlayarak 538/1144 yılına kadar meydana gelen olayları tarih başlıkları altında kısa cümlelerle aktarmaktadır. Eseri özellikle Suriye ve Irak'taki Bâtınî faaliyetleri ve suikastlara maruz kalan kişileri tarihlendirmek amacıyla kullandık. Eserin Ali Sevim tarafından "*Selçuklular Dönemi ile İlgili Bölümler 430-538/1039-1144*" adıyla Türkçeye

2 İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özaydın), C. X-XII, Bahar Yay., İstanbul 1987.

3 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zeman Fî't-Tarihi'l-Âyan (Selçuklular)*, (Haz. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011.

tercüme edilen kitaptan istifade ettik.⁴ Kaynağı dipnotlarda *Azîmî Tarihi* şeklinde kullandık.

Sadre'd-Dîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseyinî'nin *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. El-Hüseyinî'ye (öl. 1194) ait olduğu tahmin edilen *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* adlı eser ve yazarı hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Eserin diğer bir isminin de *Zübdetü't-Tevârih* olduğu belirtilmekle birlikte, iki yerinde müellif ismi olarak Sadre'd-Dîn Hüseyinî geçmektedir. Eser, gerek Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, gerek Irak Selçuklu Devleti ile ilgili önemli bilgi hazinesine sahiptir. Bilhassa Irak Selçuklu Devleti'ndeki Bâtınî suikastları ve devlet adamlarının bir birlerini tasfiye etmeleri konusunda kayda değer bilgiler içermektedir. Özellikle Selçuklularda hançerlenerek öldürülen vezir Nizâmü'l-Mülk suikastı, Sultan Muhammed Tapar'a yönelik komplo girişimi ve o dönemdeki diğer bazı Bâtınî suikastlarını anlatmak için esere önemli ölçüde başvurduk. Eser, Necati Lûgal tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵

Kıvâmüddin Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* ve *Nuhbetü'l-Usra*. Bündârî, 586/1190'da İsfahan'da doğmuş ve gençlik yıllarını orada geçirdikten sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyubîler'in hizmetinde kâtip olarak görev yapmış ve 1245'te Dımaşk'ta ölmüştür.⁶ Selçuklu vezaret makamında bulunmuş olan vezir Enûşirvan b. Hâlid'in hatıralarını yazıp 1134 yılına kadar yaşanan olayları anlattığı *Fütûru zamâni's-sudûr* ve *Sudûru zamâni'l-fütûr* adlı eseri İmâdeddîn Kâtib el-İsfahanî tarafından Arapça'ya çevrilerek *Nusratu'l-fetre* ve *'usratu'l-fitra* adıyla 1194 yılına kadar yaşanan olayları anlatan bir eser haline getirilmiştir. Bündârî, özetleyerek *Zübdetü'n-Nusra* ve *Nuhbetü'l-Usra* adını verdiği bu eseri 623/1226 yılında asıl metindeki ifadeleri kendi ifadeleri ile değiştirmeden, Irak ve Horasan Selçuklularının tarihini aktaracak şekilde tamamlamıştır.

4 Azîmî, *Azîmî Tarihi*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 2006.

5 Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lûgal), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.

6 Abdülkerim Özaydın, "Bündârî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 6, s. 489-490.

Çalışmamızı hazırlarken en sık başvurduğumuz kaynaklardandı. Çünkü doğrudan Selçuklu tarihini konu edinmiş bir eserdir. Kaynakta özellikle Nizâmü'l-Mülk suikastı, Bâtınîlerin İsfahan'daki gizli faaliyetleri, yine Sultan Muhammed Tapar'a yönelik suikast girişimi, Irak Selçuklu Devleti bünyesinde meydana gelen Bâtınî suikastları ve devlet adamlarının girişmiş oldukları suikastların yanı sıra Sultan Sancar döneminde Bâtınîler ile olan mücadelelere değinilmektedir. Yine Sultan Sancar döneminde Bâtınîlerce öldürülen devlet görevlilerini konu edinen önemli bir eserdir. Eser Kıvameddin Burslan tarafından *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir ve biz de çalışmamızda bu tercümeyi kullandık.⁷

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb*. Asıl adı Kemalüddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed olan müellif, Arap Ukaylî kabilesine mensup Cerâdeoğulları ailesinin bir çocuğu olarak 1192'de Halep'te doğmuş ve 12 Nisan 1262 tarihinde de Kahire'de ölmüştür. Şair, âlim ve devlet adamı olarak Eyyubîler'in ileri gelen bilginlerinden-di.⁸ Hal tercümesi özelliği taşıyan *Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı eser, sultanların, devlet adamlarının ve ünlü şahsiyetlerin biyografilerini sunmaktadır. Özellikle Halep'li ünlü tarihi kişiliklerin biyografilerini anlatması hasebiyle önemlidir. İbnü'l-Adîm, özellikle Azîmî'nin *Târihu'l-Azîmî* adlı eserinden büyük oranda istifade ederek, nakillerde bulunmuştur. Konumuz ile ilgili olarak Cenahüddeve Hüseyin, Alp Arslan b. Rıdvan, İbn Mülaib, Aksungur el-Porsukî, Emîr Mevdûd gibi devlet adamlarının suikast hadiselerinin detaylı olarak anlatılmasının yanı sıra özellikle Sultan Alp Arslan ve Nizâmü'l-Mülk'ün biyografilerini içermesi hasebi ile önemlidir. Çünkü çalışmamızda bu şahısların suikast detaylarını anlatırken sık sık bu esere başvurduk. Eserin Ali Sevim tarafından Arapçadan Türkçeye kazandırılmış olunan tercümesinden yararlandık.⁹

7 Bündârî, *Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yay., 2. Baskı Ankara 1999.

8 Geniş bilgi için Bkz. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20 s. 478-479.

9 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Tarihi Haleb (Selçuklular Tarihi)*, (Haz. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1989.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr* ve *Âyet-üs-Sûrûr*. Râvendî, İran'ın Kâşân civarındaki Ravend kasabasına mensuptur. Kendisi önemli bilginlerin yetiştiği bir aileye mensuptur. Büyük bir âlim olan dayısı Taceddin Ahmed, onu himayesine alarak yetiştirmiştir. Dayısının himayesinde bütün Irak'ı gezmiştir. 577/1181'de Irak Selçuklu sultanı III. Tuğrul'un himayesine girerek "Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti" anlamına gelen *Râhat-üs-Sudûr* ve *Âyet-üs-Sûrûr*, adlı eserini 1202 yılından itibaren yazmaya başlamış ve birkaç yıl sonra da bitirmiştir. Râvendî, Farsça kaleme almış olduğu bu eserini, Irak Selçuklu Devleti'nin 1194'te yıkılması sebebiyle, Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e (1192-96, 1205-1211) ithaf etmiş ve kendisi bizzat Konya'ya giderek sultana sunmuştur. Eser, Selçukluların başlangıcından 1194'e kadar olan tarihini ihtiva etmektedir. Bu eseri önemli kılan şey, başta yine Selçuklular döneminde kaleme alınıp da günümüze ulaşamayan Zâhiru'd-Din Nişaburî'nin *Selçuknâme*'si ve Ebû Tahir-i Hatunî'nin *Tarih-i Âl-i Selçuk*'tan önemli derecede istifade etmiş olmasıdır. Diğer önemi ise, çalışma konumuz itibari ile, gerek Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devri ve sonrası, gerekse Irak Selçuklu Devleti bünyesinde Bâtınîlerin ve devlet adamlarının girişmiş oldukları suikastların belirlenmesinde büyük fayda sağlamış olmasıdır. Özellikle suikasta maruz kalmış Selçuklu devlet adamlarının komplo hadiselerinin detaylı olarak anlatıldığı önemli bir eserdir. Ahmet Ateş tarafından iki cilt olarak Türkçeye kazandırılmıştır. Biz de çalışmamız esnasında bu tercümeden istifade ettik.¹⁰

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Asıl adı İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî olan İbn Kesir, 1300 yılında Busrâ'da doğmuş ve 1373 yılında da Dımaşk'ta ölmüştür. Hadisçi ve tarihçi olan İbn Kesir'in en önemli eseri, Arapça kaleme aldığı 14 ciltlik *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı Büyük İslâm Tarihi'dir. Siyasi tarih açısından zayıf olsa da, Selçuklu tarihi açısından önemli olan eserdeki biyografileri kitabımızda kısmen kullanmaya çalıştık.¹¹

¹⁰ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr* ve *Âyet-üs-Sûrûr*, C.I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.

¹¹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1995.

Gregory Abû'l-Farac Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*. XIII. Yüzyıl Süryani müelliflerinden olan Malatyalı Abû'l-Farac'ın(öl.1286), Hz. Âdem'den başlayarak 1285 yılına kadarki tarihi olayları anlatan eseri, kronolojik ve tarihi bir ansiklopedi niteliğini taşıyan genel bir vakayinamedir. Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümü daha ziyade siyasi, ikinci ve üçüncü bölümleri ise kilise tarihini içermektedir. Müellif, eseri yazarken Süryani seleflerinden başka İran ve Arap tarihçilerinden de yararlanmıştır. Yazarın İbnü'l-Esîr'den büyük ölçüde faydalandığı muhakkak. Fakat yazar, Selçuklular tarihi için esas itibarıyla Sıbt İbnü'l-Cevzî'den oldukça faydalanmıştır. Ama yine de kendisi birtakım tamamlayıcı bilgileri ilave etmiştir. Konumuz ile ilgili hususlarda önemli derecede istifade ettik. Özellikle Selçuklu sultanlarına yönelik suikast girişimlerinde Müslüman müelliflerin değinemediği veya ketum kaldıkları hususların ortaya konulması için büyük ölçüde yararlandık. Süryanice yazmış olduğu bu eserini dostlarının ricası üzerine yine kendisi Arapçaya tercüme etmiştir.

Eser, Süryaniceden Ernest A.Wallis Budge tarafından İngilizce'ye, Ömer Rıza Doğrul tarafından da iki cilt halinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Bizde Türkçeye çevrilmişinden istifade ettik.¹²

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Girigor'un Zeyli*. Ermeni kaynaklarının en önemlilerinden olan Vekayinâme, Urfa'da başrahip olarak yaşamış olan Mateos tarafından yazılmıştır. Müellif hakkında pek fazla bilgi yoktur. Ancak eserinde M. 952-1136 yılları arasındaki olaylara değindiği için ölümü de bu tarihten sonradır. Konumuzla ilgili olarak Bâtınîlerin öldürdükleri şahsiyetlerle ilgili az da olsa bazı bilgiler mevcuttur. Eser, Papaz Grigor'un yazdığı zeyl ile tarihi hadiseler 1162 yılına değin uzatılmıştır. Eser Hrant Andreasyan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Biz de bu çeviriden yararlandık.¹³

Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*. İran'ın meşhur tarihçilerinden olan Ata Melik Cüveynî (1226–1283) Bağdat'ta dün-

¹² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I-II, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1945.

¹³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (Çev. Hrant Andreasyan), TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000.

yaya gelmiştir. Ailesinin ilim ve bürokrasi ile uğraşması kendisinin de kâtiplik gibi önemli bir görevde bulunması, eserinin önemini artırmıştır. Hülâgu'nun hizmetinde bulunan Cüveynî, İsmâîlilere karşı yapılan seferlere bizzat katılmıştır. Bu sebeple eserinde İsmâîlilik, Bâtınîlik, Hasan Sabbâh konularına oldukça geniş yer vermiştir. Eserin özellikle son faslı Bâtunî yahut Haşhaşi tarihi için mühim bilgiler içermektedir. Biz de bu kaynak eserin muhtevasından dolayı, özellikle Haşhaşi hiyerarşisi içerisinde bu terör grubunun başa geçen reislerinin dönemlerindeki Selçuklu devletleri bünyesinde kalkışmış oldukları suikastların nakledilmesi hususunda büyük ölçüde istifade ettik. Müellifin Farsça kaleme aldığı bu eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan Türkçe tercümesini kullandık.¹⁴ Dipnotlarda Cüveynî, şeklinde kullandık.

Reşîdüddin Fazlullâh b. Ebu'l-Hayr İmâde'd-Dîn el-Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*. Yahudi asıllı iken sonradan Müslüman olan Reşîdüddin, Miladi 1240 tarihinde Hemedan'da doğmuştur. Kendisi iyi bir hekim, ilim adamı ve güçlü kaleme sahip bir edebiyatçıydı. Özellikle tıp alanındaki geniş bilgi birikimine sahip olması, çok kısa zaman içinde İlhanlı sarayına girmesine imkan sağlamıştır. Müellif, tıp ve edebiyatın yanı sıra, aynı zamanda ilahiyat, kelam, tarih, ziraat ve mimari konularında esaslı bir bilgiye sahiptir. O, Arapça, Farsça, Moğolca, Türkçe, İbranice ve bir rivayete göre Çince de biliyordu. Onun bu birikimli halini fark eden Gazan-han, İlhanlı sarayında kendisine vezir tayin etti. Gazan-han, ondan kendi zamanına kadar bir umumi vakayiname yazmasını istedi. Müellifin *Câmiu't-Tevârih*, ismini vermiş olduğu bu eser, iki cilt halinde hazırlanmıştır. Birinci cilt, iki bölümden oluşmaktadır. İlk cildin birinci bölümünde Türk ve Moğol kabilelerinden bahsederek, ikinci bölümde ise başlangıçtan itibaren Gazan-han'ın ölümüne kadar olan Moğol tarihini ihtiva eder. İkinci cilt de yine ilk ciltte olduğu gibi iki bölüm şeklinde düşünülmüştür. İkinci cildin birinci bölümü doğulu müelliflerin kullanmış olduğu metoda göre yaradılıştan başlayarak h.700/1300'e kadar meydana gelmiş olan olayları içerir. Bu cildin ikinci kısmı ise üçüncü bir cilt düşünüldüğü için, Olcaytu-han'ın dönemini kapsa-

¹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, C.I-III, (Çev. Mürsel Öztürk), KB. Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.

ması öngörülümüşse de, bu gerçekleşmemiştir. Bu eserde bizi ilgilendiren husus, özellikle İsmaililer yani Bâtınîlerin girişmiş oldukları suikastları iyi bir şekilde nakletmesidir. Özellikle de Sultan Berkýaruk, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sancar dönemleri ile Irak Selçuklu Devleti'ndeki suikastları anlatırken istifade ettik. Eser, Ahmet Ateş tarafından Farsça olarak iki cilt halinde neşredilmiştir. Biz Ahmet Ateş'in hazırlamış olduğu neşirden yararlanılarak hazırlanmış olunan ikinci cildin Türkçe tercümesinden istifade ettik.¹⁵

İbn Bibî, *el-Evâmîrû'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*. İbni Bibî olarak bilinen müellifin künyesi, El-Hüseyin bin Muhammed bin Ali el-Cafer er-Rugadi'dir. Annesi Bibi Hatun Nişabur Şafiilerinden Kamalü'd-din Simnani'nin kızı, babası Necmü'd-din Muhammed Tercüman ise İran'daki Curcan şehrindeydir. İbni Bibi, annesi ve babasıyla beraber, M.1231 yılında Konya'ya gelmiştir. Babası, M.1236'da II. Gıyaseddin Keyhüsrev (M.1236–1246) tarafından tercümanlık görevine getirilmiş ve M.1272 yılında ölümüne kadar bu görevde bulunmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1192-1280 yılları arasındaki dönemi hakkında temel kaynak olan *Tarih-i İbn Bibi* veya *Selçuknâme* olarak da bilinen *el-Evâmîrû'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eser, Moğolların Anadolu umumi valilerinden ve müverrih kimliğiyle de ön plana çıkmış olan Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin kendisine Rum ülkelerin fethinden başlamak üzere Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihini yazmasını emretmesi üzerine kaleme alınmıştır.

Farsça kaleme alınan bu eser, Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluş evresini müellifin araştırma imkânı bulamadığı için kitabını Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht ilan etmesi ve kısa bir süre sonra ölümünden (588/1192) itibaren başlamıştır. Müellifin en çok üzerinde durduğu ve geniş olarak bahsettiği kısım, Sultan I. Aleâddin Keykubad (1220-1237) dönemidir. Kaynakta en son bahsedilen dönem ise Sultan Gıyâseddin Mesud (1280-1284) dönemidir. Eser, 1192 tarihinden başlayıp İbn Bibi'nin vefat ettiği 1282 yılına kadarki Anadolu Selçuklu Devleti tarihini kapsamaktadır.

¹⁵ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, (*Selçuklu Devleti*), (Çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2011.

Herbert W. Duda'ya göre bu eser esas itibari ile ne bir kronik, ne de pragmatik anlamda yazılmış bir tarih eseridir. Daha ziyade XIII. asırdaki yüksek İslam kültürünün parlak ışığında yansıyan Fars dilinde yazılmış bir hatırat kitabıdır.¹⁶ Osmanlı Devleti padişahı II. Murad zamanında Yazıcızâde tarafından muhtasar olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Yurtdışında ise ilk defa Houtsma tarafından 1902 yılında Leiden'de yayınlanmıştır. Türkiye'de A. Sadık Erzi, Selçuklu döneminin en önemli yerli kaynağı olarak belirttiği bu eseri, 1956 yılında TTK yayınları arasında faksimile olarak yayınlamıştır. Eserin Türkçeye tam tercümesi ise Mürsel Öztürk tarafından iki cilt olarak yayınlanmıştır.¹⁷ Birinci cildini özellikle Sultan Aleâddin Keykubâd suikastı için kullandık, ikinci cildini ise Sultan Keykubâd'dan sonraki Moğol tahakkümü dönemindeki suikastları aktarmak için kullandık. Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki suikast hadiselerini anlatırken bu kıymetli eserden oldukça istifade ettik ve sık sık dipnotlarda kullandık. *Anonim Selçukname*. Yazarı bilinmeyen bu eser, 765/1363 yılında Eretnalılar zamanında Selçuklu şehzadelerinden biri adına kaleme alınmıştır. Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçukluları sonuna kadar olan bilgileri içine alan eser Farsça 47 varaktan ibarettir ve bilinen tek nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale yazmaları arasında (Collect. Schefer, 1553) kayıtlı bulunmaktadır. Eser hakkında ilk bilgileri T. Houtsma vermektedir. Eser Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1952'de Türkçe'ye çevrildi.¹⁸ Bizde bu eserin Türkçe tercümesini kullandık. Anadolu Selçuklu dönemi müelliflerinden İbn Bibî'nin sultan ve şehzade suikastlarında ketum veya sesiz kaldığı durumlarda *Anonim Selçuknâme*, tam aksine doğrudan suikastın azmettiricilerinin kim olduğunu açıkça belirtmiştir. Nitekim Sultan I. Aleâddin Keykubad suikastı konusunda İbn Bibî onun sadece zehirlenerek öldüğünü belirtirken, *Anonim Selçuknâme*'de sultanın zehirlenme hadisesinde

16 Herbert W. Duda, "İbn Bibî'nin Selçuklu Tarihi", *Şarkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1958, s. 1.

17 İbn Bibî, *el-Evâmîrû'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, C. I-II, (Çev. Mürsel Öztürk), KB. Yay., Ankara 1996.

18 *Anonim Selçuknâme*, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), Uzluk Kitaplığı, Ankara 1952.

doğrudan failin oğlu II. Gıyâseddin olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu eser diğer suikastlara da aynı yaklaşımda bulunmuştur. Bu yüzden çalışmamız esnasında sık sık kullandığımız bir kaynaktır.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*. XIII. asırda doğmuş olan Kerîmüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî'nin hayatı ile ilgili yeterli malumata sahip değiliz. Dönemin tarih ve edebî kaynaklarında ondan hiç bahsedilmemiştir. Onun hayatı ile ilgili bilgiyi, yazmış olduğu bu eserinden az da olsa çıkarmak mümkündür. O, eserinin ne önsözünde ne de metnin içerisinde ailesi ve kendisi hakkında açık bir bilgi vermediği gibi, görevinden de bahsetmemiştir. Onun kullanmış olduğu Aksarayî'ye ismine nazaran Aksaraylı olduğu söyleyebiliriz. Onun özellikle Sultan II. Gıyaseddin'in ölümünden sonra Anadolu Selçuklu divanında yaşanan hadiseleri bire bir gözlemlerine dayanarak yazması, onun divanda görevli bir kimse olduğunu gösterir.

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr, Anadolu Selçuklu tarihinin ikinci en önemli kaynağıdır. İbni Bibi'nin eserinin sona erdiği 1280'den Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar olan zaman dilimi için tek vakayinamedir. 1256'dan başlayarak 1323 yılına kadarki zamanı içine alan eser, Emîr Çoban'ın oğlu ve İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş Noyan'a ithafen yazılmıştır. Dört kısımdan oluşan eser günümüze kadar gelmiştir.

Eserin I. kısmı, İslam âleminde yaygın olan ve Selçuklu döneminde kullanılan takvimlerden bahseder. II. kısımda Hz. Peygamber'den başlayarak, Raşid Halifeler, Emevi ve Abbâsi halifelerinden özetle bahsedilir. III. kısımda Büyük Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadarki olaylardan, II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanına kadar olan Anadolu Selçuklu tarihinden bahsedilir. IV. kısımda ise XIII. Yüzyılın ikinci yarısıyla XIV. Yüzyılın ikinci yarısındaki Anadolu Selçukluları tarihiyle ilgili bilgiler verilir. Eser, Anadolu Selçuklu Devleti tarihi için kıymetli bilgiler içermektedir. Nitekim müellif, o dönemde yaşamış olması hasebiyle birçok olaya tanıklık etmiştir ve eserinde de doğrudan bu müşahade ettiği olayları nakletmeye çalışmıştır. Biz, eserin özellikle üç başlı yönetim dönemini ve Anadolu'daki Moğol tahakkümü ve bu sırada cereyan eden suikastları anlatmak için kullandık. Os-

man Turan, eserin tenkitli neşrini yapmıştır. Türkçe çevirisini ise Mürsel Öztürk yapmıştır.¹⁹ Biz de bu Türkçe çeviriden yararlandık.

İbn Şeddad, *Siretü’z-zahir Baybars* (*Baybars Tarihi II*). Anadolu Selçuklu Devleti’nin dışında yazılan ve muhteva itibari ile dönemin güçlü devletlerinden Memluklu Devleti müellifi İbn Şeddad tarafından kaleme alınan iki ciltlik *Siretü’z-zahir Baybars*’ın ikinci cildi M. Şerefüddin Yaltkaya tarafından 1941’de Türkçeye kazandırılmıştır. Bu ikinci cilt muhteva bakımından Memluklu sultanı Baybars dönemi ve sonrasını kapsamaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti tarihi ile de ilgili önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Sultan II. Gıyaseddin’in vefatı ile başlayan “üç kardeş saltanatı” ve sonrasındaki Baybars’ın Anadolu seferi, Sultan III. Gıyaseddin dönemleri için önemli bilgiler içermektedir. Sultan II. Aleâddin Keykubad, Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve Sultan III. Gıyâseddin suikastlarını anlatırken, Selçuklu saltanat coğrafyasının dışındaki bir tarafsız gözle kaleme alınmış olunan bu eserden faydalandık. Eserin *Baybars Tarihi* ismiyle hazırlanmış olunan Türkçe çevirisini kullandık.²⁰

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*. Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından yaklaşık 3 asır sonra (XVI. Yüzyıl) kaleme alınan eser, genel bir Selçuklu tarihidir. Osmanlı tarihçisi Ahmet b. Mahmud (öl. 1570) tarafından kaleme alınan eserde, Selçukluların kuruluşundan Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna kadarki olaylar anlatılır. Eserde Selçuklu sultanları ve devlet adamları hakkında bilgiler bulmak mümkün. Bundan dolayı özellikle Büyük Selçuklu Devleti’nde başta Sultan Melişah olmak üzere vezir Nizâmü’l-Mülk’ün suikastlarının yanı sıra Anadolu Selçuklu Devletindeki devlet adamlarının girişmiş oldukları suikastları detaylandırmak ve hadiseyi ayrıntılı aktarmak için bu eserden yararlandık. Eser, Erdoğan Merçil tarafından iki cilt olarak hazırlanıp akademik camiaya kazandırıldı.²¹

19 Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr ve Müsâyeretü’l-Ahyâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000.

20 İbn Şeddad, *Siretü’z-Zahir Baybars* (*Baybars Tarihi II*), (Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 2000.

21 Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. I-II, (Haz. Erdoğan Merçil), Kervan Yay., İstanbul 1977.

Ahmed b. Lütfullah Münecimbaş, *Camiü'd-Düvel*. 1631-1632 yılında Selanik'te doğdu. Selanik Mevlevihanesi Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap ederek Mevlevi olmuştur. Tahsilinin ilk yılları burada geçti ve 1654'te İstanbul'a geldi. Önce Galata Mevlevihanesi sonra da Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne giderek devrin en büyük mutasavvıflarından olan Halil Dede Efendi'nin yanında ve hizmetinde bulundu. Burada mesnevi, tefsir, hadis vs. öğrendi. Saray baştabibi Salih Efendi'den mantık, felsefe, tıp ilimlerini tahsil ederken, kendisinden önce münecimbaşılık görevinde bulunan Mehmet Efendi'den astronomi, astroloji, matematik ve hesap ilimlerini öğrendi. 1667'de hocası Mehmet Efendi ölünce onun yerine geçti.²² Bu sırada Harem-i Humayun muhasiplerinin Sultan IV. Mehmed'e bahsetmeleri neticesinde bu göreve getirildi ve sultan ona kendi zamanına kadar olan Türk-İslam tarihini kaleme almasını istedi. Münecimbaş, bu büyük külliyatında yaratılıştan 1672 tarihine kadar olan hadiseleri aktarmıştır. Münecimbaş, özellikle Anadolu Selçuklu kısmında daha ziyade İbn Bibi'den istifade etmiş olsa da, eserine orijinallik kazandıran yönü, kendisine göre aktarım ve yorumlarda bulunmasından kaynaklanmaktadır.

İslam tarihi açısından önemli olan *Camiü'd-Düvel*, müellifi tarafından Arapça olarak kaleme alınmış, sonraki dönemlerde Osmanlıcaya çevirisi yapılmıştır. Bu eser daha sonraki yıllarda farklı akademisyenler tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Biz, Selçuklular kısmıyla ilgili olarak Ali Öngül tarafından yayınlanan Türkçe tercümeden istifade ettik.²³

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*. XIV. Yüzyıl müverrihlerinden olan Yazıcızâde Ali'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgilere günümüz ilmi çalışmalarında ulaşmak pek de mümkün değildir.²⁴ *Oğuz-name* yahut *Selçuk-name* olarak da bilinen *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Selçuklu dönemi yazarlarından İbn Bibi'nin *el-Evâmîrü'l-*

22 Müellif ile ilgili geniş bilgi için Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Münecimbaş", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1979, C. 8, s. 801-806.

23 Münecimbaş, *Camiü'd-Düvel*, C. I-II, (Yay. Ali Öngül), Akademi Yay., İzmir 2000.

24 Bkz. Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, İstanbul 2002, s. 565.

‘Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye isimli eserinden büyük nakiller yapmıştır. Yalnız, müellifin yaptığı eklemeler ve çıkartmalarla tamamen farklı bir eser mahiyetini almıştır. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, içerdiği konular itibari ile Türklerin tarih sahnesine çıkışından Osmanlılara kadar olan dönemleri kapsayan umumi Türk tarihi niteliğini taşımaktadır. Eser, Sultan II. Murat-han dönemi (1421-1443, 1444-1451) sonuna kadar getirilmiştir. Kitap, Osmanlı coğrafyasında ilk Türkçe yazılan eser niteliğini taşımaktadır. Biz, eserin özellikle Anadolu Selçuklu Devleti’nin anlatıldığı kısım üzerinde durarak Dr. Abdullah Bakır tarafından hazırlanmış olan transkripsiyonundan istifade ettik ve dipnotlarda yoğun olarak kullandık.²⁵

İstifade etmiş olduğumuz dönemin kaynaklarının yanı sıra, daha önce de değindiğimiz üzere, çalışmamızla ilgili olarak, doğrudan Selçuklu devletlerindeki suikastları ele alan mustakil bir çalışma veya eser şu ana kadar ilim camiasına sunulmamıştır. Bundan dolayı biz de çalışmamızı hazırlarken ana kaynakların haricinde özellikle Batınîleri, Haşhaşileri, umumi ve özelde Selçuklu devletlerini siyasi, kültürel, dini ve fikri manada konu etmiş olan araştırma eserlerinden yararlandık. Genel olarak, çalışmamızda sıkça kullandığımız eserlerin bazılarını şu şekilde aktarabiliriz.

Büyük Selçukluların kuruluş dönemi ve Selçuklu devletlerindeki suikastları anlatmak, suikasta maruz kalmış olan sultan ve devlet adamlarının komplo öncesindeki hadisenin akışı ve gerekli ön bilgileri hazırlamak için son dönem Selçuklu araştırmacılarının eserlerinden istifade ettik. Kullanmış olduğumuz tetkik eserlerin en başında Mehmet Altay Köymen’in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri) C. I, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri) C. II, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alp Arslan ve Zamanı) C. III* gelir.²⁶ Yine aynı yazarın *Selçuklu Devri Türk Tarihi*’nden²⁷ büyük ölçüde istifade ettik. Bu müellifle aynı dönemleri çalışan ve bu meyanda benzer konuları işleyen İbrahim Kafesoğlu’nun üç önemli eserinden

25 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (Çev. Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

26 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I-III, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 2011.

27 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004.

yararlandık ve *Selçuklu Tarihi*,²⁸ *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*²⁹ ve *Türk-İslam Sentezi*'ni kullandık.³⁰ Hem Büyük Selçuklular hem de Anadolu Selçuklu devletleri için yararlandığımız bir diğer yazar, Osman Turan'dır. Onun, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*,³¹ *Selçuklular Zamanında Türkiye*,³² *Selçuklular ve İslamiyet*³³ ve *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*³⁴ adlı eserlerinden yararlandık. Selçuklu devletleri ile ilgili çalışan Erdoğan Merçil'in *Büyük Selçuklu Devleti*,³⁵ *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*,³⁶ aynı müellifin Ali Sevim ile birlikte hazırlamış olduğu *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*³⁷ ve Ali Sevim'in Suriye Selçuklu Devleti'ndeki suikastları ve bu coğrafyadaki Batını-Selçuklu mücadelelerini anlatırken *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*³⁸ isimli eserinden oldukça istifade ettik. Yine Hüseyin Kayhan'ın Irak Selçuklu Devleti'ni konu edinen *Irak Selçukluları*³⁹ isimli kitabı, suikastları anlatırken, ana kaynakların yanı sıra, en fazla kullandığımız kitaplardan bir tanesidir.

Bâtınîlerle ilgili önemli çalışmalar yapan Bernard Lewis'in 1967 yılında İngilizce olarak yayımlanan *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, adlı eseri birçok dile çevrilmiştir. Nitekim eserin önemine bi-

28 İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, BKM Yay., İstanbul 1972.

29 İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, BKM Yay., İstanbul 1973.

30 İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Yay., 4. Baskı, İstanbul 2008.

31 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay, İstanbul 1999.

32 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay, 7. Baskı, İstanbul 2002.

33 Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.

34 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK Yay., Ankara 1988.

35 Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yay., 3. Baskı İstanbul 2011.

36 Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1991.

37 Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK Yay., Ankara 1995.

38 Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000.

39 Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, 1. Baskı, Konya 2001.

naen Annick Pelissins'in, *Les Assassins, Terrorisme et Politique dans l'Islam Medieval* olarak Fransızca'ya tercüme ettiği eseri, Prof. Dr. Ali Aktan Fransızca'dan, *Haşîşiler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*⁴⁰ ismiyle Türkçeye çevirmiştir. Çalışmamızı hazırlarken Bâtınîler hakkında bilgi vermek ve eserin içinde Haşhaşilerin suikastlarına maruz kalmış olan devlet adamlarının tespiti ve suikast detaylarını nakletmede büyük ölçüde bu eserden yararlandık. Lewis'in bu eseri kadar kıymetli olan ve gerek İsmaililerle ilgili geniş bir malumat içeren gerekse özellikle bizim ulaşamadığımız birçok kaynaktan yararlanılarak hazırlanmış olması hasebiyle, Bâtınîlerin Selçuklu devlet adamlarına düzenledikleri suikastlar hakkında bilgi veren eserlerinden Farhad Daftary'nin *The Ismailis: Their History and Doctrines* adlı İngilizce eseri *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*,⁴¹ şeklinde Türkçeye kazandırılmıştır. Biz, çalışmamızda hem İngilizcesinden hem de Türkçesinden istifade ettikse de, dipnotlarda Türkçeye çevrilmiş halini kullandık. Bâtınîler, Hasan Sabbâh ve fedailerini ile ilgili önemli çalışmaları olan Laurence Lockhart'ın "*Hasan Sabbâh an Assassins*"⁴² ve M. Hodgson ile beraber kaleme aldıkları "*Alamut*"⁴³ adıyla hazırlanmış olan çalışmaların Türkçesinden istifade ettik. Neşet Çağatay ve İ. Ağâh Çubukçu'nun *İslâm Mezhepleri Tarihi*,⁴⁴ yine yoğunluk olarak Bâtınîler üzerine çalışmaları olan Abdülkerim Özeydin'in kitaplarından, makalelerinden ve ansiklopedi maddelelerinden oldukça istifade ettik. Özellikle Sultan Berkayaruk dönemindeki Selçuklu-Bâtınî münasebetlerini ve gerek Sultan Berkayaruk suikastını gerekse de Berkayaruk döneminde yaşanmış olan suikastları anlatırken *Sultan Berkayaruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m.*

40 Bernard Lewis, *Haşîşiler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yay., 1. baskı, İstanbul 1995.

41 Farhad Daftary, *The Ismailis: Their History and Doctrines*, (Çev. Erdal Toprak), *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, Doruk Yay., İstanbul 2005.

42 Laurence Lockhart, "Hasan Sabbah an Assassins", (Çev. Süleyman Tülcü), *Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, Erzurum 2006.

43 L. Lockhart ve M. Hodgson, "Alamut", (Çev. Süleyman Tülcü), *Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum 2008.

44 Neşet Çağatay ve İ. Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, AÜİF Yay., Ankara 1965.

1092-1104),⁴⁵ Sultan Muhammed Tapar suikastını ve o dönemdeki Bâtınîlerin suikast eylemlerini anlatırken de *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (m. 498-511/h. 1105-1118),⁴⁶ büyük ölçüde yararlandık. Ahmet Ocak'ın *Selçukluların Dinî Siyaseti*⁴⁷ adlı eseri de Selçuklularla Bâtınîler arasındaki mücadelenin siyasî boyutunun yanı sıra fikrî ve dinî boyutlarını da aktarması açısından önemlidir. Sultan Sancar döneminde meydana gelen suikastları anlatırken büyük ölçüde bu eseri kullandık, Seyfullah Kara'nın *Büyük Selçuklularda Mezhep Kavgaları*,⁴⁸ yine aynı müellifin *Selçuklular'ın Dini Serüveni*,⁴⁹ çalışmamız için başvurduğumuz kaynaklardır.

Anadolu Selçuklu Devletindeki suikast hadiselerini anlatırken de yukarda saydığımız eserlerin haricinde Emine Uyumaz'ın, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi* (1220-1237),⁵⁰ ve Nejat Kaymaz'ın *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*⁵¹ ile *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*⁵² adlı önemli iki eseri kullandık. Burada saymış olduklarımızın haricinde de kulanmış olduğumuz kitaplar var. Yine bu kitapların yanı sıra, özellikle konumuz ile ilgili olarak dipnotlarda da görüleceği üzere, başta İslam Ansiklopedisi, Diyanet İslam Ansiklopedisi ve Türkler Ansiklopedisi gibi çeşitli ansiklopedilerden ve muhtelif süreli yayınlardan derlemiş olduğumuz ilgili madde ve makaleleri de kullandık.

45 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi* (h. 485-498/m. 1092-1104), İ.Ü. Edb. Fak. Yay., İstanbul 2001.

46 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (m. 498-511/h. 1105-1118), TTK Yay., Ankara 1990.

47 Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2002.

48 Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklularda Mezhep Kavgaları*, İz Yay., İstanbul 2007.

49 Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, Şema Yay., İstanbul 2006.

50 Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi* (1220-1237), TTK Yay., Ankara 2003.

51 Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, ADTCF Yay., Ankara 1958.

52 Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, ADTCF Yay., Ankara 1970.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞ EVRESİNDE İSLAM DÜNYASININ GENEL DURUMU

X. Yüzyıl, gerek siyasi, gerekse dini yönden birtakım karışıklıkların yaşandığı, ama bunun yanında ilim, kültür ve felsefe alanlarında büyük gelişmelerin yaşandığı önemli bir evredir İslam dünyasında. Siyaseten İslam dünyası ortak bir dinin içerisinde zıt kutuplardan oluşan iki ana merkez etrafında bölünmüştür. Bu bölünmüş siyasi merkezler, başta Sünni İslam dünyasının liderliğini üstlenmiş olan Bağdat merkezli Abbâsi halifeliğiydi.⁵³ Diğer taraftan da Sünni halifelğe alternatif olarak kurulmuş olan Mısır merkezli Şîî Fâtımî Devleti vardı.⁵⁴

Bu iki merkez etrafında teşekkül etmiş, Sünni ve Şîî mezhebi benimsemiş olan önemli büyük küçük birçok devlet vardı. Nitekim bunlar Abbâsi Halifeliği'ne manen bağlı olan Karahanlılar (932-

53 Abbâsi Devleti'nin (H.132-656/M.750-1258) kuruluşu, kendilerine "Hâşimiler" de denilen ve isimlerini Hz. Muhammed (s.a.v)'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'den alan Abbâsi ailesi mensuplarının, kendilerinden önce İslâm dünyasında idareyi ellerinde bulunduran Emevî Devleti'ne son vermeleri neticesinde gerçekleşmiştir; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 1, s.31.

54 Fâtımîler, 910-1171 tarihleri arasında yaşamış olup, kendilerini köken olarak Hz. Peygamberin kızı Fatıma'ya dayandırmaktadırlar. İfrikiyye'de ortaya çıkan Fâtımî Devleti'nin dayandığı siyasi fikrin esası İsmâiliyye mezhebidir; Aydın Çelik, "Fatımî Devletin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, Elazığ 2005, s. 442.

1212), Gazneliler (969-1182), Sâmanoğuları (844-999), Mervaniler (990-1096)⁵⁵, Ukayl oğulları (997-1097), Mezîdiler (1012-1152)⁵⁶, Hammâdiler (1007-1152)⁵⁷ gibi Türk ve Sünnî İslâm anlayışını benimsemiş devlet ve hanedanlardı.⁵⁸ Bu devletlerin yanı sıra Şîî Fâtımî Halifeliği'ne de bağlı başta Büveyhiler (932-1055)⁵⁹, Mirdasiler (1024-1080)⁶⁰ Hamdaniler (905-1004)⁶¹ gibi Şîî, İranlı veya Arap menşeli devletler de vardı.⁶² Tüm bunların dışında Hristiyanlığın doğudaki yegâne temsilcisi Bizans İmparatorluğu da mevcuttu.

Mağrip'ten Hindistan'a kadar uzanan İslâm coğrafyasının Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya bölgeleri bir takım Arap emirlerinin egemenliğinde iken, bu bölgenin büyük bir kısmı da Gazneli Devleti'nin hâkimiyeti altındaydı. Yine bölgenin bugünkü İran'ın batı kısımları da Şîî Fâtımî Halifeliği'ne bağlı Büveyhilerin idaresindeydi.⁶³

Büveyhiler, Fâtımî Devleti'nin adeta askerî gücünü temsil etmekteydi. Büveyhilerin Sünnî Abbâsi iktidarına son vermek için 945 yılında Bağdat'ı işgal etmeleriyle⁶⁴ birlikte Abbâsi Halifeliği hem kukla durumuna düşmüş, hem de halifeliğin büyük bir itibar kaybetme-

55 Abdürrahim Tufantoz, "Mervâniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 230-231.

56 Abdülkerim Özaydın, "Mezyediler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 550-551.

57 Mehmet Özdemir, "Hammâdiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 489-490.

58 Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, (Çev. Ali Genceli), Hilal Yay., Ankara 1971, s. 28-29.

59 Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 496-497.

60 Erdoğan Merçil, "Mirdâsiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, C. 30, s. 149-150.

61 Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdâniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 446.

62 Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 4, s. 640-641.

63 Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, C. II, (Çev. Salih Tuğ), MÜİF Yay., İstanbul 1995, s. 744-745.

64 Lewis, s. 24; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 4, s. 659.

sine neden olmuştur. Abbâsi Halifeleri, bölgede fiilen siyasi, askeri ve ekonomik gücü elinde tutan Büveyhîlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu durumdan kurtulmak için Abbâsi halifeleri bir arayış içine girmişlerdi. Özellikle el-Kadir Billah'tan itibaren (M. 991) içinde bulundukları durumdan kurtulmak yani Büveyhi emirleri karşısında kaybettikleri güç ve iktidarı yeniden kazanmak için uğraşmışlardır.⁶⁵ Çünkü Şii-Büveyhi emirleri, Abbâsi hilafetinin meşruiyetine inanmıyor ve onları gasıb olarak kabul ediyorlardı. Ama buna rağmen, Büveyhi emirleri yine de siyasi menfaatlerini ve iktidarlarını koruyabilmek için sembolik de olsa Abbâsi hilafetinin varlığına müsaade etmişlerdi.⁶⁶

Doğuda durum böyleyken Batı İslâm dünyasının, dinî, siyasî ve askerî hâkimiyetini elinde bulunduran Fâtımîler, Abbâsi Hilâfeti'ni yok saymakta, tüm Müslümanların meşru dinî ve siyasî lideri olarak kendilerini görmekteydiler. Nitekim bu düşünceyle hareket eden Fâtımîler, önce 296/909'da İfrîkiye'de (Tunus) ortaya çıkmışlar ve devletlerini kurduktan sonrada Halife Muizz döneminde (953-975) 968/69'da Kahire'yi ele geçirerek başkent yapmışlardı. Böylelikle Fâtımîler, Abbâsiler aleyhine önemli başarılar elde etmişler ve inançlarının gereği siyasi ve kültürel alanda mücadele ederek onları yıkmak için çalışmışlardır.⁶⁷

Bu dönem, İslâm dünyasının birlik ve istikrardan yoksun olduğu, siyasi mücadelelerin yaşandığı bir devir olmakla birlikte, kültürel ayrışmanın da hüküm sürdüğü bir çarpınma dönemiydi. Selçukluların tarih sahnesine çıktığı bu dönemde hâkim oldukları bölgelerde tam anlamıyla bir din ve mezhep karmaşası yaşanmaktaydı. İran'ın eski Zerdüşt dini, mezhep ayrılıklarından dolayı Gulat-ı Şia adı altında canlanmış, hatta bu dine mensup Senbad adlı bir şahıs Nisabur'da yeni bir mezhep ortaya çıkarmıştı. Aşağı Irak bölgesinde X. Yüzyılda ortaya çıkan Karmatîler ise içinde bulundukları mevcut siyasal düzene karşı köle, işçi ve köylüleri bir araya getirerek örgütle-

⁶⁵ Genç, s. 640.

⁶⁶ Genç, s. 640.

⁶⁷ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 12, s. 228; Çelik, "Fatimî Devletinin Kuruluşu", s. 444-447.

mişlerdi.⁶⁸ Karmatiler, bunu bir propaganda haline getirerek İslam dünyası içerisinde ilk sosyalist hareket olarak karşımıza çıkmıştır.⁶⁹

Bağdat'ta bulunan Abbâsi halifelerinin otoritesini kaybettiği bu dönemde, Mısır ve Suriye'de hâkim bulunan Şîi Fâtımî halifeleri de her tarafa Daru'l-Hikme ve El-Ezher'de yetiştirdikleri propagandacıları (Dâî) göndererek hem mezheplerini genişletiyorlar hem de İslâm dünyası ile Abbâsi halifelüğünü tahribe neden oluyorlardı. Bunlar, dinin içine yeni formlar sokarak bir takım yenilikler yaptılar. Hatta bazı halifeler bu durumu ibadet şekillerini de içine alacak şekilde genişlettiler.⁷⁰ Örneğin Muiz Lidinillah Şîilerce sevilmeyen teravih namazının kılınmasını menetmiş ve Şîiliği Suriye'de zorla yaymaya çalışmıştır. Bu dinî, ideolojik ve içtimaî buhranlar, mezhep esasına dayanan parçalanmalarla ve Sünnî-Şîi mücadeleleri ile İslâm dünyasını büyük bir çıkmaza sürüklüyordu.⁷¹

Bu bölünmeye ilaveten İslâm dünyasında bir tarafta Maturidi-Eş'ari, Hanefî, Malikî, Hanbelî, Şafî gibi Ehl-i Sünnet itikadî ve fikhî mezhepler, diğer tarafta ise Şîa ve Gulât-ı Şîa adları altında İsmâîlî, Bâtınî, Dürzî, Nusayrî gibi mezhepler bulunmakla birlikte bunların dışında Mûtezile, Kaderiye, Cebriye, Mürctie, Kerrâmiye gibi pek çok mezhep ve taraftarı bulunuyordu. Sayısı bu kadar çok olan mezheplerin neşrettikleri fikirler sonucunda İslâm toplumu çözülmekteydi. Her mezhep taraftarı kendi mezhebinin hak, diğer mezheplerin bâtıl olduğu fikrini taşıdığı için, birbirlerine düşman gözûyle bakmaktaydılar. Mezhep temsilcilerinin aşırı taassup beslemeleri, mezhepler arasında zaman zaman fiili çatışmalara neden olmaktaydı. Herkes kendi mezhebini ehl-i sünnet mezhebi ilân ediyordu.⁷² Bu büyük karmaşa ve çalkantılar içinde tarih sahnesine İslam dünyasının dağınık yüzünü büyük bir ölçüde toparlayabilecek yeni bir güç çıkıyordu: Büyük Selçuklu Devleti.

68 Albert Houraini, *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yusuf Alogan), İstanbul 1997, s. 65.

69 Lewis, s. 25-26.

70 Lewis, s. 26.

71 Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 28.

72 İbrahim Ağâh Çubukçu, "Hicri 5/ Miladi 11. Yüzyılda İslâm da Siyasi ve Dinî Durum", *AÜİF Dergisi*, C.XIII., AÜİF Yay., Ankara 1953, s. 68.

2. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Büyük Selçuklu Devleti, 1040-1152 tarihleri arasında yaşamış olan ve Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kurmuş oldukları en büyük devletlerden bir tanesidir. İslam medeniyeti tarihinde XI. asırdan XIV. asra kadar geniş bir coğrafyada yeni bir çıkış açan bu devlet, adını aldığı Oğuz beyi *Dukak*'ın oğlu Selçuk Bey tarafından kurulmuştur.⁷³ Selçukluların tarihçiler tarafından süregelen menşee tartışmalarına göre 24 Oğuz boyundan *Kınık* boyuna mensup olduğu kesinleşmiştir.⁷⁴

Ortaçağ İslam dünyasına damgasını vurmuş olan bu devletin atası Dukak, yaşadığı dönemde Oğuz yabgusu tarafından büyük ihtimam gösterilen boy beylerinden birisi konumundadır. Dukak, Sırderya suyuna yakın bir bölgede oturuyordu. X. Asırda Oğuz Devleti'ni yabgu unvanı taşıyan bir hükümdar idare etmekteydi. Cesurluğu, devlet işlerindeki mahareti ile tanınan ve Selçuklu ailesinin atası olan Dukak da Oğuz Devletinde önemli bir askeri ve siyasi mevkiye sahipti. Bir gün Oğuz yabgusu, İslâm memleketlerine sefer tertip etme kararı alır. Bu sefere karşı çıkıp yabgu ile münakaşa eden Dukak, Oğuz yabgusunun kendisine kaba ve ağır sözler söylemesi üzerine onu tokatlar ve başını yarar.⁷⁵ Buna mukabil meselenin gidererek büyümesi üzerine devletin ileri gelen adamlarının araya girilmesiyle yabgu ve Dukak barıştırılır. Bu olaydan sonra Dukak'ın şöhreti artar. Anlatılan bu olayda Dukak'ın İslâm beldelerine yapılacak olan sefere karşı çıkması, onun Selçuklulardan ilk Müslüman olan

73 Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yay., Ankara 2011, s. 1; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1966, C. 5, s. 353; Faruk Sümer, "Selçuklular", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 36, s. 365; Mustafa Demir, *Büyük Selçuklu Tarihi*, Sakarya Yay., Sakarya 2011, s. 11.

74 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teskilatı-Destanları*, İstanbul 1992, s. 68; Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yay., İstanbul 1981, s. 182; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 54; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 4; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 15; Ahmed b. Mahmud, C. I, s.1.

75 İbnü'l-Esir, C. IX, s. 76; Hüseyinî, s. 1.

kişi olması ihtimalini akla getirmektedir.⁷⁶ İbnü'l-Adim “*Onlardan İslâmiyete ilk giren Tukak olmuştur*” diyerek bunu doğrulamaktadır.⁷⁷ Bunun aksine beyanlarda bulunan Sadreddin Hüseyinî ve İbnü'l-Esir, Selçuklu ailesinden İslâm'ı ilk kabul eden kişinin Selçuk olduğunu ifade ederler.⁷⁸

Bu hadisenin olduğu sıralarda Dukak'ın Selçuk adında bir oğlu olmuş ve Selçuk 17-18 yaşına geldiği zaman Dukak vefat etmiştir. Selçuk'un büyümeye başlamasıyla paralel olarak kendisindeki liderlik vasıfları da gelişmeye başlamıştır. Yabgu tarafından fark edilen Selçuk, ordu kumandanı anlamına gelen “Subaşı” olarak tayin edilip hizmetinden yararlanılmaya çalışılmıştır.⁷⁹

Selçuk, kısa sürede güç ve kuvvet kazanmış, fakat aynı esnada Selçuk'un aleyhine ters giden bir şeyler baş göstermeye başlamıştı. Bu durum ileride Selçuk ile Oğuz yabgusunun arasının açılmasına neden olacaktı. Nitekim böyle de oldu. Hiç kuşkusuz bunun en temel sebepleri, Selçuk'un artan şöhret ve gücü karşısında Oğuz yabgusunun ondan çekinmesi ve bu durumun farkında olan hatunun yabguya yönelik tahrikleriydi.⁸⁰ Yabgunun hatunu, Selçuk'un yükselen şöhreti karşısında halkında yine ona itaat edip boyun eğdiğini görünce, ileride kendileri için sıkıntı oluşturacağına kocasını ikna etmişti. Bunun üzerine Oğuz yabgusu harekete geçmiş fakat Selçuk, bu tehlikeli durumu önceden fark ederek gizlice kendisine bağlı Kınık Türkmen grupları⁸¹ ile Cend bölgesine gelmiştir.⁸²

76 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 65.

77 İbnü'l-Adim, s. 11.

78 Hüseyinî, s. 2; İbnü'l-Esir, C. IX, s. 77.

79 Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.I, s. 8.

80 Nitekim bu tahrikler o kadar ileri gitmiştir ki bir gün Selçuk Bey adet olduğu üzere Oğuz yabgusunun sarayına çıkmıştır. Bu sırada Selçuk Yabgulu Hatun ve yanında oturan çocuğuna selam vermeyerek yabgunun yanına oturmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Hatun, bir fırsatını bulup kocasına Selçuk'un daha işin başında bu şekilde küstahlık ettiğini, ileride bunun kendileri için problem teşkil edeceğini belirterek onun bertaraf edilmesi için bası ve tahriklerde bulunmaya başlar. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C.I, s. 12-13; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 66.

81 İbnü'l-Esir, C.X, s. 76; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 12-13.

Cend bölgesi, özellikle Türk ve Müslüman yurtlarının kesiştiği bir nokta olması hasebiyle, zıt kutupların bir arada yaşadığı, fakat İslam'ın ağır bastığı, Oğuz yabgusunun nüfuzunun zayıf kaldığı bir sınırlar şehridir.⁸³ Nitekim Selçuk ve kendisine bağlı bulunan Türkmen grupları, bu bölgeye geldiklerinde yukarıda belirtmiş olduğumuz durumu fark etmiş olmalı ki, yanındaki beyler ile istişare ederek tarihe şu sözleri geçirmiştir: “Yaşamak arzusunda bulunduğumuz bu ülkede halkın dinine (İslam) girmezsek, kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat halinde kalmaya mahkum oluruz.”⁸⁴ Cend bölgesindeki yeni dinin üstünlüğünü ve cazibesinin yanı sıra, bunun sağlayacağı siyasi imkânları da iyi gören Selçuk Bey, İslam dinini kabul etmiştir.⁸⁵

Selçuk Bey, burada güç kazanarak bu kentte yaşayan insanları Oğuz yabgusuna ödemiş oldukları yıllık vergilerden kurtarmıştır. Nitekim buraya gelen Oğuz yabgusu tahsildarlarına Selçuk Bey; “Müslümanlar kâfirlere haraç vermezler” diyerek karşı çıkmış, hatta onlara karşı cihat ilan ederek onlarla savaşmıştır. Bu yüzden kendisine *el Melikü'l-Gazi* unvanı verilmiştir.⁸⁶

Bununla birlikte İslam dinine yeni giren Selçukluların, bu dini kendilerine öğretecek bir fakihe ihtiyaçları vardı. Bu yüzden Selçuk Bey Harezm yakınlarındaki Zandak şehrinin valisine bir elçi göndererek kendilerine İslam'ı öğretmeleri için Müslüman din adamı ve âlim talebinde bulunur. Vali, kıymetli hediyelerle birlikte yeni dini doğru bir şekilde öğretecek bir de ulema heyetini gönderdi.⁸⁷ Bu girişim, Selçuklu tarihi açısından önemli olduğu gibi, aynı zamanda Türk İslam tarihi açısından da büyük bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

82 Cend şehri, Sır-derya (Seyhun nehri) kıyısında bugün mevcut olmayan tarihi bir şehirdir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Cend”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 7, s. 359; W. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. H. Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990, s. 346-347.

83 Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 97.

84 Bu müzakere esnasında Müslümanların nefretini çekmemek ve maksadı isticmal eylemek tarzında fikirleri de ortaya atılmıştır. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 67; Abu'l-Farac, C. I, s. 293.

85 Hüseyin, s. 2; İbnü'l-Esîr, C. IX., s. 77.

86 Demir, s. 38; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 68.

87 Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 22; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 67.

Bu güç ve destek neticesinde zaten Oğuz yabgusunun bu coğrafyada zayıf kalan tesirini de iyi kullanan Selçuk Bey, Cend'de kolaylıkla tutunmuş, yabgunun hâkimiyetine son vererek müstakil bir beylik kurmuştur.⁸⁸

Selçuk Bey, İslam'a girerek kurmuş olduğu müstakil beyliğini gün geçtikçe güçlendiriyor, hatta gayr-ı müslim ırkdaşlarına karşı gazalarda bulunuyordu. Öyle ki, yükselen bu yeni devlet, Karahanlı ve Sâmânoğulları arasında uzun süredir devam eden savaşlarda yardımı aranan bir güç haline gelmiştir.⁸⁹ Gerçekten Selçuklular bu mücadelelerin birinde Karahanlı hükümdarı Harun b. İlig Han, Sâmânoğulların bir kısım topraklarını istila edince, Sâmâni hükümdarı, Selçuk Bey'e haber gönderip yardım istemiş, Selçuk da olumlu cevap vererek askeri kuvvetlerini oğlu Aslan kumandasında yardıma göndermiştir. Nitekim Sâmânoğulları bu yardım sayesinde Karahanlılara karşı üstünlük sağlayarak, işgal edilen topraklarını geri almışlardır.⁹⁰ Bu hadiseden sonra Selçuk'un artan şöhretinden ve gücünden istifade etmek isteyen Sâmânoğulları, Karahanlılar'a karşı sınırları içerisinde Semerkand ve Buhara arasındaki yerleri Selçukluların sürülerini otlatmaları ve onların yaşaması için yurt olarak vermiştir (986).⁹¹ Selçuklular ise buna karşılık, böylece Sâmânoğulları'nın sınırları dışından gelebilecek tehdit ve tazyiklere karşı müdafaa vazifesini üstlenmişlerdir.⁹²

Selçuk Bey, kendisine bağlı bulunan Türkmenler ile bu yurda geçmeden önce takriben 20-30 yıllık bir mücadele hayatından sonra 107 yaşında Cend'de öldü ve oraya defnedildi (1007). Sultan Alparslan'ın Türkistan seferi esnasında Cend'e uğrayıp büyük atası Selçuk'un mezarını ziyaret etmesi, Selçuk'un Cend'de defnedildiğini açıkça göstermektedir. Bu hüviyeti nedeniyledir ki, İslam ile burada tanışmış oldukları ve Ortaçağ İslam dünyasına damgasını vuracak olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun temellerinin atıldığı bu şe-

88 Abu'l-Farac, C. I, s. 293.

89 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 68-69.

90 İbnü'l-Esir, C. IX., s. 77.

91 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 69; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s.35.

92 Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 35

hir, Selçuklu hanedanlığı nezdinde mukaddes bir şehir ve bölge olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.

Selçuklular, bölgenin yükselen yeni gücüydü. Nitekim Selçuk Bey'in ölümünden sonra Mâverâünnehr havalisine geçmiş olan Selçuklular, giderek güçlenmeye ve yayılmaya başlamışlardır. Selçuk'un dört oğlu vardı. Bunlar Mikail, Arslan, Musa ve Yunus'tur.⁹³ Bunlardan en büyüğü olan Mikail, gayrimüslimler ile girmiş olduğu savaş sonucunda ölmüştür. Mikail'in erken ölümü Selçuk bey'i üzmüştür. Bu üzüntüsünü bir nebze de olsa hafifletmek için Mikail'in çocukları olan Tuğrul ve Çağrı beyleri kendi elleri ile yetiştirmiştir. Selçuk'un bunları yetiştirmesinde hiç şüphesiz Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin de var olan liderlik vasıflarının dedeleri Selçuk Bey tarafından önceden sezilmiş olmasıdır.⁹⁴

Önce Mikail'in daha sonrada Selçuk'un ölmesi üzerine Selçuklu ailesinin başına Yabgu unvanı ile Selçuk'un diğer oğlu Arslan geçmiştir. Bu sıralarda 17-20 yaşlarında olduğu tahmin edilen Tuğrul ve Çağrı Beyler ise Oğuz Devlet teşkilatı kaidelerine göre kendilerine bağlı Türkmen gruplarının başında idiler.⁹⁵

Selçuklular, Arslan Yabgu idaresinde Buhara ve Semerkant'a indikleri zaman Sâmânoğuları yıkılmıştır (1005). Nitekim bu bölge Gazneliler ile anlaşılan Karahanlılar'ın eline geçmiştir. Buna rağmen Selçuklu güçlerinden çekinen Karahanlı Nasır Han, Selçuklular ile bir mutabakata varmış ise de bu hayata geçirilememiştir.⁹⁶ Selçuklular, Mâverâünnehr bölgesinde tutunabilmek için bu bölgede üstünlük gösteren Gazneliler ve Karahanlılar'a karşı mücadele vermek zorunda idiler. Nitekim Sâmânoğuları'nın mirasına konmak isteyen Gazneli Mahmut ile Karahanlı Yusuf Kadir Han, bölgede giderek güçlenmeye başlayan Selçuklulara karşı birlikte mücadele etmek için müşterek bir paydada

93 Râvendî, C. I, s. 86; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, S. 8, İstanbul 1958, s. 118.

94 Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 118.

95 Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 31-32; Sümer, *Selçuklular*, s. 365-366; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *DGBİT.*, Çağ Yay., İstanbul 1989, C. 7, s. 95.

96 Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 12.

buluşarak bir mutabakata vardılar (1025). Gazneli ve Karahanlı Devletleri arasında yapılan anlaşma ile Selçuklular, Mâverâünnehr'den Horasan'a nakledilecektir. Müttelikler bir yandan bunu yaparken, diğer taraftan Karahanlı taht iddiacısı olan ve Arslan Yabgu ile ortak hareket eden Ali Tegin⁹⁷ meselesini halledeceklerdir.

Bu sırada ittifak etmiş olan Ali Tegin ve Arslan Yabgu, bu iki devletin gücüne karşı mukavemet gösteremeyeceklerini anlayınca çölle-re kaçtılar.⁹⁸ Gazneli Mahmut, Selçuklular ile dostane ilişkilere girmek ve anlaşmaya varmak için Arslan Yabgu'ya bir elçilik heyeti gönderir. Selçuklular buna olumlu karşılık vermiştir. Fakat Sultan Mahmut bu çağrısında samimi değildi. Çünkü Arslan Yabgu ve arkadaşlarına sarayda bir ziyafet vermiş ve ziyafet esnasında Sultan Mahmut, Arslan Yabgu'yu yakalattırarak onu Hindistan'ın Kalencer kalesine hapsedtirmiştir. Yaklaşık olarak 7 yıl burada hapis kalan Arslan Yabgu, 1032'de bu kalede öldü.⁹⁹

Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Selçukluların başına fiilen Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiş olmalarına rağmen, Türk devlet geleneği açısından hukuki olarak Selçukluların başına Musa Yabgu geçmiştir. Bu sırada Selçukluların güçlerine güç katarak büyümelerini hazmedemeyen Karahanlı Ali Tegin, onları zayıflatmak için birtakım girişimlerde bulundu. Nitekim Ali Tegin bu amacı için Tuğrul ve Çağrı beylere sürekli olarak elçiler göndererek onları Semerkant bölgesinde fetihlerde bulunmalarına çağrıda bulunmuştur. Fakat Tuğrul ve Çağrı Beyler bu hükümdarı samimi bulmayıp, ona güvenmedikleri için bu çağrılarını olumlu karşılık vermediler.¹⁰⁰ Bu çabala-

97 Kaynakların Afrasyâb menşesine dayandığı Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hanedanının bir mensubu ve Hasan b. Süleyman İlig b. Satuk'un oğludur. Ali Tegin (?-1034), İlig Hanlar hanedanından Mâverâünnehr emiri olup yaklaşık otuz yıl Mâverâünnehrde bulunmuştur. 1002-1003'de Mâverâünnehr'de Samâniler'in ortadan kaldırılması olaylarında ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Karahanlılar ve Gazneliler arasında bir denge unsuru olan Ali Tegin'in devleti onun ölümünden sonra oğulları tarafından uzun süre yaşatılamamıştır. Bkz. W. Barthold, "Ali Tegin", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1979, C. 1, s. 358.

98 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 90.

99 Râvendî, C. I, s. 87-89.

100 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 92.

rının neticesiz kaldığını gören Ali Tegin yeni bir hamlede bulunarak Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf'a yaklaştırmaya başlamıştı. Kısa sürede Yusuf'u yanına çekeceğini tahmin eden Ali Tegin, bu arzusuna ulaşamadı. O, Yusuf'u yanına davet ederek kendisi ile işbirliği içine girerse Yusuf'a geniş topraklar karşılığında ona bütün Türkmenlerin reisliğini teklif etti. Fakat Yusuf bu vaatlere kanmayınca Ali Tegin, Karahanlı komutanlarından Alp Kara'yı Yusuf'un üstüne göndererek onu öldürttü.¹⁰¹ Bu durum hem Tuğrul ve Çağrı Beyler hem de Yusuf Yabgu'nun, Ali Tegin'e güvenmemekte ne kadar haklı olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Karahanlı hükümdarının bu hareketine karşılık, Tuğrul ve Çağrı Beyler idaresindeki Selçuklu kuvvetleri, Ali Tegin'in üzerine yürüdüler ve Ali Tegin'in komutanı Alp Kara'yı öldürerek Yusuf'un intikamını aldılar. Buna rağmen Karahanlı hükümdar, Selçuklular ile olan mücadeleyi bırakmamış ve hatta onları yerlerinden etmek için ellerinden geleni yapmaya çalışmıştır. Nitekim yurtlarını terk etmek zorunda kalan Selçuklular, 1032 tarihinde 15.000 çadır halinde Harezm bölgesine göç etmek zorunda kaldılar.¹⁰² Fakat Harezm bölgesine gelen Selçuklular burada eskiden beri kendilerine düşmanlık sergileyen Cend hâkimi Ebu'l-Fevaris Şah-Melik'in tazyik ve taarruzlarına maruz kalarak burada ağır kayıplar verdiler. Bu durum her ne kadar Selçukluların, Harezm'den Ceyhun'a geçmelerine neden olduysa da kısa süre sonra Selçuklular tekrar yurtlarına döndüler.¹⁰³

Tarih 1035'i gösterdiğinde Karahanlı hükümdarı Ali Tegin ölmüştü. Onun ölümünden sonra Selçuklular için yeni sıkıntılar baş gösterdi. Bir taraftan Cend Melikinin ve Ali Tegin'in çocuklarının baskıları diğer taraftan Arslan Yabgu'nun Kalencer'e hapsedilmesi, ölmesi ve Selçukluların Harezm'e geçmesi nedeni ile zaten aralarının iyi olmadığı Gazneliler ile ilişkiler daha da kötüye gitmişti.¹⁰⁴

Tüm bunlara rağmen 1035 tarihinde Selçuklular, Ceyhun nehrini geçerek Merv, Serahs ve Ferava'ya doğru ilerlediler. Buraya geldikten

101 Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 18; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 34-35.

102 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 93-94.

103 İbnü'l-Esir, C. IX, s. 79.

104 Sümer, "Selçuklular", s. 367.

sonra Gazneli Sultan Mesut'a¹⁰⁵ bir teklifte bulundular. Ülkesini dış tehdit ve bozgunlara karşı korumak ve bu hizmetleri karşılığında da şu anda bulundukları bölgelerin kendilerine verilmesini istediler. Fakat Sultan Mesut bu teklifi ret etmekle kalmayıp aynı zamanda bunların üzerine bir de ordu gönderdi.¹⁰⁶ İki ordu 1035'te Nesâ'da karşı karşıya geldi, Savaşın başında mağlup durumda olan Selçuklular, Gazneli askerlerin ganimet yüzünden birbirilerine girmeleri üzerine ani bir baskın ile onlara ağır bir darbe indirerek savaşı kazandılar. Selçukluların bu zaferi karşısında Sultan Mesut onların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰⁷

Nesâ zaferi ile birlikte Selçuklular bağımsızlığa giden yolda önemli adım attılar. Selçuklular yeni yurtlarında giderek çoğalırken, bu yurtlara yeni Türkmen akınları başlamıştı. Bunun üzerine Selçuklu beyleri tekrar Gazneli Sultan Mesut'a başvurarak Merv,¹⁰⁸ Serhs ve Baverd gibi önemli kentlerin kendilerine verilmesini istediler.¹⁰⁹ Bunun üzerine Selçukluların isteklerinin giderek artıp, ağırlaştığını gören Sultan Mesut, Selçukluları Horasan'dan tamamen atmak üzere harekete geçerek onların üzerine büyük bir ordu sevk etti. Serahs mevkiinde Talhab denilen yerde yapılan savaş sonucunda Gaznelilere ikinci kez ağır bir darbe indirildi.¹¹⁰ Bu zafer neticesin-

105 30 Nisan 1030 yılında Gazneli Mahmut'un ölümünden sonra yerine sağlığında halef gösterdiği küçük oğlu Mehmet geçmesine rağmen bunu kabul etmeyen büyük oğlu Mesut, kardeşinin üzerine yürüyerek tahtı ele geçirdi. B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", (Çev. İsmail Kaynak), *Belleten*, C.XIX. , S. 76, TTK Yay., Ankara 1955, s. 513.

106 Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 22; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. I, s. 35.

107 İbnü'l-Esir, C. IX, s. 80; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 95.

108 Türkmenistan'da bulunan ve Merv-i Şahicân da denilen Merv Ortaçağ'ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılarından önde gelen şehirlerinden biridir. Sultan Sencer dönemiyle (1118-1157) birlikte Büyük Selçukluların başşehri olmuştur. Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 221-222.

109 Agacanov, *Oğuzlar*, s. 314-315.

110 Horasan bölgesinde bulunan Serahs, günümüzde İran, Afganistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan tarihi bir şehirdir; Yüksel Sayan, "Serahs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 36, s. 539-540.

de Horasan bölgesi tamamen Selçukluların hâkimiyeti altına girdi. Böylece Çağrı Bey, Merv'e, Musa Yabgu, Serahs'a ve Tuğrul Bey ise Nişabur'a sahip oldu. Merv'de Çağrı Bey adına hutbe okutulurken Nişabur'da da Tuğrul Bey adına *es-Sultanü'l-Muazzam* namı ile hutbe okutulmaktaydı.¹¹¹

Bağımsızlığını kazanmış olan Selçukluların başına sultan unvanı ile Tuğrul Bey geçerken Çağrı Bey ise devletin ordu komutanı yani subaşı olmuştur. Akabinde Abbâsi Halifesi Kaim Biemrillah, Nişabur'a bir elçilik heyeti göndererek Selçukluların Horasan hâkimiyetini tanıdığını bildirdi.¹¹² Halifenin bu tanıma beyanına rağmen Selçuklu-Gazneli mücadelesi sona ermemiştir. Gazneliler ile olan mücadele 1040'ta yapılan Dandanakan savaşı neticesinde Selçuklu kuvvetleri Gazneliler karşısında tam manası ile üstünlük sağladılar.¹¹³ Böylece Horasan'da uzun bir bekleyiş ve şiddetli mücadeleler neticesinde Selçuklular tam anlamıyla bir devlet kurmuş oldular.¹¹⁴

Selçuklular, bu zaferden sonra Merv'de yaptıkları büyük kurultayda aldıkları karara göre, başta Tuğrul Bey olmak üzere, Çağrı Bey, Musa Yabgu, İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi Selçuklu başbuğları, devletin gerek doğu ve gerekse batı istikametlerindeki çeşitli bölgelerde geniş fetih hareketlerinde bulundular. Karahanlı ve Gazneliler'in topraklarının büyük bir bölümü kısa zamanda fethedildi. Özellikle Tuğrul Bey tarafından batı yönünde yürütülen akınlarla bu devletlerin bu yöndeki topraklarını fethettiler. Bu fetihler, Türk ve dünya tarihi bakımından oldukça önemliydi. Çünkü fetihlerle birlikte Erivan, Kafkasya, Azerbaycan, Suriye ve Filistin tamamıyla fethedilmiş, Anadolu'nun fethine de süratle başlanmıştır. Böylece Bizans ve Fâtımîlere karşı sürdürülen mücadeleler devam ederken,

111 Köymen, "Alparslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı", *AÜDTCE TAD.*, C. 4, S. 6-7, AÜ. Basımevi, Ankara 1966, s. 13; Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yay., İstanbul 2008, s. 54; Mustafa Baktır, "Hutbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. 28, s. 426.

112 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 99.

113 Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 24-27; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 24.

114 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 15.

başta Büveyhoğulları olmak üzere, çevredeki tüm siyasi yapılar, Selçuklu Devleti'nin tâbiyetine alınmıştır.¹¹⁵

Selçuklular'ın İslâmiyet'i kabul edip İslâm dünyasını hâkimiyetleri altına almalarıyla birlikte İslâm medeniyetine ve Müslümanlara bir canlılık gelmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Çünkü Selçuklular bu medeniyeti sahiplenerek onun gelişmesine ve yayılmasına siyasi ve kültürel anlamda katkı sağlamışlardır.¹¹⁶ İslâm'a girdikten sonra büyük kitlelerin bağlı olduğu Sünniliği benimseyen Selçuklular, devletin birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına Sünnî oluşumu desteklemişler ve sosyal düzeni bozucu unsurlarla mücadele etmişlerdir. İslâm dünyasını Sünnilik etrafında birleştirmeyi amaç edinen Selçuklular, aynı zamanda Sünniliğin Hanefi yorumunu kabul ederek hem Sünniliğin hem de Hanefiliğin yayılmasını sağlamışlardır.¹¹⁷

3. HASAN SABBÂH VE HAŞHAŞİLER ÖRGÜTÜ

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurularak İslam dünyası ve medeniyetinde büyük gelişmelerin yaşandığı zirve döneminde, Ortadoğu Sünni İslam dünyasını tehdit eden ve başlangıçta Şîî Fâtîmî halifeliğinin propagandacısı olarak ortaya çıkan bir suikast örgütü kuruldu. Ortadoğu'da kurulan bu ilk terör örgütü, Hasan Sabbâh ve Haşhaşiler olarak bilinen suikast örgütüydü.

İslam dünyasında ilk kez görülen ve kurulduğu andan itibaren kendilerine has propaganda faaliyetleri ve suikast girişimleri ile dönemin devletleri ve toplumları üzerinde büyük etki yapan bu örgüt, İsmailî mezhebine bağlı Hasan Sabbâh tarafından kurulmuştur. Hasan Sabbâh, İran'da Arap fetihlerinin ilk merkezi ve on iki imam Şîîliğinin muhkem merkezlerinden biri olan Kum¹¹⁸ şehrinde kesin

¹¹⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara 1988, s. 35; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 15; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 107-108.

¹¹⁶ Lewis, s. 27.

¹¹⁷ Çağfer Karadağ, "Selçukluların Din Politikası", *İstem*, S. 2, SÜİF Yay., Konya 2003, s. 103.

¹¹⁸ Zagros dağlarının kuzeydoğu kesiminde, Tahran'ın 150 km. güneybatısında bulunan bir şehirdir. Bkz. Marcel Bazin, "Kum", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, C. 26, s. 361-362.

olmamakla birlikte h. 438-445/ m. 1046-1054 yılları arasında doğdu.¹¹⁹ Menşei itibari ile onun Güney Yemen'de hüküm süren Himyerî krallarının soyuna mensup olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁰

Bilinmeyen bir sebepten dolayı ailesinin Rey şehrine göç etmesiyle Hasan Sabbâh'ın çocukluğu ve eğitim hayatı bu şehirde geçmiştir. Hasan Sabbâh, son derece zeki, yetenekli, okumaya meraklı olduğundan, babası, özellikle eğitimiyle yakından ilgilenerek değerli hocalardan dersler almasını sağlamıştır. Rivayete göre, Hasan Sabbâh, Nizâmü'l-Mülk ve Ömer Hayyâm bu dönemde İmam Muvaffak Nîşâbü'rî'den beraber tahsil görmüşler ve üç samimi dost olmuşlardı. Hatta ileride içlerinden hangisi yüksek bir makama gelirse o makamı birbirleriyle paylaşacakları konusunda söz vermişlerdi. Yıllar sonra Nizâmü'l-Mülk içlerinden ilk olarak başarıyı yakalayıp vezirlik makamına gelince, Hasan Sabbâh ve Ömer Hayyâm onu ziyaret için İsfahan'a gelmişler, Nizâmü'l-Mülk, arkadaşlarını çok güzel karşılamış, onlara ikramda bulunmuş, sonra: "Bir arzunuz var mı?" diye sorunca, Ömer Hayyâm: "Bana Nîşâbü'rî'da bir maaş bağla, ben de ölünceye kadar rahat geçineyim" cevabını vermiştir. Hasan Sabbâh ise aynı suali: "Ben dünya işleriyle uğraşmayı daha ziyade tercih ederim" şeklinde cevaplamıştır. Bunun üzerine Nizâmü'l-Mülk, Hasan Sabbâh'a idarî görevler vermiştir. Hasan Sabbâh ise vezir olmak istediğinden kendisine verilen görevlerle yetinmemiş, her fırsatta Nizâmü'l-Mülk'ü kötülemeye başlamış, ona düşman olmuş ve karşılıklı çevrilen entrikalar Hasan Sabbâh'ın Sultan Melikşah tarafından saraydan kovulmasına kadar sürmüştür.¹²¹

Hasan'ın, Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmü'l-Mülk ile arkadaş olduğu ve aynı hocadan ders aldıkları tarzındaki bilgiler, söz konusu şahısların doğum tarihleri göz önüne alındığında yakın bir ihtimal olarak görülmemektedir. Nitekim 408/1018'de doğan Nizâmü'l-Mülk'ün 438-445/1046-1054 arasında doğan Hasan Sabbâh'ın ve 517/1123'te ölen Ömer Hayyâm'ın eldeki tarihi verilere bakıldı-

119 Cüveynî, s. 534-535; Hodgson, "Hasan Sabbâh", s. 248.

120 Cüveynî, s. 534; Özaydın, "Hasan Sabbâh", s. 347; Lewis, s.33.

121 Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 195-196; Hodgson, "Hasan Sabbah", s. 248.

ğında, yukarda nakledilen bilgilerin bir efsane ve hikâyeden öteye gitmeyeceği anlaşılabacaktır.¹²²

Hasan, Rey'de iken ailesinin etkisiyle, Şiîliğin İmamiyye itikadına bağlı olmakla birlikte, daha sonra Fâtûmî müntesiplerinin etkisiyle İsmailiyye mezhebine bağlandı.¹²³ Mezhebe katıldıktan kısa süre sonra 464/1072 yılı Ramazan'ında Rey'i ziyarete gelen İsfahan baş dâîsi Abdülmelik b. Attâş'ın dikkatini çekmişti.¹²⁴ Yeteneklerini hemen fark ettiren Hasan Sabbâh, dâîlik naipliğine getirilmiş ve Fâtûmî Halifesi Müstansır-Billâh'ın¹²⁵ yanına gitmesi tavsiye edilmişti.¹²⁶ Bunun üzerine Hasan Mısır'a gitmek için bir süre sonra Rey şehrin-den ayrılarak İsfahan'a gitti (1076). Burada iki yıl kadar kaldı. Daha sonra Azerbaycan, Musul, Sincar, Meyyafarikin (Silvan), Rahbe, Dimaşk, Sayda, Sur ve Akka şehirlerini gezdi, sonra Mısır'a geçti. 30 Ağustos 1078'de Kahire'de halifelik sarayına ulaştı. Burada Fâtûmî halifesi ile görüştü. Halife kendisine yakın ilgi gösterdi.¹²⁷ Bu arada dolaştığı beldelelerde İsmaili itikadını yaymaya çalıştı.

Hasan Sabbâh, Kahire'de yaklaşık olarak üç yıl kaldı.¹²⁸ Bu zaman zarfında yetenekleri ile Fâtûmî halifesinin dikkatini çekmiştir. Kısa bir süre sonra Hasan, kendisini Fatımîlerin iç karışıklığı içinde buldu. Hasan Sabbâh, Fâtûmî halifesi Muntazır Billah'tan sonra gelişen veliaht tayin işlerine müdahale etmeye kalkışınca yöneticilerle arası açıldı. Hasan Sabbâh, ölen halifenin tahtına oğlu Müsta'î'nin yerine Nizar'ın geçmesini istiyor ve imametin bu soydan devam etmesi gerektiğini savunuyordu.¹²⁹ Fakat Sabbâh, yaptığı muhalefet-

¹²² Lewis, s. 33; Daftary, s. 475-476; Özaydın, "Hasan Sabbâh", s. 347.

¹²³ Cüveynî, s. 535; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 129; Çağatay ve Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, s. 70.

¹²⁴ Daftary, s. 474.

¹²⁵ Abdülkerim Özaydın, "Müstansır-Billâh el-Fâtûmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, s. 119-121.

¹²⁶ Lewis, s. 34.

¹²⁷ Lewis, s.35; Hodgson, "Hasan Sabbah", s. 248.

¹²⁸ Hodgson, "Hasan Sabbah", s. 248.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr'in belirttiğine göre halifeye: "Senden sonra kim imam olacak?" diye sormuş, halife de oğlu Nizâr'ı gösterince Hasan Sabbâh halifenin diğer oğlu Müsta'î'ye karşı Nizâr'ın tarafını tutmaya başlamıştır; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 261.

ten ötürü önce tutuklandı, arkasından da ülkeden çıkartıldı. İskenderiye üzerinden deniz yoluyla Mısır'dan ayrıldı.¹³⁰ 1081 yılında İsfahan'a vardı. İran'ın muhtelif şehirlerini dolaşarak yıllarca Bâtınîliği yaymaya çalıştı.

Hasan Sabbâh, bir süre sonra İran'ın kuzeyindeki Gılân (veya Geylan), Mâzenderân ve özellikle dağlık Deylem bölgesine yöneldi. Bu bölge hem Selçuklu etkisinden uzakta kalıyordu, hem de halkı Şîî ağırlıklıydı. Hasan Sabbâh, özellikle Dâmgân taraflarından kendisine pek çok taraftar buldu. Artık etrafa dâîlerini gönderiyor, halktan cahil, sağını solunu ayırt edemeyen kimselere kendini zahit biri olarak tanıtıyor ve onları bu yolla kandırmaya çalışıyordu.¹³¹ Hasan'ın çok geçmeden halkın zayıf ve güçsüzlerini doğru yoldan saptıracağını söyleyen Nizâmü'l-Mülk, onun yakalanması için Rey Reisi Ebû Müslim'e emir veriyse de bunda başarılı olamamışlardı.¹³²

Hasan Sabbâh'ın faaliyetlerinden önce, Şîî Fâtımî Devleti ile Abbâsî halifeliğine taraftar ve destekçi olan Selçuklu Devleti arasında siyasi ve fikrî mücadeleler meydana gelmişti. Ancak, askeri üstünlüğe sahip olan Selçuklulara karşılık bu alanda mücadele veremeyen Fâtımîler mağlup olup toprak kaptırmışlardı. Fikri alanda üstünlük kurmak isteyen Fâtımîler, propaganda yoluyla karşı mücadele vermek için daha önce de değindiğimiz üzere Darü'l-Hikme adlı kurumları oluşturmuş ve buradan yetişen kişileri Selçuklu topraklarına gönderip kendi fikri düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Buna karşılık Selçuklu yönetimi de Nizamiye Medreseleri'ni kurmak suretiyle fikri yönden de onlara karşılık vermiştir. Hem askeri hem de fikri yönden başarılı olamayan Fâtımî Devleti'nin Büyük Selçuklu

130 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 261; Kaynaklara göre gemi denize açıldıktan kısa bir süre sonra şiddetli bir fırtınaya yakalanmıştı. Herkes korku ve telaş içindeyken Hasan Sabbâh sakin bir tavırla fırtınayı izlemiş, böylesine sakin olabilmemesinin nedenini soran birine: "Bana hiçbir şey olmayacağına dair Mevlamız söz verdi" yanıtını vermişti. Birkaç dakika sonra fırtınanın dinmesi üzerine gemide bulunanlar Hasan Sabbâh'ın müridi olmuşlardı. Bkz. Lewis, s. 35-36.

131 İbn Kesîr, C.XII, s. 310; Çağatay ve Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, s. 71.

132 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 260-261; Cüveynî, s. 537.

Devleti ile mücadele edebilmesi için söz konusu faaliyetlerinden farklı yeni bir yöntem gerekmekteydi. Nitekim Hasan Sabbâh, Fâtımîler'in, Bâtınî anlayışının doktrin, teşkilat yapısı, propaganda usullerinde bir takım değişiklikler yaparak "ed-da'vetû'l-cedide" (yeni davet, yeni propaganda) adı verilen Nizarî İsmâîlî/Bâtınîlik hareketine öncülük etmiştir. Bu davet ile Hasan Sabbâh, Bâtınîliğe yeni bir kimlik kazandırmış, bu kimlik doğrultusunda Bâtınîliği daha çok siyasî bir forma dönüştürmüştür.¹³³

Hasan Sabbâh'ın kurmuş olduğu bu yeni yapıyı yaymak ve Selçuklu takibatından kurtulmak için önemli bir merkeze ihtiyacı vardı. Bu merkez hem kendi propagandasını yapabileceği gizli bir kargâh hem de sadece Selçuklulardan saklanmayarak onlara karşı bir misilleme hareketinde bulunabileceği ve mücadelesini rahat sürdürebileceği bir yer olmalıydı. Nitekim Hasan Sabbâh, bunun için Kazvîn'in kuzeydoğusunda Rûdbâr vadisi yanında Elbruz dağları üzerinde kurulmuş olan Alamut¹³⁴ Kalesi'ne yerleşmeyi uygun gördü. Rivayete göre kale Deylem krallarından biri tarafından inşa edilmişti. Kral ava çok düşkündü. Ava çıktığı bir gün kartallarından birini salıverip peşinden gitmiş kartalın bir kayalığa konduğunu görmüş. Kral bu kayalık alanı müstahkem bir mevzi olarak kabul ederek derhal buraya bir kale inşa edilmesini emretmişti.¹³⁵

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Sultan Melikşah döneminde adı geçen kaleyi Alevî-i Mehdî isimli bir reis yönetmekteydi. Alamut'tan bazıları Bâtınîliğe meyledince kale reisi hepsini uzaklaştırarak kalenin Sultan Melikşah'a ait olduğunu duyurmuştu. Dışarıdan hücumla alınması hemen hemen imkânsız olan kaleye Hasan Sabbâh, 6 Recep 483/4 Eylül 1090 Çarşamba günü gizlice sokuldu. Gerçek kimliğini saklayarak kalede yaşamaya başladı. Kısa süre sonra

¹³³ Daftary, s. 516.

¹³⁴ Bu kale daha sonraki dönemlerde "aluh, amut" kelimelerinin birleşimi olan "kartal yuvası, kartal eğitimi" manasındaki Alamut adını almıştır; Bkz. Lockhart ve Hodgson, "Alamut", (Çev. Süleyman Tülücü), *TAED*, Erzurum 2008, S. 38, s. 198; Zeki Velidi Togan, "Alamut", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1965, C. 1, s. 289; Abdülkerim Özaydın "Alamut", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 336-337.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 260; Lewis, s. 37.

Alevî-i Mehdî, Hasan Sabbâh'ın kim olduğunu öğrenince kaleden ayrılmak zorunda kaldı.¹³⁶ Böylelikle Alamut'ta Hasan Sabbâh'ın liderliğinde Bâtınî hâkimiyeti başladı. Bununla beraber Alevî-i Mehdî'nin kalenin bedeli olarak 3000 dinar altın alarak ayrıldığı da rivayet edilir.¹³⁷ Hasan Sabbâh kaleyi ele geçirir geçirmez burayı merkezi bir üs haline getirmek için gerekenleri yapmaya başladı. Kalenin ambarlarını ve su kaynaklarını genişletti, duvarlarını güçlendirdi. Tüm bunları yaptıktan sonra da burada Nizârî-İsmailî Devleti'ni kurdu.¹³⁸

Hasan Sabbâh, burada merkezileşmeye başlayınca bir süre daha Fâtımîlerle ilişkisini devam ettirdi. Fatımîler ikiye ayrıldıktan sonra imam olarak Nizar'ı destekledi ve adına hutbe okuttu. Bu esnada da insanları kandırarak etrafında toplamaya başladı. Bu kişilere bizzat kendisi eğitim vererek Bâtınîlik anlayışını onlara aşılayıp propaganda için hazırladı. Kendi akidesini müritlerine aktarmak sureti ile kendilerine karşı olanların öldürülmesinin dini bir vazife olduğu inancını aşıladı. Müritlerin eğitim ve öğretime tabi tutulmalarından çok, imamın rehberliğini ön plana çıkardı. İmamların masumiyetinden hareketle, her devirde bunların rehberliğine ihtiyaç olduğu, dini meseleler için aklın yeterli olmadığını, Allah'ı iyi tanımak için imamların yardımına gereksinim olduğunu öğretiyordu.¹³⁹ Eğitilen bu müritler, dâî sıfatı ile Hasan Sabbâh'ın öğretilerini Yakın Doğu coğrafyasında yaymaya çalıştılar. Bu, Fâtımîlerin daha önce kullandığı bir metottu.

Hasan Sabbâh, daha önce kullanılan bu metodun yanı sıra, bu işi sadece dâî propagandasıyla yürütmedi. Buna ek olarak kendisine karşı olan kişi ve devletleri yıpratmak için bir fedai¹⁴⁰ teşkilatı kurdu. Bunlar dâîlerden sonra imama bağlı Refikler (dostlar)'di. Dâîler,

¹³⁶ Cüveynî, s. 537-538; Ocak, s. 218-219.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 261; Daftary, s. 479; Lewis, s. 38.

¹³⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 122; Hodgson, "Hasan Sabbah", s. 249.

¹³⁹ Hasan Sabbah'ın eğitim metodu ve içeriği hakkında. Bkz. Şehristânî, s. 196-198.

¹⁴⁰ Tahsin Yazıcı, "Fidâî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 8, s. 53.

ehl-i sünnet ve Selçuklu iktidarının ana merkezlerinde dini propagandalar yaparken, fedailer de uzaktaki ileri merkezlerde önemli mevziler elde ediyor ve bu harekete karşı çıkan kişileri suikast neticesinde kanlı hançerleriyle bertaraf etmeye çalışıyorlardı.¹⁴¹

Rivayetlere göre; seçilen cahil fedailere Hasan Sabbâh haşhaş çektirerek zihinlerini bulandırıyor, sonra da Ehl-i Beyt mensuplarının mâruz kaldığı zulümleri anlatıp içlerini intikam hisleriyle doldurarak, onları Nizârî-İsmâîlî imâmı uğrunda canlarını feda etmeye şartlandırıyordu.¹⁴² Cennette kendilerini bekleyen mutluluğun bir örneğini önceden tatmaları için çektikleri haşhaşla uyuturuldıkları için Bâtûnîlere “Haşşâşîn, Haşîşîyye” de denilmekteydi.¹⁴³ Bal, ceviz, haşhaştan oluşan özel karışımdan yedirilen ya da içirilen fedâiler kendilerinden geçerek hayallere dalarlar, çeşitli güzellikler içerisinde bir süre tutulduktan sonra dinî vazife olarak verilen suikastlarını gerçekleştirirlerse, bu cennet bahçelerinde en güzel şekilde ağırLANACAKLARINA inandırılırlardı.¹⁴⁴ Dozy, bu hadiseyi şöyle nakleder; “Büyük Üstad veya Büyük Davetçi “fedâî” olarak kabul edilmeyi hak ettiği düşünülen genci yemeğe davet eder. Haşhaşın tohum ve yapraklarından çiğnetir veya bunlardan yapılmış bir içecet vererek sarhoş ederdi. Esrarın etkisine giren genç Alamut’taki cennet benzeri bahçeye götürülürdü. Bahçede gül dallarından çardaklar, çinilerle kaplı köşkler, ipek halılar, geleceğin fedâîsine şarap sunan güzel kızlar bulunurdu. Bunlarla kendinden geçen genç sonunda akli çelinerek cinayet işlemeye hazır hale getirilirdi.”¹⁴⁵

Hasan Sabbâh, fedâîlerin hançerle suikast işlemesini Bâtûniliğin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Hatta Batılılar “assassins/katiller” kelimesini fedâîlere gönderme yaparak kullanmışlardır.¹⁴⁶ Fedâîlerinin kendisine ne kadar bağlı olduklarını Hasan Sabbâh şu sözleriyle açıklamıştır: “Bunların hayatı benim iki dudağım arasındadır.

¹⁴¹ Lewis, s. 39.

¹⁴² Yazıcı, s. 53.

¹⁴³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 210; Ocak, s. 21.

¹⁴⁴ Çağatay ve Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, s. 71-72.

¹⁴⁵ Dozy, s. 251-252.

¹⁴⁶ Özaydın, “Hasan Sabbâh”, s. 348; Ocak, s. 227.

Her ne vakit ağzımdan “öleceksin” kelimesi çıkacak olsa, muhatabım o anda kendini öldürmeyi vazife bilir.”¹⁴⁷

Haşhaşiler, bu işi daha da ilerleterek suikast düzenlenecek ve öldürülecek kişilerin bir listesini hazırlamışlar, buna da “Şeref Listesi” adını vermişlerdir.¹⁴⁸ Bu listeler maalesef Moğol istilasından sonra yakılmalarından dolayı günümüze ulaşamamıştır. Bu listeler her dönemde Haşhaşilerin başına geçen kimsenin adına hazırlanır ve o dönemde kimlere karşı suikast eylemi düzenleneceği ve bu kişilerin isimleri kaydedilirdi. Bu Şeref Listeleri esasen bir nevi suikast listeleri idi.¹⁴⁹ Daha önce de değindiğimiz gibi, bu listeler maalesef günümüze ulaşamamıştır. Fakat biz de çalışmamızın ekler kısmında Haşhaşilerin başına geçen kişilerin dönemlerindeki suikastları tespit edip bir Şeref (suikast) Listesi hazırlamaya çalıştık.

Kurulmuş olan bu terör örgütü, başta ehl-i sünnet mezhebine hamilik yapan Büyük Selçuklu Devleti’ni ve Abbâsi halifeliğini kendilerine baş düşman olarak görmüş, bunun için de yeni metot olan fedai teşkilatı ile devletin kritik mevkilerdeki kişilere yönelik suikast girişiminde bulunmuştur.

Hasan Sabbâh’ın uygulamış olduğu mücadele tarzı hem diğerlerinden farklıdır, hem de Selçuklular üzerinde daha fazla etkili olmuştur. Hasan Sabbâh’ın mücadelesinde ve uyguladığı yöntemlerde başarılı olmasının ve devletin güvenliğini bozmasının en önemli sebeplerinin başında, Selçuklu Devleti’nin yapısını iyi bilmesi, zayıf ve kuvvetli yanları hakkında iyi bir fikre sahip olması gelmektedir. İyi eğitilmiş ve akıllı biri olan Hasan Sabbâh, sahip bulunduğu bu bilgiler üzerine yeni metodunu inşa etti.

Sünni İslam dünyasının nezdinde Büyük Selçuklu Devleti’nin siyasi ve sosyal düzenini hedef alan Hasan Sabbâh’ın mücadele metotlarının orijinal yönleri şu şekilde sıralanabilir. Birincisi, Selçuklu Devleti’nin muhalifi olan Fâtımî Devleti’nin yürüttüğü mücadele askeri bir müdahale idi ve bununla mücadele etmek daha kolaydı. Hasan Sab-

147 Ebüzziyâ MehmedTevfik, *Hasan Bin Sabbâh*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1300, s. 33.

148 Lewis, s. 57.

149 Lewis, s. 57-59.

bâh ise mücadeleyi Selçuklu ülkesine taşımıştır. Dolayısıyla içerden yapılan bu yeni duruma karşı Selçuklu yönetiminin yaptığı mücade-
lenin başarı şansı, öncesine göre çok daha zor olmuş ve Hasan Sabbâh
ile girilen uzun süreli mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İkinci-
cisi Hasan Sabbâh'ın ülke içinde yaptığı mücadele metodu da farklı ol-
muştur. Öncelikle alınması zor kaleler elde edildikten sonra buralara
yerleşilmiş ve Hasan Sabbâh'ı ele geçirmek imkânsız hale gelmiştir.
Üçüncüsü Hasan Sabbâh ve müntesiplerinin başvurduğu yeni bir yön-
tem de suikast ve suikastlarda kullanmış oldukları hançerleme olayı
olmuştur. Kendilerine karşı mücadele veren, gelişmelerine engel ol-
maya çalışan Selçuklu Devleti'nin askeri ve sivil idarecilerini, "fedai"
adlı kimselerin suikastlarıyla hançerleyerek öldürmeleri yoluna git-
mişlerdir. Dolayısıyla bu hareketleriyle, doğrudan devletin düzenini
yıkmayı hedeflemişlerdir. Ancak, bu saldırılarında Selçuklu hanedanı-
nı hedef almamış olmaları da dikkat çekmiştir.¹⁵⁰

Hasan Sabbâh ve suikast örgütü, kendi çıkarları için komplo ey-
lemlerinde bulunurken, bunların yanı sıra Selçuklu Devleti'nde ma-
kam ve mevki hırsına kapılmış olan devlet adamları, rakiplerini ber-
taraf etmek için kimi zaman kendi adamlarıyla suikast eylemlerinde
bulunurken, kimi zaman da suikast örgütünden yardım istiyorlardı.
Nitekim çalışmamızda da görüleceği üzere bazı suikastları doğrudan
Haşhaşiler kendi emelleri doğrultusunda işlemiş, bazılarını da başka
kişilerin emir ve direktifleriyle öldürmüşlerdir. Geri kalan bazı su-
ikastları ise doğrudan doğruya devlet adamlarının kendi imkân ve
yöntemleri ile gerçekleştirmişlerdir. Burada en önemli olan husus,
devlet içerisinde bu tür eylemlerin geri getirilemez kayıplara yol aç-
masının yanı sıra, halkın bu tür eylemlerden dolayı büyük bir endi-
şe ve korku içine düşmeleri idi.

150 Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 208-209.

İKİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNİN YÜKSELİŞ DEVRİ SUİKASTLARI

1.1. Sultan Alparslan Suikastı

Sultan Alparslan, babasının askeri kabiliyetini amcasının da siyasi dehasını kendisinde birleştirmiş büyük bir yönetici olarak tarihe mal olmuş bir kişidir. Asıl adı Muhammed b. Davud b. Mikâil b. Süleyman Ebu Şucâ b. Ebu Süleyman olan Alparslan, Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarıdır.¹⁵¹

Doğumu hakkında kaynaklar farklı tarihler belirtmektedir. Horasan meliki Çağrı Bey'in oğlu olan Alparslan, İbnü'l-Esîr'e göre 20 Ocak 1029 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹⁵² Heybetli, siyaset sahibi, uyanık, âdil, merhametli ve Hanefi mezhebine bağlı olan Alparslan'ın zamanında Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahası oldukça genişlemiştir.¹⁵³ 42-43 yaşlarında şehit edilen büyük komutan gençliğinde Merv melikliği vazifesini üstlenmiş¹⁵⁴ ve Selçuklu tahtında da yaklaşık olarak dokuz yıl hüküm sürmüştür. Bu dönemde büyük zaferler kazanıp devletin teşkilatlanması ve kurumsallaşması bakımından büyük hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan bu yana devlete, daha fazla genişlik, güç ve haşmet

¹⁵¹ İbnü'l-Adîm, s. 10.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, C.X, s. 79.

¹⁵³ İbn Kesir, C. XII. , s. 228; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 526-529; Râvendî, C. I., s. 115.

¹⁵⁴ Râvendî, C. I, s.114.

kazandırmıştır. Kudreti, fetihçi politikası, derin imanı ve yüce mefkûresi nedeniyle cihan hâkimiyeti şuurunu taşımaktaydı.¹⁵⁵

Sultan Tuğrul Bey'in, Ramazan 455/ Eylül 1063'te gerisinde evlat bırakmadan vefat etmesi, genç Selçuklu Devletini yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştı. Tuğrul Bey, ölmeden evvel Çağrı Bey'in son karısı olan Süleyman'ın annesi ile evlenerek Süleyman'ı bir nevi üvey oğlu olarak kabul ettiği için, onun kendisinden sonra Selçuklu tahtına oturmasını vasiyet etti.¹⁵⁶ Nitekim Süleyman'ın varis olarak belirlenmesinde hiç şüphesiz vârisin annesi ve vezir Amid'ül-Mülk'ün büyük katkıları olmuştur.¹⁵⁷ Vezir Amid'ül-Mülk, bu vasiyeti yerine getirmek için devlet kademelerinde ve orduda belirgin bir şekilde tedbirler¹⁵⁸ alarak, Süleyman'ı Selçuklu tahtına çıkardı. Buna karşılık Alparslan, küçük kardeşi Süleyman'ın tahta çıkmasını kabul etmeyerek kendisi tahta oturmak için harekete geçme kararı aldı. Tam bu sırada ağabeyi Kirman Meliki Kavurd, amcası Musa İnanç Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcazadelerinden Kutalmış da taht üzerinde hak talep ederek Selçuklu payitahtına doğru hareket etmeye kalkışmışlardı.¹⁵⁹

Alparslan, öncelikle kendisini emniyete almak için amcası Tuğrul Bey'in ölümü üzerine isyan eden Huttelan ve Sağaniyan emirleri ile Herat'ta bulunan amcası Musa İnanç üzerine yürümek zorunda kaldı. Asi emirleri ve amcasını mağlup ederek taht üzerindeki taleplerinden vazgeçirdi.¹⁶⁰ Alparslan büyük bir ordu ile Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Rey'e doğru hareket ederken Kutalmış 50 bin kişilik

155 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 191.

156 Bûndârî, s. 26; Mevdudi, s. 222-223; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976. s. 142.

157 Râvendî, C. I, s. 114; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 147.

158 Mevdudi, s. 224; Nitekim bu maksatla Amid'ül-Mülk'ün Selçuklu askerlerine 700 bin dinar para, 10 bin top diba kumaş ve bir o kadarda silah dağıtması bu tedbirlerdendir. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 147.

159 Aksarayî, s. 11; Bûndârî, s. 28; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 147-148.

160 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 46-47.

ordusu ile Rey'i ve vezir Amid'ül-Mülk'ü muhasara altına almıştı.¹⁶¹ Bu sırada tahta oturan Süleyman, payitahtı terk ederek Şiraz'a çekilmişti. Bunun üzerine Kutalmış'ın karşısında uzun süre dayanamayacağını anlayan vezir Amid'ül-Mülk, Alparslan'dan yardım talep etti ve yardım karşılığında onun adına hutbe okutacağı beyanında bulundu. Bu durum Selçuklu ordusunda başından beri Alparslan'ı sultan olarak görmeyi arzulayanları da memnun etmişti.¹⁶² Bu yardım talebini geri çevirmeyen Alparslan, 1063'te Milh vadisinde Kutalmış'ın kuvvetleri ile karşı karşıya gelmişti. Kutalmış, bu karşılaşmada yenilerek Girdkuh kalesine doğru çekilmeye başladı ve tam da bu sırada kayalıklardan geçerken atının üzerinden düşerek öldü.¹⁶³

Bu hadisenin neticesinde Alparslan, taht iddiacılarını tek tek bertaraf ederek saltanat merkezine doğru yola koyulmuştu. Alparslan'ın bu başarısını duyan Kirman Meliki Kavurd da kendi topraklarına doğru geri çekilip onun adına hutbe okuttu. Alparslan, 24 Nisan 1064 tarihinde Rey'e gelerek Selçuklu tahtına oturdu ve adına hutbe okutarak sikke bastırdı. Bu sırada Abbâsi halifesi Kaim Biemrillah tarafından da onun sultanlığı mutat törenlerle ilan edildi.¹⁶⁴

Alparslan, tahta oturduktan kısa bir süre sonra 1064'te "*Rum gazası*" adı altında Kafkas ve Anadolu seferlerine çıkmıştı. Genç Sultan hükümdarlığı döneminde devletin batı yönüne büyük önem vermişti. Nitekim batıya fetih, doğuya ise asayiş amaçlı harekâtlarda bulunmuştur. Hiç şüphesiz bunun temel sebebi sultanın selefleri Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında Bizans hudutlarındaki göçebe Türkmenler için en uygun yerleşim yeri olan Doğu Anadolu yaylalarının keşfedilmiş olması ve bu amaç için girişilmiş olan akınlardır.¹⁶⁵ Burası Orta Asya bozkırlarında kendilerini emniyette göremeyen ve ekonomik sıkıntılar içinde olan çeşitli Türk grupları için sığınılacak ve yaşanabilecek ideal bir yurt idi. Türklerin alışıktıkları şartlara uygun Anadolu toprakları dışında, Urmiye gölü yöresinden Tiflis'in

¹⁶¹ Hüseyinî, s. 21.

¹⁶² Büндârî, s. 27.

¹⁶³ Aksaryî, s. 11; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 41.

¹⁶⁴ Rävendî, C. I, s. 114; İbnü'l-Esir, C. X, s. 48.

¹⁶⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 155.

kuzeyine kadar uzanan yerlerinde, Bizans politikasına hizmet eden ileri karakol durumundaki bazı küçük prenslikler mevcuttu.¹⁶⁶ Nitekim Anadolu'ya ulaşabilmek için öncelikle bu güçlerin bertaraf edilmesi lazımdı. Sultan Alparslan, oğlu Melikşah ve yeni veziri Nizâmü'l-Mülk ile beraber Rey'den Azerbaycan'a hareket etti. Melikşah, Aras nehrinin kuzeyi ile ilgilenirken Alparslan da kendisine bağlı birliklerle Gürcistan'a girdi ve Ahılkelek kentine kadar ulaşarak, burada Melikşah komutasındaki güçlerle birleşti.¹⁶⁷ Daha sonra sultan Doğu Anadolu'ya geçerek Bizans'ın elinde bulunan bölgenin en müstahkem kenti olan Ani'yi kuşattı ve 16 Ağustos 1064'te aldı.¹⁶⁸ Bu şehrin düşmesi Doğu ve Batıdaki Müslümanlar nezdinde büyük yankı uyandırdı.¹⁶⁹

Sultan Alparslan, Kirman Meliki Kavurd'un isyankâr tutumu nedeni ile Doğu Anadolu'daki ilerleyişini yarım bırakarak Rey'e döndü ve oradan Hamedan'a geçti. Burada kardeşi Kavurd'u itaat altına aldıktan sonra kışı geçirmek için Merv'e geçti.¹⁷⁰ Bu sırada sultan Mâverâünnehr bölgesinde fetihlerde bulundu ve buradayken Cend'de büyük dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret etti. Böylece Alparslan'ın asayiş için girişmiş olduğu doğu seferi neticesinde Hazar Denizi'nden Taşkent'e kadar olan bölgeler Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Sultan, Horasan'a döndükten sonra muhteşem bir tören ile oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etti ve bütün Selçuklu topraklarında onun adına hutbe okutulmasını emretti.¹⁷¹ Bu durumu haber alan Ka-

166 Savaş Eğilmez, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, YT. Yay., Ankara 2002, C. 4, s. 705.

167 Kafesoğlu, "Alparslan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. II, s. 527; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. III, s. 17-18.

168 Barthold, "Ani", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., Ankara 1976, C. 1, s. 435-437

169 Ani'nin düşmesi üzerine Halife Kaim Biemrillah, bir elçilik heyetini Sultan Alparslan'a gönderdi. Onu takdir ve tebrik ederek kendisine *Ebü'l-Feth* lakabını verdi. Hüseyinî, s. 33; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu Abbâsi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, YT. Yay., Ankara 2002, C. 4, s. 662.

170 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 58; Bündârî, s. 30.

171 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 59.

vurd, 1067'te tekrar isyan ettiyse de, Sultan Alparslan bu isyanı da bastırarak onu yeniden affetti. Bu isyanın ardından Sultan, Şiraz Meliki Fazluye ile uğraşıp onu bertaraf etti.¹⁷² Bu işi de halleden Sultan, 1068 tarihinde yarım kalmış olan Kafkasya seferini tamamlamak için yanına veziri Nizâmü'l-Mülk ve Sav Tegin'i alarak harekete geçti. Bu seferin neticesinde; Tiflis, Kartli, Şirak, Varand, Arran ve Gence gibi Azerbaycan'ın çeşitli bölgeleri, küçük prenslikler ile Şeddadiler hâkimiyet altına alındı.¹⁷³

Kafkasya seferi devam ederken Karahanlı hükümdarı İbrahim Han'ın ölümü ile oğulları arasında karışıklık çıkması neticesinde Selçuklu toprakları zarar görmekteydi. Sultan, doğuda asayişini sağlamak için bu meseleyi halledip tekrar dikkatini batıya vererek Anadolu, Mısır, Suriye'de cereyan eden olaylarla ilgilendi. Her ne kadar Selçukluların Anadolu'ya seferleri yarım kalmış olsa da, bu bölgede hızlı bir şekilde Türkmenler müstakil hareket ederek Bizans'a ait birçok müstahkem kale ve şehri ele geçirmişlerdi. Batıda Peçeneklere karşı büyük bir başarı kazanmış olan Romanos Diogenes, 1068'de Bizans tahtına çıktı.¹⁷⁴ Bizans'ın yeni imparatoru hızlıca kendisine bağlı olan askerlerle Anadolu seferine çıktı. Kayseri-Sivas'a oradan Divriği-Malatya'ya, Toroslar üzerinden güneye inip Menbiç kalesini alarak Bizans'a geri döndü. 1069'da Romanos Diogenes, Anadolu üzerine tekrar sefere çıkarak yine Orta Anadolu'ya ilerlemişti. Buna karşılık Türkmen kuvvetleri de Konya'ya kadar ilerlemiş ve şehri yağmalamışlardı.¹⁷⁵

Bizans İmparatoru Diogenes, Türkmen meselesini kökünden halletmek ve onları Anadolu coğrafyasından söküp atmak için 13 Mart 1071'de tekrar harekete geçti. O, Türkleri buradan tamamen temizleyerek İran'ın içlerine kadar yürüyüp Selçuklu payitahtını ele geçirmek için harekete geçmişti. Bu sırada Sultan Alparslan, Suriye ile Mısır'daki Şii-Fâtımî iktidarını yıkmakla meşguldü. Çünkü Tuğrul Bey zamanından beri Selçukluların kurmaya çalıştıkları İslam dünyasındaki di-

172 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 62-63; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. III, s. 47-48.

173 Bündârî, s. 31; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 20.

174 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.162-163.

175 Bündârî, s. 35; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 22.

ni ve siyasi birlik Fâtımîlerin, aksi yöndeki çabaları nedeni ile istenilen düzeyde yaşatılamamaktaydı. Nitekim bir yandan Fâtımîler diğer yandan Büveyhîler, Abbâsi halifelik makamına baskı uygulamaktaydılar.¹⁷⁶ Selçuklular, tüm bu baskıları bertaraf etmeye çalışmıştır.

Suriye'nin Selçuklulara geçmesini isteyen Hamdanî hükümdarı Nasruddevle, Alparslan'dan Fâtımîlere karşı yardım istedi.¹⁷⁷ Bunu fırsat bilen sultan, büyük bir ordu ile harekete geçti (Temmuz 1070). Selçuklu sultanı Azerbaycan'dan güney batıya doğru uzanan stratejik yolun önemli noktaları olan başta Malazgirt, Erciş kaleleri daha sonra Mayyafarikin (Silvan), Amid (Diyarbakır)'i alarak Urfa önlerine geldi (Ekim 1070). Burada yaklaşık olarak iki ay kadar şehri kuşatma altında tuttu ve buradan 50 bin dinar haraç ile Bizans'a ait bazı kaleleri aldı.¹⁷⁸ Daha sonra Mirdâsiler'in¹⁷⁹ elinde bulunan Halep'e yönelerek burayı aldı. Sultan Alparslan, Şam üzerine yürümeyi planlıyorken kendisine Bizans elçisi gelerek Menbiç'e karşılık Ahlât ve Malazgirt'i istediye de sultan, elçiye olumsuz cevap verdi.¹⁸⁰

Bizans İmparatorunun hızlıca Anadolu üzerine yürüdüğünü öğrenen Alparslan, Fâtımîlerle ilgili planından vazgeçmeyerek kendisine bağlı bir grup askeri Şam üzerine yolladı; kendisi de hemen 6 Ni-

¹⁷⁶ Balcıoğlu, s.59; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 26; Genç, s. 640.

¹⁷⁷ 905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Bölgenin tarihinde önemli bir rol oynayan Hamdâniler, İmâmîyye Şiasına mensup olmakla beraber Sünnîlere karşı hoşgörülü davranmışlardır. Tolunoğullarının yıkılmasında büyük rol oynayan Hamdâniler, gerçek kurucusu Ebu'l-heyçâ'nın ölümünden (929) sonra Musul ve Halep olmak üzere iki kol halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 25, s.446.

¹⁷⁸ İbnü'l-Adîm, s.14-16. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, C. III, s. 25.

¹⁷⁹ Mirdâsiler, 1024-1080 yılları arasında Halep'te hüküm süren Müslüman bir hânedandır. Hânedanın kurucusu Esedüddeve Salih b. Mirdâs, Şîliği benimseyen Benî Kilab kabilesine mensuptur. Şîliği benimseyip Fâtımî halifeleri adına hutbe okutsalar da, zaman zaman siyasi sebeplerle Fâtımîlerle savaşmak zorunda kalmışlardır. Bkz. Merçil, "Mirdâsiler", C. 30, s. 149-150.

¹⁸⁰ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 32-33.

san 1071'de Musul'a doğru hareket etti.¹⁸¹ Romanos Diogenes, yaklaşık olarak 200 bin kişilik teçhizatlı büyük ordusuyla harekete geçti. Buna karşılık sayıca daha az olan Selçuklu ordusu da Sultan Alparslan ve ünlü Türk komutanlarıyla beraber 26 Ağustos 1071 Cuma günü Malazgirt ovasında Bizans ordusunu yendiler. Bu başarı Anadolu'da bundan sonraki tarihi belirleyecek olan büyük bir zaferdir. Türklere Anadolu'nun kapılarını sonuna kadar açarak dünya tarihinin geleceğine tesir etmiştir.¹⁸²

Bu zafer neticesinde Bizans İmparatoru Romanos Diogenes esir düştü. Sonuçta her iki taraf bir sulh mutabakatı yaptı. Bu anlaşma Türkler lehine önemli sonuçlar içermektedir. Fakat 1072'de Romanos Diogenes öldürülünce Sultan Alparslan, bu sulh anlaşmasının geçersiz olduğunu ilan etti.¹⁸³

Selçuklu sultanı, tüm bu gelişmelerin ardından tekrar doğuya yönelerek Mâverâünnehr'e doğru harekete geçmişti. Alparslan'ın doğuya yönelmesinin sebebi hiç şüphesiz Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk Nasır Han'ın oğulları Harezm Meliki İlyas ve Toharistan Meliki Ayaz ile devamlı savaş halinde olması ve Selçukluların topraklarına yönelik tecavüzde bulunup onlardan toprak almaya çalışmasıdır.¹⁸⁴

Sultan Alparslan, doğuya yaklaşık 200 bin kişilik büyük bir ordu ile ilk defa sefere çıkıyordu. Belki de bunun böyle olması Karahanlıları tamamen ortadan kaldırmayı hedef edinmesi ile açıklanabilir. Nitekim büyük bir ordu ile harekete geçen sultanın bu sefer esnasında kendisine yönelik girişilen suikast neticesinde ne yazık ki bu hedefi yarım kalacaktı.¹⁸⁵

181 Bündârî, s. 38-39; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 171.

182 Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 147-149; Bündârî, s. 41; Hüseyinî, s. 36; İbnü'l-Esir, C. X, s. 71-73; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 191; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları (Malazgirt Armağanı)*, s. 227-228.

183 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 27; İbnü'l-Esir, C. X, s. 73; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları (Malazgirt Armağanı)*, s. 228-229.

184 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 189.

185 Râvendî, s. 117-118; Bündârî, s. 44; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 189.

Nitekim Alparslan'ın girişmiş olduğu Mâverâünnehr seferi sırasında bu coğrafyada Semerkant, Buhara gibi önemli kentleri ele geçirmişlerdir. Buradaki halk mukavemete girişmemiştir; yalnız Barzam kale-sini savunan Yusuf Harezmî inatla dayanmaya çalışıyordu. Yusuf, uzun bir bekleyişten sonra karşı koymanın netice vermeyeceğini anlayınca Sultan Alparslan'a karşı bir suikast girişimine karar verdi.¹⁸⁶

Yusuf'un sultanın ölmesine neden olduğunu belirten ve bunu bir suikast girişimi olarak değerlendiren dönemin kaynakları, suikastın ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirildiği konusunda teferruatlı bir bilgi aktarmamaktadırlar. Çünkü bu suikast girişimi asi kale komutanı tarafından çevresindeki insanlarla bile paylaşılmamış, teşebbüs bir sır gibi gizlenerek bu işi kendi başına halletmeye çalışmıştır.¹⁸⁷ Yusuf, teslim olmadan bir gün önce içkili ve şarkılı bir eğlenceyi müteakip karısı ve üç çocuğunu Selçukluların eline geçmemesi için öldürdü ve günün aydınlanması ile birlikte Selçuklu kuvvetlerine teslim oldu. Bir rivayete göre sultan, kendisine günlerce mukavemet gösteren Yusuf'a teslim olduğu takdirde kalenin yönetimini verebileceğini belirtmiştir.¹⁸⁸

Yusuf, 20 Kasım 1072'de sultanın huzuruna çıkarıldı ve suikast planını devreye sokmaya başladı. Nitekim asi kale komutanı, huzurdayken sultanın ayaklarını öpmek bahanesi ile yere kapanmış ve çizmesine gizlemiş olduğu bıçağı çıkararak Alparslan'a saldırmıştır.¹⁸⁹ Hatta sultanın yanında bulunan Gevher Ayin'i de yaralanmıştır.¹⁹⁰

Bazı kaynaklarda ise sultana karşı girişilen bu komplo hadisesinin gerçekleşmesi ve Yusuf Harezmî'nin kimliği farklı şekilde anlatılmıştır. İbn'ül-Esir'e göre: "*Sultan Alp Arslan, 465 yılı başında (Ey-*

¹⁸⁶ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 65.

¹⁸⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 325.

¹⁸⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 190.

¹⁸⁹ Sevim, "İbnü'l-Kalanisi'nin Zeyüü Tarih-ii Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan'la İlgili Verilen Bilgiler," *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yay., İstanbul 2008, s. 437.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esir, C.X, s. 78; Reşidüddin, s. 119-120; Bündârî, s. 44-46; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 65; Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", (Çev. H. Andreyan), *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, s. 180; İbn Kesir, C. XII, s. 228; Özaydın, *Alparslan*, C. 2, s. 529.

lül 1072) Mâverâünnehr'e müteveccihen sefere çıktı. Mâverâünnehr hükümdarı Şemsü'l-Mülk Tekin idi. Sultan Ceyhun üzerine bir köprü yaptırdı ve bu köprüden yirmi kûsur günde geçti. Askerlerinin sayısı iki yüz bin süvariden fazlaydı. Alparslan'ın adamları 6 Rebiulevvel (20 Kasım 1072) günü "Yusuf el-Harezmi" adıyla tanınan bir kale muhafızını huzura getirdiler. Yusuf el-Harezmi iki gulâmın refakatinde sultanın tahtının yanına götürüldü. Sultan dört kazık çakılarak el ve ayaklarının bunlara bağlanmasını emretti, bunun üzerine Yusuf el-Harezmi: "Ey muhannes!¹⁹¹ Benim gibi bir adam böyle öldürülür mü?" dedi. Sultan bu söze çok kızdı, ok ve yay alıp iki gulâma: "Serbest bırakın şunu" dedikten sonra Yusuf'a bir ok attı, fakat isabet ettiremedi. Hâlbuki o güne kadar attığı ok hedefinden hiç şaşmamıştı. Yusuf hemen Alp Arslan'ın üzerine saldırdı. Sultan tahtında oturuyordu, Yusuf'un üzerine doğru geldiğini görünce ayağa kalkıp tahtından inmek istedi. Bu sırada ayağı sürçtü ve yüzü koyun düştü. Bunun üzerine Yusuf sultanın üzerine çullandı ve yanında bulunan bıçağını Alparslan'ın böğrüne sapladı. Sadüddeve ayakta duruyordu, Yusuf onu da altı yerinden yaraladı. Sultan kalkıp diğer çadıra girdi. Hizmetçilerden biri Yusuf'un başına bir topuzla vurarak öldürdü, Türkler sonra onu parçaladılar."¹⁹²

Abu'l-Faraç'a göre; "Yusuf, tutuklanarak huzura getirilip elleri ve kolları bir ağaca bağlanmıştı. Yusuf kendisi sultana küfreder ve Alparslan buna dayanamaz eline aldığı bir ok ile onu vurmaya çalışır. Bu sırada asi kale komutanı sultana bağırarak küfür etti. "Seni muhannes, benim gibi adamlar bu şekilde mi öldürülür" diyerek sultanın ok atması ve bu okun kendisine isabet etmemesi üzerine çözün bunu demesi ile Yusuf sultanın üzerine atlayarak eline geçirdiği bir bıçakla onu yaralamış ve Sultan altı gün geçmeden ölmüştür."¹⁹³

Aksarayî ise olayı; "Alparslan, Malazgirt'ten dönünce Acem ülkesine görkemli bir saltanat sürdü. Zamanının sonlarına doğru Mâverâünnehr'e yürüdü. Berzem kalesini kuşatıp aldı. Kale komutanını yanında bir adamla sultanın huzuruna getirdiler. O zaman sultan, onun öldürülmesini buyurunca adam, bıçağını çekerek ona saldırdı. Köleler onu tutmak istediler. Sultan ok atıcılıktaki ustalığına güvenerek kölelere engel oldu. Fa-

¹⁹¹ Muhannes, ibne demektir.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 79.

¹⁹³ Abu'l-Faraç, s. 325.

*kat oku ve yayı feleğin kader ve kaza okuna uygun düşmediği için hasmı üzerine gelirken hedefini şaşırdı, adamı sıyırıp geçti. Onun üzerine adam hemen yerinden kalkıp sultana darbeyi indirdi. Etkisini gösteren o darbeyle sultan hayatını kaybetti*¹⁹⁴ şeklinde bize aktarmaktadır.

Mevdudî, hadiseyi daha ayrıntılı aktarmaktadır. “Hicri 465’te sultan, Mâverâünnehr’e doğru ilerledi. Ceyhun nehrini geçti; hemen o nehrin yanında Karir isimli bir kasaba vardı. O kasabanın bitişiğindeki kalenin muhafızı Yusuf Harezmi isimli bir kimseydi. Kalenin idaresine ait bazı hususlarda hataları vardı. Rebiülevvel tarihinde Yusuf iki kölenin muhafazasında sultanın huzuruna getirildi. Sultan, kendisine durumun ne merkezde olduğunu sorunca Yusuf, terbiyesizce sözler söylemeye ve sultana dil uzatmaya başladı. Bunun üzerine Sultan, Yusuf’un yakalanmasını ve çarpmıha gerilmesini emretti. Yusuf, sultanın kendisi hakkındaki hükmünü duyunca küstahlığını daha da artırdı. Ağır küfürler savurarak; benim gibi bir başkasını da bu şekilde öldürdün mü dedi. Sultan, bu sözü duyunca onu bırakmalarını emretti. Kendisi de yayına bir ok yerleştirip Yusuf’a doğru hedef aldı. Fakat attığı ok boşa gitmişti. Halbuki sultan, havadaki kuşu vuracak kadar kemankeşti. Attığı okun boşa gitmesi vaki değildi. Bu durumdan istifade eden Yusuf, sultanın belinden bir bıçak çekti. Tam bu sırada tahtından inmek isteyen sultanın da eteği dolaştığından yere düşmüştü. Bu durumu fırsat bilen Yusuf, sultanın üzerine atıldı. Sultanı belinden yaraladıktan sonra önüne gelene saldırdı. Sultanın arkasında bulunan Saadü’d-Devle Gevher Ayin’i de yaralandı. Yusuf yakalanarak öldürüldü.”¹⁹⁵

Osman Turan gibi Selçuklu tarihçileri bu ok ve saldırı rivayetini masal mahiyetinde karşılamaktadırlar.¹⁹⁶ Kale komutanını Bâtınî olarak gösterenlerin¹⁹⁷ yanı sıra Yusuf’un Deylem’li olduğunu ve Selçuklu tahtına göz dikmiş olan Kavurd’un kendisi ile temas halinde bulunduğunu, onun Yusuf vasıtasıyla planlı şekilde Alparslan’ı öldürtüp Selçuklu iktidarını ele geçirmeye çalıştığını belirterek, kendisini feda eden bir düşmanlığın sebebini ortaya koymaya çalışmış-

¹⁹⁴ Aksarayî, s. 13.

¹⁹⁵ Mevdudî, s. 253-254.

¹⁹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islam Medeniyeti*, s. 190.

¹⁹⁷ Sevim, “İbnü’l-Kalanisi’nin Zeylû Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan’la İlgili Verilen Bilgiler,” *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, s. 437.

lardır.¹⁹⁸ Nitekim Yusuf'u Karahanlılara mensubiyetine dair kayıtlar bu nispetin ailevi değil, siyasi ve dini olduğunu gösterir ve Bâtınî kimliğini değiştirmez.¹⁹⁹ Zira Selçukluların, İslam dünyasını aşırı Şiilikten temizlemeleri Bâtınîleri daha erken zamanlarda gizli teşkilat kurmaya ve Türk-İslam düzenine, önemli kademelerdeki devlet adamlarına ve büyüklerine karşı suikastlar tertiplemeye sevk etmiştir. Filhakika Sultan Alparslan da bunların hıyanetine uğramıştır. Sultan birkaç gün sonra 24 Kasım 1072'de hayata gözlerini yumdu.²⁰⁰ Nâşî Merv'e götürülerek babasının yanına defnedildi.²⁰¹

Sultan Alparslan çok merhametli ve şefkatliydi. Divanında her zaman fakirlerin isimleri ve maaşları yazılı olduğu gibi, her Ramazan yoksullara para dağıtır, onları korur ve kollardı.²⁰² Bu davranışlarıyla kendi halkının veya milletin babası (Velâyet-i Pederâne) sıfatı ile anılır ve vazifesine göre hareket ederdi.²⁰³ O da amcası Tuğrul Bey gibi dindardı. Nitekim hâkimiyet ve saltanatını İslamiyet'in, Sünniliğin zaferine bağlamış ve bu şuur ile hareket ederek kutsal olan bir anlayışı haleflerine miras bırakmıştır.²⁰⁴

Şahadetinden evvel kaynakların bize aktarmış olduğu kadarı ile Sultan Alparslan; *"Bir tepe üzerine geldiğimiz zaman ordunun azametinden ve ordunun çokluğundan dolayı altımdan yerin titrediğini hissediyor ve ben kendi kendime dünya sultanıyım (Melik üd-Dünya), bana*

198 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 190.

199 İbnü'l-Adîm, s. 190; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 59.

200 Hüseyinî, s. 53-54; İbnü'l-Adîm, s. 100.

201 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 79.

202 Bündârî, s. 47-48; Sultan her ramazan ayında fakirlere 15.000 dinar dağıttı; bunun yanında sarayda fakirler için günde 50 koyun kesilen bir aşhane vardı. Eski Türk ananesine göre emir, bey ve askerlere büyük ziyafetler verirdi ve saraya ait değerli eşyaları fakirlere yağma ettirirdi. İbnü'l-Esîr, C. X, s. 79; İbnü'l-Adîm, s. 189.

203 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 192.

204 Nitekim bu anlayışla hareket eden sultan, kendi ifadesi ile bu inancını şöyle belirtirdi: "Kaç defa söyledim, biz bu ülkeleri silahla, kuvvetle aldık; temiz Müslümanlar ve bid'at nedir bilmeyiz. Bu sebeple Allah halis Türkleri aziz kıldı". Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, (Haz. M. Altay Köymen), TTK Yay., Ankara 1999, s.139-140; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 192.

kimsenin kudreti yetmez. Bu ordu ile Çin'i bile fethederim, dedim. Bu gurur yüzünden şimdi âciz duruma düştüm. Hâlbuki her hangi bir sefere girişirken Allah'tan yardım dilerdim" ²⁰⁵ sözleri ile hem şuurunu hem de iman ve cihangirlik davasını belirtmiştir. Kaynakların belirttiği üzere onun kadar dinine ve cihada bağlı olanı yoktu.²⁰⁶ Kendisine verilen adil sultan ve Ebu'l-Feth lâkapları, Hristiyan kaynaklarına kadar girmiştir.²⁰⁷ O, hiçbir zaman devlet idaresinde rekabetler ve dedikodular karşısında tesirlere kapılmazdı.²⁰⁸

Sultan Alparslan, dindar olmasına rağmen, diğer bütün dinlere saygı duyuyor ve onlara hoşgörü ile yaklaşıyordu. Fakat bazen özellikle yıkıcı unsurlara karşı sert tedbirler almaktan da kaçınmamıştır. Nitekim Selçuklu tahtına oturduğu andan itibaren gizli hüviyetli Şîî ve Bâtînî fesadının kendi devletleri, İslam dini ve medeniyeti için teşkil ettiği tehlikeyi fark etmişti. Bununla beraber onun bu davranış ve tutumu başka dinlere karşı hiçbir zaman müsamaha ve adalete engel değildi.

Tuğrul Bey zamanından itibaren, fakat daha ziyade Alparslan ve Melikşah zamanında artarak, İslam dünyası medrese ve zaviyelerle doldurulmuştur. Sultan Alparslan, âlimlere ve şeyhlere vakıflar, maaşlar tahsis ederek hükümdarlık mefkûresinin sorumluluklarını yerine getiriyordu. Sultan, askeri manada ordusunu teknik bakımdan güçlendirirken, bir yandan da onların yanında bir fikir ve mefkûre ordusu vücuda getirmekte, hâkimiyetini manevi temeller üzerine inşa etmekteydi.²⁰⁹ Hiç şüphesiz Selçukluların Türk-İslam dünyasına en önemli katkılarından birisi de, devrin yüksek ilim merkezleri

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, C.X, s. 79; Bündârî, s. 47; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 191.

²⁰⁶ İbnü'l-Adîm, s. 18.

²⁰⁷ Süryani Miheal, s. 170-172.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 79-80; İbnü'l-Adîm, s. 189; Bir gün namaz kılarken Nizamü'l-Mülk aleyhine önüne bir rapor konuldu. Sultan, bunu okuduktan sonra vezirine "Eğer doğru söylüyorsa ahlakını düzelt; eğer iftira ediyorsa affeyle ve bu gibi şeylerle uğraşmaya vakit bulmamaları için mühim işlerle uğraştır" diyerek bu gibi dedikodulara da müsaade etmemiştir. Bkz.; Mevdudi, s. 258.

²⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s.145.

olan Nizamiye Medreseleri'ydi. İlki Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da manevi temeller üzerine kurulan ve yıkıcı akımlara karşı bir miğfer gibi toplumu ve devleti koruyan bu kurumlardan ikincisi, Sultan Alparslan tarafından 1067'de Bağdat'ta yaptırılmış olan Bağdat Nizamiye Medresesi'dir. Bunların yanı sıra sultan, devleti mamur bir hale getirmek için birçok imar faaliyetinde de bulunmuştur.²¹⁰ Diğer Türk hükümdarları ve beyleri gibi Sultan Alparslan da şairleri ve bilginleri sever, onlara saygı duyarak korurdu.²¹¹

1.2. Sultan Melikşah Suikastı

Sultan Alparslan, Barzam kalesi müdafisi Yusuf Harezmî tarafından girişilen suikast neticesinde yaralanmış (20 Kasım 1072) ve yaklaşık 4 gün sonra vefat etmiştir. Yerine daha önce veliaht tayin edilen Melikşah geçmiştir. Sultan Melikşah 6 Ağustos 1055'te doğdu ve tahta çıktığında henüz 18 yaşındaydı.²¹² Küçük yaştan itibaren babası ile seferlere çıkmış, devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. O, Alparslan'ın büyük oğlu olmamasına rağmen göstermiş olduğu cesareti, sevk ve idaredeki kabiliyeti sayesinde onun veliaht ilan edilmesine vesile olmuştur. Ancak bu özelliklerinin yanı sıra onun tahta çıkmasında en büyük katkıyı sağlayan kişi, vezir Nizâmü'l-Mülk olmuştur.²¹³

Melikşah, Büyük Selçuk Devleti'nin tahtına geçtikten sonra devletin bünyesinde bir takım gelişmeler yaşandı. Bu dönemde Alparslan'ın ölümünü fırsat bilen Karahanlılar ve Gazneliler karışıklıktan istifade ederek Selçuklu topraklarına tazyiklerde bulunurken, diğer taraftan genç sultanın amcası Melik Kavurd, Melikşah'ın sultanlığı-

210 Bu imar faaliyetlerinden bazıları şunlardır; İmam-ı Azam Türbesi, Kat Harizim Camii, Nişabur Sadyah Kalesi vs. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 194.

211 Râvendî, s.117; Reşîdüddin, s. 121-123.

212 Hüseyinî, s. 38; İbnü'l-Esir, C. X, s. 76; Bündârî, s. 46; Râvendî, C.I, s.122; Reşîdüddin, s. 123; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 77.

213 Ahmed bin Mahmûd, C. I, s. 60-62; Hüseyinî, s. 24; Münecimbaşı, C. I, s. 36; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 59; Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Melikşah'ın Selçuklu Tahtına Çıkışı" *Gazi Türkiyat Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara 2007, s. 13.

nı tanımamış ve isyan etmiştir.²¹⁴ Bir yandan Karahanlı hükümdarı Ebu'l-Hasan Nasr, Tirmiz'i işgâl edip Ayaz'ı mağlup ettikten sonra Belh'i zapt ederken, diğer yandan Gazneliler, Melikşah'ın amcası Osman'ı Toharistan'da yenerek esir etmişlerdir (Ocak 1073). Fakat bunların arasında en tehlikeli olanı, hiç şüphesiz Kirman meliki Kavurd'un isyanıydı. ²¹⁵ Kavurd, 1073'te Rey ve Hemedan arasında Selçuklu komutasındaki Emîr Savtekin'in ordusuna yenilince tutuklanıp yay kırıışı ile boğdurularak öldürüldü.²¹⁶ Bu arada Bağdat Halifesi, amcasını ortadan kaldıran Melikşah'ın sultanlığını tasdik etti.

Sultan Melikşah, içteki durumu düzelttikten sonra sıra Selçuklu topraklarına yönelik saldırgan tavırlar takınan devletlere gelmişti. Nitekim sultan, önce Belh'e yürüdü. Oradan Tirmiz ve Semerkant'ı alarak Karahanlıları bertaraf etti. Karahanlı hükümdarı Sultan Melikşah'tan af diledi ve bir daha Selçuklu topraklarına saldırmamak şartıyla bir mutabakata varıldı (1074).²¹⁷ Buna karşılık Selçukluların Karahanlılara yönelik başarısını gören Gazneli hükümdarı Zahirü'd-Devle, sıramın kendisine geldiğini görünce Melikşah'ın amcası Osman'ı serbest bıraktı (1074). Bu tarihte Büyük Selçuklu sultanı Kirman üzerine iki sefer düzenleyerek burada asayışı sağlayıp tekrar İsfahan'a döndü.²¹⁸

Sultan Melikşah döneminde devletin hâkimiyet sahası adeta doğudan batıya, kuzeyden güneye şeklinde genişlemiştir. Bu dönemde,

²¹⁴ Râvendî, C. I, s.123.

²¹⁵ Bündârî, s. 48; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 197.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 80; Reşîdüddin, s. 125; Selçuklu Emîrleri, Melik Kavurd'un yanında bulunan iki oğlunun gözlerine mil çektirdiler. Râvendî, C. I, s.125; Sultan Melikşah, esasen amcasının öldürülmesinden yana değildi, fakat ordu içerisinde Kavurd'u destekleyenler vardı. Nitekim Kirman meliki yakalandığında askerler maaşlarına zam istiyorlardı ve bazen Kavurd lehine tezahürat yapıyorlardı. Bundan dolayı ve vezir Nizamü'l-Mülk'ün etkisi ile ilerde devlet içinde büyük bir çözülmeye neden olur düşüncesi ile yay kırıışıyle boğdurularak öldürüldü. Ordu içindeki taraftarlarının ayaklanmaması için de Kavurd'un yüzüğündeki zehri içerek öldüğünü söylediler. Bkz. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 59.

²¹⁷ Râvendî, C. I, s. 125-127.

²¹⁸ Hüseyinî, s. 40; Bündârî, s. 56-57; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 199; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78.

Selçuklu hanedan üyelerinin yanı sıra, devletin emir ve komutanlarının da büyük katkıları olmuştur. Güneyde özellikle Suriye, Kudüs bölgelerinde Fâtımîlerle büyük bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Nitekim Selçuklu emirlerinden Atsız başta olmak üzere Kudüs, Dimaşk, Akka, Trablusşam gibi önemli stratejik kentleri ele geçirmişler ve buralarda Sultan Melikşah adına hutbe okutulmuştur.²¹⁹ Yine Selçuklu Emîri Atsız, Fatimî etkisini tamamen kırmak için Mısır'ın zaptına karar veriyse de Fatimî veziri Bedrû'l-Cemal'in karşısında bozguna uğrayarak Dimaşk'a geri çekildi (7 Şubat 1077). Melikşah, bu yenilgiyi duyunca kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Bu sırada Fatimî veziri Bedrû'l-Cemal, Dimaşk'ı kuşattıysa da Tutuş'un bu bölgeye geldiğini duyunca hızlıca geri Mısır'a çekildi. Tutuş, Dimaşk'a geçerek 1079'da Suriye'ye zahmetsiz bir şekilde hâkim oldu. Böylece Suriye Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oldu.²²⁰

Bu dönemde Anadolu'da da bir takım gelişmeler oluyordu. Yabgulu Selçukluları, Anadolu'nun en uç noktalarına kadar ilerlemişlerdi ve göçebe Türklerle Rum diyarında gazalarda bulunmaktaydılar. Sultan Melikşah, Suriye'de olduğu gibi Anadolu'da da yeni gelişmeleri takip edip zamanında müdahalelerle burayı da idaresi altına almaya çalışmıştır. Nitekim bunun için Emîr Porsuk'u Anadolu'ya Kutalmış oğlu Mansur'un üzerine göndermiş ve Emîr Porsuk onu öldürmüştü (1078).²²¹ Bu coğrafyayı idaresi altına aldığını zanneden Melikşah'a rağmen Kutalmış'ın diğer oğlu Süleyman, Bizans imparatoru ile sultana karşı bir takım ittifaklara girerek fetihlerini daha doğuya doğru kaydırma kararı almıştı. Süleyman, Bizans ile girdiği ittifaklar neticesinde artık İznik'te yerleşmiş ve böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerini atmış oldu.²²² Tarih 12 Ocak 1085'i gösterdiğinde Süleyman'ın hâkimiyeti Marmara sahillerinden Antakya'ya kadar uzanan sahaya yayılmış durumdaydı. Sınırlarını daha da genişletmek isteyen Kutalmış oğlu Süleyman, hâkimiyet sahsına Halep'i de katmak isteyince bunu canıyla ödedi. Çünkü Halep'e sal-

219 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 64.

220 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 83-87.

221 Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, s. 112.

222 Bazı tarihçiler Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu 1075 gösterirken, bazıları bunu 1080 olarak belirtmektedirler.

dırdığı sırada Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş ile karşı karşıya geldi ve giriştiği savaş neticesinde büyük bir yenilgiye uğradı ve kendi kılıcıyla intihar etti.²²³

Sultan Melikşah'ın emriyle 1083 sonlarından beri Diyarbekir bölgesinde faaliyette bulunan Fahrüddeve b. Cehîr, oğlu Zaîmüddeve le'yi (Zaîmü'r-rüesâ) Âmid'i kuşatmakla görevlendirdi, kendisi de Meyyâfârikin üzerine yürüdü (31 Mayıs 1085). Meyyâfârikin, 30 Ağustos 1085'te zapt edildi. Böylece Mervânî²²⁴ hanedanına son verilerek onların hâkimiyetindeki Mardin, Hasankeyf ve Cizre gibi şehir ve kaleler Selçukluların eline geçti.²²⁵

Sultan Melikşah, bir yandan Anadolu-Kafkaslarda, diğer yandan El-Cezire ve Suriye bölgelerinde hâkimiyetini giderek daha da genişletti. Sultanın ünlü komutanlarından Porsuk ve Bozan Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde fetihlerle uğraşırken, kardeşi Tutuş da Suriye ve Halep ile ilgileniyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, sultan Anadolu üzerinden Halep'e doğru harekete geçti. 1086 senesinin Eylül ayında İsfahan'dan yola çıkan sultan, Musul ve Harran üzerine yürüyerek,²²⁶ Emîr Bozan'ı Urfa'nın zaptı için görevlendirdi. Sultan, Urfa'dan sonra Caber ve Menbiç şehirlerini ele geçirerek Halep'e doğru yürüdü ve 3 Aralık 1086 tarihinde bu şehre girdi. Oradan da Antakya'ya yöneldi ve bu şehirde kendisini Kutalmışoğlu Süleyman'ın veziri Hasan b. Tahir karşıladı. Sultan, Urfa'nın idaresini Emîr Bozan'a, Antakya'nın ise Emîr Yağıbasan'a verdi.²²⁷

Sultan Melikşah, Antakya'dan Suveydiye'ye kadar ilerledi. Akdeniz'in suları ile karşılaştı ve atını dalgaların arasına sürdü ve kılıcını üç defa suya daldırarak “*Yüce Tanrı, bana okyanusa kadar hüküm sürmeyi nasip etti*” diyerek sevincini gösterdi.²²⁸ Sultan, Antakya'da Sü-

²²³ Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, s. 114-115; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 90-92.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 136.

²²⁵ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 101-105.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 136-137.

²²⁷ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.65.

²²⁸ Râvendî, C. I, s. 126; Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, s. 116.

leyman'ın karısı ve çocuklarını da yanına alarak Halep'e, oradan da Bağdat'a geçti (12 Mart 1089). Halife, 24 Nisanda onu parlak bir kabul töreni ile karşıladı. Halife, sultana “*doğanun ve batının hükümdarı*” alameti olarak iki kılıç kuşattı²²⁹ ve sultanın kızı Mehmelek Hatun halife ile evlendirildi.²³⁰ Sultan, daha sonra Akdeniz sahilinden almış olduğu bir avuç deniz kumunu “*Baba, müjdelers olsun, oğlun dünyanın sonuna kadar hâkim oldu*” diyerek Merv'de ziyaret etmiş olduğu Alparslan'ın mezarına koymuştur.²³¹

Güneyde tüm bu gelişmeler yaşanırken, Kafkaslarda Gürcü Kralı II. Giorgi (1072-1089)'nin hâkimiyetine karşı vukû bulan isyanlar dolayısı ile Sultan Melikşah, Gürcistan'a sefere çıktı. Gence'yi Şeddadî Emîri III. Fazl'dan aldı ve bütün Kafkasya yönetimini Emîr Savtekin'e vererek İsfahan'a geri döndü. Emîr Savtekin'in Gürcü kralına yenilmesinden sonra bu sefer Bizans harekete geçerek Oltu, Erzurum ve Kars'ı ele geçirdi. Sultan, Emîr Ahmed'i buraların tekrar hâkimiyet altına alınması için görevlendirdi. Emîr Ahmed buraları geri aldı ve Erran, Selçukluların Azerbaycan umumi valisi Kutbeddin İsmail'in idaresine verildi.²³² Bir yandan fetihler yapıp hâkimiyet sahası genişlerken, devlet içerisinde hanedan üyelerinden Melikşah'ın kardeşi Tekiş, Nişabur bölgesinde iki defa isyan etti (1080-81)-(477/1084-85). Bu isyanların Selçuklu fetihlerini sekteye uğratacağını ve önemli bir engel teşkil edeceğini düşünen sultan, kardeşini Tirmiz'de yakalattırıp gözlerine mil çektirmek suretiyle önemli bir rakibini bertaraf etti.²³³

Melikşah, batıda olduğu kadar doğuda da Selçuklu sınırlarını genişletmeye çalışmaktaydı. Sultanın doğu yönündeki fetihlerinin asıl amacı, bütün İslam ülkelerini kendi nüfuzu altına almaktı. Batı Karahanlı hükümdarı Ahmed b. El-Hızır'ın halkın mallarına göz dikmesi üzerine bu durumdan şikâyetçi olan bir grup alim, Sultan Melikşah'ı Buhara'ya davet ettiler. Sultan için bu davet idealleri için bulunmaz bir nimetti. Genç sultan, 1089'da Buhara ve Semerkant'ı al-

229 Reşidüddin, s. 126; Bündârî, s. 81-82.

230 Bündârî, s. 82.

231 Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, s. 116.

232 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 70.

233 Bündârî, s.70; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.73; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 114-115.

dı ve Batı Karahanlı Devleti'ni kesin surette Selçuklu Devleti'ne bağladı. Karahanlıların doğu koluna da son vermek isteyen Melikşah, devletin bu bölümünü de egemenliği altına alarak 1090 tarihinde İsfahan'a geri döndü.²³⁴

Sultan Melikşah zamanının önemli olaylarından bir tanesi de, Hasan Sabbâh meselesiydi. Hasan Sabbâh, gizli olarak yürüttüğü Bâtınî faaliyetlerini propaganda ve suikastların ötesine taşıyarak Sultan Melikşah'a tâbi Alamut kalesini ele geçirmiş (4 Eylül 1090) ve burada bir İsmâîlî Devleti kurmuştu. Hasan Sabbâh ve fedaileri, bir yandan Selçuklu topraklarına askeri saldırılarda bulunurken, diğer yandan manevi manada halkın inanç ve itikadını zedelemek için propaganda faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bu propagandalara karşılık verenler ise suikastlara veya aşikâr bir şekilde işlenen cinayetlere maruz kalarak bertaraf edilmekteydiler.²³⁵ Nitekim tüm bu gelişmeler yaşanırken bu dönemde Alamut'a karşı ilk mücadeleyi Rudbâr iktâ sahibi Emîr Yaruntaş başlattı. Sultan Melikşah'ın emri ile Alamut'a saldıran Yaruntaş 1091'de ölünce, onun yerine Emîr Altuntaş ve Emîr Koltaş görevlendirildi. Altuntaş, Alamut'u, Hasan Sabbâh'ı kuşatırken Emîr Koltaş da Kuhistan'daki Hüseyin Kani'yi sıkıştırmıştır. Eylül 1092'de Bâtınîler bir gece baskısıyla Altuntaş'ı geri çekilmeye mecbur ettiler. Sultan bunun ardından bu kez Emîr Kızılsarı'yı Bâtınîlerle mücadele için görevlendirdi. Ancak Sultan Melikşah'ın suikast sonucu ölmesi ile beraber bu harekât da yarıda kalmış oldu.²³⁶

Sultan Melikşah, Selçuklu hâkimiyet sahasını genişletmek suretiyle dâhili ve harici engelleri ortadan kaldırarak nüfuzunu daha geniş coğrafyalara götürmeye çalışırken, yanı başında duran tehlikeyi sezememiş ve o tehlike kendisinin eceli olmuştur. Bu tehlike, Melikşah'ın karısı Karahanlı prensesi Terken Hatun ve onunla beraber hareket eden Tâcûlmülk idi. Terken Hatun'un devleti fetret dönemine sokup devletin zayıflamasına neden olacak olan gayesi, hiç şüphesiz Sultan Melikşah'tan onra Selçuklu tahtına oğlu Berkyaruk'un değil, kendi oğlu Mahmud'un çıkmasını sağlamaktı.²³⁷ Bu bağlamda Berk-

²³⁴ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 74.

²³⁵ Bündârî, s. 67.

²³⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 121-122.

²³⁷ Reşidüddin, s. 130-131.

yaruk'un veliaht ilan edilmesi ve onu destekleyen Nizâmü'l-Mülk'ün suikast sonucu öldürülmesi ve bu suikastın azmettiricisi sıfatıyla Terken Hatun'un adının şüpheli olarak bazı kaynaklarda belirtilmesi, akıllarda soru işaretleri bırakmıştır.²³⁸ Terken Hatun, oğlu Mahmud'un veliaht ilan edilmesinde istediği başarıyı elde edememişti ve bu durumu bir an önce çözmek için eşi Melikşah aleyhine bir komplo hazırlığı içindeydi.²³⁹ Fakat devlet içerisindeki bu tür eylemler devlete geri getirilemeyecek büyük kayıplar yaşatmıştır. Nitekim Melikşah, suikasta kurban gitmeden evvel, daha önce de değindiğimiz üzere, Bâtınîlerin elindeki Alamut kalesini yıkmak ve bu fesat yuvasının kökünü kazımak için emirleri Yoruntaş, Kızılsarı ve Koltaş gibi komutanlarını Bâtınîlerin üzerine sevk etmişti.²⁴⁰

28 Ekim 1092'de Bağdat'ta iken torunu Cafer'i halifelik veliahtı yapmak istemeyen Halife Muktedî ile Melikşah'ın arası açılmıştı. Bunun üzerine İslam dünyasının siyasi lideri Melikşah, halifeden derhal Bağdat'ı terk etmesini istedi.²⁴¹ Halife de kendisinden makamı ve Bağdat şehrini terk etmek için on günlük mühlet istedi.²⁴² Bu sırada Selçuklu sultanı 20 Kasım 1092'de zehirlenerek öldü.²⁴³ Sultanın ölmesi Selçuklu Devleti'nde artık otoritenin zayıflamasına ve ortaya çıkan karışık durumdan sağlam çıkmak isteyen Terken Hatun'un otoritesini korumak için adam satın alma yoluna gittiği görülmektedir.²⁴⁴

Kaşkar'dan Marmara sahillerine, Akdeniz'den Aral gölüne ve oradan da Yemen'e kadar olan yerleri alarak²⁴⁵ Selçuklu topraklarını ge-

238 Bündârî, s. 63.

239 Demir, s. 107.

240 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 74.

241 Bündârî, s. 69; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 75-76.

242 Sultan bu durumdan dolayı halifeye Bağdat'ı 24 saat içerisinde terk etmesini emretmiş ve Bağdat'tan derhal çıkıp ister Hicaz'a isterse de Dimaşk'a gitsin demiştir. Halife, sultandan bu sürenin uzatılmasını istemiş ve Tâcül-mülk'ün araya girip Melikşah'ı ikna etmesiyle bu mühlet 10 güne çıkarılmıştır. Bkz. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133.

243 Hüeynî, s. 49; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 210.

244 Bündârî, s. 83.

245 Bündârî, s. 69; Kafesoğlu, *Suttan Melikşah Dönemi Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 134-135.

nişletmeye ve devlete imparatorluk mahiyeti kazandıran Sultan Melikşah'ın henüz 38 yaşındayken suikast sonucu öldürülmesi, Türk-İslam dünyası için büyük bir kayıp olmuştur. Dönemin kaynaklarında sultanın suikastı farklı şekillerde anlatılmaktadır. Özellikle suikastı yapanın, yapılış şekli ve azmettiricisinin kim olduğu hususunda farklılıklar göze çarpmaktadır. Biz, burada dönemin kaynaklarından bazılarının olaya yaklaşımlarını aktararak, suikastın yapılış şeklini ve azmettiricisinin kim olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

İbnü'l-Esîr, El-Kâmil Fi't-Tarih'inde sultanın ölümü ile ilgili olarak, onun av eti ile zehirlendiğini nakleder. Nitekim müellif; "*Sultan Melikşah, Nizâmülmülk'ün katlinden sonra Bağdat'a gitti; 24 Ramazan (28 Ekim 1092) günü şehre girdi. Sultanı halifenin veziri Amîdüddeve b. Cüheyr karşıladı. Tacülmülk büyük bir kabiliyete sahip olduğunu gösterdi. Sultan, Tacülmülk için vezaret hilelerini hazırlanmasını emretti. Nizâmülmülk'ü jurnal eden o idi, hil'atleri hazırlanınca onları giyip vezaret makamına oturmaktan başka yapılacak bir şey kalmadı. Tam bu sırada sultan ava çıktı ve 3 Şevval (6 Kasım 1092) günü hasta vaziyette döndü. Ölüm tırnaklarını ona da geçirdi, ülkesinin genişliği ve askerlerinin çokluğu ölüme mani olamadı. Hastalığının sebebi şu idi: Sultan av eti yiyip hummaya yakalandı ve kan aldırıldı. Fakat yeteri kadar kan alınamadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi. 15 Şevval Cuma gecesi (18-19 Kasım 1092) vefat etti.*"²⁴⁶

Hıristiyan müellif Abu'l-Farac ise olayı farklı bir şekilde nakletmekte ve sultanın zehirlendiğine işaret etmektedir. Ona göre olay şöyle olmuştur: "*485/ 1092 yılında sultan Horasan'dan Bağdat'a geldi. Sultan, halifenin karısından olan kızından doğan erkek çocuğun veliaht ilan edilmesini ve hilafete geçmesini istediği için halife ile arası açıldı. Halife, sultanın talebini reddedince sultan ona, "o halde Bağdat'tan çık git" tarzında bir haber gönderdi. Halife, "emrinizi yerine getireceğim; yalnız yolculuğa hazırlanmak üzere bana on gün mühlet veriniz" dedi. Dokuzuncu gün sultan şiddetli ve yakıcı bir hummaya tutularak öldü*"²⁴⁷ şeklinde

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 182; Sultan Melikşah'ın av etinden zehirlenerek ölmesi biraz zayıf bir ihtimaldir. Nitekim aynı av etinden sultanın yanındaki devlet adamlarının yemiş olması muhtemeldir; fakat sultanın dışında hiç kimseye bir şey olmaması suikast ihtimalini zayıflatmaktadır.

²⁴⁷ Abu'l-Farac, C. I, s. 334.

sultanın zehirlenerek öldüğünü aktarırken aynı zamanda bunun sıradan bir yemek zehirlenmesi olmadığını belirterek suikastçıyı da ifşa eder. Müellif; “*denildiğine göre sultanın kölesi Hurdik ona zehir içirmişti*”²⁴⁸ demektedir. Yine Hristiyan müelliflerden Urfalı Mateos, Vekayinâme’sinde bu olayla ilgili daha da ileri giderek Sultan Melikşah’ı kimin öldürttüğünü açıklar. Vekayinâme’de Sultan Melikşah suikastını şu şekilde nakledilir: “*541 yılında herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsniyet sahibi bir zat olan büyük Sultan Melikşah öldü. O, Bağdat şehri içerisinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı.*”²⁴⁹ Günümüz Selçuklu tarihçilerinin bir kısmı sultanın suikast neticesinde zehirlendiğini aktarırlar. Buna göre zehirlenme olayı sultanın hizmetinde bulunan Hurdik tarafından gerçekleştirilmiştir. Hurdik, kulak karıştırmak için kullanılan aleti zehirlemiş, sultan da alet ile kulağını karıştırınca birkaç gün hastalanmış ve sonra da ölmüştür.²⁵⁰ Bu zehirlenme olayında, Hurdik’i azmettirenler hususunda başta oğlu Mahmud’u tahta geçirmek isteyen Terken Hatun ve sultan ile Cafer’in halifenin veliahdı olması hususunda anlaşmazlığa düştüğü Halife Muktedî ve Nizâmü’l-Mülk’ün öldürülmesinde sultanın parmağı olduğuna inanan vezirin taraftarları şüphe altındadır. Fakat bunlar içerisinde yukarıda aktarmış olduğumuz dönemin bazı kaynaklarında Terken Hatun yönündeki şüpheler daha ağır basmaktadır.²⁵¹ Sultan Melikşah, 19-20 Kasım 1092 tarihinde öldüğünde Terken Hatun, onun ölümünü gizlemiş, hatta cenazeyi de gece yarısı iki kişi saraydan alıp götürmüşlerdi ve sultanın cenaze namazı bile kılınmamıştı. Yine sultan için Türk geleneğine göre, atların kuyruğu kesilmediği gibi, arkasından yas bile tutulmamıştı. Tüm bunları gizliden gizliye yapan, hiç şüphesiz Terken Hatun olmuştur. Olayın bu şekilde cereyan etmesi, Terken Hatun’un suikastın azmettiricisi olma ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir.²⁵² Sultanın nâşı

248 Abu’l-Farac, C. I, s. 334.

249 Urfalı Mateos, s. 178.

250 Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 29; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133.

251 Abu’l-Farac, C. I, s. 334; Urfalı Mateos, s. 178.

252 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 217; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133.

Bağdat'tan alınarak İsfahan'a getirilip, orada kendi medresesinin türbesine defnedilmiştir.²⁵³

1.3. Sultan Melikşah Dönemi Suikastları

1.3.1. Cemâlû'l-Mülk b. Nizâmû'l-Mülk Suikastı

Sultan Melihşâh'ın Caferek adıyla tanınan bir maskarası vardı. O, sultanın huzurunda Nizâmû'l-Mülk'ün taklidini yapar, sultan ile baş başa kaldığı zamanlarda ondan bahseder ve onun aleyhinde konuşurdu. Bu mesele Cemâlû'l-Mülk'ün kulağına gitti. Cemâlû'l-Mülk o sırada Belh ve çevresinin valisi idi.²⁵⁴ Bunları duyunca hemen harekete geçerek İsfahan'a geldi. Buraya vardığında biraderleri Müeyyidü'l-Mülk ile Fahrü'l-Mülk, kendisini karşıladılar. Cemâlû'l-Mülk, Caferek'in yaptığı maskaralıklara göz yumdukları için her iki kardeşine de çok kızdı.²⁵⁵

Cemâlû'l-Mülk, Sultan'ın huzuruna girince Caferek oradaydı ve yine Nizâmû'l-Mülk'ün taklidini yapıyordu. Bu durum karşısında hiddetlenen Cemâlû'l-Mülk, sultanın huzurunda onu azarlayarak; "Senin gibiler nasıl olur da burada bulunur ve böyle bir toplulukta sultanın huzurunda konuşabilir?" dedi. Sonra huzurdan çıkar çıkmaz Caferek'in yakalanıp tevkif edilmesini ve dilinin ensesinden çıkarılarak kesilmesini emretti. Emri yerine getirildi ve Caferek öldürüldü. Cemâlû'l-Mülk, bununla da yetinmeyerek sultanın devlet adamlarından olan İbn Behmenyar'ı yakalattırıp gözlerine mil çektirdi.²⁵⁶ Cemâlû'l-Mülk'ün üstüne vazife olmayarak sultanın maskarasını öldürmesi ve bir devlet adamının gözlerine mil çektirme yetkisi olmaması sebebiyle Sultan Melikşah, başta sesini çıkarmadıysa da, daha sonra harekete geçti. Sultan ve Nizâmû'l-Mülk birlikte Horasan'a gittikleri zaman yanlarında Cemâlû'l-Mülk de vardı. Bunlar, Nişabur'da bir süre kaldıktan sonra İsfahan'a dönmek istediler. Nizâmû'l-Mülk onlardan önce ayrılmıştı. Sultan Melikşah, Cemâlû'l-

²⁵³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 218.

²⁵⁴ Bündârî, s. 73.

²⁵⁵ Bündârî, s. 74; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 128.

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, C.X, s. 111-112; Bündârî, s. 74-75; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 128.

Mülk'ün davranışlarından dolayı onu ortadan kaldırmaya kararlıydı ve vezir ayrılınca sultanın beklediği fırsat doğmuş oldu. Nitekim Melikşah, Horasan amîdini yanına çağırarak ona “Senin için kendi başın mı yoksa Cemâlû'l-Mülk'ün başı mı daha kıymetlidir?” diye sordu. Amîd, “Elbette kendi başım” diye cevap verdi. Sultan, bunun üzerine ona “Eğer onu öldürmezsen ant olsun ki ben seni öldürürüm” dedi. Amîd, huzurdan ayrıldıktan sonra Cemâlû'l-Mülk'ü nasıl öldüreceği konusunu düşündü. Böylece dikkat çekmeden hazırlanacak gizli bir komplo veya suikastla onu ortadan kaldırmaya karar verdi.²⁵⁷

Amid, Cemâlû'l-Mülk'ün hususi hizmetlerinde bulunan bir hizmetçiyle görüştü ve ona gizlice; “Sultan, Cemâlû'l-Mülk'ü yakalatıp öldürmek istiyor. Sizin onu öldürmeniz, sultanın açıkça onu öldürmesinden, daha uygundur” dedi. Akıllı biraz noksan olan hizmetçi de Amidin sözlerine uyarak şerbet kabına zehir koydu. Bir gün Cemâlû'l-Mülk, şerbet isteyince hizmetçi ona zehirli şerbet kabını verdi. Cemâlû'l-Mülk, bu şerbeti içer içmez öldü. (Kasım/Aralık1082).²⁵⁸ Bu suikast girişiminin azmettiricisi olan Sultan Melikşah, Cemâlû'l-Mülk'ün ölüm haberini alınca Nişabur'dan hızlıca ayrılarak yolda vezir Nizâmü'l-Mülk'e yetişip ona oğlunun öldüğünü söyledi ve baş sağlığı diledi. Sultan, vezir-i âzama “Ben de senin oğlunum, sen sabredip Allah'tan sevap bekleyenlerin en iyisisin” diyerek onu teselli etti.²⁵⁹ Nizâmü'l-Mülk suikastını anlatırken sultan ile arasının açılmasının nedenlerinden bir tanesi olan bu olay üzerinde duracağız. Bazı kaynaklarda suikasttan vezir Nizâmü'l-Mülk'ün haberdar olduğu ve sultanın Horasan'a hâkim olmak isteyen Cemâlû'l-Mülk'ü öldürmek istediği, fakat vezirin buna razı olmadığı ve hatta oğlunun zehirlenmek sureti ile öldürüleceği konusunda bazı imalarda bulunduğu rivayet edilmektedir.²⁶⁰

1.3.2. Nizâmü'l-Mülk Suikastı

Nizâmü'l-Mülk, Alparslan'a ve Melikşah'a 1063-1092 yılları arasında aralıksız 29 yıl vezirlik yapmıştır.²⁶¹ Büyük Selçuklu Devle-

257 İbnü'l-Esîr, C.X, s. 118.

258 İbnü'l-Esîr, C.X, s. 118-119; Sıbt İbnü'l-Cevzi, s.248; Bündârî, s. 75.

259 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 128.

260 Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 248-249.

261 İbnü'l-Adîm, s. 40; Demir, s.103.

ti'nde vezaret makamını en uzun süre işgal eden kişi odur. Hiç kimse onun nüfuzuna erişememiştir. Ancak, onun uzun vezirlik süresinden sıkılanlar, onu sultanın gözünden düşürmek ve zayıflatmak isteyenler de vardı.²⁶² Devlet içinde çok sevilip, sayılan ve geniş yetkilere sahip olan vezir, Selçuklu Devleti'nde ve siyasi ve medeni İslam dünyasının parlak simalarından biriydi. Bu derece önemli bir devlet adamı olan Nizâmü'l-Mülk'ün suikastına geçmeden önce, bu komplo öncesinde yaşanmış olan bir takım olaylara göz atmak suretiyle suikastla ilgili bazı müşahedelere değinmemiz gerekmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Büyük Selçuklu Devleti'nde geniş atılımlar yaparak önemli bir üne kavuşan vezirin bu durumu devletin önemli kademelerinde gayri memnun bir kitle yaratmıştı. Bu kitle, vezir ile sultanın arasını açmak için her türlü yola başvururken, bazen de kendiliğinden gelişen bir takım hadiseler neticesinde vezir ile sultan karşı karşıya gelmişlerdir. Nizâmü'l-Mülk on iki oğlunun her birine bir memuriyet ve vilayet vermişti. Vezirin oğulları ve adamlarının hiç kimseden korkmaksızın yürüttükleri siyaset, hatta başlarına buyruk davranışları, Melikşah'ı sinirlendirmeye başlamıştı. Fakat "baba" diye hitap ettiği Nizâmü'l-Mülk'ü azletmekten de korkuyordu. Askerler veziri çok seviyorlardı ve kölelerinin sayısı yirmi bine ulaşıyordu.²⁶³ Melikşah'ın Nizâmü'l-Mülk'e duyduğu kızgınlığın arka planında vezire düşmanlık besleyenlerin onu kötülemeleri de bulunmaktadır. Nizâmü'l-Mülk ile Melikşah'ın arasının açılmasına yol açan gelişmeler şöyle sıralanabilir.

Sultan Melikşah, 472'de / Ocak 1080'de avlanmak için Huzistan'a gitti. Bağdat şahnesi Gevherâyin ve Emîr Humartekin de sultanla birlikteydiler. Bu iki şahıs, Basra mültezimi Yahudi asıllı İbn-i Allan'ın öldürülmesi için sultanı etkilemeye çalışıyorlardı. İbn-i Allan, Nizâmü'l-Mülk'ün ileri gelen adamlarından birisi idi ve nüfuzu son derece artmıştı. Gevherayin ve Emîr Humartekin de Nizâmü'l-Mülk'e düşmanlık duyuyorlar ve bu yüzden mültezimin öldürülmesini istiyorlardı. Melikşah, yapılan tahriklere dayanamayarak onu öldürttü. Nizâmü'l-Mülk, bunun üzerine üç gün hiç dışarı çıkmadı.

²⁶² Râvendî, C. I, s. 129.

²⁶³ Hüseyinî, s. 46.

Ancak daha sonra bu davranışından vazgeçerek sultan için bir ziyafet hazırlattı ve ona pek çok hediye takdim etti. Sultan, onu bu davranışından ötürü kınadı. Nizâmü'l-Mülk de özür diledi.²⁶⁴

Melikşah ile Nizâmü'l-Mülk'ün arasının açılmasına sebep olan bir diğer olay ise, Seyyidü'r-Rüesa Ebû'l-Mehasin b. Kemâlü'l-Mülk'ün 476 Şevval'inde / Şubat-Mart 1084'te öldürülmesidir. Ebû'l-Mehasin, Melikşah'ın nezdinde büyük bir itibara mazhar olmuştu. Babası Tuğra Divanı başkanı Kemâlü'l-Mülk idi. Ebû'l-Mehasin Melikşah'a; "Nizâmü'l-Mülk ile adamlarını bana teslim et, ben de sana onlardan alıp bir milyon dinar vereyim, çünkü onlar (hazine ve halkın) malını yiyorlar, bazı şehir ve köyleri kendilerine tahsis ediyorlar" dedi ve Nizâmü'l-Mülk ile adamlarının sahip olduklarını abartarak sultana anlattı.²⁶⁵ Nizâmü'l-Mülk bunu duyunca atları, silahları ve bütün teçhizatlarıyla Türklerden oluşan binlerce kölesinin de katılımıyla büyük bir ziyafet düzenledi. Sultan Melikşah gelince "Ben sana, babana ve dedene hizmet ettim. Benim hizmet hakkım vardır. Bana ulaşan haberlere göre malının onda birini aldığım söyleniyor. Malını aldığım doğrudur, fakat aldığım bu malları senin için topladığım işte şu kölelere, aynı şekilde sadakalara, bağışlara ve vakıflara harcıyorum ki, senin için bunlardan daha muazzam bir hatıra, daha büyük bir şükür ve sevap olamaz. İşte mallarım ve sahip olduğum her şey gözlerinin önündedir, (istersen al.) bana bir hırka ve zaviye yeter" dedi. Bunun üzerine Melikşah Ebû'l-Mehasin'in gözlerine mil çekilmesini emretti ve onu Sâve kalesine sürgün gönderdi.²⁶⁶

Sultan ile vezirin arasının açılmasına neden olan bir diğer olay ise Nizâmü'l-Mülk'ün oğlu Cemâlü'l-Mülk'ün suikast neticesinde öldürülmesinde Sultan Melikşah'ın bu işin azmettiricisi olmasıydı.²⁶⁷

Nizâmü'l-Mülk'ü çekemeyip onu sultanın gözünden düşürmeye çalışanlardan birisi de Melikşah'ın hazinedarı Tâcû'l-Mülk Ebû'l-Ganaim idi. O, Ebû'l-Mehasin ve İbn Behmenyar'ın başına gelenlerden ders çıkardığı için sultana yaklaştıkça veziri yüceltmekten çekinmi-

²⁶⁴ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 127.

²⁶⁵ Bündârî, s. 61.

²⁶⁶ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 75.

²⁶⁷ İbnü'l-Esir, C.X. s.117-118.

yor, düşmanlığını açıkça göstermiyordu. Tâcû'l-Mülûk, Müstevfî Mecdû'l-Mülk'e hürmet eder, onu sultanın nezdinde överdi. Âriz'ül-Ceyş (askeri müfettiş) Sedîdû'l-Mülk'ü de kendi safına çekmişti. Bu üçü Nizâmü'l-Mülk'ü indirme üzere anlaştılar. Onu bir suikasta kurban götürmek için harekete geçtiler. Tâcû'l-Mülûk, Nizâmü'l-Mülk'ü makamından indirmek hususunda Melikşah'ı ve eşi Terken Hatun'u ikna etti.²⁶⁸ Terken Hatun'un Melikşah üzerinde güçlü bir nüfuzu vardı; ama Nizâmü'l-Mülk'e de düşmandı. Çünkü kendi oğlu Mahmud'u veliaht seçtirmek istiyordu; Nizâmü'l-Mülk ise bu görev için Melikşah'ın, Emîr İsmail'in kız kardeşi Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk'u düşünüyordu. Berkyaruk, Melikşah'ın oğullarının en büyüğüdü. Melikşah, Terken Hatun'un isteğini Nizâmü'l-Mülk'e açınca o, "Büyük evladın varken, bir kadın ve bir küçük oğlanı Müslümanların üzerine sultan edersen, yarın Allah'a ne yüzle kavuşursun?" cevabını verdi. Terken Hatun bu sözü işitince incindi.²⁶⁹ Mahmud çok küçük olduğu halde (480 /1087-1088),²⁷⁰ Terken Hatun'un onu veliaht seçtirmeye çalışması, o büyüüp tek başına ülkeye hükmedecek çağa gelinceye kadar, yanına Tâcû'l-Mülk gibi bir veziri de alıp devlete hükümdarlık etmek istemesinden kaynaklanabilir.

Melikşah ile vezirin arasını tamamen açan ve bardağı taşıran son olay, hiç şüphesiz Nizâmü'l-Mülk'ün torunu Osman b. Cemâl'ül-Mülk'ün dedesinin nüfuzuna güvenerek hareket etmesiydi. Osman, Merv reisliğine Nizâmü'l-Mülk tarafından tayin edilmişti. Melikşah da büyük gulâmlarından ve devletin ileri gelenlerinden biri olan Kodan'ı şahne olarak Merv'e göndermişti. Osman ile Kodan arasında bir mesele yüzünden tartışma çıktı. Osman Kodan'ı tahkir ve tevkif etti. Kodan serbest bırakılınca Melikşah'a yardım için gitti. Bunun üzerine Melikşah, Tâcû'l-Mülk, Mecdû'l-Mülk gibi devlet adamlarıyla vezirine bir mektup gönderdi.²⁷¹ Sultan, elçi heyetiyle birlikte gü-

²⁶⁸ Bündârî, s. 61.

²⁶⁹ Reşidüddin, s. 131; Râvendî, C. I, s. 130-131.

²⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 15; Râvendî, C. I, s. 131.

²⁷¹ Sultan Melikşah, vezirine hitaben; "Sen benim devletimi istilâ ettin, memleketimi, oğulların, damatların ve kulların arasında öyle taksim ettin ki, sanki sen devlette benim şerikimsin! Oğullarından her biri bir kıtayı istilâ

vendiği adamı Emîr Yelbert'i de gönderdi ve Nizâmü'l-Mülk'ün söylediği hiçbir şeyi gizlememesini, her şeyi kendisine haber vermesini istedi. Heyet, Nizâmü'l-Mülk'e mektubu iletti. Vezir, onlara sultana iletmeleri için kendine güvenen bir eda ile adeta tehditkâr bir dille cevap vermişti.²⁷²

Heyette bulunanlar, Nizâmü'l-Mülk'ün cevabını duyduktan sonra, aralarında geçen konuşmaları gizlemeye karar verip, vezirin itaat üzere olduğunu söylemek üzere anlaştılar. Emîr Yelbert ise Nizâmü'l-Mülk'ün cevabını iletmek için sultanın huzuruna vardı. Ertesi gün diğerleri de sultanın huzuruna çıktılar. Sultan onlara vezirinin cevabını sorunca hepsi, onun özür dilediğini, itaat ve kulluk üzere olduğunu söylediler. Sultan, onlara aralarında geçen asıl konuşmayı bildirdi. Heyettekiler eski hizmetlerinin hatırına onu bağışlamasını rica ettiler.

etti ve büyük bir eyalete vali oldular. Buna da kanaat etmeyerek devlet işlerine müdahale ve tecavüz ettiler, şunu şunu yapmaya kalkıştılar. Eğer sen saltanatımda şerikim, mülkümde ortağım isen, bunun da bir hükmü ve kuralı vardır; fakat benim naibimsen ve benim emrimdeysen, o takdirde naiplik ve tâbîlik şartlarına uymalısın. İster misin, önündeki vezirlik hokkasının kaldırılmasını emredeyim ve halkı senin tahakkümünden kurtarayım?" Bkz. İbnü'l-Esîr, C.X. s.117-118.

272 Vezir Nizamü'l-Mülk ise; "Sultan'a deyiniz ki, eğer benim saltanatta ve mülkünde ortağı olduğumu bilmiyor idiysen, bil. Bugün bulunduğun mevki ve ikbale benim reyim ve tedbirimle geldin. Babası öldürüldüğü gün işlerini nasıl idare ettiğimi hanedandan ve başkalarından sor. Onlar falan falan şahıslardır" dedi ve ona karşı çıkan bir zümreyi saydı. Ona isyan edenleri nasıl tenkil ettiğimi hatırlamaz mı? O zaman bana sınıksız sarılır ve muhalefet etmezdi. Ne zaman ki işleri yoluna koydum, herkesi ona itaat ettirdim, dirlik ve düzeni sağladım, yakın ve uzak şehirleri fethettim, uzak yakın herkes ona itaat arz etti, işte o zaman işlemediğim günahları bana isnad etti, hakkımdaki jurnalleri iştir oldu. Benim adıma ona deyiniz ki, "Basımdaki o tac (kalansuva)'m varlığı bu divite bağlıdır. Bu ikisinin iş birliği ve ittifakı istenilen her şeyin bağı ve her türlü ganimetin sebebidir. Bu divitin kapağını kapatırsam onun tacı da yok olur. Eğer bir tağyir ve tebdile karar verdiyse, değişiklik vuku bulmadan gerekli tedbirleri alsın. Kapıyı çalmadan önce başına gelecekleri düşünsün de dikkatli olsun." Sonra da onlara; "Sultana benim dediklerimden istediğiniz kadarını söyleyin; çünkü tehdit ve kınamaları beni çok üzdü ve zayıf düşürdü." dedi. Bkz. İbnü'l-Esîr, C.X. s. 118-119.

Fakat Melikşah-Nizâmü'l-Mülk gerginliği son noktaya ulaşmış ve onun hakkında tedbir alınmış, öldürülmesine karar verilmişti.²⁷³

Sultan ve vezirin araları açılmış bir durumdayken, Melikşah Bağdat'a gitmek üzere İsfahan'dan 1 Ramazan 485'te/5 Ekim 1092'de yola çıktı. Beraberinde Terken Hatun, Tâcû'l-Mülk ve Nizâmü'l-Mülk de vardı. Nihavend yakınlarında Suhne denilen yerde konakladılar. Vezir Nizâmü'l-Mülk Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. İshak, bu sene 10 Ramazanda (14 Ekim 1092) iftardan sonra mahfesinde içinde harem çadırına giderken Bâtunilerden Deylemli bir delikanlı olan Ebû Tâhir-i Errânî, sufi kılığa girerek²⁷⁴ şefaath veya yardım isteyen pozisyonda ona yaklaştı ve yanındaki hançeriyle onu öldürdü. Sonra kaçarken ayağı ipe takılıp düştü ve derhal yakalanıp öldürüldü.²⁷⁵ Bâtunilerin lideri Hasan Sabbâh devlet erkânından ilk olarak Nizâmü'l-Mülk'ü öldürtmüştür.²⁷⁶ Otuz yıla yakın Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmış olan Nizâmü'l-Mülk'ün cenazesi İsfahan'a götürüldü ve oradaki Türbe-i Nizam'a gömüldü.²⁷⁷

Bu olay, çeşitli kaynaklarda farklı rivayetler ile anlatılmaktadır. Katilin bir Bâtunî olduğu bütün kaynaklarda kaydedilmekle beraber, onu bu cinayeti işlemeye azmettirenin kim olduğu hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Nizâmü'l-Mülk Bâtunilere karşı bir mücadele içinde olduğundan, liderlerinin emriyle öldürülmüş olması mümkündür. Onlar bu cinayeti, Nizâmü'l-Mülk'ün mevkiini elde etmek isteyen Tâcû'l-Mülk'ün ve oğlu Mahmut'u veliaht olarak görmek isteyen Terken Hatun'un aksine bir düşünceyle Berkıyaruk'u destekleyen veziri ortadan kaldırmak suretiyle sorunu kökünden halletmek istemeleri ve fedaiyi kışkırtmalarıyla da işlemiş olabilirler.²⁷⁸ Nitekim biyografi yazarı İbnü'l-Adîm, vezire suikastın düzenlenmesinde Tâcû'l-Mülk'ün

²⁷³ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 176-178.

²⁷⁴ Lewis, s. 41.

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, C.X, s. 176-178; Reşîdüddin, s. 132; Cüveynî, s. 542; Münecimbaşı C. I, s. 61; İbnü'l-Adîm, s. 56; Hüseyinî, s. 45; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.131; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 75; Azîmî, s. 28.

²⁷⁶ Bûndârî, s. 63; Lewis, s. 41.

²⁷⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 131.

²⁷⁸ Râvendî, C. I, s.132.

azmettirici olduğunu, onun, Bâtınî olmasa da, bu inanca yakınlık duyduğunu belirterek, Bâtınî suikastçıyı onun ayarladığını ve bunun delili olarak da Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarının bu yüzden Tâcü'l-Mülk'ü öldürdüğünü söylemektedir.²⁷⁹

Bunun yanı sıra Nizâmü'l-Mülk ile Melikşah arasında geçen divit-taç restleşmesi sonucu kaynaklarda geçen “tedbir alınmıştı”²⁸⁰ ifadesine göre, Nizâmü'l-Mülk'ün uzayan vezaret süresinden ve artan nüfuzundan sıkılan Melikşah'ın da vezirini öldürtmüş olması ihtimal dâhilindedir. Şurası açık ve kesindir ki, Nizâmü'l-Mülk bir suikast neticesinde öldürülmüştür.

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü Müslüman toplumunu derinden etkilemiştir. Çünkü o, fitnelere engel olan bir setti. Vezirin ölüm haberi Bağdat'a 18 Ramazan 485/22 Ekim 1092'de ulaştı. Halife, onun ölümüne herkesten çok üzölmüşü. Çünkü Nizâmü'l-Mülk, Melikşah'ın halife üzerine yürümesini önler, sultanın yanında onu saygıyla anardı.²⁸¹ Ölümünden sonra şairler ona olan sevgi ve bağlılıklarını göstermek üzere mersiyeler yazmışlardır.²⁸²

Nizâmü'l-Mülk, adil, âlim, cömert, suçluları bağışlayan, az konuşup çok iş yapan bir şahıs idi. Fakirlere yardım eder ve çokça sadaka dağıtırdı. O, Selçuklu Devleti'nin güçlenmesi, azametli, ihtişamlı hale gelmesi için 30 yıl boyunca çalışmıştır. Yine devleti yıkmak isteyen Bâtınîler gibi yıkıcı unsurlara karşı hem askeri, hem siyasi yönden, hem de açmış olduğu Nizamiye Medreseleri ile ilmi manada mücadele etmiştir.²⁸³

279 İbnü'l-Adîm, s. 57-58; Ravendî, C. I, s. 131-132; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 200-202; Tâcü'l-Mülk, vezire karşı düşmanlık ve kin beslemekteydi ve ona karşı sultanı dolduruyordu; fakat bu düşmanlığını açıktan yapamıyordu, çünkü daha önce açıkça onunla düşmanlık edenlerin sonu çok kötü olmuştu. Bkz. Bündârî, s. 62; Reşîdüddin, doğrudan bu sikastı Terken Hatun ile hareket eden Tacü'l-Mülk'ün mülhitlerle anlaşarak yaptırdığını nakleder. Bkz. Reşîdüddin, s. 132.

280 Bündârî, s. 63; İbnü'l-Esîr, C.X, s. 178; Râvendî, C. I, s. 131.

281 Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 17.

282 İbnü'l-Adîm, s. 61.

283 İbnü'l-Adîm, s. 58; İbnü'l-Esîr, C.X, s. 176-178; Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 10-11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE FETRET DEVRİ VE SONRASINDAKİ SUİKASTLAR

1.1. Sultan Berkyaruk'a Yönelik Suikast Girişimi

Berkyaruk, Sultan Melikşah'ın Zübeyde Hatun adlı hanımından Muharrem 474'te (Haziran 1081) İsfahan'da doğan oğludur. Sultan Melikşah, çok sevdiği veliaht Şehzade Ahmed'in ölümünden sonra veziri Nizâmü'l-Mülk'ün de tavsiyesiyle hayattaki oğullarının en büyüğü olan Berkyaruk'u veliaht tayin etti.²⁸⁴ Ancak, Melikşah'ın ani ölümü üzerine karısı Terken Hatun, beş yaşındaki oğlu Mahmud'u sultan ilân ettirmek için her vasıtayı mübah sayarak harekete geçti.²⁸⁵ Babası öldüğü sırada İsfahan'da bulunan Berkyaruk'u da Emîr Kürboğa vasıtasıyla tutuklattı.²⁸⁶ Ancak, Melikşah'ın ölüm haberini alan Nizâmü'l-Mülk'ün adamları, vezire ait silâh depolarını yağmalayarak isyan bayrağı açtılar ve hapishanede bulunan Berkyaruk'u kurtarıp onu sultan ilân ettiler.²⁸⁷ Terken Hatun'un İsfahan'a yaklaşması üzerine de onunla birlikte Rey'e doğru yola çıktılar. Terken Ha-

²⁸⁴ Aksarayî, s. 16.

²⁸⁵ Râvendî, C.I, s. 136-137; Reşidüddin, s. 136-137; Bu maksatla sultanın ölümünü gizlediği gibi emirlere büyük paralar vererek oğlunu destekleyeceklerine dair yemin ettirdi. Sonunda Halife Muktedî-Biemrillâh'ı da tehdit ederek Mahmud'u sultan ilân ettirip adına hutbe okutmayı başardı (1485/1092). Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islam Medeniyeti*, s. 226.

²⁸⁶ Reşidüddin, s. 138; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 77.

²⁸⁷ Râvendî, C. I, s. 139; Absülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 5, s. 514.

tun taraftarları ile Berkyaruk arasında Burûcird şehri yakınlarında meydana gelen savaşta Terken Hatun ağır bir yenilgiye uğrayarak İsfahan'a çekildi (16 Zilhicce 485/17 Ocak 1093).²⁸⁸

Terken Hatun, bu defa Berkyaruk'un dayısı olan Azerbaycan meliki İsmail b. Yâkutî'ye haber gönderip Berkyaruk'u bertaraf etmesi şartıyla evlenme vaadinde bulundu. İsmail bu teklifi kabul ederek Berkyaruk üzerine yürüdü, fakat Hemedan-İsfahan arasındaki Kerrec'de meydana gelen savaşta mağlûp oldu (486/1093).²⁸⁹ Bu zaferden sonra Bağdat'a giden Berkyaruk, Halife Muktedî Biemrillâh tarafından Rükneddin lakâbıyla sultan ilân edildi ve 3 Şubat 1094 adına hutbe okundu.²⁹⁰

Berkyaruk, Selçuklu tahtının yegâne hâkimi olabilmek için tahtta hak iddia eden diğer hanedan mensuplarıyla mücadele etmek ve onları ortadan kaldırmak zorundaydı. Tahtta hak iddia edenlerin önemlilerinden biri, Suriye meliki olan amcası Tâcüddevle Tutuş idi. Melikşah'ın ölüm haberini alır almaz Selçuklu tahtına sahip olmak için seferber olan ve Rahbe, Musul, Nusaybin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka'yı ele geçirip adına hutbe okutturan Tutuş, halifeye elçi göndererek saltanatının tasdik edilmesini istedi. Halife Müstazhir-Billâh bunu reddetti, ancak o, yılmaksızın mücadelesini sürdürdü. Birçok şehri daha ele geçirdiği gibi Berkyaruk'u destekleyen güçlü emirlerden Halep valisi Aksungur ile Urfa valisi Bozan'ı öldürttü ve Bağdat'ta adına hutbe okutmayı başardı (487/1094).²⁹¹ Daha sonra Terken Hatun ile iş birliği yaparak İsfahan'da bulunan Berkyaruk üzerine yürüdü. Bu sırada Terken Hatun hastalanarak öldü.²⁹² Tutuş ile aralarında cereyan eden savaşta yenilen Berkyaruk, İsfahan'a sığınmak zorunda kaldı.²⁹³

288 Şehri bir müddet muhasara eden Berkyaruk, Terken Hatun'dan 500.000 dinar alarak kuşatmayı kaldırıp Hemedan'a gitti. Yapılan anlaşmaya göre Terken Hatun ile Mahmud İsfahan ve Fars'a hâkim olacak, diğer şehirler Berkyaruk'a bırakılacaktı. Özeydin, "Berkyaruk", C. 5, s. 514.

289 Râvendî, C. I, s. 138; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 192; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.226.

290 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 195; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 139.

291 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 198; Bûndârî, s. 85.

292 Azîmî, s. 34; Râvendî, C. I, s.139.

293 Hüseyinî, s. 52-53; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 78.

Mahmud'un emirleri onu tevkif ederek gözlerine mil çekmeye teşebbüs ettiler, fakat tam bu sırada Mahmud çiçek hastalığına yakalandı. Bunun üzerine emirler Mahmud'un akıbeti belli oluncaya kadar beklemeye karar verdiler. Mahmud'un ölümü üzerine de (487/1094) Berkyaruk tarafına geçtiler ve onu Sultan ilan ettiler.²⁹⁴ Ertesi yıl Tutuş, Berkyaruk ile yaptığı ikinci savaşta yenildi ve öldürüldü. Böylece Berkyaruk, Terken Hatun ve Mahmud'un ölümünden sonra Tutuş engelini de aşmış oldu.²⁹⁵

Fakat aynı yıl diğer amcası Arslan Argun Horasan'da isyan etti. Berkyaruk onun üzerine amcası Böripars'ı gönderdi. Böripars'ın mağlûp olup öldürülmesi üzerine kardeşi Sancar'ın kumandasında yeni bir ordu sevketti. Ancak bu ordu yetişmeden Arslan Argun bir kölesi tarafından öldürüldü (1097).²⁹⁶ Berkyaruk'a isyan eden diğer amcası Şihâbüddeve Tekiş de aynı yıl öldürüldü. Sultan Berkyaruk'a isyan edenlerden biri de Çağrı Bey'in torunlarından Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman'dı. Berkyaruk, kardeşi Sancar sayesinde onu da bertaraf ederek (1097) ülkenin her tarafında hâkimiyetini kurdu. Kardeşleri Muhammed Tapar, ki daha sonradan isyan edip ağabeyi ile mücadeleye girecektir²⁹⁷ ve Sancar, Azerbaycan meliki

294 Reşidüddin, s. 141; Bündârî, s. 84; Azîmî, s. 34; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 199.

295 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 208.

296 Râvendî, C. I, s. 140.

297 Hüseyinî, s. 53-54; Gence Meliki Muhammed Tapar, Berkyaruk'un eski veziri Müeyyidül-mülk'ün kışkırtmaları sonucu ağabeyine karşı isyan ederek sultanlığını ilân etti. Halife Müstazhir-Billâh da onun hükümdarlığını tasdik ederek adına hutbe okuttu. Bunun üzerine Berkyaruk kardeşi Muhammed Tapar üzerine yürüdü ve aralarında Sefidrûd'da (Kızılören) cereyan eden ilk savaşta mağlûp oldu (493/1100). Hemedan'da meydana gelen ikinci savaş (494/1101) Berkyaruk'un galibiyeti, Rudrâver'de meydana gelen üçüncü savaş ise bazı çarpışmalardan sonra anlaşmayla sonuçlandı. Ancak, ülkede sağlanan bu birlik uzun sürmedi. Anlaşmaya göre Berkyaruk "sultan", Muhammed Tapar ise "melik" unvanına sahip olacaktı. Gence ve çevresiyle Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul Muhammed Tapar'a, Horasan hariç anlaşmada zikredilmeyen Selçuklu toprakları ise Berkyaruk'a ait olacaktı. Sultan Berkyaruk gerektiğinde Muhammed Tapar'a askerî yardımda bulunacak, Muhammed Tapar da Berkyaruk'a 1.300.000 dinar vergi ödeyecekti. Ancak, bu barış uzun sürmedi. Muham-

Mevdud b. İsmail, Tutuş'un oğulları Halep meliki Rıdvan, Dımaşk meliki Dukak, Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıçarslan ve Kirman Selçuklu meliki Turan Şah, onu Büyük Selçuklu sultanı olarak tanıyıp itaat arz ettiler. Böylece Sultan Melikşah'ın ölümünden beri fetret devrini yaşamakta olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu yeniden bir sultanın emrindeydi.²⁹⁸ Diğer yandan Sultan Berkyaruk döneminin ilk yıllarında Selçuklu ülkesinde genel durumdan hoşnut ve memnun olmayan halktan bazı kesimlerin girişmiş oldukları dinî mücadele hareketleri de giderek artmıştır. Özellikle Nişâbü'r ve çevresinde Şâfiîler, Hanefîler ve Karmatîler arasında 1095 yılı başında çatışmalar meydana gelmiştir. Şâfiîlerin reisi İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin oğlu tanınmış fakih Ebu'l-Kasım ile Hanefîlerin lideri Kadı Muhammed b. Ahmed b. Seyyid, Karmatîler'e karşı ittifak ederek, onlara ait medreseleri yakmışlar ve Karmatî ve diğer gruplardan birçok insanı öldürmüşlerdir.²⁹⁹

Tüm bu gelişmeler yaşanırken mevcut karmaşadan istifade eden Bâtınîler, yeni kaleler ele geçirmek suretiyle propagandalarını daha da genişleterek güçlenmişlerdi. Bâtınîler, Alamut'u ele geçirdikten

med Tapar, kendini barışa ikna eden emirleri ihanetle suçlayarak onları cezalandırdı ve anlaşmayı ihlâl edip kendini sultan ilân etti. Rey yakınlarında cereyan eden dördüncü savaş Berkyaruk'un galibiyetiyle sonuçlandı (495/1102). Berkyaruk savaştan sonra İsfahan'a kaçan kardeşini yakalamak için şehri bir müddet muhasara ettiyse de sonuç alamadı. Hoy yakınlarında cereyan eden beşinci savaş da Berkyaruk'un zaferiyle sonuçlandı ve uzun müzakerelerden sonra taraflar arasında anlaşma sağlandı. Buna göre Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın beş nevbet çalmasına müdahale etmeyecek, Muhammed Tapar'a ait şehirlerde Berkyaruk adına hutbe okunmayacak, askerler diledikleri tarafa geçebileceklerdi. Cibâl, Fars, İsfahan, Rey, Hemedan, Hûzistan ve Bağdat Berkyaruk'a; Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul, Suriye ve Hille Emîri Sadaka'nın hâkimiyetindeki topraklar Muhammed Tapar'a ait olacaktı. Bu anlaşma ile yıllardır devam eden ve devlet otoritesini sarsarak karışıklıklara sebep olan, halkı aç ve perişan bırakan fetret devri taht kavgalarına son verilmiş oluyordu. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 229-231; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 82-86.

298 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.227.

299 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 211.

sonra Deylem civarındaki birçok kaleye de sahip olmuşlardı. Sultan Melikşah'ın ölümünden kısa süre sonra Bâtıniler, Damgan'ın kuzeyinde bulunan Üstünâvend kalesini alarak Elbruz sıradağlarının batısından orta ve doğu kesimlere yayıldılar.³⁰⁰

Sultan Berkyaruk, kendisine karşı ayaklanan kişileri bertaraf edip, ihmal etmiş olduğu Bâtınilere karşı Selçuklu topraklarında mücadele ederken,³⁰¹ bu suikastçı gurubun hedefi oldu.

Sultan Berkyaruk, 488 senesi Ramazan ayında (Eylül 1095) Sicistanlı maskeli birisi tarafından kolundan yaralandı.³⁰² Suikastçı yakalanarak sorguya çekilince, suikast eyleminin gerekçesi olarak, sultanın son zamanlarda Bâtınilere karşı uyguladığı politikayı ve kendileriyle etkin mücadelede bulunan kişilerin vezirlik ve diğer bazı mevkilere getirilmelerini gösterdi.³⁰³

Suikastçı, sorgusu sırasında, yine Sicistanlı iki kişinin kendisini azmettirip yardımda bulunduğunu itiraf etmişti. Daha sonra o iki kişi de suçlarını kabul ettiler. Bu iki kişi fena halde dövüldü ve bu suikast için kendilerine kimin emir verdiğini söylemeleri istendi. Fakat ikisi de bir şey söylemedi. Bunun üzerine bir filin ayakları altına atılmak için meydana getirildiler. Birisi filin ayakları altına atılınca, diğeri “Beni bırakın, size her şeyi söyleyeceğim” dedi. Görevliler, onu alarak sorgulamaya götürecekleri sırada diğeri azmettirici, arkadaşına dönüp; “Ey kardeşim! Nasıl olsa öldürüleceğiz, sırlarını ifşa etme de, bari Sicistân halkına rezil olmayalım” dedi. Bunun üzerine her iki suikastçı da öldürüldü.³⁰⁴

300 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 262; Daftary, s. 484.

301 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 261-262; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 89; Abdülkerim Özaydın, “Selçuklular Zamanında Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. XII, (Ayrı basım), İstanbul 2002, s. 198-200.

302 Reşidüddin, s. 143; İbnü'l-Esîr, C.X, s.212; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 147.

303 Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 85.

304 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 212; Ravendî, C. I, s. 140; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 147.

Bu suikast neticesinde Sultan Berkyaruk'un yaralanmasına rağmen Bâtınilerden korkmadığını, onlardan her an yeni bir saldırı alma tedirginliği duyarak yaşamını değiştirmeyi hiç düşünmediğini, daima cesaretli olduğunu görüyoruz.³⁰⁵ Bu suikast girişimi, Selçuklu Devleti'nde Bâtınilerin, Nizâmü'l-Mülk'e yönelik eylemden sonra girişmiş oldukları en büyük suikast girişimidir.

1.2. Sultan Berkyaruk Dönemi Suikastları

1.2.1. Emîr Üner İsyanı ve Suikastı

Emîr Üner, Sultan Melikşah'ın önde gelen emirlerindendi. Sultan öldükten sonra oğlu Mahmud'u tahta oturtan Terken Hatun, Fars bölgesini itaat altına almak amacıyla bu emîri yanına çekip bir ordu ile İsfahan'dan Fars bölgesine gönderdi (Haziran 1094). Kirman Selçuklularının meliki Turanşah, Emîr Üner'in yola çıktığını öğrenince, bir ordu hazırladı ve Şebinkara emirlerinin desteğini de alarak yola çıktı. İki taraf arasındaki karşılaşma, Emîr Üner'in mağlubiyetiyle sonuçlandı.³⁰⁶

Bu yenilginin ardından Emîr Üner, ikinci kez Fars bölgesine geldi. Ama bu defa Terken Hatun'un değil, Sultan Berkyaruk'un emrinde Fars bölgesinin valisi olarak görevlendirilmişti. Bu sırada Şebinkara emîrleri, Turanşah öldükten sonra Emîr Üner'in Fars bölgesine girmek için hazırlandığını ve bu seferin kendilerine karşı düzenleneceğini öğrenmişlerdi. Bu yüzden Kirman meliki İranşah'tan yardım istediler. Böylece oluşturulan müttefik ordu, Fars bölgesine gelerek burada Emîr Üner'i yenilgiye uğrattı (1098/99).³⁰⁷ Emîr Üner kaçarak İsfahan'a döndü. Sultan Berkyaruk'a haber gönderip kendisine katılmak üzere Horasan'a gitmek için izin istedi. Sultan Berkyaruk, ona el-Cibâl bölgesinde kalmasını emretti ve onu Irak valiliğine tayin etti. O bölgedeki askerlere de haber gönderip Emîr Üner'e itaat etmelerini istedi.³⁰⁸ Bunun üzerine Emîr Üner İsfahan'da kaldı, fakat bir süre sonra Azerbaycan'daki iktasına gitti. Döndüğünde İsfahan'a

305 Reşidüddin, s. 143; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi* (485-498/1092-1104), s. 85.

306 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 156.

307 İbnü'l-Esir, C. X, s. 233.

308 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 156.

han'da Bâtınîliğin yayıldığını gördü ve kendini Bâtınîlerle savaşa adadı. İsfahan dağındaki bir kaleyi muhasara etti. Bu arada Müeyyidü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk de Emîr Üner'e katıldı. Müeyyidü'l-Mülk, bu sırada Emîr Üner'e Sultan Berkayaruk ile iş yapmasının kendi aleyhine olacağını söyleyerek onu sultandan soğutup, uzaklaştırmaya çalıştı ve ona Gence'de bulunan Muhammed Tapar ile mektuplaşmasını önerdi. Bunun üzerine Emîr Üner sultana isyan etmeye karar verdi ve bunu açıkça ilân etti.³⁰⁹ Askerler arasında kahramanlık ve cesaretiyle tanınan on bin süvariye toplayıp İsfahan'dan Rey üzerine yürüdü. Sâve bölgesinde konakladı ve Sultan Berkayaruk'a haber gönderip, eğer Mecdülmülk el-Balasânî'yi kendisine teslim ederse muti bir kölesi olacağını, teslim etmezse isyan edip itaatlen çıkacağını söyledi.³¹⁰

Emîr Üner haftanın her altı gününde oruç tutardı. Save bölgesine konakladıkları vakit yine oruçluydu ve iftar ediyordu. İftar yemeğini bitirmek üzereydi ki, süvarileri arasında yer alan Harezmi üç Türk üzerine hücum etti. Birisi lambaya vurup yere düşürdü, diğeri şamdanı söndürdü, üçüncüsü ise elindeki hançerle Emîr Üner'i vurup öldürdü. Emîr Üner bir süre yere atılmış halde kaldı, cesedini kefenlemek için bir bez bile bulunamadı. Emîrin hazineleri yağmalandı ve askerleri dağılıp gitti. Daha sonra İsfahan'daki evine götürüldü ve orada toprağa verildi (492/1098-1099).³¹¹ Emîri öldüren bu üç kişinin kimler adına hareket ettiği belinmese de, Râvendî, onu bıcağlayanın bir Bâtınî taraftarı olduğunu nakletmektedir.³¹²

1.2.2. El-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcélîl b. Muhammed ed-Dihistânî

Sultan Berkayaruk'un veziri el-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcélîl b. Muhammed ed-Dihistânî, devlet işlerinde fazla başarılı biri değildi. Ayrıca bazı yanlış davranışlar sergilemiş; halkın mülkünü zorla elinden alıp dağıtma girişimleri yüzünden vezirlik süresi kısa olmuştur.³¹³

³⁰⁹ Râvendî, C. I, s. 141.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 233.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 233; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 157.

³¹² Râvendî, C. I, s. 142.

³¹³ Bündârî, s. 90.

Dihistâni, İsfahan kuşatması sırasında Berkayaruk'la birlikteydi. O gün sultana hizmet etmek gayesiyle çadırından çıktı. İsfahan kapısı önündeyken yanına sarışın bir genç geldi. Rivayete göre bu genç Ebû Said el-Haddâd'ın kölelerindendi. Vezir, Ebû Said'i daha önce öldürmüştü ve bu genç, efendisinin intikamını almak için gelmişti. Başka bir rivayete göre ise, bu genç, Bâtınilerdendi.³¹⁴ Veziri altı yerinden yaraladı. Vezirin adamları dehşete kapılarak dağıldıysa da sonra geri döndüler. Genç, vezire yakın olan şahsı da ağır bir şekilde yaraladı. Sonra tekrar vezire döndü, fakat ölmek üzere olduğunu görünce bırakıp gitti (12 Safer 495/6 Aralık 1101).³¹⁵

1.2.3. Abdurrahman Sümeyremi Suikastı

Sultan Berkayaruk'un kardeşleri ve bazı emîrlere karşı girişmiş olduğu iktidar mücadeleleri sırasındaki karışık durumdan istifade eden Bâtıniler, giderek güçlendiler ve devlet görevlilerine yönelik bir takım suikast girişimlerinde bulundular.³¹⁶ Bu fetret döneminde önemli isimler Bâtınilerin suikastına maruz kalmıştır. Onların bu dönemdeki kurbanlarından bir tanesi de Sultan Berkayaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman Sümeyremi'ydi. Bir Bâtınî onu hileyle öldürdü. Kaçmayı başaramayan suikastçı ele geçirilip öldürüldü.³¹⁷

1.2.4. Emîr Bilge Beg Suikastı

27 Şevval 493/4 Eylül 1100'de iki Bâtınî, İsfahan şahnesi Emîr Bilge Beg Sermez'i, Muhammed Tapar'ın İsfahan'daki sarayında böğrüne hançer saplayarak öldürdü. Bâtınilerden biri kaçtıysa da, diğeri yakalanarak öldürüldü. Emîr, Bâtınilerden çok çekinir ve devamlı olarak zırhıyla dolaşırdı. Tesadüfen o gece zırhını giymemişti. Aynı gece oğullarının da Bâtıniler tarafından öldürülmesiyle sabahleyin evinden beş ceset çıkmıştı.³¹⁸

³¹⁴ Bündârî, s. 90.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 275.

³¹⁶ Reşidüddin, s. 153.

³¹⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 161.

³¹⁸ İbnü'l-Cevzî, C. IX, s. 114; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 248; İbn Kesîr, C. XII, s. 308.

1.2.5. Kadı ve Fakih Sınıfından Suikastlara Maruz Kalan Önemli Kimseler

Nişâbü'r hatibi Ebu'l-Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn Nişâbü'r'da Bâtınîler tarafından öldürüldü. (492/1098-1099).³¹⁹ Sünnî âlim ve müderrislerden, Nizâmü'l-Mülk tarafından da sık sık ziyaret edilen Ebû'l-Muzaffer b. el-Hucendî Rey'de 496/1102-1103 yılında halka vaaz verdikten sonra kürsüden inerken bir Bâtınî tarafından öldürüldü.³²⁰ Rey'de müderrislik yapan Şâfiîlerin ileri gelen reisi Ebû Ca'fer b. el-Meşşât 498/1104 tarihinde vaazını verip kürsüden iner inmez bir Bâtınî tarafından öldürüldü.³²¹

1.3. Sultan Muhammed Tapar'a Yönelik Suikast Girişimi

Muhammed Tapar, Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın Berkayaruk'tan sonra 18 Şaban 474/ 21 Ocak 1082 tarihinde doğmuş olan ikinci oğludur. Kendisi bir süre ağabeyi Berkayaruk'un sultanlığı döneminde Gence naipliği görevinde bulunmuş ve bu sırada bazı devlet adamlarının kışkırtmaları neticesinde ağabeyine karşı isyan bayrağı açarak fetret devrinin ikinci dönemini başlatmıştır.³²²

Muhammed Tapar, Sultan Berkayaruk ile beş defa savaşa girdiyse de, bunlardan bir netice elde edemedi. Fakat Sultan Berkayaruk'un 22 Aralık 1104 tarihinde hastalanarak henüz 25 yaşında iken vefat etmesi üzerine veliaht tayin edilmiş olan yeğeni Melikşah'ı bertaraf etti ve Büyük Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu (26 Cemazüylevvel 498/ 13 Şubat 1105).³²³

319 İbn Kesîr, C. XII, s. 307; Çağatay ve Çubukçu, C. I, s. 72.

320 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 296.

321 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 318.

322 Melik Muhammed Tapar, Berkayaruk'un eski veziri Müeyyidül-mülk'ün kışkırtmaları sonucu ağabeyine karşı isyan ederek sultanlığını ilân etti. Halife Müstazhir-Billâh da onun hükümdarlığını tasdik edip adına hutbe okuttu. Bunun üzerine Berkayaruk kardeşi Muhammed Tapar üzerine yürüdü ve aralarında Sefidrûd'da (Kızılören) cereyan eden ilk savaşta mağlup oldu (493/1100). İki kardeş arasında bu ilk savaşın haricinde, 1101-1104 tarihleri arasında dört savaş daha vukû bulmuştur. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 229-231.

323 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 308-310; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 39-42.

Sultan Muhammed Tapar, tahta geçtikten sonra Selçuklu İmparatorluğu'nda düzeni yeniden sağlamak için gayret göstermeye başladı. İktidarı tamamıyla eline aldıktan sonra Selçuklular için büyük tehdit oluşturan Bâtınîler üzerine kararlı bir şekilde yürüyerek, düzenli olarak gerçekleştirdiği seferler ile onların fesat yuvalarını ortadan kaldırmaya çalıştı.³²⁴

Sultan, ilk iş olarak Bâtınîlerin ellerinde bulunan kaleler üzerine kuvvet göndererek buraların dağıtılıp hâkimiyet altına alınması için harekete geçti. İlk olarak 12 yıldır Bâtınîlerin elinde bulunan Tekrit şehri üzerine yürüme kararı aldı. (500/1106). Tekrit şehrini Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Haleb hâkimi Kasîmü'd-Devle Aksungur ele geçirmiş, onun Tutuş tarafından öldürülmesiyle kale Gevherâyin'in eline geçmişti. Gevherâyin, bir Bâtınî olan Keykubâd b. Hezâresb ed-Deylemî'yi buraya vali olarak tayin etmişti. Keykubâd on iki yıl Tekrit'te kalarak halka zulmetmiş, fakat Sultan Muhammed Tapar, Selçuklu tahtına oturunca Tekrit'i Bağdâd şahnesi Aksungur el-Porsukî'ye ikta etmişti.³²⁵

Aksungur el-Porsukî, Tekrit'i yedi aydan daha fazla bir süre muhasara ettiyse de alamadı. Kuşatma yüzünden zor durumda kalan Keykubâd, Hille emiri Seyfû'd-Devle Sadaka'ya haber gönderip Tekrit'i kendisine teslim etmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Sadaka, Tekrit'e gidip Safer 500/Ekim 1106'da şehri teslim aldı. Aksungur el-Porsukî de kaleden eli boş dönmek zorunda kaldı. Sultan Muhammed Tapar, Keykubâd'ın Tekrit'i bir Bâtınî karargâhı haline getirmesinden endişe ettiği için şehri ele geçirmek istiyordu. Ancak başarılı olamadı. Çünkü Keykubâd, bir Şîî olan Seyfû'd-Devle Sadaka'yı tercih etmişti.³²⁶

Sultan Muhammed Tapar, bu işi kökünden halletmek için tekrar harekete geçti ve ilk olarak Bâtınîlerin elinde bulunan Şahdîz kalesini fethetmeyi planladı. Bu kale eskiden Sultan Melikşah devrinde yapıl-

324 Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 78.

325 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 181.

326 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 337; Daftary, s. 506; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 86.

miş olup, seferlerde silah ve hazine deposu olarak kullanılmaktaydı.³²⁷ Ayrıca önemli stratejik bir konumdaydı. Çünkü Şahdîz, Büyük Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan İsfahan'a çok yakındı ve sultanın tahtı için ciddi bir tehlike oluşturmaktaydı. Sultan, Ahmet b. Abdü'l-Melik b. Attâş'ın idaresinde bulunan bu kale üzerine sefere çıkmaya hazırlandığı sırada (26 Şubat 1107), ordu içine sızmış veya Bâtınîlere meyilli olan bazı askerler bunu engellemek için bir takım girişimlerde bulundular. Bunlar, sultana Kılıç Arslan'ın Bağdad'ı zapt ettiği şeklinde yalan bir haber uçurdular. Ama düzmece mektuplarla Horasan'da karışıklıklar olduğuna inandırmaya çalıştılsa da, sultan bu habere karşı temkinli davrandı. Çünkü sultan, temkinli davranarak olan bitenin aslını öğrenmeye çalıştı ve bu haberlerin asılsız olduğunu görünce hemen 2 Nisan 1107'de Şahdîz kalesine karşı harekete geçti.³²⁸

Selçuklu kuvvetleri Şahdîz'in batı tarafındaki dağa çıkarak şehri muhasara etmeye başlamışlardı. Oradaki Bâtınîlerden intikam almak isteyen çevre halkı da Sultan Muhammed Tapar'ın etrafında toplanarak büyük bir cemaat oluşturdular ve bunlar askerlere katılarak kaleyi her taraftan kuşatmaya başladılar. Sultan, Bâtınîlerle savaşmak üzere emîrleri arasında iş bölümü yapmış, erzak sıkıntısı çeken Bâtınîleri çok zor durumda bırakmıştı.³²⁹

Bunun üzerine Şahdîz kalesinin Bâtınî hâkimi Ahmed b. Attâş, Müslüman olduğunu ve Sultan Muhammed Tapar'ın emirlerine itaat edeceğini, hatta vergi ödemeyi kabul ettiğini belirterek, savaşlarda Selçuklulara hizmet ettiği sürece kendisinin şehrin hâkimi olarak bırakılmasını istedi. Eğer bu şartları kabul edilirse Şahdîz ve İsfahan'da bulunan çok sayıda adamının Büyük Selçukluların emrine gireceğini belirterek uzlaşmaya çalıştı.³³⁰ Bununla birlikte onlar, Sün-

327 Râvendî, C. I, s. 152; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 78.

328 Azîmî, s. 42; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 346; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 189.

329 Râvendî, C. I, s. 154-155; Bûndârî, s. 93.

330 Ayrıca Bâtınîler, "Sultan'ın Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (a.s.)'in getirdiklerinin hak olduğuna inanan fakat imâmet hususunda ihtilafa düşülen bir kavimle anlaşması, itaatlerini kabul edip onları her türlü işkenceden muhafaza etmesinin caiz olup olmadığına

ni âlimlerle itikadi konuları muhakeme etmek için sultan ile anlaş-
tılar³³¹. Sonra Sünni âlimleri bir münazaraya davet ettiler. Âlimler,
onlarla görüşmek için kaleye çıktıklarında Bâtınîlerin niyetinin me-
seleyi uzatıp Selçukluları oyalamak suretiyle zaman kazanmak oldu-
ğunu anlayınca, hemen kaleden ayrılarak geri döndüler.³³²

Bâtınîler, Sultan Muhammed Tapar'ın muhasaraya devam etmesi
üzerine Şahdîz ve Hâlincan kalelerinin teslimine kendileri hakkında
söylenen sözlere itibar edilmemesi, onlardan biri bir şey söyleyecek
olursa onun kendilerine teslim edilmesi ve erzak yardımı şartıyla ra-
zı oldular.³³³ Bu tekliflerine olumlu yaklaşan Sultan Muhammed Ta-
par da kaleye her gün veziri Sa'd'ül-Mülk aracılığıyla erzak gönder-
meye başladı. Ancak Bâtınîlerin Selçuklu emirlerinden birini yarala-
maları üzerine sultan, derhal Hâlincan Kalesi'nin tahrip edilmesi ve
Bâtınîlerin muhasara edilmesi emrini verdi ve Hâlincan Kalesi'ni
yerle bir ederek içindeki Bâtınîleri öldürttü.³³⁴

Diğer taraftan Şahdîz'de bulunan Bâtınîlerin de Selçuklu komu-
tanları eşliğinde yola çıkarak, bir kısmının Errecân'daki en-Nâzır ka-
lesine, bir kısmının Tabes kalesine gitmelerine ve bu kalelere ulaştık-

dair" fetvâ istediler. Fakihlerin çoğu bunu caiz görürken bir kısmı fetvâyı
vermekten çekindi.

331 Lewis, s. 46; Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-
511/1105-1118), s. 80; Halkın huzurunda münazara düzenlendi. Önde ge-
len Şâfiî fakihlerinden Ebu'l-Hasan Ali b. Abdurrahman es-Semencân; "on-
larla savaşmak vaciptir, bulundukları yerde imanlarını ikrar edip şahadet
getirmeleri onlara hiç bir fayda sağlamaz; çünkü onlara: "İmâmınız şeriatın
haram kıldığını helâl, şeriatın helâl kabul ettiğini de haram sayarsa bu tak-
dirde siz onun görüşünü kabul eder misiniz?" denilince, onlar: "Evet" der-
lerse, işte o zaman icma ile sahihtir ki, onların kanı mübah olur" şeklinde
konuşunca münazara uzadı ve çözüm alınamayınca Bâtınîler daha sonra
Sultan'dan kendilerine âlimler göndermesini istediler. Ulemâdan bazıları-
nın adlarını verdiler. Bunlar arasında İsfahan Hanefîlerinin reisi ve şehrin
kadısı Ebû'l-Alâ Saîd b. Yahya ve diğer bazı fakihler vardı. Sevim ve Merçil,
Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 189.

332 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 347; Lewis, s. 46; Daftary, s. 506-507.

333 Râvendî, C.I, s. 155; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 347.

334 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 347; Bündârî, s. 93; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletle-
ri Tarihi*, s.189-190.

larına dair haber geldikten sonra geride kalanların Alamut kalesine gitmeleri kabul edildi.³³⁵ Bâtınîlerin bir kısmı kalelerine ulaşmalarına rağmen Ahmed b. Attâş, sözünde durmayarak tekrar kaleyi savunmaya çalıştı.³³⁶ Bu olaylar yaşanırken, Sultan Muhammed Tapar'a yakın olan Kadî'l-Kudat Ubeydullah el-Hatibi ve Kadî Sadred-Din el-Hocendî gibi İsfahan'ın ileri gelenleri, vezir Sa'd'ül-Mülk'ün gizli bir Bâtınî olduğunu iddia ederek sultanı buna inandırmaya çalışıyorlardı. Nitekim bu kişiler, iddialarını kanıtlamak için vezirin Ahmed b. Attâş ile yakın olduğu ve onunla haberleştiğini beyan etmişlerdi.³³⁷ Sultan, her olayda olduğu gibi bunda da temkinli davranarak, vezirine bir şey sezdirmedi ve Bâtınîleri muhasaraya devam etti. Gerçekten de vezir ile Bâtınî lider Ahmed b. Attâş irtibata geçmişlerdi.³³⁸

Kaynaklarda belirtildiğine göre Ahmed b. Attâş, vezir Sa'd'ül-Mülk ile önceden anlaşmış ve ona haber göndererek; "Zahiremiz bitti, adamlar da muharebeden yorulup usandılar, kaleyi teslim edeceğiz" demiş; bunun üzerine Sa'd'ül-Mülk "Bu köpeği (sultanı) devirene kadar bir hafta sabredin ve kaleyi teslim etmeyin. Şimdi zahire gönderiyoruz" cevabını vermiş ve onu kuşatmaya karşı sabırlı olmaya teşvik etmiştir.³³⁹

335 Lewis, s. 46; Daftary, s. 507; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 189; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 80.

336 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 189; Lewis, s. 47.

337 Râvendî, C. I, s. 154-155; Bündârî, bu olayı farklı nakletmektedir. Ona göre aslında Bâtınîlerle işbirliği halinde olan Ubeydullah b. Ali el-Hatibi idi ve Ahmed b. Attâş ile gizlice mektuplaşıyorlardı. Sa'd'ül-Mülk bu durumu bildiğinden el-Hatibi'nin yazısına benzeyen bir yazı yazarak mektuplardan birini almak ve sultana göstererek Bâtınîlik ithamından kurtulmak istiyordu. Bunun için itimat ettiği bir adamı gönderdi. Eline de mürur için kendi yazısıyla yazılmış mürur tezkeresi verdi. Fakat yolda sakınarak gitmesini söylemeyi unuttu. Görevli adam yanında vezirin hattı ile yazılan tezkere ve mektupla yakalanınca, bu yazı Sa'd'ül-Mülk'ün sonu oldu ve Sultan tarafından Bâtınîlerle ittifak yaptığına kanaat edildi. Bkz. Bündârî, s. 95.

338 Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 81.

339 Reşidüddin, s. 157; Râvendî, C. I, s. 155; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), s. 81.

Vezir Sa'd'ül-Mülk, müttefikî Ahmed b. Attâş'a dayanmalarını söylerken, bir yandan da sultanı ortadan kaldırmak için harekete geçti. Sultana yönelik suikast konusunda bir süre düşündükten sonra onu nasıl öldüreceğini buldu. Muhammed Tapar, ateşli bir mizaca sahipti ve düzenli olarak her ay hacamat yaptırırdı. Yine hacamat vaktinin geldiği sırada vezir Sa'd'ül-Mülk, Ahmed b. Attâş'a sabretmesi için vermiş olduğu teminat gereği harekete geçti. Bu teminat, hiç şüphesiz sultana yönelik bir suikast planıydı.³⁴⁰

Vezir Sa'd'ül-Mülk, sultandan kan alan hacamatçıyla gizlice görüşerek onu bu suikast planına dahil etti. Vezir, sultanı zehirleterek ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Bu yüzden hacamatçıya 10.000 dinar ve zehirli bir iğne veya neşter vererek sultanın kanını bu zehirli neşter ile almasını söyledi. Hacamatçı bunları aldıktan sonra evine gitti ve Muhammed Tapar'ın kan aldırma gününü bekledi. Bu sırada hacamatçı kişi sohbet esnasında bu hadiseyi karısına anlattı. Karısı bu durumdan tedirgin oldu ve durumu Sadreddin Hocendî'nin adamlarından birine anlattı. Olay, Hocendî'nin kulağına gitti.³⁴¹ Hocendî, derhal harekete geçerek sultanın huzura çıkıp kendisine yönelik bu suikast planını anlattı. Bunun üzerine Muhammed Tapar, henüz kan alma günü gelmemiş olmasına rağmen, kendisini hasta gösterip hacamatçıyı kan aldırması için çağırttı. Ertesi gün hacamatçı huzuruna çıktı ve yatağına uzanmış olan sultana yaklaşıp yanı başına oturdu. Sultanın pazusunu bağlayıp, vezir Sa'd'ül-Mülk'ün kendisine vermiş olduğu zehirli neşteri çıkardı ve bunu sultanın vücuduna saplamaya çalıştığı sırada sultan, hışımla hacamatçıya dönerek elindeki neşteri aldı. Ona, bu iş için kendisine kimin emir verdiğini sordu. Hacamatçı, canının bağışlanması şartıyla doğruyu söyleyeceğini belirtti. Sultan, onun bu isteğini kabul etti. Hacamatçı, suikast girişimi için vezir Sa'd'ül-Mülk'ün kendisini azmettirdiğini itiraf etti. Bunun üzerine sultan, aynı neşter ile kan alıcısının damarının delinmesini emretti. Askerler, oracıkta sultanın emrini yerine getirerek hacamatçıyı öldürdüler.³⁴² Sultan, ar-

340 Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 81.

341 Râvendî, C. I, s. 156; Reşîdüddin, s. 158.

342 Reşîdüddin, s. 158; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 81.

tık vezirin Bâtınî olduğu hususundaki temkinli yaklaşımını bir tarafa bıraktı ve onun bir Bâtınî olduğu konusunda aklında en küçük bir şüphe bile kalmadı.³⁴³ Vezir derhal yakalanıp tevkif edildi ve daha sonra da öldürüldü.³⁴⁴ Ertesi gün sultan, vezirin ihanetine ortak olan dört adamını da Bâtınî itikadına sahip oldukları için İsfahan kapısında astırdı (Şevval 500/ Mayıs Haziran 1107).³⁴⁵

Sultan, bu olaylardan sonra Bâtınî eylemlerinden korkup çekinmek yerine, giderek daha da cesaretlendi ve onlara karşı daha sert tedbirler aldı. Sultan Muhammed Tapar, Şahdîz Kalesi'nin kesin olarak ele geçirilmesi emrini vererek askerlerini kaleye sevk etti. 2 Zilkâde 500/25 Haziran 1107 tarihinde başlayan hücum sırasında Ahmed b. Attâş'ın yanında savaşacak ve onu müdafaa edecek az sayıda adamı kalmıştı. Bâtınîlerin ileri gelenlerinden olan ve sultana sığınan birinin göstermiş olduğu yoldan kaleye çıkan askerler, Ahmed b. Attâş ve yanındaki seksen kişiyle çetin bir mücadeleye girişerek Bâtınîlerin çoğunu öldürdüler ve bu fesat yuvasını ele geçirdiler.³⁴⁶ Kalenin Selçuklular tarafından fethiyle birlikte Ahmed b. Attâş da esir alındı. Bir hafta bekletildikten sonra sultanın emriyle şehrin her tarafında gezdirilerek derisi yüzüldü. Bu arada oğlu öldürüldü ve karısı da değerli mücevherlerini takarak kendini kaleden aşağıya attı. Selçukluların bu zaferi öyle büyük bir coşkuyla kutlandı ki, her tarafa fetihnameler gönderildi, minberlerde duyuruldu.³⁴⁷

Sultan Muhammed Tapar bundan sonra ömrünün geri kalanını bilhassa Batiniler ile mücadeleye ayırmış ve bu fesat yuvalarını ortadan kaldırmak için tüm gücüyle mücadele vermiştir.³⁴⁸

343 Râvendî, C. I, s. 156.

344 Bûndârî, s. 95-96.

345 Hüseyinî, s. 55; Ravendî, C. I, s. 156; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 350; Bûndârî, s. 96; Ahmed b. Mahmûd, C. II, s. 43; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 82.

346 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 348; Râvendî, C.I, s. 157; Abdülkerim Özeydî, "Muhammed Tapar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, C. 30, s. 580; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 98.

347 Râvendî, C.I, s. 157; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 348; Daftary, s. 507; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 190.

348 Lewis, s. 48-50.

1.4. Sultan Muhammed Tapar Dönemi Suikastları

1.4.1. Emîr Ayaz'ın Öldürülmesi

Fetret döneminin önemli komutanlardan birisi olan Emîr Ayaz, Sultan Berkyaruk vefat ettiği sırada emrindeki kuvvetlerle Bağdat'ta bulunmaktaydı. Muhammed Tapar, Selçuklu tahtına oturmak için harekete geçtiğinde, önce bunu onaylatmak amacıyla Bağdat'a doğru yola koyuldu. Emîr Ayaz, Berkyaruk'un en fazla güvendiği komutanlarından ve onun ölümünden sonra oğlu Melikşah'ı Selçuklu tahtına çıkarmaya çalışmaktaydı. Bu yüzden yeni sultan olan Muhammed Tapar ile arası pek iyi değildi. Fakat Ayaz, birden tavır değiştirerek yeni sultana barış teklifinde bulundu. Muhammed Tapar onun bu mahcubiyetini anlayışla karşıladı ve kendisini affetti.³⁴⁹ Emîr Ayaz, 12 Şubat 1105 tarihinde Seyfüddevle Sadak ile birlikte Bağdat'a gelip Sultan Muhammed Tapar'ın huzuruna çıkarak itaatini bildirdi. Emîr Ayaz, daha sonra 25 Şubat günü evinde bir şölen tertipledi. Emîr, bu ziyafete Sultan Muhammed Tapar'ı da davet etti ve kendisine birçok hediye sundu.³⁵⁰ Kölelerine sultana sunmak üzere depodan silah getirmelerini emretti. Kölelerin bu görevi yerine getirtmeye çalıştıkları sırada yanlarına komik elbiseli bir kâtip (veya sufi) gelerek onlarla şakalaşmaya başladı. Görevliler ona “sana da bir zırh giydirip, sultanın huzuruna mutlaka çıkaracağız” dediler. Görevliler, kâtipin gömleğinin altına bir zırh giydirdikten sonra huzura çıkarıp şakalaşmaya devam ettiler. Bu sırada adam tedirginlik duymaya başladı ve onların arasından kaçarak sultanın adamlarının arasına girdi. Sultan bu sırada olanları gözlemleyerek kaba giyinmiş olan adamdan şüphelendi ve yakın adamlarından birine Türkçe olarak o şahsın üzerinde ne olduğuna bakmasını emretti. Görevli kişi kâtipin üzerini aradığında gömleğinin altında zırh olduğunu gördü. Durumu hemen sultana bildirdiler. Muhammed Tapar, endişelenecek etrafındaki adamlarına, “sarıklılar böyle silahlanmışlarsa, kim bilir askerleri ne haldedir?” dedi ve Ayaz'ın evinde olduğundan olayların gelişmesinden, belki de öldürülmekten korkarak hemen kalktı

349 Bündârî, s. 91; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 176.

350 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 314.

ve şöleni terk edip sarayına gitti.³⁵¹ Muhammed Tapar, bu durum karşısında emirlere karşı tedbirler alma girişiminde bulundu. Sultan, Emîr Ayaz ve Seyfûddeve Sadak'ı ortadan kaldırmaya karar vererek bir suikast planı hazırladı.³⁵² Tapar, planını uygulamak için 13 Cemaziyülahir 498/1 Mart 1105 tarihinde Emîr Ayaz, Seyfûddeve Sadak, Çökürmüş ve diğer bazı emirleri sarayına çağırttı. Emîrler huzurda toplandıktan sonra sultan onlara; "Kılıç Arslan'ın Diyarbekir'i zapt etmek üzere harekete geçtiğini ve oradan da El-Cezireye yürüyeceğini öğrendik. Bunun için onunla savaşıacak adamı kendi aranızdan tespit etmelisiniz" dedi. Huzurdaki emîrler bu iş için Emîr Ayaz'ın uygun olacağı kanaatine vardılar. Bunun üzerine Ayaz, bu iş için Seyfûddeve Sadak'ın da kendisiyle birlikte gelmesi gerektiğini söyledi. Bunlar kendi aralarında bu kararı verdikten sonra sultan, planını uygulamak için harekete geçerek onları huzuruna çağırdı. Muhammed Tapar, önceden Ayazı öldürmeleri için kendisine yakın adamları görevlendirmişti.³⁵³ Emîr Ayaz, Seyfûddeve Sadak ve vezir Sa'd'ül-Mülk üçü birlikte sultanın huzuruna çıktıkları sırada görevlilerden biri Ayaz'ın başına vurup ikiye ayırdı.³⁵⁴ Bunu gören Sadaka yüzünü kolu ile kapatırken, vezir Sa'd'ül-Mülk bayıldı. Ayaz bir örtüye sarılıp hükümet sarayı (Dâru'l-memleke) yanındaki yola atıldı (13 Cemaziyülahir 498/ 1 Mart 1105).³⁵⁵

Bir şaka yüzünden büyük bir devlet adamı kasıtlı olarak suikast sonucu öldürülmüştü. Ayaz'ın öldüğünü öğrenen emîrin veziri Safiy de bir süre gizlendi, fakat sonra o da yakalanarak öldürüldü.³⁵⁶ Ertesi gün gönüllü bir grup Ayaz'ı kefenleyip Ebû Hanife'nin kabrinin yanında bir mezarlığa defnettiler. Ayaz'ın yaşı kırkı geçmişti. Sultan Melikşah'ın kölelerinden olan Ayaz, onun ölümünden sonra emîr-i âhurun adamları arasına katılmış ve emîr-i âhur onu evlât edinmiş-

351 İbnü'l-Esir, C. X, s. 314.

352 Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 43.

353 Bündârî, s. 92.

354 Reşîdüddin, s. 151.

355 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 176.

356 İbnü'l-Esir, C. X, s. 315; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 44.

ti. Emîr Ayaz son derece mürüvvetli, cesur ve savaş hususunda ileri görüşlü idi.³⁵⁷

1.4.2. Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk Suikastı

Nizâmü'l-Mülk'ün en büyük oğlu Fahrü'l-Mülk Ebû'l-Muzaffer Ali, bu sene 10 Muharrem (11 Eylül 1106) günü öldürüldü.³⁵⁸ 488 (1095) yılında Sultan Berkyaruk'a vezir olmuştu.³⁵⁹ Vezirlikten ayrılınca Nişâbü'r'a Melik Sancar'ın yanına gitti ve ona vezir oldu. Vezir oruç tuttuğu bir gün rüyasında Hz. Hüseyin'i gördüğünü adamlarına ve çevresindekilere anlattı. Rüyasında; "Hz. Hüseyin'in kendisine, çabuk yanımıza gel, bizim yanımızda iftar edersin dediğini" söyledi. Bunun üzerine vezirin adamları, onu bu gece evinden çıkarması hususunda uyardılar. O da bu uyarıyı dikkate alarak bütün gün namaz kılıp, Kur'an okudu ve pek çok sadaka verdi. İkinci vakti bulunduğu evden kadınların kaldığı eve gitmek için çıktı. Bu sırada acı acı feryat edip yardım isteyen bir ses duydu.³⁶⁰

Vezir, sesin geldiği yöne doğru gitti ve orada bir adamın olduğunu gördü. Adam, "Müslümanlar gitmiş, zulme mani olacak ve mazlumun elinden tutacak kimse kalmamış" diyerek bağırıyordu. Fahrü'l-Mülk, bu adama acıyarak onu yanına çağırdı, adam yanına varınca ona "nedir bu halin?" diye sordu. Adam, kendisine bir pusula uzattı. Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk, uzatılan pusulayı adamın elinden alarak dikkatlice kontrol etmeye başladı. Adam bu sırada belinden çıkardığı hançerle ona saldırarak veziri öldürdü.³⁶¹ Bâtınîlerin en yaygın suikast metotlarından biri olan yardıma muhtaç birisi gibi görünüp, elindeki pusulayla kurbanını meşgul ettiği sırada onu hançerlemektir.

Suikastçı yakalanarak Melik Sancar'ın huzuruna getirildi. Sancar, onu sorgulayıp suçunu itiraf etmesini ve azmettiricisinin kim veya kimler olduğunu söylemesini istedi. Adam, suçunu kabul etti. Fakat

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 315.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 336; Lewis, s. 50.

³⁵⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 147-148.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 336.

³⁶¹ Bündârî, s. 241; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 188.

kendisini azmettirenlerin Melik Sancar'ın adamları olduğunu söyledi. Suikastçı, yalan yere onları şüpheli duruma düşürmeye çalışıyordu. Nitekim Sancar ona sorduğunda o da “onu öldürmek için beni senin adamların görevlendirdi” dedi. Söylediği şahıslar yakalandı ve bunun üzerine onunla birlikte günahsız kişiler de öldürüldü. Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk, öldürüldüğünde yaklaşık 60 yaşındaydı.³⁶²

1.4.3. Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk Suikastı

Ahmed, Büyük Selçuklu Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuş olan Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün oğullarındandı. Göstermiş olduğu başarıdan dolayı kısa sürede Sultan Muhammed Tapar'ın veziri olmuştur.³⁶³ Sultan Muhammed Tapar, veziri Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk'ün idaresinde bir orduyu (1107-1108) Bâtınîlerin büyük kalelerinden olan Rudbal üzerine yolladı. Vezir, Bâtınîlerden nefret etmekteydi ve bunda da haklıydı. Çünkü babası koca vezir Nizâmü'l-Mülk, onların fedâilerinin suikastı neticesinde ölmüştü. Bir sene öncesinde de ağabeyi Fahrü'l-Mülk yine Bâtınîler tarafından suikast sonucu öldürülmüştü.³⁶⁴ Bu seferden döndükten sonra sultan onu tekrar fesat yuvasının üzerine yolladı (Ağustos 1109). Sultan, bu defa vezirini ve askerlerini onların ana karargâhı olan Alamut kalesinin üzerine gönderdi. Selçuklu kuvvetleri burada Bâtınîleri muhasara etti. Fakat kış bastırınca bir şey elde edemedi geri döndüler. Vezir Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk, bu sene Şaban ayında (Şubat-Mart 1110) camiye gittiği sırada Bâtınîler hançerlerle ona saldırarak boynundan yaraladılar. Almış olduğu yaradan dolayı bir süre hasta yattı, sonra iyileşti. Onu yaralayan Bâtınî yakalanıp şarap içirilerek sarhoş edildi. Sarhoş fedâiye, kimliği ve bu suikast eyleminde kendisine kimlerin yardım ettiği, arkadaşlarının kim olduğu soruldu. Bâtınî, içkinin tesiri ile kendine yardım edenleri itiraf etti. Bunun üzerine Selçuklu askerleri, adamın söylediklerini de yakalayıp hepsini öldürdüler.³⁶⁵

³⁶² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 336; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 77.

³⁶³ Ravendî, C. I, s. 148.

³⁶⁴ Lewis, s. 48.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 383.

1.4.4. Emîr Mevdûd b. Altuntegin Suikastı

Mevdûd, Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarından olup, devletin Musul valisiydi. Hayatı ile ilgili olarak, özellikle devletin güney bölgelerinde istikrarı sağlama, Haçlılar ile girişmiş olduğu mücadeleler ve Musul valiliği görevi dönemi dışında pek bir bilgi mevcut değildir. Kendisi, özellikle Sultan Muhammed Tapar'ın emri ile Suriye bölgesinde Haçlılar ile mücadele etmiştir.³⁶⁶

Emîr Mevdûd, bir yandan Franklara yönelik devletin güney bölgesinde emrindeki Selçuklu kuvvetleri ile mücadele vermekte, bir yandan da Sultan Muhammed Tapar'dan gelen emirleri tatbik etmekteydi. Bunun için sürekli Suriye bölgesindeydi. 21 Rebiyülevvel (5 Eylül 1113)'de Dımaşk emîr'i Tuğtekin tarafından Dımaşk'a davet edildi. Bunun üzerine Emîr Mevdud, Dımaşk'a gitti.³⁶⁷ Tuğtekin, onu burada iyi ağırlamaya çalıştı. Kentte iken Emîr Mevdûd'a yönelik bir suikast girişiminde bulunuldu. Emîr ve Tuğtekin, Cuma namazın eda etmek amacıyla camiye gittiler. Namaz sonrası her ikisi cami avlusunda muhafızlarla birlikte ilerliyorlardı. Bu sırada halkın arasından bir kişi dilenci gibi davranarak sadaka bahanesi ile Emîr Mevdud'a doğru ilerledi ve ona yaklaştığı sırada belindeki hançeri çekerek koca komutana iki hançer darbesi indirdi. Emîr Mevdûd, aldığı hançer darbesiyle ağır bir şekilde yaralandı (10 Ekim 1113).³⁶⁸

Emîr Mevdûd, derhal Tuğtekin'in evine götürülüp tedavi ettirilmeye çalışıldığında oruçluydu. Tedavi için kendisinden orucunu bozması istendi. Fakat o, "Allah'a oruçlu kavuşmak istiyorum" şeklinde cevap verdi ve o gün vefat etti. Suikastçı adam ise daha caminin avlusunda iken yakalanarak hemen oracıkta öldürüldü. Fakat öldürülen suikastçı teşhir edilmesine rağmen halktan kimse bu adamı tanımadı.³⁶⁹ Elbette burada cevap bekleyen en önemli soru, bu suikastçı adamın meşrebinin ne olduğu ve kimler tarafından azmettirildiğidir.

366 Geniş bilgi için ilgili maddeye bakınız; K. V. Zettersteen, "Mevdud b. Altuntegin", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1960, C. 8, s. 168.

367 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395.

368 Bündârî, s. 160-161; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395-396; Azîmî, s. 46; Urfalı Mateos, s. 251; Lewis, s. 87.

369 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 196.

Bazı kaynaklara göre bu kişi bir Bâtîni idi ve Mevdûd'un Suriye'de bu fesat mezhebine yönelik faaliyetlerinden dolayı, ayrıca Bâtînîler ondan korktukları için onu ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi.³⁷⁰ Keza dönemin kaynaklarından bazıları, bu eylemin azmettircisi olarak Dımaşk emîri Tuğtekin'i göstermektedirler.³⁷¹ Rivayete göre Mevdûd, Dımaşk'ta bulunduğu sırada şehrin emîrini ortadan kaldırarak burayı zapt etmek istiyordu.³⁷² Onun bu düşüncesini sezmiş olan Tuğtekin, ondan önce harekete geçerek idama mahkûm edilmiş olan bir İranlıyı hapisten çıkardı ve ona, Mevdûd'u öldürdüğünü takdirde kendisini affedeceği sözünü verdi. Ona bir miktar para vererek salıverdi. İranlı adam camide ona yaklaştı ve hançerleyerek öldürdü.³⁷³ Emîr Tuğtekin'in korkusundan Mevdûd'u öldürdüğünü belirten kaynaklar, bunun kanıtı olarak emîrin kanı dökülürken müteessir olması gerektiği halde, onun bu durumdan hiç etkilenmemesini gösterirler.³⁷⁴

Mevdûd öldürülünce, Sincar hâkimi Temirek, onun yanında bulunan hazine ve silâhları sultana gönderdi. Mevdûd'un cesedi, Dımaşk'ta şehrin (eski) hâkimi Dukâk'ın türbesinde toprağa verildi. Daha sonra Bağdâd'a nakledilip Ebû Hanife'nin kabrinin yakınına defnedildi. Sonrasında ise İsfahan'a nakledildi.³⁷⁵

Emîr Mevdûd, adil ve hayır hasenatı seven bir beydi. Düşmanları bile onu bu yönü ile takdir ederlerdi. Nitekim Haçlılar onun güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu kabul etmişlerdi. Onun ölümünden sonra Kudüs kralı Baudouin Tuğtekin'e bir mektup yazarak Mevdud ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “İslâm'ın direğini (kumandanını) bir bayram günü, hem de Allah'ın evinde öldüren bir millet elbette Allah tarafından imha edilmeye layıktır.”³⁷⁶

370 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 196.

371 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395; Lewis, s. 87.

372 Bündârî, s. 161; Urfalı Mateos, s. 251.

373 Urfalı Mateos, 251; Lewis, s. 87.

374 Bündârî, s. 161.

375 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395.

376 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 395; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 197.

1.4.5. Meraga Emîri Ahmedîl Suikastı

Bâtınîler tarafından öldürülen devlet adamların biri de Meraga emîri Ahmedîl'di. 1 Muharrem 510/16 Mayıs 1116 tarihinde Sultan Muhammed Tapar'ın sarayında Atabeg Tuğtekin'le birlikte otururken, haksızlığa maruz kaldığını söyleyen bir adam, Emîr Ahmedîl'in yanına gelerek elindeki pusulayı sultana uzatmasını istedi. Emîr pusulayı uzatırken Bâtınî ona hançeriyle saldırdı. Ahmedîl de onu çekip altına aldı ve elindeki hançeri aldı. Emîr Ahmedîl hançeri aldığı sırada diğer bir Bâtınî ortaya çıkarak emîre bir hançer darbesi daha indirdi. Bâtınîlerin yakalanıp öldürüldükleri, emîrin de yere düştüğü sırada üçüncü bir Bâtınî daha ortaya çıktı ve son kez hançerini emîre saplayarak onu öldürdü.³⁷⁷ İki arkadaşının öldürülmesine rağmen bu üçüncü Bâtınî'nin ortaya atılması karşısında halk hayrete düştü. Tuğtekin ile orada bulunanlar asıl hedefin Tuğtekin ile orada olanlar olduğunu ve bu işin sultanın emriyle yapıldığını zannettiler. Fakat daha sonra bu üç kişinin Bâtınî olduğunu öğrenince yanıldıklarını kabul ettiler.³⁷⁸

1.4.6. Kadı ve Fakih Sınıfından Suikastlara Maruz Kalan Önemli Kimseler

Daha öncede değindiğimiz üzere Bâtınîler, Sultan Muhammed Tapar döneminde de propaganda ve suikast faaliyetlerini artırarak sürdürmüşlerdir. Nitekim 1105 tarihinde Beyhak yöresinde Turaysit kasabasında bulunan bir grup Bâtınî, çevrede pek çok kimseyi öldürüp mallarını yağmalayarak, kadınlarını tutsak ettiler. Yine bu tarihte Mâverâünnehr, Horasan, Hindistan ve diğer bazı ülkelerden gelip hac için Rey'de toplanan hacı kafilesine Bâtınîler saldırmıştı.³⁷⁹ 499/1105-1106'de Kadı *Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed en-Nişâbûrî*, İsfahan Camii'nde bir Bâtınî tarafından öldürüldü.³⁸⁰ Bu sene Sa-

³⁷⁷ Azîmî, s. 40; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 410; İbnü'l-Adîm, s. 81; *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 77.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 410; Abdülkerim Özaydın, "Ahmedîliler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 168.

³⁷⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 188.

³⁸⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 188.

fer ayında (Eylül-Ekim 1108) İsfahan kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatibî Hemedan'da öldürüldü. Bâtınîler aleyhinde çok çalışırdı, onlardan korktuğu için de ihtiyaten zırh giyerdi ve etrafında özel muhafızlar vardı. Fakat bir defasında Cuma namazını kılmak için Hâmedan camisine gittiğinde zırhını giymemişti. Camide Bâtinî bir suikastçının saldırısına maruz kaldı ve hançerlenerek öldürüldü.³⁸¹

Nizâmiye Medresesi müderrislerinden ve “Eğer Şâfiî'nin bütün kitapları yansa hafızamda onları yeniden yazdıracak kadar güç bulunmaktadır” diyen âlim Ebû'l-Mehâsîn er-Rûyânî Muharrem 502/Ağustos-Eylül 1108 yılında Bâtınîlerce öldürülmüştür.³⁸² Taberistân'ın Rûyan şehri Şâfiî fakihi Abdü'l-Vâhid b. İsmâil de Muharrem 502/11 Ağustos-9 Eylül 1108 tarihinde Bâtınîlerce öldürüldü.³⁸³

1.5. Sultan Sancar Dönemi Suikastları

1.5.1. Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî Suikastı

Büyük Selçuklu Devleti emîrlerinden olan Musul hâkimi Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî, 8 Zilkâde 520/25 Kasım 1126 Cuma günü namaz esnasında Bâtınîlerin suikast girişimi neticesinde hayatını kaybetti.³⁸⁴ Porsukî, bir süre Halep'te ikamet etmiş, şehrin asayişini sağladıktan sonra idaresini oğluna bırakarak Musul'a dönmüştü. O, bu coğrafyada başta Haçlılar olmak üzere Bâtınîlerin korkulu rüyası olmuştu. Bu yüzden Bâtınîler onu hiç sevmezlerdi ve onu bir şekilde öldürüp ortadan kaldırmak için planlar yapmışlardı.

Porsukî, dinine diyanetine bağlı, maneviyatlı birisiydi ve ibadetini hiç aksatmazdı. O, düzenli bir şekilde Cuma namazına gider ve namazını halkın arasında kılardı. Rivayete göre yine Cuma namazına gideceği günün bir önceki gecesinde bir rüya görür. Rüyasında birkaç köpeğin kendisine saldırdığını ve bunlardan bir tanesini öldürdüğünü, geri kalanların ise kendisine saldırdığını görür³⁸⁵ ve rü-

³⁸¹ Lewis, s. 50.

³⁸² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 378-379; Ocak, s. 232.

³⁸³ Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 77.

³⁸⁴ İbnü'l-Adîm, s.126; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 501.

³⁸⁵ İbnü'l-Adîm, s.133.

yasını sabahleyin yanındaki adamlarına anlatır. Adamları onun rüyasını pek hayra yormazlar ve ondan birkaç gün evinden çıkmamasını isterler. Porsukî buna öfkelenir ve “Hiçbir şey beni cumadan alı ko-yamaz” diyerek Cuma namazını kılmak için camiye gider.³⁸⁶

Musul hâkimi Porsukî, her Cuma âdet olduğu üzere Ulu Cami’ye giderek halkın arasına karışıp mescidin en ön safında namazını kılmaya başlamıştı. Halbuki yaklaşık on kişilik bir Bâtînî derviş kıyafetiyle camiye önceden gelmiş ve suikast planları için hazırlık yapmışlardı. Emîr namaza durduğu sırada üzerine atılarak (rüyasında görmüş olduğu köpekler gibi) hançerlediler. Porsukî, yaralanmasına rağmen, onlardan üç kişiyi bertaraf etti; fakat diğerlerinin de saldırısı sonucunda hayatını kaybetti.³⁸⁷

Emîri katleden bu Bâtînîleri kimin azmettirdiği konusunda dönemin kaynaklarında farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan Bündârî, Aksungur el-Porsukî’nin öldürülmesinde Bâtînîlerle sürekli işbirliği halinde olan Irak Selçuklu veziri Ebû’l-Kasım Dergüzînî’nin parmağı olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Dergüzînî, Bâtînîlere düşmanlık besleyen Aksungur’u azletmek için sultan nezdinde teşebbüslerde bulunmuş; fakat muvaffak olamayınca Bâtînî kardeşlerinden yardım istemiş, Bâtînîler de derviş kılığıyla gittikleri camide Aksungur’u katletmişlerdi.³⁸⁸ Urfalı Mateos, Aksungur’un ölümünü 519 yılında geçen hadiseler arasında zikretmekte ve Aksungur’un “hacı” denilen ziyaretçi kılığındaki kişilerce evinde bıçakla öldürüldüğünü belirtmektedir.³⁸⁹

Kaynakların aktardığına göre Aksungur’a saldıran Bâtînîler hemen öldürüldü. Yalnızca Kefernâsıhlı bir genç kaçarak kurtuldu. Bu gencin yaşlı bir annesi vardı. Aksungur’un ve ona saldıranların öldürüldüğünü duyunca oğlunun şehit düştüğünü düşünerek gurur duymuş, çok sevinerek en güzel elbiselerini giyip süslenmişti. Fakat birkaç gün

³⁸⁶ İbnü’l-Esîr, C. X, s. 501.

³⁸⁷ Bündârî, s. 138; Azîmî, s. 50; İbnü’l-Esîr, C. X, s. 501; İbnü’l-Adîm, s. 84; Daftary, s. 524; Lewis, s. 89; Coşkun AlpTekin, “Aksungur el-Porsukî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: İSAM. Yay., 1989, s. 297.

³⁸⁸ Bündârî, s. 137.

³⁸⁹ Urfalı Mateos, s. 284.

sonra oğlunun sağ salım kendisine geldiğini görünce üzüntüsünden ne yapacağını şaşırarak, saçlarını yolup yüzüne kınalar yakmıştı.³⁹⁰

Aksungur, Türk asıllı bir memlûk idi. Hayırsever bir emirdi; ilim adamlarını ve sufi kişileri severdi. Adaletle hükmeder ve adaleti uygulardı. Beş vakit namazını vaktinde kılan emîrlerdendi. Geceleri de teheccüd namazı kıları.³⁹¹ Onun öldürülmesi özellikle Suriye’de Selçukluların başta Bâtınîler olmak üzere Haçlılar ile olan mücadelesine ağır bir darbe indirdi.

1.5.2. Vezir Ebu Nasr Ahmed Kaşanî Suikastı

Sultan Sancar’ın vezirlerinden Ebû Nasr Ahmed Kaşanî,³⁹² Bâtınîlere karşı etkin mücadele sergilemiştir. Kaşanî, Bâtınîlerin kendisine karşı düzenledikleri bir suikast neticesinde hayatını kaybetmiştir. Kaynakların anlattıklarına göre Sultan Sancar, dönemin önemli âlimlerinden Zeynülislam Ebû Sa’d Muhammed Herevî’nin Bâtınîlerce Hermedan’da 1125 tarihinde namaz kılarak öldürülmesi üzerine, veziri Kaşanî’yi Bâtınîleri tenkil etmesi için gönderdi.³⁹³

Kaşanî, Bâtınîlere karşı cihat ilan ederek, onların bulundukları ve yakalandıkları her yerde öldürülmelerini emretti. Vezir, idaresindeki askerlerle birlikte Bâtınîlerin hâkimiyeti altında bulunan Kuhistan yöresindeki Turaysis’a ve Nişabur bölgesindeki Beyhak’a yöneldi.³⁹⁴ Selçuklu askerleri her iki yere de girerek oradaki Bâtınîlerin birço-

390 İbnü’l-Adîm, s. 134; İbnü’l-Esîr, C. X, s. 502.

391 İbnü’l-Esîr, onun namaz konusundaki hassaslığını şu şekilde anlatır: “Aksungur’un bir hizmetçisi bana şunları anlatmıştı: Aksungur’un oda hizmetçisiydim. Her gece çok namaz kıları. Bizzat abdest alır ve hiç kimseden yardım istemezdi. Onu bir kış günü Musul’da yatağından kalkmış gördüm; üzerinde kıldan yapılmış küçük bir cübbe, elinde de bir ibrik vardı. Su almak için Dicle’ye doğru gitti. Ben soğuktan yatağımdan kalkamadım. Sonra ondan korktum ve kalkarak ibriği elinden almak için gidip huzurunda durdum; fakat o ibriği bana vermedi ve “Ey miskin! Yerine dön; çünkü hava soğuk” dedi. Ben ibriği almaya çalıştıysam da vermedi; beni yerime gönderdi ve abdest alıp namaza durdu.” İbnü’l-Esîr, C. X, s. 502.

392 Ravendî, C. I, s. 163.

393 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 208.

394 Lewis, s. 55.

ğunu öldürüp eşyalarını yağmaladılar (1126).³⁹⁵ Ama Batınîlerin faaliyeti sona ermedi. Nitekim onlar Suriye’de Banyas şehrini ele geçirmişler ve Musul emîr’i El-Porsukî’yi Cuma namazında öldürmüşlerdi (25 Kasım 1126).³⁹⁶

Bâtınîler, bu tenkil hareketinin intikamını almak için Kaşanî’ye yönelik bir suikast planı hazırladılar. Hizmetçi kılığına giren iki fedâi vezirin evine seyis olarak girmeyi başardı. Bunlar, vezire canı dilden hizmet ederek ve dindar görünerek onun güvenini kazanmışlardı. Bir gün vezir, Nevruz münasebetiyle sultana hediye etmek için iki tane Arap atı seçmiş ve onları kontrol etmek için ahıra gitmişti. Bu sırada seyis kılığına girmiş olan Bâtınîler suikast planlarını gerçekleştirmek için uygun vaktin geldiğine karar verdiler. 29 Safer 521/16 Mart 1127 günü vezir atları seçmek için gittiği sırada, atın karnının altına sakladıkları hançerleri çıkararak onu öldürdüler.³⁹⁷

Bazı kaynaklar, bu Bâtınîleri suikasta azmettiren kişinin Irak vezirliğine atanan Ebû’l-Kasım Dergüzîni olduğunu naklederler. Anlatıldığına göre vezir Kaşanî, Dergüzîni’nin vezir olmasını istemiyordu. Bu yüzden Dergüzîni onun erdemlerinin yanında kendi eksikliklerinin ortaya çıkmasından korktuğu için, iki tane Bâtınî ile anlaştı ve onları seyis olarak Kaşanî’nin evine sokup bir suikastla onu ortadan kaldırdı.³⁹⁸

Vezirin öldürülmesinde hiç şüphesiz Bâtınîler ile girmiş olduğu mücadele önemli rol oynamıştır. Sultan Sancar, bu olay üzerine Almut Bâtınîlerine karşı harekete geçmiş ve onlara ağır bir darbe vurmuştur. Rivayete göre bu hareket sırasında on binden fazla Bâtınî öldürülmüştür.³⁹⁹

395 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 208.

396 Bündârî, s. 138; Azîmî, s. 50; İbnü’l-Esîr, C. X, s. 501; İbnü’l-Adîm, s. 84; Alptekin, “Aksungur el-Porsukî”, s. 297.

397 Reşidüddin, s. 185; Azîmî, s. 51; İbnü’l-Esîr, C. X, s. 511; Bündârî, s. 242; Lewis, s. 56.

398 Bündârî, s.243; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 209.

399 Lewis, s. 56; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 209.

1.5.3. Tâcû'l-Mülûk Börü Suikastı

Dımaşk hâkimi Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin, Dımaşk'ta Bâtınîlere karşı etkili mücadele vermiştir. Bunun için Emîr Börü ve yanındaki arkadaşları, her an maruz kalabilecekleri Bâtınî saldırılarına karşı her zaman üzerlerine zırh giyerlerdi. Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin, zırh giymenin dışında korunmak için etrafında çok sayıda silahlı muhafızlar bulundurmak sureti ile tedbirler almıştı. Fakat ne yazık ki bu tedbirler işe yaramadı. Bâtınîler, Börü'nün kendilerine karşı tutum ve saldırgan tavrından rahatsız olmuşlardı. Bundan dolayı onu ortadan kaldırmak için bir suikast planı hazırlayarak ondan kesin surette kurtulmak istediler.⁴⁰⁰ Alamut'tan yola çıkarılan iki fedai, Türk askeri kılığına girerek Börü'nün hizmetine girdiler. Bu ikisi 5 Cemâziyelâhir 525/7 Mayıs 1131 tarihinde Börü'ye yakın oldukları bir sırada fırsatını bularak ona iki hançer darbesi indirip yaraladılar. Börü'nün muhafızları o iki suikastçıyı yakalayarak hemen oracıkta öldürdüler.⁴⁰¹

Tâcû'l-Mülûk Börü, almış olduğu yaraların tesiriyle bir yarasının iyileşmesine rağmen diğer yarasının iltihaplanması sonucunda 21 Receb 526/ 7 Haziran 1132 tarihinde vefat etti.⁴⁰²

1.5.4. Şemsü'l-Mülûk İsmail b. Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin Suikastı

Şemsü'l-Mülûk İsmail, Dımaşk hâkimi Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin'in oğlu olup, babası suikast sonucu ölmeden evvel yerine onu Dımaşk'ın hâkimi olarak varis bırakmıştı. Şemsü'l-Mülûk, babasından almış olduğu vazifenin hakkını yerine getirememekteydi. O, kötü bir yola girmiş, halka zulüm yapmaya, Dımaşk'a bağlı yerlerin amillerinin ve diğer görevlilerin elindeki malları müsadere etmeğe başlamıştı. Halktan vergi toplamak için onları çok ağır cezalara çarptırıyordu. Çok cimri, adı ve şahsiyetsiz biriydi. Öyle ki, sırf düşmanlık olsun diye basit bir şey almakla yetinmezdi. Daha buna benzer

⁴⁰⁰ Lewis, s. 91.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 529; Lewis, s. 91.

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 529; İbnü'l-Adîm, s.138.

pek çok ahlâk dışı ve çirkin davranışlarda bulundu. Bu yüzden aile efradı, adamları ve halk kendisinden nefret ederdi.⁴⁰³

Daha sonra onun İmâdeddin Zengî'ye mektup yazarak Dımaşk'ı kendisine teslim etmek istediği ve onu süratle Dımaşk'a gelmeye teşvik ettiği, şehirdeki erzak ve malların hepsini Sarhad'a naklettiği ortaya çıktı. Arka arkaya elçiler gönderip Zengî'yi Dımaşk'a girmeye teşvik etti ve ona "Eğer geç kalırsan Dımaşk'ı Haçlılara teslim ederim" dedi. Bunun üzerine Zengî, derhal harekete geçti. Bu haber Dımaşk'ta duyulunca babasının ve dedesinin adamları buna çok içerlediler ve çok üzüldüler. Adamlar durumu annesine arz edince o da üzüldü ve zoruna gitti. Oğlundan korktu ve oğlunu rahatlıkla öldürebilmeleri için onlara kolaylık sağlamayı vaat etti. Daha sonra annesi, askerlerinin oğlunun yanında olmadığı bir anı kollamaya başladı. Onu böyle bir vaziyette görünce kendi askerlerine oğlunu öldürmelerini emretti. Bunun üzerine Şemsü'l-Mülûk İsmail öldürüldü, askerleri ve adamları görsün diye cesedini sarayın bir yerine atmalarını emretti. Adamları, onu öldürülmüş bir vaziyette görünce, ondan kurtuldukları için çok sevindiler. (14 Rebi-yülâhır 529/1 Şubat 1135.)⁴⁰⁴

Bir başka rivayete göre onun öldürülmesi başkaca olmuştur. Babasının Yusuf b. Fîrûz adlı bir hacibi vardı. Ondan daha güçlü ve devlet idaresine hâkim biriydi. Yusuf, daha sonra Şemsü'l-Mülûk devrinde de aynı tahakkümünü sürdürdü. Hatta Şemsü'l-Mülûk'un annesiyle ilişki kurmakla itham edilmişti. Şemsü'l-Mülûk bunu duyunca Yûsuf'u öldürmeye karar verdi. Fakat Yûsuf, Tedmür'e kaçıp orada gizlendi. Arkasından, emîrin kendisini affetmesini istedi ve ona itaatini bildirdi. Bunun üzerine o da annesini öldürmek istedi. Bu haber annesinin kulağına gidince korkuya kapılarak onu öldürttü.⁴⁰⁵ Şemsü'l-Mülûk öldürülünce, yerine kardeşi Şibâbeddîn Mahmûd b. Tâcü'l-Mülûk Börü geçti.⁴⁰⁶

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 29.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Adîm, s. 138-139; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 29.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 30.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Adîm, s.139.

1.5.5. Dımaşk Hâkimi Mahmud'un Suikast Sonucu Öldürülmesi

Dımaşk hâkimi Şihabeddin Mahmud b. Tâcû'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin, bu sene Şevval 533/Haziran 1139) yatağında komplo sonucu öldürüldü. Onu öldüren üç gulamı, gerek başbaşa kaldıkları ve gerekse diğer zamanlarda kendisinin en yakın adamlarıydılar ve gece onun yanında uyurlardı. Mahmud'u öldürdükten sonra kaleden çıkıp kaçtılar. Biri kurtuldu, ikisi ise yakalanıp idam edildi.⁴⁰⁷

1.5.6. El-Mukarreb Cevher Suikastı

534/1139-1140'ta Sultan Sancar'ın yakın adamlarından el-Mukarreb Cevher, Bâtınîler tarafından öldürüldü. Cevher, sultanın annesinin kölesiydi. Annesi ölünce Sancar'ın hizmetine girmiş ve devlet kademelerinde girip yükselmişti. Askerlerinin sayısı otuz binlere ulaşmış, sultan tarafından Rey şehrine vali tayin edilmişti. Bâtınîlerden bir grup kadın kılığına girerek ondan yardım isteme bahanesiyle yanına yaklaşarak öldürmüşlerdi.⁴⁰⁸ Cevher öldürülünce Rey valisi Abbâs asker toplayıp Bâtınîler üzerine yürüdü. Onlardan pek çok kişiyi öldürdü ve ölene kadar Bâtınîlerle mücadele etmeye, onları öldürüp beldelerini tahrip etmeye devam etti.⁴⁰⁹

Bir başka rivayete göre Sultan Sancar, Cevher'in nüfuzunun bu şekilde artmasından sıkılarak onu ortadan kaldırmaları için Bâtınîlerle anlaşmıştı. Cevher de bu durumun farkındaydı. Hatta bir gün Sancar, ağzını arayarak ona: "Ey Cevher, bu mel'ûnların sana bir zarar vermesinden korkuyorum, onlardan sakın" demiş ve Cevher de cevap olarak: "Eğer beni kendinden emin edersen hiç kimseden korkmam, bunların gailisini defetmek hususunda kimseden yardım istemem" cevabını vermişti. Bir süre sonra Sancar'ın sarayının dehlinde Bâtınîlerden bir cemaat Cevher'in üzerine atlayarak onu öl-

407 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 68.

408 Bündârî, s. 176; Ahmed b. Mahmûd, C. II, s. 66; Azîmî, s.64; Hüseyînî, s. 79; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 76.

409 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 76; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 217; Rivayete göre Abbas burada öldürdüğü Bâtınîlerin kafalarından Rey'de bir minare yaptırmış ve müezzinler buraya çıkıp ezan okumuşlardır. Bkz. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 218.

dürdüler. Bunun üzerine harem tarafında bulunan feryatları duyan Sultan Sancar da bu işten haberi olduğunu belli edercesine “Cevher katlolundu” dedi.⁴¹⁰

1.5.7. Mansûr el-Herevî, Abdüllâtîf b. el-Hucendî ve Girdbazı Suikastları

Zeynülislam Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herevî, Sultan Sancar devrinin ileri gelen şahıslarındandı. Sultan Mahmud tarafından Sancar'a elçi olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Mahmud'un veziri Dergüzîni, elçi olarak gönderilen Kadı Herevî'yi kıskanmış ve onun Sultan Sancar'ın yanından döndüğünde vezirliğin kendisinden alınıp ona verileceği korkusuna düşmüştü. Dergüzîni, bu endişe ile Herevî döndüğü sırada onun öldürülmesi için bir suikast planı hazırladı ve bâtınîlerle anlaştı. Bu kişiler, Herevî'yi Horasan'dan döndüğü zaman öldürmeyi kararlaştırdılar. Sonuçta vezir Dergüzîni ve birkaç Bâtınî, yapmış oldukları suikast planı neticesinde, Herevî'yi Hemedan'da iken, namaz kılmak için camiye gittiği sırada, henüz Sultan Mahmud ile buluşmadan önce öldürdüler 519/1125-1126.⁴¹¹

Yine Sultan Sancar döneminde Bâtınîler tarafından ilmiye ve yönetici sınıfından olan birçok kişi suikast neticesinde öldürülmüştür. Bunlardan biri olan Şafîi reisi Abdüllâtîf b. el-Hucendî Bâtınîlerin saldırısı sonucu öldürüldü.⁴¹² Bir diğeri Mâzenderân hâkiminin oğlu Girdbazı 537/1142'de Bâtınîler tarafından öldürüldü. Oğlunu kaybeden babası Şah Gazi ise bu olaydan sonra onlara düşman oldu ve bulduğu her Bâtınî'yi öldürttü.⁴¹³

1.6. Halkın Bâtınî Suikastlarına Karşı Tutumu: İsfahan Örneği

Bâtınî gruplarının Selçuklu tebaası üzerinde etkisi oldukça yüksekti. Hasan Sabbâh'ın siyasi, dinî, askerî kişiliği ve suikast emirleri

⁴¹⁰ Bündârî, s. 245-246.

⁴¹¹ Bündârî, s. 137; Azîmî, s. 48; İbnü'l-Esir, C. X, s. 498; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 208.

⁴¹² Ravendî, C. I, s. 155; İbnü'l-Esir, C. X, s. 521.

⁴¹³ Daftary, s. 537.

adeta terör havası estirmiştir. Bu siyasi ve propaganda anlayışı daha sonraki Alamut yöneticileri tarafından da uygulanmıştır. Nitekim Hasan Sabbâh ve adamlarına karşı muhalif olan devlet adamları, emîrler, kumandanlar, suikastlara karşı önlem amacıyla elbiselerinin altına zırh giymişlerdir. Bu kişiler, zırhlarını giymedikleri zamanlar adeta sokağa bile çıkamamıyorlardı ve dolayısıyla halkda müthiş bir korku ve endişe vardı. Bâtınîler her zaman hasımlarını öldürmüyorlardı. Bazen eylemlerinin yol açtığı korkunun etkili olduğu zamanlarda yalnızca tehditte bulunmaları da amaçlarına ulaşmaları için yeterli oluyordu. Yani bazılarını açıkça tehdit edip öldürürken bazılarına da hançerli uyarı mesajları veriyorlardı.⁴¹⁴

Sultan Melikşah ve veziri Nizâmü'l-Mülk, Hasan Sabbâh ve ona bağlı fedailerine karşı hem askeri yönden hem de kurmuş oldukları medreseler aracılığıyla ilmi yönden mücadele etmeye çalışmışlardı. Ama bu ikisinin farklı şekillerdeki suikastlar sonucunda öldürülmelerinden sonra Selçuklu Devleti'nde büyük bir buhran yaşandı.⁴¹⁵ Daha önce belirtildiği gibi, Sultan Melikşah'ın vefat etmesi ve onun yerine Terken Hatun'un etkisi ile oğlu Mahmud'un tahta çıkarılmasına karşılık Nizâmü'l-Mülk'ün adamları da sultanın diğer oğlu Berkjaruk etrafında birleşerek onu sultan ilan ettiler. Berkjaruk, taraftarları ile birlikte başta kardeşi Mahmut ve annesi Terken Hatun ile mücadeleye girerken diğer taraftan taht üzerinde hak iddia eden ve saldırgan tavırlarda bulunan amcası Tutuş'a karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştı.⁴¹⁶ Bu durum devlet içerisindeki farklı taraflarca girilen mücadele neticesinde Büyük Selçuklu Devleti'nde ve

414 Sultan Sancar Haşhaşilere karşı bir mücadele başlattığı zaman, bir sabah çadırında uyandı ve hemen yanı başına bir hançerin saplanmış olduğunu gördü. Sultan daha sonra Hasan-ı Sabbâh'tan, kısaca şunları ifade eden bir mesaj aldı: "Sana karşı iyi niyetli olmasaydık, hançeri yere değil, kalbine saplayabilirdik." Hemen sonra, Sancar'ın kardeşi Muhammed esrarengiz şekilde öldürüldü. Bunun üzerine sultan, böylesine tehlikeli düşmanlarla barış yapmayı uygun gördü. Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 155-156.

415 Hüseyinî, s.45; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 208-210.

416 İbnü'l-Esîr, C.X, s. 257-258.

hâkim coğrafyada büyük bir otorite boşluğunun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu otorite boşluğundan istifade eden Bâtınîler, kendi propagandalarını yaparak güçlenip, büyümeye ve varlıklarını daha etkin bir biçimde hissettirmeye çalıştılar.⁴¹⁷

Bu dönemde yollarda emniyet kalmamıştı. Her gün pek çok Müslüman yönetici ve sıradan insan yeni bir suikast ve cinayete kurban gitmekteydi. Bir yandan devletteki otorite boşluğundan, diğer yandan bundan istifade eden Bâtınîlerin halka ve Sünni itikada mensup devlet adamlarına karşı tutumlarından dolayı halkın hiçbir can ve mal güvenliği kalmamıştı. Fedailerin hiçbir şeyden çekinmeden giriştikleri suikast eylemlerinin sonucunda panik ve korku içerisinde kalan halk, adeta batinî taraftarı ve gayr-ı batinî şeklinde ikiye bölünmüştü.⁴¹⁸

Bâtınîler sadece halka değil, kendilerine karşı gelen ya da tehlike sezdikleri her insana suikast düzenliyorlardı. Dolayısıyla en ağır zararı sivil halk görmüştür. Örneğin Bâtınîler, h. 497/m. 1104 de Hindistan, Mâverâünnehr ve Horasan'dan gelen hacılara saldırarak mallarını yağmalamış ve insanları kılıçtan geçirmişlerdir.⁴¹⁹

Yaşanılanları gözler önüne sermesi bakımından dönemin müelliflerinden Bündârî, halkın karşı karşıya kaldığı durum hakkında şunları aktarmaktadır; “*Bâtınîler yollarda emniyeti selbettiler, büyüklere ölüm yağdırdılar. Bunlardan tek bir kişi kendisinin öldürüleceğini bile bile bir cemaate hücum eder ve onları aşikâre öldürürdü. Padişahlardan hiç biri kendini bunlardan korumak için çare bulamadı. Halk bunlar hakkında ikiye ayrıldı. Bir kısmı açıktan açığa düşmanlık etti ve bunlarla savaştı. Bir kısmı da sulh ve müsalemet üzere yaşamak için bunlarla muahede akdetti. Düşmanlık izhar edenlerde başka düşünce kalmadı.*”⁴²⁰ Burada aktarılan bilgilere bakıldığında, Bâtınîlerin halkın ve devletin içinde, hatta devletin tüm kademelerinde taraftarlarının olduğu ve bu mensupları aracılığıyla propagandaların yapıldığı, suikastların işlendiği, halka adeta dehşet saçtıkları görülmektedir.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 257-258.

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 266; İbni Kesîr, C. XII, s. 313.

⁴¹⁹ Ocak, s. 231.

⁴²⁰ Bündârî, s. 67.

Selçuklu tebaası, bir yandan bunlardan çekinip korkarken, diğer yandan seslerini bu terör örgütü mensuplarına karşı kısık da olsa yükseltebiliyordu. Gerek halktan, gerekse yönetici sınıfından olan Bâtınî taraftarlarına karşı halkın tepkisi büyük olmuştur. Örneğin Kirman Meliki İranşah bu tepkilere maruz kalanlardan bir tanesidir. Mesela Bündârî şöyle demektedir: “*Sultan, avamın ve din erbabının Kirman meliki hakkında olduğu gibi kendisini ilhada ve itikad bozukluğuna nisbet etmelerinden korumak için İsmâîlilere açıktan açığa düşmanlık ilan etmeye mecbur olmuştur. Zira Kirman ahalisi padişahlarını İsmâîlilere meyletmekle itham ederek yakaladılar ve öldürdüler; yerine başkasını geçirdiler.*”⁴²¹ Burada aktarıldığı üzere Kirman meliki İranşah, Fars seferinden sonra Bâtınîliğe meyletmiş ve bu grupla beraber hareket ederek yönetimindeki Sünni halka yönelik sert girişimlerde bulunmuştur. İranşah, kendisine gönderilen Bâtınî dâisi ile bu mezhebin öğretilerini öğrenerek bu inancı benimsemiştir. Bu guruba katılan Kirman meliki, bundan sonra halkına büyük işkenceler ve zulümlerde bulunmuş, halkın önde gelen Sünni fakih, kadı ve din adamlarını ortadan kaldırma teşebbüslerinde bulunmuştur. Örneğin öldürülenlerden biri, halkın nezdinde büyük sevgi ve teveccühe sahip olan Ahmed b. el-Hüseynî el-Belhî adındaki fakihti. Tüm bunlara karşı halk, İranşah’a karşı ayaklanarak onu öldürmüştür.⁴²²

İnsanlar, can ve mal güvenliğini tehdit eden Bâtınîlere karşı tepkiliydi ve bu suikastçı gruba yakınlık duyan idareci ve sivil vatandaş da oldukça kin ve nefret besliyorlardı. Kirman halkının başlarındaki valiyi öldürmesi, bu tepkinin bir tür dışa vurumuydu. Yine bu dönemde İsfahan şehrinde de farklı boyutlarda tepkiler kendini göstermiştir. Çünkü Bâtınîler, İsfahan’da faaliyetlerini giderek artırmışlardı. Bunun temel sebebi Sultan Berkyaruk’un kardeşi Mahmut ile anesi Terken Hatun’un İsfahan’da olmasıdır. Berkyaruk’un burayı kuşattığı sırada bunların buradan kaçması neticesinde Berkyaruk’un onları takip etmek için şehir kuşatmasını kaldırıp ayrılmasından sonra İsfahan’da Bâtınîler propaganda yapmaya ve yayılmaya başladılar. Bâtınîler şehrin muhtelif mahallerine dağılmışlardı. Bir anda toplanıp, kendilerine muhalefet edenlerden güçlerinin yettiği şahıs-

⁴²¹ Bündârî, s. 67-68.

⁴²² Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 52.

ların mallarını gasp etmeye ve öldürmeye başladılar. Bunu pek çok kişiye yaptılar ve şirretliklerini epeyce artırdılar.⁴²³

İsfahan halkı, Bâtınîlerin otorite boşluğundan istifade ederek güç kazanmaları sebebiyle kendilerini giderek güvensiz hissetmeye başlamıştı ve hatta kent ahalisi ikindi vaktinden sonra dışarıya çıkamayacak kadar korku içindeydi. Elbetteki bu korkuları yersiz değildi. Evinden sabah işe gitmek için çıkan birisinin ikindiden sonra eve geri gelmediğini görenler, artık o kişiden ümitlerini kesmekteydiler.⁴²⁴ 486/1093'te İsfahan'da Bâtınî bir çiftin yardım isteme bahanesiyle kandırdıkları insanları, çok büyük işkencelerle ölüme terk ettikleri haberiyle çalkalandı. İnsanlar eve gelip yerde duran kilimi kaldırdıklarında kuyu içine atılmış elliye yakın ceset bulmuşlardı. Halk, bu çifti ve onlara bağlılıklarından şüphelendikleri kişileri evle beraber ateşe vermişlerdi.⁴²⁵

Reşîdüddin bu olayı şu şekilde aktarır; *“Dar bir sokağın girişinde bulunan kör bir adam: “Allah’ım bu kör adamı ellerinden tutup kapısının önüne getiren her kimse, onu bağışla” şeklinde dua ediyordu. Bu dar sokak sanki bir ölüm yoluymuş gibi uzun ve karanlıktı ve adamın evi bu sokağın sonunda bulunmaktaydı. Bu evin girişine bir kuyu kazmışlardı ve yardım eden Müslümanları bu kuyudan aşağı atıyorlardı. Hatta kuyunun altında geçişler, yeraltı odaları ve özel odalar bulunmaktaydı. Altı ay boyunca bu böyle sürdü ve yaşlısı genciyle şehrin pek çok insanı ortadan kayboldu. Bir gün, yaşlı bir kadın, evden bir şey almaya çalışana dek hiç kimse bu sırrı açığa çıkaramadı. Kadın, acıklı inlemelerin sesini duyunca, evdekiler kadının yaptıklarını anlamasından korktular. Onu, ekmecek verecekleri bahanesiyle eve çağırdılar. Kadın korktu ve kaçtı. Sokakta bulunan bir grup insana: “Bir evden gizemli bir yakınma sesi duydum ve birkaç kişi beni şeytanlaştırmaya çalıştı” demesi üzerine şehirde kaybettiği yakınlarını arayan büyük bir kalabalık evin kapısına geldi. Kuyuda kimisi ölü, bazıları çivilerle duvara asılı, bazıları zar zor nefes alabilen 300-400 civarında insan buldular ve adamı, karısını, onlara yardım edenleri evle beraber derhal yaktılar.”*⁴²⁶ Bâtınîler, bu tür su-

⁴²³ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 259.

⁴²⁴ Ocak, s. 342.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 259; Ocak, s. 342.

⁴²⁶ Reşîdüddin, s. 156.

ikast ve cinayetlerini gizli yapmayı ve farklı usullerle kullanmayı kendilerine âdet edinmişlerdi.

İsfahan'da tüm bu olaylar yaşanırken, halk bu cinayetlerden haberdar oldu ve insanları öldürenlerin üzerine gitmeye karar verdi. Nitekim İbnü'l-Esîr de bu olayı benzer şekilde anlatarak, Şâfiî fakih Ebû'l-Kâsım Mes'ûd b. Muhammed el-Hucendî önderliğindeki İsfahan halkının Bâtınîlerden intikam almak için kolları sıvadığını, onlara çukur kazdırıp içine ateş yaktırdığını, halkın Bâtınîleri getirip bu ateşin içine atıklarını belirtmiştir. Halk ayrıca bu ateş çukurlarının başına bir adam görevlendirip ona "Mâlik" adını vermiş, böylece pek çok Bâtınî öldürülmüştü.⁴²⁷ Halk, artık Bâtınîlerden ve onların zulmünden bıkmış ve büyük tepkiler verip onların taktiklerini uygulamaya başlamıştı.

Selçuklu ülkesinde sosyal yönetimden ve devletin içinde bulunduğu genel atmosferden memnun olmayan halk kitlelerinin dinî mücadele olarak başlattıkları hareketler, bu dönemde giderek artmıştır. Özellikle Nişâbü'r ve çevresinde Şâfiîler, Hanefîler ve Karmatîler arasında 1095 yılı başında çatışmalar meydana gelmiştir. Şâfiîlerin reisi İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin oğlu tanınmış fakih Ebu'l-Kâsım ile Hanefîlerin lideri Kadı Muhammed b. Ahmed b. Seyyid, Karmatîler'e karşı ittifak ederek onlara ait medreseleri yakmışlar ve Karmatî ve diğer gruplardan birçok insanı öldürmüşlerdir.⁴²⁸

Bâtınîlerin öldürüldüğüne dair başka bir örnek ise şudur: Sultan Mahmud'un gulamlarından Bâtınîlere karşı cihadiyla tanınan Rey emîri Abbas, h. 541/m.1146'da öldürdüğü Bâtınîlerin kafataslarından Rey'de bir minare yaptırmış ve Alamut'u kuşatmış, onlara ait bir köyü de yağmalamıştır.⁴²⁹ Bu olay Selçuklu halkının iyice canının yandığı ve bunun neticesinde bir takım savunma duygusu içine girdiklerinin göstergesidir. Kısacası halk hem yönetim kadrolarındaki kişilerin hem ilmiye ve halk tabakasına mensup insanların Bâtınîlerce öldürülmüş olmasından dolayı kendileri için endişelenmiş, zaman zaman bu endişeleri, saldırılara karşı saldırı şeklinde cevaplarla farklı reaksiyonlarda kendisini göstermiştir.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 259.

⁴²⁸ Lewis, s. 76; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri*, s. 84.

⁴²⁹ Hüseyinî, s. 79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. IRAK VE SURİYE SELÇUKLU DEVLETLERİNDE SUİKASTLAR

1.1. IRAK SELÇUKLU DEVLETİNDE SUİKASTLAR

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, ömrünün son demlerine geldiğini anlayınca, kendisinden sonra devletin başına kimin geçeceği hususunda bir karar aldı. Sultanın, Mahmud, Mesud, Tuğrul, Süleyman ve Selçukşah adlarında beş oğlu vardı. Sultan Muhammed Tapar, kendisinden sonra Selçuklu tahtına Mahmud'un oturmasını kararlaştırdı. Bunun için bir merasim düzenleyerek onu kendisine veliaht yaptı ve henüz on dört yaşındaki Mahmud'u tahta çıkartıp emîrleri ona biat ettirdi.⁴³⁰ Bunlardan Selçukşah hariç diğerleri Irak Selçuklu Sultanı oldular.

Muhammed Tapar'ın 24 Zilhicce 511/ 18 Nisan 1118 tarihinde vefat etmesiyle veliaht Mahmud Büyük Selçuklu sultanı oldu. 13 Muharrem 511/ 6 Mayıs 1118'de Bağdat'ta onun adına hutbe okundu.⁴³¹ Sultan Mahmud'un babası döneminden kalmış olan devlet adamları onun küçük yaşta olmasından istifade etti; onu zevk ve eğlence hayatının içine itip, bir sefahat ortamına sürüklediler. Böylece bu emîrler, nüfuzlarını daha da artırarak devleti istedikleri gibi yönetmeye başladılar. Bunun sonucunda devlet içerisinde isyanlar baş gösterdi. Başta Aksungur Porsuk isyan ederek bunu Melik Mesud, Melik Tuğrul ve Melik Sancar'ın isyanları takip etti.⁴³² Sancar, yeğ-

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 525; Hüseyinî, s. 57; Kayhan, s. 35.

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 533; Bündârî, s. 116-117.

⁴³² Geniş bilgi için Bkz. Kayhan, s. 36-41.

ninin üzerine yürümek amacıyla Rey'e doğru harekete geçti. Nitekim Sultan Mahmud ve Sancar'ın orduları 2 Cemaziyelevvel 513/ 11 Ağustos 1119'da Sâve yakınlarında karşı karşıya geldiler ve burada Sultan Mahmud mağlup oldu.⁴³³

Sancar, yeğenini iyi karşılayarak onu kendi kızı Mehmelek Hatun ile evlendirdi ve oğlu olmadığı için de onu veliaht yaptı. Arap Yarımadası'ndan Kafkaslara, Doğu Anadolu'dan Taberistan ve Kirman'a kadar olan bölgelerde onu naib tayin etti. Sancar, *Sultanu'l-A'zam* unvanı ile Selçukluların sultanı oldu. Mahmud da, *Sultanu'l-Mu'azzam*, unvanı ile kendisine bağlı Irak bölgesinin sultanı ilan edildi. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak payitahtı önceleri İsfahan sonraları Hemedan olan Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.⁴³⁴

Irak Selçuklu Devleti yaklaşık olarak bir asır sürdü. Bu zaman zarfı içinde devletin bünyesinde bir takım isyanlar, taht mücadeleleri yaşandı. Özellikle de devlet adamlarının Irak sultanları üzerinde girişmiş oldukları nüfuz mücadelesi neticesinde rakibini bertaraf etmek için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler, yaygın olarak başvurulmuş suikast ve komplo eylemleriydi. Bu durum, sadece emirlerin kendi aralarında yaşanmamıştır. Nitekim Irak Selçuklu Devleti'nde bu tür suikast girişimlerine bizzat dönemin sultanları ve hanedan üyesi melikler de maruz kalmışlardır. Bizim tespit ettiğimiz kadarıyla Irak Selçuklu Devleti'nde üç sultan, bir melik, iki halife, bir vezir, dört emir olmak üzere on bir kişi suikasta uğramıştır. Irak Selçuklu Devleti'ndeki suikastlar, ağırlıklı olarak Batınîlerden ziyade, emir ve beylerin girişmiş oldukları suikastlardır.

1.1.1. Sultan Mahmud Dönemi Suikastlar

1.1.1.1. Vezir Kemalülmülk Ali b. Ahmed es-Sümeiremi Suikastı

Daha önce de değindiğimiz üzere Sultan Muhammed Tapar vefat etmeden önce kendi yerine veliaht olarak oğlu Mahmud'u tayin etmişti. Nitekim Sultan, 18 Nisan 1118 tarihinde vefat edince vasiyeti gereği Büyük Selçuklu tahtına veliaht Mahmud geçti.⁴³⁵

⁴³³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 234.

⁴³⁴ Kayhan, s. 45-46; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 234.

⁴³⁵ Bündârî, s. 116.

Yeni sultan henüz küçük yaştaydı ve bu durumu kendi amaçları için kullanan bazı devlet adamları vardı. Sultan Mahmud, özellikle Hacibi Ali Bar ve Kâtibi Ebu'l-Kasım Dergüzî'nin etkisiyle bu devlet adamlarının isteği doğrultusunda hareket etmekteydi. Bu görevlilerin yanı sıra Sultan Mahmud'un vezirlik vazifesini de Rabib adında bir kişi üstlenmişti. Mahmud'un henüz küçük yaşta olması ve adı geçen devlet adamlarının etkisi ile bir takım kararlar alması ülkeyi kargaşaya itmekteydi.⁴³⁶ Melik Sancar, bu vaziyete son vermek için 14 Haziran 1118'de sultanlığını ilan ederek Mahmud'un üzerine yürüdü. Rey yakınlarında Selçuklu hanedanının iki üyesi arasında vukû bulan bu savaş sırasında Mahmud'un veziri Rabib vefat etti ve onun yerine Kemalülmülk Ali b. Ahmed es-Sümeýremi geçti.⁴³⁷ Rey savaşında Sancar'ın galip gelmesinden sonra vezirlik makamına yeni gelmiş olan Sümeýremi, sultan ile yeğeni arasındaki barış görüşmelerini sağlayan kişi oldu. Vezirin yoğun çabaları neticesinde Sultan Sancar'a karşı Mahmud'un olası bir isyanına mani olduğu gibi Sancar'dan da yeğeninin canını bağışlama hususunda garanti almıştı.⁴³⁸ Sultan Sancar, vezir Sümeýremi'nin barış sürecine aracılık etmesinden dolayı, yeni kurulan Irak Selçuklu Devleti'nde, Sultan Mahmud'un vezaret makamında onun devam etmesini istediği için Sümeýremi bu görevinde bırakıldı. Bunun yanında yine daha önce zikrettiğimiz devlet adamlarından Ali Bar da eski vazifesinde bırakıldı.⁴³⁹ Yeni kurulmuş olan Irak Selçuklu Devleti'nde beylerin ve emîrlerin nüfuz mücadelesine tanık olmaktayız. Devlet askerlerinin büyük çoğunluğu Ali Bar'ın etkisinde olduğu için, öteki beyler onu çekemez duruma gelmişlerdi. Nitekim vezir Sümeýremi, bundan dolayı Sultan Mahmud'u kışkırtarak Ali Bar'ı öldürttü.⁴⁴⁰

Vezir Sümeýremi, Irak Selçuklu Devleti'nde önemli bir mevkii elinde tutuyordu. Sahip olduğu imkanlar hayli fazlaydı. Sultan Mahmud'u yönlendirmek suretiyle çekindiği emîr ve beyleri bertaraf etmeyi ba-

436 Kayhan, s. 35.

437 Ravendî, C. I, s. 196; Bündârî, s. 117; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 206.

438 Bündârî, s. 123.

439 Bündârî, s. 109.

440 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 231-232.

şarmıştı. Fakat tüm bu başarılarla rağmen akıbeti hiç de iyi olmadı ve Bâtınîlerin kendisine karşı girişmiş oldukları bir suikast neticesinde öldürüldü (Safer 516/9 Mayıs 1122). Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre vezire yönelik suikast eylemi Hemedan'da gerçekleşmiştir.⁴⁴¹ Sultan Mahmud, kardeşi Tuğrul ve onun atabeği Gündoğdu ile mücadeleye girişmek ve ikisini bertaraf etmek için Hemedan'dan ayrılarak Sâve ve Zencar bölgesi hareket etti. Fakat bunu haber alan Tuğrul ve atabeği hızlıca oradan ayrılarak Gence'ye kaçtılar. Bunun üzerine Sultan Mahmud, yanında veziri ile birlikte Bağdat'a döndü.⁴⁴² Sultan Mahmud, 8 Mayıs 1122 tarihinde Bağdat'tan ayrıldığı zaman akabinde diğer gün vezir Sümeyremi de Hemedan'a gitmek için bütün hazırlıklarını yapıp etrafında adeta bir muhafız çemberi oluşturarak, Sultan Mahmud'a ulaşma ümidi ile Bağdat'tan ayrıldı. Vezir, Humar Tekin Tutuşu tarafından yaptırılmış olan medrese çarşısından geçiyordu. Çarşının dar olmasından dolayı muhafızları önden gitmek zorunda kaldılar. Tam bu sırada bir Bâtînî gurubu dükkânlardan fırlayarak onun üzerine atıldılar ve önce atını sonra da onu hançerlediler.⁴⁴³ Vezirin muhafızları bu suikastçıları bertaraf ettikten sonra veziri yaralı olarak pazar çardaklarının hücrelerinden birine tedavi için kaldırdılar ve doktor getirdiler. Doktor vezirin yarasına bakıp endişelenecek bir durumun olmadığını söylediği esnada tavandan bir suikastçı atlayarak hançeri ile arkadaşlarının yarım bıraktıkları işi tamamladı.⁴⁴⁴

1.1.2. Sultan Mesud Dönemi Suikastları

1.1.2.1. Halife Müstersîd Suikastı

Bâtînî suikastı neticesinde öldürülen kişilerden biri de Abbasî halifesi Müstersîd Billâh'tı. Irak Selçuklu sultanı Tuğrul, 24 Ekim 1134 tarihinde Hemedan'da hastalanarak vefat etti. Kardeşinin vefat haberini duyan Melik Mesud, bu sırada Bağdat'ta idi. Mesud, hemen Hemedan'a geldi ve Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu. Sultan Mesud

⁴⁴¹ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 475; Bündârî, s. 128.

⁴⁴² Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 234.

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 475; İbn Kesîr, C. XII, s. 359; Müneccimbaşı, C. I, s. 138;

⁴⁴⁴ Bündârî, s. 128; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 236.

tahta geçtikten sonra yeğeni Davud'u kızı Gevher Hatun ile evlendirip, Azerbaycan, Erran ve Ermeniyye bölgelerini ona ikta etmek sureti ile veliaht ilan etti. Bunun yanında Enuşirvan b. Halid'i de kendisine vezir tayin etti.⁴⁴⁵

Mesud, sultan olmasına rağmen eskiden beri ona baskı yapan Emîr Yarunkuş, ne Mesud'un sultanlığını tanımak istedi ne de Enuşirvan'ın vezirliğini kabul etti. Diğer yandan Tuğrul'un atabeyi Karasungur'un askerleri ile birlikte Sultan Mesud'un emrine girmesi üzerine Irak Selçuklu Devleti'nde Yarunkuş gibi birkaç tane gayr-ı memnun emîr daha çıktı. Kızıl, Sungur b. Humartekin, Abdurrahman b. Toğanyürek, Çavlı ve Haydar b. Şirgir gibi emîrler, Yarunkuş'a uyarak emirlerindeki askerlerle birlikte Sultan Mesud'a itaatten vazgeçip onun hizmetinden ayrıldılar.⁴⁴⁶ Bu muhalif emîrler, Dubeyş b. Sadaka ile birleştiler ve önce Halife Müsterşid Billah'a haber göndererek onun emrine girmek istediler. Ancak Halife, Dubeyş'ten dolayı bunu kabul etmediyse de, adı geçen emîrler, Huzistan'a Porsukoğlu Porsuk ile birleşince Halife, kararından vazgeçip bu muhalif sesleri Selçuklulara karşı kullanmak istedi ve onlara bir elçi gönderdi. Bunun üzerine emîrler, Halife'ye daha da yaklaşmak için Dubeyş'i ona teslim etmek istediler. Fakat Dubeyş, bunu duyunca Hemedan'a giderek Sultan Mesud'a sığındı. Adı geçen emîrler, Nisan 1135'te Bağdat'ta gittiler. Halife tarafından bunlar iyi karşılandılar ve halife onlara hediyeler verdi. Halife, Sultan Mesud adına okutmakta olduğu hutbeye de son verdi. Tüm bu gelişmeler neticesinde bu emîrler halifeyi cesaretlendirerek Sultan Mesud ile gireceği bir savaşta kendisinin galip geleceğine inandırdılar.⁴⁴⁷ Bunun üzerine halife ve yanındaki emîrler Sultan Mesud'un üzerine yürüdüler (24 Mayıs 1135). İki ordu Day Merg denilen yerde karşılaştı ve Sultan Mesud'un emrinde az kuvvet olmasına rağmen 24 Haziran 1135 tarihinde bu savaş kazanarak, halifeyi esir aldı.⁴⁴⁸ Bu durumu haber alan Sultan

445 Reşidüddin, s. 187; Râvendî, C. I, s. 218.

446 Bündârî, s. 163.

447 Reşidüddin, s. 187; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 249.

448 Râvendî, C. I, s. 218; Bündârî, s. 164; İbnü'l-Esir, C. XI, s. 34; Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid Billâh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, s. 145.

Sancar, yeğeni Sultan Mesud'a mektup yazarak onu bu yaptığı işin sonucundan sakındırıp uyardı ve halifeyi tekrar eski yerine ve hilafet sarayına iade etmesini emretti.⁴⁴⁹

Bu sırada Sultan Mesud'un yeğeni Melik Davut isyan etmişti ve sultan, yanındaki halifeyle birlikte Hemedan'dan Meraga'ya yönelmişti. Sultan, halifeyi henüz Bağdat'a gönderecek durumda değildi. Onun için Sultan Mesud, amcası Sancar'ın sözünü dinleyerek halifeyi rahat ettirmek için ona çadır kurmuş ve kendisine karşı saygıda kusur etmediği gibi onu muhafaza etmek için çadırının başına muhafız dikmişti.⁴⁵⁰

Sultan Mesud, amcası Sancar'ın etkisiyle halife ile bir anlaşma yaptı. Buna göre halife bir daha asker toplamayacak, para ödeyecek ve sarayından dışarı çıkmayacaktı. 17 Zilkâde 529/29 Ağustos 1135 tarihinde halife Bağdat'a dönmek üzereyken Emîr Kuran Han, Sultan Sancar'ın elçisi sıfatıyla geldi. Halk, elçiyi karşılamaya çıktı. Halifeyi korumakla görevli olan muhafızlardan biri de onun yanından ayrıldı. Halifenin çadırı biraz uzağa kurulmuştu. Bu yüzden etrafında fazla çadır yoktu. Bu sırada gelen elçilik heyetinin arasına karışmış olan yirmi dört tane Bâtınî suikastçı, bu durumu fırsat bilip kalabalıktan sıyrılarak gizlice halifenin çadırına sızdılar. Halifenin üzerine yürüdüler ve içeri girerek onu öldürdüler. Halifeyi yirmiden fazla yerinden yaralamış, burnunu ve kulaklarını keserek cırılcıplak bir halde ortada bırakmışlardı.⁴⁵¹ Böylece Halife Müsterşid, Meraga'daki çadırında suikast neticesinde öldürüldü.⁴⁵² Kaynaklarda Bâtınîlerin sayısı ve öldürülenlerle ilgili farklı yaklaşımlar olsa da, genel kanaat Bâtınîlerin birçoğunun hemen oracıkta öldürüldüğüdür.⁴⁵³

449 Özgüdenli, "Müsterşid Billâh", s. 145-146.

450 Râvendî, C. I, s. 218; Cüveynî, s. 548-549; Bündârî, s. 164.

451 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 35; Râvendî, C. I, s. 218; Bündârî, s. 164; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 249; Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", s. 146; Lewis, s. 57.

452 Reşidüddin, s. 196-197; Lewis, s. 57; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 249.

453 Reşidüddin, cinayeti işleyen kişi sayısını vermez; İbnü'l-Esîr ise bir rivayette istinaden Bâtınîlerin hepsinin öldürüldüğünü, bir diğer rivayetine göre ise on tanesi öldürüldüğünü belirtir. İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 35.

Bu Bâtınî suikastçıları kimin ayarladığı veya azmettirdiği hususunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bu bağlamda dönemin müelliflerinden Bündârî; “*Sultan Sencer’in gönderdiği elçilik heyetinde gizli tutulan bu kişilerin gönderildiğini, bunların Bâtınî olduğu ve halifenin bu cemaat tarafından öldürüldüğünü*” söylemektedir.⁴⁵⁴ Çağımız araştırmacılarından Osman Gazi Özgüdenli’nin, Halife Müsterşid Billâh’ın öldürülmesiyle ilgili şu yorumu dikkate alınmalıdır: “*Halîfe Müsterşid Billâh’ın öldürülmesindeki suikast biçiminin klasik İsmâîlî suikast yöntemlerine benzemediği görülmektedir. Öte yandan Selçuklu hükümdarlarının desteği olmadan böyle bir olayın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu suikastın İsmâîlilerden çok Selçuklu iktidarının çıkarlarına uygun olduğu açıktır.*”⁴⁵⁵ Cüveynî ise bu hususa farklı yaklaşmaktadır. Ona göre, “*Bazı kişiler Sencer’in bu cinayet emrini verdiğini söylerler, ama bu tamamen bir iftiradır ve Selçuklulara ve Sultan Sencer’e düşman olanların uydurmasıdır.*”⁴⁵⁶ Bu daha mantıklı bir ifadedir. Çünkü Sultan Sancar, halifeyi öldürtmek isteseydi, yeğenine onu rahat ettirmesi için uyarılarda ve telkinlerde bulunmazdı.

1.1.2.2. Halife er-Raşid Billâh Suikastı

Halife Müsterşid’in Sultan Mesud’un esaretinde iken Bâtınîler tarafından suikast sonucu öldürülmesinden sonra onun yerine oğlu Ebû Cafer Mansur “*er-Raşid Billâh*” lakabıyla getirildi (8 Eylül 1135).⁴⁵⁷ Bunun üzerine Sultan Mesud, Bağdat şahnesi Beyaba’ya haber yollayarak kendi adına yeni halifeye biat etmesini emretti. Daha sonra sultan, adamlarından Barankuş Zekevi’yi Bağdat’a göndererek yeni Halife er-Raşid Billah’tan babası Müsterşid’in esaretten kurtulması için sultana ödemeyi kabul ettiği 400 bin altını istedi. Fakat halife, buna olumsuz cevap verdi ve bu hareketinden dolayı Selçuklu kuvvetlerinin kendi sarayına saldırayabileceği endişesi ile etrafına asker toplamaya başladı.⁴⁵⁸ Gerçekten de korktuğu başına geldi. Ba-

⁴⁵⁴ Bündârî, s. 164.

⁴⁵⁵ Özgüdenli, “Müsterşid-Billâh”, s. 146.

⁴⁵⁶ Cüveynî s. 549.

⁴⁵⁷ İbnü’l-Esîr, C. XI, s. 35.

⁴⁵⁸ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 250.

rankuş ve Bağdat şahnesi Beyaba, birleşerek askerleri ile birlikte halifenin sarayına saldırdılar. Taraflar arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Bu sırada Bağdat halkı da halifenin askerlerine yardım ederek Selçuklu kuvvetlerine karşı koymaya başlamıştı. Bu durum karşısında Selçuklu kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁵⁹ Halife bu saldırının neticesinde giderek endişeye düştü ve Sultan Mesud'a karşı bir ittifak bloğu oluşturmak için ona muhalif Selçuklu şehzadele-ri, emîrler ve komutanlarına çağrıda bulundu.⁴⁶⁰ Halifenin bu çağrısına kulak verip Bağdat'a ilk gelen Melik Davud oldu (13 Kasım 1135). Daha sonra atabeg İmâdeddin Zengî, Kazvin hâkimi Barankuş, İsfahan hâkimi Alpkuş el-Kebir, Hille emîri Sadaka b. Dubeyş, Porsukoğlu Porsuk ve Aksungur Ahmedî gibi isimler de Halife ve Melik Davud'a katılmak için Bağdat'a geldiler.⁴⁶¹

Halife er-Raşid, kurmuş olduğu bu ittifaka güvenerek Sultan Mesud adına okunan hutbeyi kaldırıp onun yerine yeğeni Melik Davud adına okuttu ve onu sultan ilan etti.⁴⁶² Sultan Mesud, kendisine karşı kurulmuş olan bu ittifakı ve kendi adına okutulan hutbenin kaldırıldığını duyunca hemen harekete geçerek bu isyancı emir ve beyleri bertaraf etmeye karar verdi. Bunun için bir ordu hazırladı ve Bağdat önlerine gelerek şehri yaklaşık olarak 51 gün kuşattıysa da bir netice alamadan Hemedan'a döndü.⁴⁶³

Sultan Mesud, çok geçmeden bir takım girişimler sayesinde kendisine karşı kurulmuş olan bu ittifakı bozdu. İttifakın bozulması ile Melik Davud, endişelenerek Azerbaycan'a geri döndü (Ağustos 1136). Adı geçen diğer beyler de dağılırken İmâdeddin Zengî yanına Halife er-Raşid'i de alarak birlikte Musul'a geçti.⁴⁶⁴ Sultan, bun-

459 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 250.

460 Hüseyinî, s. 74.

461 Bündârî, s. 166.

462 Bündârî, s. 166; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 100.

463 Er-Raşid'in bazı beylerle ittifaklar kurup Sultan Mesud'a karşı isyan bayrağını açmasının sebebi, babası Müstersid'in öldürülmesinden sultanı sorumlu tuttuğu için ondan intikam almak istemesidir. Bkz. Râvendî, C. I, s. 219.

464 Bündârî, s. 166; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 100.

ların Bağdat'tan ayrıldığını haber alınca oraya doğru hareket etti ve şehri alarak Halife er-Raşid'i hilafet makamından azlettirdiği gibi onun yerine Ebû Abdullah b. Mustazhir Billah'ı "*Muktefi Liemrillah*" lakabıyla halife yapıp, yanındaki emir ve beylerle birlikte yeni halifeye biat etti (18 Ağustos 1136).⁴⁶⁵ Sultan, kız kardeşi Fatma Hatunu da yeni halife ile evlendirerek akrabalık bağlarıyla onu kontrol altında tutmaya çalıştı.

Sultan Mesud'a karşı isyan bayrağı açan Halife er-Raşid ile ittifak eden beyler, tekrar Mesud'dan af dileyerek onun yanına gelmek istediler. Sultan, bu duruma olumlu yaklaştı. Beylerin ve emîrlerin komutasındaki kuvvetleri ile birlikte yurtlarına dönmesine izin verdi. Sultanın bundaki amacı, hiç şüphesiz görevinden azledilen Halife er-Raşid'in tekrar kendisine karşı olası bir ittifak ve isyan girişimine mani olmaktı.⁴⁶⁶

Er-Raşid Billâh, Zengî'nin yanından ayrıldıktan sonra Damagan'a gitti. Bu sırada kendisinin halifelikten azledildiğini ve herkesin Muktefi'ye biat ettiğini öğrendi. Raşid, Sultan Sancar'a bir mektup yazarak şikâyetinde bulundu (Mayıs/Haziran 1137) ve Sancar'ın kendisine yardım etmesini istedi. Sultan Sancar ise ordusunun Ceyhun tarafına sefere çıktığını, ona yardım edemeyeceğini bildirdi.⁴⁶⁷ Raşid'in, eski makamına geri dönme ve ülkesini Sultan Mesud'dan kurtarma girişimleri netice vermemişti. Bu yüzden o da düşmanla-

465 Râvendî, C. I, s. 220; Sultan Mesud, Halife er-Raşid'in Bağdat'tan ayrıldığını haber alınca doğrudan bu şehre gelmiştir. Sultan burada kadı, nakip vs. gibi ileri gelen kimselerin huzurda toplanmasını istedi. Bu kişiler huzura vardıkları zaman sultan onlara er-Raşid'in kendi el yazısı ile kaleme almış olduğu taahhünameyi gösterdi. Halife bu taahhünamede; "Ben, asker topladığım, sefere çıktığım ve sultan askerleri ile silahlı çatışmaya girdiğim takdirde kendimi Halifelikten azlediyorum" diyordu. Bunun üzerine sultanın huzurundaki kadılar ve fakihler, er-Raşid'in bu ifadelerinden dolayı halifelikten feragat ettiği yönünde fetva verdiler. Böylece er-Raşid, halifelikten azledildi ve Sultan Mesud, onun yerine Ebû Abdullah b. Mustazhir Billah'ı halife yaparak ona biat etti. Bkz. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 251; Lewis, s. 58.

466 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 100.

467 Hüseyinî, s. 76.

rından intikamını almak için Damagan'dan ayrılıp Azerbaycan'a geldi. Bir rivayete göre er-Raşid, Sultan Mesud ile saltanat mücadelesine girmiş olan Mengübars'ı desteklemişti ve Gurşenbih savaşından⁴⁶⁸ sonra Hemedana yöneldi. Buradan Melik Davud ile birlikte Huzistan'a gittiler. Dönemin kaynakların bu ikisinin Bağdat'a yürümek istediklerini naklederler.⁴⁶⁹ Bunun üzerine Sultan Mesud, onları Irak'tan uzaklaştırmak için Bağdat'tan yola koyuldu. Bunu haber alan Melik Davud, Sultan Mesud ile olası bir karşılaşmayı göze alamadığı için Fars'a geri döndü. Raşid'in yanında kimse kalmayınca, o da İsfahan'a yöneldi. Fakat oraya varınca düzenlenen bir suikast eylemi neticesinde öldürüldü. 25 Ramazan 532/6 Haziran 1138'de Raşid öğle uykusuna yatmak isterken öldürüldü.⁴⁷⁰ Raşid'e karşı suikasta girişenler kendi emrinde çalışan Horasanlı birkaç Bâtınî fedaisiydi.⁴⁷¹

Kaynaklarda er-Raşid Billah suikastının kaç kişi tarafından ve nasıl işlendiği hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Hüseyinî, suikastı şu şekilde nakleder: *"Halife, düşmanlarının memleketlerini zapt etmek üzere İsfahan'a gelmişti ve bir gün bir takım askerlerle sokaklarda dolaşırken yanına bir grup insan gelerek 532 senesinde onu şehit ettiler."*⁴⁷² Müellif, burada bu adamların daha önce yanında bulunan kişiler olmadığını işaretleyerek onların Bâtınî kimliklerini görmezden gelmiştir. Buna karşılık Bündârî, *"532 senesinde öğle vakti Bâtınî birkaç fedâi halifenin yanına geldi ve onu öldürdü"*⁴⁷³ şeklinde nakleder. Yine Bündârî gibi El-Kâmil Fi't-Tarih'in yazarı İbnü'l-Esîr de, Halifenin Bâtınîler tarafından suikast sonucu öldürüldüğünü belirterek şu bilgiyi nakleder; *"25 Ramazan (6 Haziran 1138) tarihinde hizmetinde çalışan bir grup Horasanlı er-Râşid'in üzerine saldırıp öğle uykusuna yatmak isterken onu öldürdüler. Yanında bulunan adamlar da gidip o Bâtınîleri öldürdüler."*⁴⁷⁴ Müellif onların birkaç Bâtınî olduğunu

468 Hüseyinî, s. 76-77; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 252-253.

469 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 63.

470 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 63-64; Bündârî, s. 166; Münecçimbaşı, C. I, s. 162; Ravendî, C. I, s. 220; Hüseyinî, s.76; Daftary, s. 536; Lewis, s. 58.

471 Bündârî, s. 166; Lewis, s. 58.

472 Hüseyinî, s.76.

473 Bündârî, s. 166.

474 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 63.

açıkça belirtmiştir. Fakat buna karşılık Râvendî; “*Halifeye suikast düzenleyeninin onun hizmetinde çalışan bir mülhit olduğunu*”⁴⁷⁵ nakleder. Halife, İsfahan dışındaki Şehristân’a defnedildi.⁴⁷⁶ Halifeye suikast tertipleyen bu Bâtınî kişi veya kişileri kimin görevlendirdiği veya azmettirdiği hususunda dönemin kaynakları ketum kalmaktadırlar.

1.1.2.3. Melik Davud Suikastı

Sultan Mahmud, 10 Eylül 1131’de Hemedan’da hastalanarak vefat etti. Ölmeden evvel oğlu Melik Davud’u kendisine veliaht tayin etmişti. Sultan Mahmud ölünce vezir Ebu’l Kasım Dergüzîni ve Aksungur Ahmedîli Melik Davud’u Hemedan’da Irak Selçuklu Devleti’nin tahtına çıkartarak bütün Cibal ve Azerbaycan’da onun adına hutbe okutturdular.⁴⁷⁷ Davud’un Irak Selçuklularının başına geçmesi, devlet içinde yeni karışıklıkların çıkmasına neden oldu. Çünkü Davud tahta çıktığı sırada Irak’a bağlı Fars ve Huzistan gibi amcası Selçukşah’ın yönetimindeki bazı yerlerde hutbe onun adına okunmamıştı. Diğer yandan yeni sultana karşı amcası Melik Mesud, saltanat iddaası ile Davud’un üzerine yürüdü ve taraflar arasındaki mücadele Tebriz’de 22 Aralık 1131’e kadar sürdü. Bu uzun mücadele neticesinde Sultan Davud ve Melik Mesud bir mutabakata vararak bu mücadeleye son verdiler.⁴⁷⁸

Sultan Davud’un amcası Melik Mesud lehine Irak Selçuklu tahtından çekilmesi üzerine Mesud, Bağdat Abbâsi Halifeliği’ne haber göndererek hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Halife Müsterşid Billâh ise daha önce Davud’un hutbenin kendi adına okutulmasını istediğini ve şimdi de Mesud’un bunun için talepte bulunduğunu söyleyerek işi Sultan Sancar’a havale etti ve hutbenin kimin adına okutulmasına sultanın karar vermesini istedi.⁴⁷⁹ Bu arada diğer bir hanedan üyesi olan Melik Selçukşah, atabegi Karacasaki’nin teşviki ile taht mücadelesine girdi. Irak Selçuklu Devleti’nde karışık bir durum hâkimdi ve bu durum Sultan Sancar’ı yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Sancar, kendisine bağlı olan Irak Selçukluları üze-

475 Râvendî, C. I, s. 220.

476 İbnü’l-Esîr, C. XI, s. 63; Bûndârî, s. 167.

477 Bûndârî, s. 151; İbnü’l-Esîr, C. X, s. 528.

478 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 242.

479 İbnü’l-Esîr, C. X, s. 525-526.

rindeki iktidar hâkimiyetini korumak istiyordu ve bu yüzden ikinci Batı seferine çıkmıştı (Mart 1132/26 Mayıs 1132).⁴⁸⁰ Bu sefer sırasında Sultan Mesud yanına Halife Müstersid, Melik Davud ve Melik Selçukşah'ı alarak güçlerini birleştirdiyse de, yenildi.⁴⁸¹ Bunun üzerine Sultan Sancar, Irak Selçuklularının başına yeğeni Tuğrul'u getirdi. Tuğrul'a ilk isyan eden de yeğeni Melik Davud oldu (16 Temmuz 1132).⁴⁸² Kısa süre sonra Melik Mesud da Sultan Tuğrul'a karşı isyan bayrağı açtı. Kazvin yakınlarında taraflar arasında vukû bulan savaş Melik Mesud'un yenilgisiyle sonuçlandı (15-24 Temmuz 1134).⁴⁸³ Fakat Sultan Tuğrul kısa bir zaman sonra vefat etti (24 Ekim 1134)⁴⁸⁴ ve yerine Melik Mesud geçti.⁴⁸⁵

Melik Davud, Irak Selçuklu Devleti'nde cereyan eden bu olaylar neticesinde hükümdarlığını kaybetmişti. Mesud, tahta çıktıktan sonra yeğeni Melik Davud'un kendisine karşı olası bir isyanını engellemek için onu veliaht tayin ederek kızı Gevher Hatun ile evlendirmek suretiyle yeğenini kontrolü altına aldı ve Azerbaycan, Erran ve Ermeniye'yi iktâ olarak verdi.⁴⁸⁶

Melik Davud, daha sonraki dönemde Sultan Mesud'a karşı ayaklanan Mengübars'ı destekleyen Halife er-Raşid ile tekrar bir ittifak kurdu. İkisi birlikte Huzistan'a gittiler. Dönemin kaynakları, onların Bağdat üzerine yürümek istediklerini nakletmektedirler.⁴⁸⁷ Sultan Mesud da onları Irak'tan uzaklaştırmak için Bağdat'a harekete etti. Bunu haber alan Melik Davud, Sultan Mesud ile olası bir karşılaşmayı göze alamadığı için Fars'a geri döndü. Tebriz bölgesinde naipliğini sürdürmeye çalışırken, Bâtınîlerin kendisine karşı girişmiş oldukları komplo neticesinde hayatını kaybetti.⁴⁸⁸

480 Sultan Sancar'ın İkinci Batı Seferi için Bkz. Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 98-99.

481 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 531-533.

482 Bündârî, s. 151.

483 Râvendî, C. I, s. 201.

484 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 28.

485 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 98-99.

486 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 242.

487 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 63.

488 Hüseyinî, s. 79; Bündârî, s. 178; Ahmed b. Mahmûd, C. II, s. 67; Azîmî, s. 82; Daftary, s. 537; Lewis, s. 59.

Rebiülevvel 538/Eylül-Ekim 1143'te Melik Davud, Tebriz'de bir suikast sonucu öldürüldü. Kendisine saldıranlar kimi kaynaklara göre üç⁴⁸⁹ kimi kaynaklara göre dört⁴⁹⁰ Bâtınî fedaisi idi.⁴⁹¹ Melik Davud'a suikast tertipleyen Bâtınîlerin Alamut değil de Suriye tarafından gönderilmiş olması manidardır. Esasen Sultan Mesud, yeğeni ve damadı olan Melik Davud'u Suriye bölgesine cihat için görevlendirmişti. Bu durum karşısında Suriye'de hâkimiyet sahasını genişletmekte olan Musul hâkimi Atabeg Zengî, bundan endişe duydu. Çünkü Zengî, Melik Davud'un Suriye bölgesine geldiği takdirde kendi iktidarının sarsılacağından ve hâkimiyet sahasının daralacağından korkuyordu ve Melik Davud'un bu bölgeye gelmesine mani olmak için bir takım arayışlar içine girmişti.⁴⁹²

Zengî, Davud'u ortadan kaldırmak için Suriyeli bir grup Bâtınî ile anlaşarak ona karşı bir suikast tertiplemeye karar vermişti. Dönemin kaynakları suikastın detayları hakkında bilgi vermemekte, yalnızca olayın sonucuna değinmektedirler. Bâtınîler, Tebriz'e giderek klasik metodla Melik Davud'u öldürmüşlerdi.⁴⁹³ Melik Davud'un ölüm haberi Selçuklu ve halifelik ülkesine ulaşınca Bağdat'ta üç gün matem ilan edildi.⁴⁹⁴ Böylece Zengî, Bâtınîlerle anlaşarak Melik Davud suikastının azmettiricisi sıfatı ile dönemin kaynaklarına geçmiştir.

Bâtınîler, Sultan Mesud döneminde başta Halife Müsterşid Billâh, onun oğlu er-Raşid Billâh ve Irak Selçuklu Meliki Davud'a yönelik suikast eylemleri sonucunda bu üç şahsı de şehit ettiler.

1.1.2.4. Atabeg Abdurrahman Toganyürek ve Emîr Abbas Suikastları

Sultan Mesud döneminde devlet içinde özel bir nüfuza sahip emîrlerden birisi de Hasbeg b. Belengerî⁴⁹⁵ idi. Hasbeg b. Belengerî

489 Azîmî, s. 82.

490 Lewis, s. 59.

491 Hüseyinî, s. 79; Bündârî, s. 178; Daftary, s. 537.

492 Bündârî, s. 178; Lewis, s. 59; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 256.

493 Hüseyinî, s. 79; Bündârî, s. 178; Lewis, s. 59.

494 Bündârî, s. 178.

495 İbnü'l-Esîr, Hasbeg b. Belengerî adıyla tanınan bu emîrin asıl adının Beg Arslan olduğunu kaydeder. Bkz. İbnü'l-Esîr C. XI, s. 108.

sultanın emrine girdiği günden itibaren ikbal basamaklarını hızla tırmanmıştı. Sultan Mesud'un yanına alıp yetiştirdiği ve zaman içerisinde yükselen bu adamına diğer emîrlere tahammül edemiyorlardı. Bu emîrlerden biri Fars hâkimi Bozaba, diğeri Rey hâkimi Emîr Abbas idi. Bu ikisi, Hasbeg'i sultanın gözünden düşürmek için anlaştılar. Anlaşmaya Abdurrahman Toganyürek de katıldı.⁴⁹⁶

Sultan Mesud, bu beylerin baskılarından dolayı Hasbeg'i çevresinden uzaklaştırdı, ama bir yandan da kendisini baskı altına alan bu emîrlere karşı çeşitli planlar hazırlamaya başladı. Öncelikle Hasbeg'i kısa süreliğine Toganyürek'in yanına verdi. Sultan Mesud, 541/1147 yılının sonlarına doğru harekete geçerek Toganyürek'in adamlarından Abbas'la birlikte Bağdat'a giderken, Atabeg Toganyürek'i de Hasbeg'le birlikte Gürcüler üzerine sevk etti. Bu ikisi Erran'a doğru yola koyuldu.⁴⁹⁷ Fakat Mesud, Abdurrahman Gürcü seferine çıkmadan önce Emîr Hasbeg'e onu öldürmesi için gizlice talimat vermişti.⁴⁹⁸

Emîr Abdurrahman Gürcülerle savaşa tutuşmuştu. Hasbeg, daha önceden güvendiği birkaç adamın yanında bulunmasını istemişti. Bu adamlardan bir tanesi de Zengî Candar'dı. Gürcü ve Müslüman güçler çarpışırken Hasbeg, Abdurrahman'ı gözüne kestirip etrafının boş olduğu bir zamanda yanındaki adamlarla ona yaklaştı. Fakat hiçbiri onu öldürmeye cesaret edemedi. Bu sırada Zengî Candar, hareketlenerek elindeki demir çubuk ile onun başına vurup yaraladı. Sonra Hasbeg geldi ve son darbeyi indirdi. Sultan Mesud, bu meselede Hasbeg ile hareket eden emîrleri, Zengî ve askerleri himaye etti.⁴⁹⁹

Sultan Mesud, nüfuzundan dolayı çekindiği Abdurrahman Toganyürek'i planlı bir şekilde öldürtüp, bu iş için hacib Hasbeg'i azmettirmişti. Abdurrahman'ın ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca Rey Hâkimi Emîr Abbas bu duruma çok üzülmüş ve Abdurrahman'ın intikamını Sultan Mesud'dan almak için harekete geçmiştir.⁵⁰⁰ Abbas, Sultan

⁴⁹⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 257.

⁴⁹⁷ Bündârî, s. 196.

⁴⁹⁸ Râvendî, C. I, s. 228; Hüseyinî, s. 82; Reşidüddin, s. 209.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 108; Reşidüddin, s. 209; Râvendî, C. I, s. 228; Hüseyinî, s. 82; Bündârî, s. 196.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 108.

Mesud'u yakalamak için Halife Muktefi ile gizlice anlaşarak sultana bir tuzak hazırladı. Bu tuzak planına göre Bağdat'ta bulunan Sultan Mesud, bayram namazı için camiye geldiği bir sırada onu yakalayıp bertaraf edeceklerdi. Fakat bu plan işe yaramadı. Çünkü o gün yağmur yağınca sultan camiye gelmedi⁵⁰¹ ve böylece plan da suya düşmüş oldu.

Aslında Sultan Mesud, Abdurrahman'ın öldürüldüğü haberi Bağdat'a ulaşınca Emîr Abbas'ı da öldürmek istemişti. Fakat Abbas'a bağlı askeri birliklerin sayıca sultanınkinden fazla olmasından dolayı ondan çekinmiş ve sadece onu teselli etmekle yetinmiştir. Nitekim Abbas, sultandan önce hareket edip onu öldürmek istemiş, ama bunda başarılı olamamıştı.⁵⁰² Sultan Mesud, kendisine karşı planlanmış olan komplodan habersizdi.⁵⁰³ Abbas'tan çekindiğinden onu öldürmek için bu sefer kendisi bir plan hazırladı. Bir gün Sultan Mesud, adamları Alpkuş ve Hacıp Tatar aracılığıyla bir iş bahanesi ile Abbas'ı sarayına davet etti. Abbas saraya giderken, Sultan Mesud, birkaç gulamına Abbas geldiğinde üzerine saldırarak öldürmeleri için hazırlıklı olmalarını emretmişti. Abbas saraya girince görevliler adamlarının onunla birlikte içeri girmelerine mâni oldular. Bunlar Abbas'ı bir odaya çekip, "zırhını çıkar" dediler. Emîr Abbas, "sultanın bana yeminleri ve ahitleri var" dedi, fakat görevliler buna kulak asmayarak Abbas'ı dövdüler.⁵⁰⁴ Abbas sultanın huzuruna çıktığı sırada daha önce gizlenmiş olan gulamlar birden ortaya çıkınca Abbas, kelime-i şahadet getirmeye başladı. Askerler onun üzerine çullanarak kılıç darbeleri ile işini bitirdiler ve kellesini koparıp saraydan adamlarının arasına attılar (14 Zilkade 541/18 Nisan 1147).⁵⁰⁵ Daha sonra cesedini de attılar. Abbas'ın cesedi Bağdat'ın batı yakasında toprağa verildi. Daha sonra kızı adam gönderip cesedini Rey'e nakletti ve oraya defnetti. Abbas'ın eşyaları ve çadırı yağma edildi. Şehir halkı bu hadiseden dolayı çok korktu.⁵⁰⁶ Böylece Sultan Mesud, kendisine hükme-

501 Râvendî, C. I, s. 229.

502 Reşîdüddin, s. 210.

503 Bündârî, s. 196; Râvendî, C. I, s. 229; Hüseyinî, s. 82.

504 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 109.

505 Bündârî, s. 198; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 109.

506 Reşîdüddin, s. 211; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 109.

den ve nüfuzları altında ezildiğini hissettiği iki önemli beyi de farklı suikast girişimleri neticesinde bertaraf etmiş oldu.

1.1.3. Sultan Melikşah Suikastı

Sultan Mesud (2 Ekim 1152), ölmeden evvel kardeşi Mahmud'un oğlu Melikşah b. Mahmud'u kendisine veliaht tayin etmişti.⁵⁰⁷ Sultanın öldüğü sırada yanında bulunan bu melik, kudretli Emîr Hasbeg tarafından sultan ilan edilerek Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına çıkarıldı ve adına hutbe okutuldu.⁵⁰⁸ Sultan Mesud'un hükümdarlığı döneminde devlete hâkim olan Emîr Hasbeg, şimdi de devletin geleceği ile ilgili söz sahibi olmuştu.

Irak Selçuklu Devleti'nde bütün işleri düzenleyen, sevk ve idare eden Emîr Hasbeg, yönetimde tek başına hareket ediyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri, tahta yeni çıkmış olan Melikşah'ın zayıf karakterli olması ve bütün devlet işlerinden elini eteğine çekip, kendini zevk, eğlence ve içkiye vermiş olmasıydı.⁵⁰⁹ Hasbeg, gün geçtikçe daha da kuvvetlenmişti. Bir gün diğer emîrleri toplayarak onlara, bu sultanın hükümdarlığa uygun olmadığını, gafil ve gururlu, iş bilmez, içki içmekle meşgul olup devlet işine bakmaya vakit ayırmadığını anlattıktan sonra, onun yerine kardeşi ve Sultan Mesud'un damadı olan Muhammed'i tahta çıkarmak istediğini söyledi.⁵¹⁰ Gerçi emîrlere Hasbeg'in giderek güçlenmesinden endişe etmekteydiler ve Melikşah'ın yerine Irak Selçuklu tahtına getirilecek olan Muhammed'in nasıl olsa onu cezalandıracağını düşünerek Hasbeg'in bu fikrine katıldılar ve bu işi bir an önce halletmesini istediler. Hasbeg harekete geçti ve Candar Hasan'la birlikte sultanı Hemedan'daki bir köşkte konuk ederek ona ziyafet verdi. Emîr Hasbeg, zi-

⁵⁰⁷ Bündârî, s. 207; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 262.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 142; diğer bazı kaynaklarda Melikşah'ın veliaht ilan edildiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Bkz. Hüseyinî, s. 84; Bündârî, s. 207; Abu'l Farac, C. II, s. 392.

⁵⁰⁹ Râvendî, C. II, s. 242; Bündârî, s. 207.

⁵¹⁰ Râvendî, Melikşah'ın tahtan uzaklaştırma kararı ile ilgili olarak, onun tanınmayan iki üç kişi ile içki içmesi ve eğlence ile meşgul olmasını göstermektedir. Ayrıca Melikşah, Cemal adında bir kadınla düşüp kalkardı ve kadının bir dediğini iki etmezdi. Bkz. Râvendî, C. II, s. 242.

yafet sırasında yaklaşık olarak üç ay önce tahta çıkarttığı Melikşah'ı köşkte yakalayarak hapsedtirdi (30 Aralık 1152/28 Ocak 1153). Böylece Melikşah'ın saltanatı yaklaşık olarak dört ay gibi kısa bir zaman diliminin ardından sona erdi.⁵¹¹

Irak Selçuklu tahtına oturan Muhammed'in ilk işi, Hasbeg b. Belengeri'yi ve yanındaki Candar Zengi'yi bertaraf etmek oldu. Sultan Muhammed'in saltanatı boyunca Melik Melikşah, herhangi bir taht mücadelesine girişmezken, genel olarak Süleymanşah bu mücadelede bulundu ve bunun üzerine Sultan Muhammed de onu Musul valisi Ali Küçük'e yakalatırarak Musul'da hapsedtirdi (Şaban 551/Ağustos 1156).⁵¹²

Sultan Muhammed'in Zilkade 554/13 Aralık 1159'da Hemedan'da vefatı ile birlikte Irak Selçuklu ümerası, sultanın kim olacağı hususunda anlaşmazlığa düştüler. Emirlerin bir kısmı Sultan Muhammed'in kardeşi Melikşah'ın tahta çıkmasını isterken, diğer bir kısmı Azerbaycan Atabegi İldeniz'in nüfuz ve itibarından dolayı yanında bulunan Melik Arslanşah'ı istiyordu. Fakat ağırlıklı olarak Musul'da hapsedilmiş olan Melik Süleymanşah'ın Irak Selçuklularının başına sultan olarak oturmasını istiyorlardı.⁵¹³ Diğer yandan Melik Melikşah, Sultan Muhammed'in vefatından hemen sonra yanına Fars hâkimi Tekle b. Zengi ve Emir Şumla'yı alarak Huzistan'dan İsfahan'a gelmişti. İsfahan valisi el-Hucendî, şehri ona teslim etti ve Hemedan'a haber göndererek herkesin Melikşah'a itaat etmesini istediye de, taraflar arasında bir ittifak olmadığı için bunu kabul etmediler. Buna karşılık Hemedan ümerası ve askeri Süleymanşah'ı istemekteydi.⁵¹⁴ Nitekim Irak Selçuklu Devleti'nin ümerası ve güçlü emirleri, Süleymanşah'ı Musul'daki hapisaneden kurtararak Rebiülevvel 555/Mart 1160'ta idare merkezi olan Hemedan'a getirip Irak Selçuklu tahtına oturtular.⁵¹⁵

511 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 143; Râvendî, C. II, s. 242; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 262.

512 Bûndârî, s. 221.

513 Bûndârî, s. 257; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 208.

514 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 208.

515 Râvendî, C. II, s. 263.

Daha önce de değindiğimiz üzere Melikşah, ağabeyi Sultan Muhammed ölünce, Irak Selçuklu tahtına çıkabilme ümidi ile Huzistan'dan İsfahan'a gelerek kendisine yakın adamlar vasıtası ile taraftar toplamak istemişti. Nitekim İsfahan valisi, onu destekleyerek Hemedan'a haber göndermiş ve buradaki asker ve emîrlerin Melikşah'a itaat etmelerini istemiş; fakat istenilen başarıyı gösterememiş ve tah-tı Süleymanşah'a kaptırmışlardı. Daha sonraki bir dönemde Melikşah, İsfahan'a giderek taraftar toplamaya başlamıştı ve kendini gide-rek daha da güçlü hissetmekteydi. Bunun üzerine Melikşah, Bağdat'a haber göndererek bundan böyle amcası Sultan Süleymanşah adına okunan hutbenin kendi adına okutulmasını ve Irak'taki idari düzenlemenin eski haline iadesini istedi. Aksi takdirde Bağdat üzerine yürüyeceğini bildirdi.⁵¹⁶ Bu gelişmeler üzerine Avnüddin Hubeyre,⁵¹⁷ Melikşah'a yönelik bir suikast düzenlemeye karar verdi ve vezirin yakın adamlarından Ağlebek adlı bir hadimini görevlendirdi. Ağlebek, Melikşah'ı zehirleyerek öldürmek istiyordu. Bu maksatla bir cariye satın aldı ve ona suikast karşılığında büyük vaatlerde bulundu. Hadim, cariye-yi Melikşah'a sattı ve kadına da gerekli talimatları verdi. Cariye, verilen görev gereği bazı rivayetlere göre kahvaltısına zehir katarak onu zehirledi, diğer bir rivayete göre ise önceden hazırlamış olduğu kızarmış tavuğa zehir katarak ona yedirdi.⁵¹⁸ Gelen tabibin Melikşah'ın zehirlenerek öldürüldüğünü bildirmesi üzerine melikin adamları bu işin cariyenin başı altından çıktığına kanaat getirerek onu yakalayıp sorguya çektiler. Cariye suçunu kabul etti. Kendisini azmettirenlerin Avunuddin Hubeyre ve Ağlebek olduğunu itiraf etti. Ağlebek bunu duyunca derhal Bağdat'a kaçtı.⁵¹⁹ Râvendî, *"bu cariyenin adının Cemal olduğunu ve Melikşah'ın bu kadını çok sevdiğini ve kadının bir dediğini iki etmediğini"*⁵²⁰ nakleder. Bunun üzerine İsfahan halkı Melikşah'ın adamlarını şehirden uzaklaştırarak hutbeyi Sultan Süleymanşah adına okuttular.⁵²¹

516 Bündârî, s. 262; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 217.

517 Halife Muktefi Liemrillah'ın vezirlerindendir.

518 Bkz. Bündârî, s. 262-263.

519 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 217.

520 Râvendî, C. II, s. 242.

521 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 217.

1.1.4. Sultan II. Muhammed Dönemi Suikastları

1.1.4.1. Hasbeg b. Belengerî ve Candar Zengî Suikastları

Sultan Mesud döneminde, devlete hâkim ve özel bir nüfuza sahip emirlerden biri de Hasbeg b. Belengerî idi. Hasbeg, bir Türkmen çocuğu idi.⁵²² Sultan Mesud'un Hasbeg ile karşılaşması ve onu yanına alma hadisesi kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde nakledilmektedir.⁵²³ Hasbeg b. Belengerî, sultanın emri altına girdiği dönemden itibaren onun nezdinde büyük sevgi ve teveccühe sahip olmuştu. Sultan Mesud'un yanına alıp yetiştirdiği ve zaman içerisinde yükselen bu adama diğer emirler tahammül edemiyor ve dönemin en güçlü emirlerinden Çavlı Candar'a şikâyetlerde bulunuyorlardı. Sonunda Çavlı onu yakalamak için harekete geçti ve Hasbeg'i yakaladı. Fakat bunu duyan Sultan Mesud, duruma müdahale ederek Hasbeg'i Çavlı'nın elinden kurtardı.⁵²⁴

Sultan Mesud, kendisine karşı Abdurrahman Toganyürek, Emîr Bozaba ve Rey Hâkimi Abbas gibi beylerin kurmuş oldukları baskı nedeni ile bir süreliğine Hasbeg'i kendisinden uzaklaştırdıysa da, Hasbeg daha sonra tekrar sultanın hizmetine girdi. Bunun sebebi, Abdurrahman Toganyürek suikastında da anlattığımız üzere, sultanla anlaşmış olan Hasbeg'in Abdurrahman'ı Gürcistan seferi sırasında onu suikastla öldürmüş olmasıdır.⁵²⁵ Ayrıca Sultan Mesud'un yukarıda adı geçen diğer bazı beyleri bertaraf etmesi de rol oynamıştı.

Sultan Mesud, Hemedan'da iken akut humma hastalığına yakalandı ve 1 Receb 547/2 Ekim 1152 tarihinde vefat etti.⁵²⁶ Sultan Mesud'un vasiyeti gereği Hasbeg, Melik Melikşah'ı tahta geçirdi. Böylece Emîr Hasbeg'in Irak Selçuklu Devleti'ndeki nüfuzu daha da genişleyeceği ve devlete tamamen hükmedeceği bir dönem başlamıştı. Öyle ki Hasbeg, tahta oturan Melikşah'ın zevk ve eğlence düşkünlü-

522 Reşidüddin, s. 204; Bündârî, s. 176; Sümer, *Oğuzlar*, s. 115; Faruk Sümer, "Mesûd", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1960, C. 8, s.140.

523 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 144; Kayhan, s.166.

524 Râvendî, C. I, s. 224-225.

525 Bkz. Abdurrahman Toganyürek Suikastı

526 Bündârî, s. 207; Kayhan, s. 189.

günden dolayı saltanatın tehlikeli bir hal almaya başladığını görerek, diğer bütün emirlerin onayını almak suretiyle sultanı tahtından indirip tutuklattı.⁵²⁷ Hasbeg, Huzistan'daki Melik Muhammed'e haber göndererek, gelip tahta oturması için Hemedan'a davet etti.⁵²⁸ Kısacası Emîr Hasbeg, Irak Selçukluları üzerindeki etkinliğini bu devletin istikbalini belirleyen kararlar alacak kadar genişletmişti.

Kaynakların belirttiğine göre Hasbeg'in maksadı, Muhammed Hemedan'a geldiği zaman onu da yakalatarak hapse atmak ve tek başına tahta oturmaktı. Hasbeg, Muhammed'i Hemedan'a davet etmeleri için Cemaleddin İlkaşud, Müşeyyededdin b. Şah Melik ve vezir Kemal Ebû Şücâ ez-Zencanî'yi elçi olarak Huzistan'a yolladı. Fakat bunlar Hasbeg'in asıl amacının ne olduğu ve Muhammed'in Hemedan'a gittiği takdirde kendisini nelerin beklediğini ve bunlar için gerekli tedbirleri alması hususunda meliki uyardılar. Çünkü Hasbeg, Sultan Mesud döneminde Irak Selçuklu Devleti üzerinde etkinliğini kaybetmiş olan ve bunu tekrar kazanıp bu devleti kontrol etmek isteyen Halife Muktefi ile anlaşarak, Irak'ta Selçuklu saltanatına son vermek için hareket ediyordu⁵²⁹

Bunun üzerine Muhammed, kendisini Hasbeg konusunda uyarılarda bulunan adı geçen beylerle birlikte ne yapılması hususunda görüşerek bir plan hazırladı. Plan gereğince, elçilik heyeti geri dönerek, sultanın tahta çıkmayı kabul ettiğini ve Hemedan'a doğru hareket çıktığını Emîr Hasbeg'e bildirdiler.⁵³⁰

Muhammed, plana uygun olarak dikkat çekmemek amacıyla fazla bir hazırlık yapmadan az sayıda asker ile Muharrem 548/Mart-Nisan 1153 tarihinde Hemedan'a geldi. Hasbeg, Rey yöneticisi İnanç, Mesudî adıyla bilinen Mesud taraftarları ile Muhammed b. Mahmud'u karşıladı ve hep birlikte Karategin çayırında eğlendiler.⁵³¹ Ertesi gün Sultan Mesud'un yaptırdığı Mesudî köşkünde umumi bir kabul resmi düzenlendi. Burada Muhammed b. Mahmud, Irak Sel-

⁵²⁷ Râvendî, C. II, s. 242; Kayhan, s. 200.

⁵²⁸ Bündârî, s. 208; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 144.

⁵²⁹ Kayhan, s. 200.

⁵³⁰ Râvendî, C. II, s. 249.

⁵³¹ Râvendî, C. II, s. 249; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 262.

çuklu Devleti'nin tahtına oturduktan sonra (17 Muharrem 548/14 Nisan 1153)⁵³² kendisine emirler tarafından takdim edilen çeşitli hediyeleri kabul etti. Hasbeg de çok çeşitli silâhlar, yiyecekler, atlardan oluşan hediyelerini sultana sundu.⁵³³ Hediye takdimi işi bittikten ve misafirler gittikten sonra Hasbeg, sultanın huzurunda kaldı. Zengî Candar ve Şumla⁵³⁴ da onunla beraberdi. Cemaleddin Kafşut da onların yanındaydı. Hasbeg, yeni sultana hükümdarlığın nasıl olması gerektiğine dair bazı öğütler vermeye çalışıyordu. Arkasından Cemaleddin Kafşut, aynı Azrail gibi geldi ve yakasından tutarak; "Kalk! Nasihat ve vaaz zamanı değil!" dedi. Bu esnada ona Sârim Muhammed b. Yunus yardım etti.⁵³⁵ Şumla ise olaydan önce Hasbeg'in elbisesini tutmuş ve ona gel demek istemişti; fakat Hasbeg onun ne demek istediğini anlamadı. Şumla, bir bahane ile müsaade isteyerek köşkten çıktı.⁵³⁶ Zengî Candar ise durumun farkına varınca elini kılıcının kabzasına attı. Fakat çok geç kalmıştı; onu da yakaladılar. Hasbeg'in kalabalık ordusu her ne kadar karışıklığı hissedip köşke hücum etti ise de, Emîr Hasbeg ve Zengî Candar'ın kesik başlarının damdan aşağı atılması ile korkup dağıldılar.⁵³⁷ Böylece sultan Muhammed, Hasbeg b. Belengerî'yi öldürmek suretiyle bağımsız bir sultan olarak ülkeyi yönetmeye başladı.

1.1.5. Sultan Süleymanşah Suikastı

Sultan Muhammed'in ölümünden (Zilkade 554/ Aralık 1159) sonra Irak Selçuklu tahtına geçen Süleymanşah b. Muhammed, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın beş oğlundan biriydi. Kaynakların belirttiğine göre Süleymanşah, Muhammed Tapar'ın en küçük oğluydu ve sultan ölmeden yaklaşık altı ay kadar önce doğ-

⁵³² Bündârî, s. 208.

⁵³³ Reşîdüddin, s. 219; Râvendî, C. II, s. 249

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 143; Kayhan, s. 205.

⁵³⁵ Reşîdüddin, s. 223.

⁵³⁶ Şumla müsaade isteyerek köşkten çıktı. Üzerinde nişan bulunan bir yüzüğü Hasbeg'in rikabdarına götürüp: "Emîr, sultan için bir şey istiyor, hayvanı ver de şehre gideyim" dedi ve onun atına binip Huzistana doğru yola koyuldu. Bkz. İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 144.

⁵³⁷ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 144; Bündârî, s. 209; Reşîdüddin, s. 219.

muştı (24 Zilhicce 511/18 Nisan 1118).⁵³⁸ Irak Selçuklu Devleti'nde belki de en çok hapsedilen meliklerden biri odur. Melik Süleymanşah, Sultan Sancar'ın nezaretinde Harezm bölgesinin melikliğini yapmış; fakat beceriksizliğinden dolayı melikliği kısa sürmüştür.⁵³⁹

Melik Süleymanşah, başta kardeşi Sultan Mesud döneminde, Mesud'u tahttan indirmek isteyen Fars hâkimi Bozaba ve Rey valisi Abbas ile birlikte hareket ettiyse de (540/ 1145), çarpışmak için Hemedan ve Zencer arasındaki Âlem bölgesine geldiklerinde Erran emîri Çavlı'nın girişimleri ile bu ittifak bozuldu. Çünkü Emîr Çavlı, Sultan Mesud'dan yemin alarak bir eman nüshasını Süleymanşah'a gönderdi.⁵⁴⁰ Bunun üzerine Sultan Mesud, kardeşini affederek yanında Rey'e götürdü. Burada yanındaki emirlerin tesirinde kalan Mesud, Süleymanşah'ı Kazvin bölgesindeki Sercihan kalesine hapsedti (541/1146).⁵⁴¹ Böylece Süleymanşah'ın yaklaşık yedi yıl sürecek olan tutsaklık dönemi başladı.

Mesud vefat edince Süleymanşah da özgürlüğüne kavuştu ve Horasan'da sultanlığını ilan etti. Ne yazık ki, dirayetsizlik ve kabiliyetsizliğinden dolayı bu görevini de ancak yaklaşık olarak dokuz ay sürdürebildi ve Horasan'ı terk ederek Cürcan'a döndü (549/Nisan-Mayıs 1154).⁵⁴²

Melik Süleymanşah, bu defa da Irak Selçuklu tahtına oturmuş olan Sultan Muhammed döneminde özellikle saltanat iddiası ile ortaya atıldı. Bunda özellikle Irak Selçukluları üzerinde tahakküm kurmak isteyen Halife Muktefi'nin gayretleri etkili oldu. Bağdat'a gitmiş olan Süleymanşah, burada halifenin telkinlerinden etkilenmişti. Halife, Süleymanşah'ın saltanat iddiasını destekleyerek askeri yardımda bulunmuş, o da halifenin verdiği üç bin kişilik ordu ile

⁵³⁸ Râvendî, C. II, s. 262.

⁵³⁹ Faruk Sümer, "Selçuklu Devrinde Türk Beyleri II, Harzemşah Atsız", *TDAD*, İstanbul 1986, s. 1-2.

⁵⁴⁰ Bündârî, s. 181-183; Hüseyinî, s. 80; Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 68-69.

⁵⁴¹ Bündârî, s.183; Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 69; Râvendî, C. I, s. 225; İbnü'l-Esir, C. XI, s. 109; Cl. Huart, "Kazvin", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1967, C. 6, s. 528-532.

⁵⁴² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 306.

Sultan Muhammed'e karşı isyan ederek onun üzerine yürümek istemişti. Nitekim Azerbaycan'a yürüyerek burada Atabeg İldeniz ile birleşti ve Sultan Muhammed'in üzerine yürüdü. İki ordunun karşılaşması Melik Süleymanşah'ın yenilgisiyle sonuçlandı (Cemaziyelevvel 551/Haziran 1156).⁵⁴³ Süleymanşah Şehrizor'dan Bağdat'a gitmek üzereyken, Sultan Muhammed ile daha önce anlaşmış olan Musul valisi Ali Küçük tarafından yakalanarak (Şaban 551/Ağustos 1156)⁵⁴⁴ Musul kalesine hapsedildi. Böylece Melik Süleymanşah'ın ikinci mahpusluk dönemi başladı. Bu mahpusluk günleri, Sultan Muhammed'in vefatına kadar sürdü (Zilhicce 554/Aralık 1159-Ocak 1160).⁵⁴⁵

Sultan Muhammed vefat ettikten sonra Irak Selçuklu tahtına kimin geçeceği meselesi emîrler arsında tartışma konusu oldu. Emîrler, Melikşah ile Musul'da hapiste bulunan Süleymanşah ve Atabeg İldeniz'in yanında bulunan ve onun tarafından desteklenen Arslanşah arasında bir seçim yapmak zorunda kaldılar. Fakat Süleymanşah'ı destekleyenlerin ağırlıkta olmasından dolayı onu tahta çıkarmaya karar verdiler.⁵⁴⁶ Böylece Süleymanşah serbest bırakıldı ve Hemedan'a getirilip Irak Selçuklu tahtına kotarıldı (12 Rebiulevvel 555/22 Mart 1160).⁵⁴⁷

Süleymanşah'ın tahtta oturduktan sonra vezirlik makamına Rey hâkimi İnanç'ın veziri Şihabeddin Mahmud İbnu's-Sika getirilirken, hacibliğe de Kazvin sahibi Muzaffereddin Alp Argun getirildi. Emîrler, devlet içerisinde nüfuzu ve gücü tartışlamayacak kadar artmış bulunan Atebeg İldeniz'in rızasını almak için, onun üvey oğlu Melik Arslanşah'ı da Süleymanşah'a veliaht yaptılar.⁵⁴⁸

Süleymanşah yaklaşık olarak bir yıl tahtta kaldıktan sonra öldürüldü. Kaynaklar, onun öldürülmesi, öldürülme zamanı ve nasıl öldürüldüğü konusunda farklı bilgiler aktarmaktadır. Çünkü sultanın

⁵⁴³ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 178.

⁵⁴⁴ Bündârî, s. 221; İbnü'l-Esir, C. XI, s. 178.

⁵⁴⁵ Kayhan, s. 221.

⁵⁴⁶ Kayhan, s. 227.

⁵⁴⁷ Bündârî, s. 264; Hüseyinî, s. 102; Râvendî, C. II, s. 266.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 212-213; Bündârî, s. 259-260; Kayhan, s. 228.

öldürülmeden önceki bir takım hareket ve davranışları, onun kasıtlı ve planlı bir şekilde öldürüldüğü intibainı uyandırmaktadır.

Süleymanşah, Irak Selçuklu tahtına oturduktan sonra kendisini içki ve eğlenceye vermiş, devlet işlerini Şerafeddin Gürdbazu'ya bırakmıştı. Kendisi içtiği içkinin tesiri ile insanlardan çekiniyordu. Emîrler, onun huzuruna girmeye imkân bulamıyorlardı ve girdiklerinde de aşağılanıyorlardı. Sultan, bu davranışlarıyla emîrleri kendisine düşman etmişti.⁵⁴⁹ Sultanın içki ve eğlence düşkünlüğünden istifade eden Emîr İzzeddin Satmaz ve Emîr Nasireddin Akkuş'un ona yakınlıkları Emîr Gürdbazu'yu rahatsız etmekteydi ve onun Sultan Muhammed dönemindeki otoritesinin kaybolmasına sebep olmaktaydı. Bir gün Gürdbazu, Hemedan dışındaki bir köşkte içki içmekte olan sultanı bu davranışlarından dolayı uyarmak istemişti. Fakat sultan sarhoş kafayla emîri herkesin önünde maskaralarına karşı küçük düşürdü. Bu durum karşısında emîr orayı terk etti. Gerçi Sultan Süleyman daha sonra emîrden özür diledi ve emîr de zahiren bunu kabul etti; fakat bir daha sultanın huzuruna çıkmadı.⁵⁵⁰ Emîr Gürdbazu, Süleymanşah'ın artık sultanlık yapmaktan çok uzaklaştığını görmüştü ve onu tahttan indirmek için muhalif emîrlerle birleşerek yerine İldeniz'in nüfuzu altındaki Melik Arslanşah'ı getirmek istiyordu.⁵⁵¹ Emîrler, alınan karara uygun olarak harekete geçtiler. Emîr Gürdbazu da sultanın yakın adamlarından vezir Şehabeddin Mahmud İbnü's-Saki'yi ve diğer bazı adamlarını yakalatarak hapsedirdi (1 Şevval 555/4 Ekim 1160).⁵⁵²

Süleymanşah Alauddevle Kalesi'ne nakledildi ve altı ay sonra orada öldürüldü. Bazı kaynaklar Süleymanşah'ın ölümünü Arslanşah'ın Hemedan'a gelmesinden önce gerçekleştiğini belirtirken,⁵⁵³ diğer bazı kaynaklar onun ölümünün Arslanşah'ın Hemedan'a gelip Irak Selçuklu tahtına oturmasından sonra gerçekleştiğini naklederler.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Reşidüddin, s. 237; Kayhan, s. 230.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 220.

⁵⁵¹ Râvendî, C. II, s. 264-265.

⁵⁵² İbnü'l-Esir, C. XI, s. 220.

⁵⁵³ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 220; Hüseyinî, s. 102.

⁵⁵⁴ Bündârî, s. 264; Râvendî, C. II, s. 266.

İbnü'l-Esîr, Süleymanşah'ın tahtan indirildikten hemen sonra bir kalede Emîr Gürdbazu tarafından boğdurularak öldürüldüğünü belirtmekle birlikte, başka rivayetleri de vermekte ve şöyle demektedir: “Başka bir rivayete göre, Süleymanşah'ı Hemedân reisi Mecdüddin el-Alevî'nin evinde hapsedmiş ve orada öldürmüştür. Bir başka rivayette de zehirlenerek öldüğü söylenir.”⁵⁵⁵ Bunun yanında Hüseyinî ise, “Emîr Şerefeddin Gürdbazu, Sultan Süleymanşah'a hürmetlerini arz etmek için gidiyormuş gibi atına binip yola çıkarak huzuruna dâhil oldu. Sonra yakalayıp sıkı sıkı bağladıktan sonra boynuna bir yay kirişi takarak boğdu”⁵⁵⁶ demektedir.

Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra adlı eserin müellifi Bündârî, “Süleymanşah'ı Hemedan kalesine nakledip orada zehirleyerek öldürdüler”⁵⁵⁷ demek suretiyle bunun bir suikast girişimi olduğu üzerinde durmaktadır. Netice itibari ile Süleymanşah suikast sonucu öldürüldü ve cenazesi kardeşi Mesud'un türbesine defnedildi (12 Rebi-ulahir 556/10 Nisan 1161).⁵⁵⁸

1.1.6. Sultan Arslanşah Suikastı

Arslanşah, Sultan I. Tuğrul'un iki oğlundan küçük olanıdır. Sultan I. Tuğrul, Hemedan'da 3 Muharrem 529/24 Eylül 1134'te vefat ettiğinde oğlu Arslanşah yaklaşık bir yaşındaydı ⁵⁵⁹ ve amcası Sultan Mesud tarafından himaye edilmekteydi.⁵⁶⁰

Sultan Mesud, 540/1145 yılında kendisine karşı isyan eden Emîr Bozaba ve Rey Hâkimi Abbas üzerine yürüdüğü sırada, yeğeni Arslanşah'ı Tekrit'te bıraktı. Arslanşah, o sırada yaklaşık on iki yaşındaydı. O, burada dokuz yıl kadar gözaltında tutuldu. Arslanşah'ın

⁵⁵⁵ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 220.

⁵⁵⁶ Hüseyinî, s. 102.

⁵⁵⁷ Bündârî, s. 264.

⁵⁵⁸ Kayhan, s. 231.

⁵⁵⁹ M. Halil Yinanç, “Arslanşah”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul 1965, C. 1, s. 610; Faruk Sümer, “Arslanşah”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 3, s. 404.

⁵⁶⁰ Râvendî, C. II, s. 270.

⁵⁶¹ Reşidüddin, s. 241.

validesi, Sultan Tuğrul vefat edince dul kalmıştı. Bunun üzerine Sultan Mesud, Mümine Hatun'u Atabeg İldeniz ile evlendirdi. Böylece Arslanşah, İldeniz'in üvey oğlu oldu.⁵⁶¹

Sultan Mesud'un vefat etmesi ile Tekrit'ten kurtulan Arslanşah, tahta geçmiş olan Muhammed'in Bağdat'a düzenlediği sefer sırasında yenilince, sultanın emîrlerinden Alpkuş tarafından kendi idaresinde bulunan Lihf'teki Mahki Kalesi'ne götürüldü.⁵⁶² Emîr Alpkuş, 549/1154 tarihinde ölünce Arslanşah, Hemedanlı Sungur tarafından üvey babası İldeniz'e götürülüp teslim edildi.⁵⁶³ Böylece Arslanşah, Atabeg İldeniz'in nüfuzu altına girdi.

Irak Selçuklu sultanı Muhammed 554/1159'da vefat edince, tahta güçlü emîrlerin desteğini alan Süleymanşah geçti. Süleymanşah, İldeniz'in himayesindeki Arslanşah'ın ileride kendisine karşı kullanılmaması için onu veliaht yaptı.⁵⁶⁴ Sultan Süleymanşah, tutarsız davranışları ve sefahate düşkünlüğünden dolayı kendisini tahta çıkartan emîrler tarafından tahtan indirildi.⁵⁶⁵ Tahtan indirilen Süleymanşah'ın yerine ise veliaht Arslanşah'ın getirilmesini istediler ve Arslanşah, Zilkade 555/Kasım 1160 tarihinde Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu.⁵⁶⁶

Arslanşah'ın Irak Selçuklu sultanı olmasının ardından Atabeg İldeniz, devleti kendi nüfuzu ve tahakkümü altına aldı. Bölgede atabeg'in hâkimiyetinin giderek genişlemesi, devletin diğer bazı emîrlerini rahatsız etmekteydi. Rahatsız olan bu kitlenin başında da hiç şüphesiz Rey valisi Emîr İnanc gelmekteydi.⁵⁶⁷ Emîr İnanc'ın liderliğinde İsfahan valisi İzzeddin Satmaz b. Kaymaz ve Kazvin valisi Alp Argun, Sultan Arslanşah'ın sultanlığını tanımadılar ve kendi aralarında anlaşıp isyan ettiler.⁵⁶⁸ Bu beyler daha sonraları sultandan af dileyerek

562 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 169; Râvendî, C. II, s. 271-272; Sümer, "Arslanşah", s. 404.

563 Bündârî, s. 217; Râvendî, C. II, s. 272.

564 Râvendî, C. II, s. 272.

565 Bkz. Sultan Süleymanşah Suikastı.

566 Hüseyî, s. 102; Yinanç, "Arslanşah", s. 611.

567 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 220-221; Kayhan, s. 240.

568 Hüseyî: "bunlar Atabeg Şemseddin İldeniz ve Sultan Arslanşah'ı tanınamaya, onlarla münasebette bulunmamaya aralarında yemin ettiler ve muahade yaptılar." Bkz. Hüseyî, s. 102.

ona tekrar katıldıysalar da, Emîr İnanç, mücadelesini sürdürdü. Fakat Atabeg İldeniz, bu işe bir son vermek amacıyla onu bir suikastla ortadan kaldırdı. Emîr İnanç'ın isyanı ve suikastını daha sonra geniş bir şekilde anlatacağımız için burada detaya girmeyeceğiz.

Irak Selçuklu Devleti'nde önemli işlere imza atan Atabeg İldeniz, çıkmış olduğu Gürcistan seferinden sonra Nahçıvan'a dönmüş ve burada hastalanarak 571/1175-76 tarihinde vefat etmişti.⁵⁶⁹ İldeniz'in vefat haberi geldiği zaman Sultan Arslanşah, atabegin oğlu Muhammed Cihan Pehlivan ile birlikte Hemedan'da beraberlerdi. Cihan Pehlivan, hemen harekete geçerek babasının yerini aldı; onun mallarının ve askerlerinin başına geçti ve kendisini sultanın atabegi ilan etti. Arkasından bir zamanlar babasının sahip olduğu nüfuzu kullanmak için inisiyatifi ele almak için Azerbaycan'a gitti.⁵⁷⁰

Cihan Pehlivan'ın Hemedan'dan ayrılmasından sonra onun babasının yerini almasından korkan ve babası dönemindeki eski pozisyonlarına dönmesini istemeyen bazı emîr ve beyler, Sultan Arslanşah'ın etrafında toplandılar. Sultanı, Atabeg Cihan Pehlivan'a karşı harekete geçip saltanatı onun tahakkümünden kurtarması için kışkırtılar. Ona "Eğer Cihan Pehlivan, Azerbaycan'ı alır ve oraya güvenilir bir kişiyi vali tayin ederse, hemen oradan Hemedan'a dönüp Musul hâkimi Kutbeddin Mevdud b. Zengî'nin de yardımıyla doğrudan Bağdat üzerine yürüyecek ve kendi adına hutbe okutarak, yeni saltanatını halifeye onaylatacaktır" dediler.⁵⁷¹ Bu sözlerden endişelenen sultan, Cihan Pehlivan'a mani olmak için harekete geçmeye karar verdi ve büyük bir ordu hazırlayarak Azerbaycan üzerine yürüdü. Arslanşah, komutasındaki ordusuyla birlikte Zencan bölgesine geldiğinde kendisini rahatsız eden hastalığı nüksetti.⁵⁷²

Bunun üzerine sultan, Pehlivan ile barışmayı yeğleyip devlet yönetimini ona bıraktı.⁵⁷³ Sultan Arslanşah, kendisinden önceki bazı sultanların yaptığı gibi ömrünün son anlarında hasta yatağında iken ev-

⁵⁶⁹ Râvendî, C. II, s. 285-286; Bûndârî, s. 268.

⁵⁷⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282.

⁵⁷¹ Hüseyinî, s. 118; Kayhan, s. 271.

⁵⁷² Râvendî, C. II, s. 285; Bûndârî, s. 268.

⁵⁷³ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282.

lenmeye karar verdi. Bu amaçla Hemedan hakimi Emîr-i Kebir Seyyid Fahreddin Alau'd-Devle'nin kızı Sitti Fatma Hatun ile evlenip, onun sarayına geçti.⁵⁷⁴ Burada sultanın neden kendi sarayına geçmediği hususu akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Bultanın bu davranışı, hiç şüphesiz kendi adamlarına güvenmemesinden ve sarayındayken kendisine yönelik bir komplo girişiminden korkmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁵ Sultan çok korkmaktaydı; çünkü daha önceleri Ildeniz, sultanın özel hayatına müdahalelerde bulunuyor ve onu kontrol altında tutmaya çalışıyordu.⁵⁷⁶ Şimdi ise Cihan Pehlivan'ın aynı yöntemlerle sultanı tahakküm altına almaya çalışacağı ve belki de kendisini ortadan kaldırmaya yönelik bir çabanın içine girebileceği korku ve endişesi onu eşinin sarayında kalmaya mecbur etmişti.⁵⁷⁷

Fakat onun bu korku ve endişe ile aldığı tedbir bir fayda sağlamadı ve korktuğu başına geldi. Daha güvenilir olduğunu düşündüğü için eşinin yani kayınpederi Seyyid Fahreddin Alau'd-Devle'nin sarayına giderek burada iyileşene kadar ikamet etmeyi düşünen Arslanşah, burada ancak birkaç gün kalabildi. Çünkü sarayda hiç ummadığı bir şekilde suikasta uğradı. Kendisini yok etmeye karar veren Atabeg Muhammed Cihan Pehlivan'ın isteği doğrultusunda bizzat kayınpederi tarafından verilen on bin dinar karşılığında Kutluk adlı taştdâr sultanın şerbetine zehir katarak onu ortadan kaldırdı (Receb 571/Ocak-Şubat 1176).⁵⁷⁸ Sultanın cenazesi Hemedan'a, babası Tuğrul'un yaptırdığı ve gömülü olduğu medreseye defnedildi.⁵⁷⁹

Râvendî'nin naklettiğine göre bu suikast Sultan Arslanşah ile sınırlı kalmayacak, sultanın oğlu III. Tuğrul'a da sıçrayacaktı. Râvendî, Râhatû's-Sudûr ve Ayetû's-Sürûr'da şöyle der: "... bir gün sultan kalede dolaşüyor ve (adamları) onları tazyik ediyordu. Taştdâr Kutluk'un eceli yaklaşmış olduğundan, manasız sözlere başladı ve sultanın yüzüne karşı "Bütün bu başları kopar, falan yere koy, çünkü ben senin

⁵⁷⁴ Bündârî, s. 268.

⁵⁷⁵ Kayhan, s. 271.

⁵⁷⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282.

⁵⁷⁷ Kayhan, s. 271.

⁵⁷⁸ Râvendî, C. II, s. 286; Bündârî, s. 268; Hüseyinî, s. 118; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282; Kayhan, s. 271.

⁵⁷⁹ Hüseyinî, s. 118.

başını babanın başı gibi falan yere koyacaktım. Fakat devlet sana yar oldu” diye uygunsuz şeyler söyledi. Sultan dedi ki, “Seninle babam arasında ne olabilir? O seni satın almış, sana mevki vermiştir.” O, ağzını açıp söyledi: “Ala’üddevle, Muhammed’in muvafakati ile bana on bin dinar verdi de ben şerbeti hamama götürüp babana verdim. Senin de başına aynı şey gelecekti.”⁵⁸⁰

Râvendî’nin aktardığına göre sultanın oğlu Tuğrul da aynı şekilde suikastla öldürülecekmiş. Suikastı azmettiren Cihan Pehlivan’ın, onu öldürtmemesinin sebebi ise her halde Arslanşah’tan sonra tahta kimin geçirileceği konusuydu. Çünkü henüz yedi yaşındaki Tuğrul’u kontrol etmek, hayatta olan diğer meliklerden Arslanşah’ın kardeşi Muhammed ve Sultan Melikşah’ın oğlu Mahmud’u kontrol etmekten daha kolaydı.

1.1.6.1. Emîr İnanç İsyanı ve Suikastı

Emîr İnanç, Arslanşah Irak Selçuklu tahtına çıktıktan sonra Atabeg İldeniz’in nüfuzunun giderek daha da arttığını düşünerek bir hoşnutsuzluğa kapıldı. Bu yüzden İnanç Bey, kendisi gibi bu durumdan kaygı duyan İsfahan valisi İzzeddin Kaymaz ve Kazvin valisi Alp Argun ile birlikte İldeniz’e karşı muhalif bir cephe oluşturdu.⁵⁸¹ Bu emîrler, sultanın kardeşi şehzade Muhammed’i de yanlarına alarak İsfahan’da isyan ettiler.⁵⁸² Bunun üzerine Atabeg İldeniz ve Emîr Gürdbazu yanlarına Sultan Arslanşah’ı da alarak Emîr İnanç komutasındaki orduyla Hemedan yakınlarında karşılaştılar.⁵⁸³ 556/1161’de vuku bulan savaş, Emîr İnanç ve müttefiklerinin yenilgiyle sonuçlandı. Şehzade Muhammed Huzistan’a, Satmaz Kum’a ve Emîr İnanç’ta Rey’e kaçtı.⁵⁸⁴

Savaştan sonra kaçan emîrler, sultandan af dilediler. Sultan, onları bağışladı ve onlara eski dirliklerini geri vererek devletin merkezinde zorunlu ikamete mecbur etti. Bu beyler arasında en güçlü olan

⁵⁸⁰ Râvendî, C. II, s. 324.

⁵⁸¹ Hüseyinî, s. 102; İnanç, “Arslanşah”, s. 611.

⁵⁸² Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 102.

⁵⁸³ Râvendî, C. II, s. 273.

⁵⁸⁴ Bündârî, s. 266; Râvendî, C. II, s. 273; Hüseyinî, s. 103.

Emîr İnanç'tı. Atabeg İldeniz, onun ileride tekrar isyan etmemesi için oğlu Cihan Pehlivan'ı İnanç Bey'in kızıyla evlendirmek suretiyle isyan ihtimalini ortadan kaldırmaya çalıştı.⁵⁸⁵ Fakat Atabeg İldeniz'in bu düşündüğü olmadı. Çünkü Emîr İnanç tekrar isyan etti. Emîr Gürdbazu'nun ölümünden sonra Mazenderan hâkimi Şehriyar'ın desteğini alan Emîr İnanç, daha önce elinde bulunan Sâve'yi geri istedi ve Sultan Arslanşah'a bir elçi gönderdi (12 Cemaziyelevvel 561/16 Mart 1166). Fakat Sultan, bunu kabul etmedi ve elindekilerle yetinmesini, aksi takdirde kendisini cezalandıracağını bildirdi. Emîr İnanç, her işte olduğu gibi bunda da Atabeg İldeniz'in parmağı olduğunu düşünerek sultana karşı isyan etti ve sultanın karşısında durabilmek için Irak Selçukluları ile iktidar mücadelesine girmiş olan Harezmsah İl-Arslan'dan yardım isteyerek onu Irak üzerine yürümesi için kışkırttı. İl-Arslan, Emîr İnanç'ın yardım teklifini kabul etti ve askeri yardım alması için onu Dihistan valisine gönderdi.⁵⁸⁶

Emîr İnanç ve İl-Arslan, 562/1116-67'de Rey'e⁵⁸⁷ girdiler ve buradan hızlıca Irak Selçuklu topraklarına saldırdılar. Burada karşılıklı çıkan Selçuklu kuvvetlerini mağlup ettiler. Atabeg İldeniz, o sırada Gürcistan seferiyle meşguldü. İldeniz hızlıca Irak'a geldi. Bunun üzerine Emîr İnanç, İldeniz ile olası bir mücadeleyi göze alamadığı için Rey'e geri çekildi.⁵⁸⁸ Fakat İldeniz peşlerinde olduğu için bunlar önce Ebher ve Zencan'a, oradan da Cürcan'a çekildiler.⁵⁸⁹

Emîr İnanç, Rey valisi Ömer'in görevden alındığını haber alınca, eski şehrini tekrar ele geçirmek ümidi ile Mazenderan hâkimi Aleaddin Hasan'dan yardım istedi. Bu beyden gerekli yardımı alan Emîr İnanç, Rey'e doğru harekete geçti. Bunu duyan Cihan Pehlivan, Rey önlerinde İnanç'ı karşıladıysa da, 563/1169'da vukû bulan savaşta yenilerek Hemedan'a geri dönmek zorunda kaldı.⁵⁹⁰ Bunu haber

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 221.

⁵⁸⁶ Kayhan, s. 243.

⁵⁸⁷ Emîr İnanç, daha önceki isyanı sırasında Rey'i kaybetmiş; Atabeg İldeniz burayı oğlu Cihan Pehlivan'a iktâ olarak vermiş ve Rey'in başına da vali olarak Ali Bar'ın oğlu Ömer'i getirmişti. Bkz. Kayhan, s. 245.

⁵⁸⁸ İnanç, "Arslanşah", s. 613; Sümer, "Arslanşah", s. 405.

⁵⁸⁹ Hüseyinî, s. 103-108; İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 282; Râvendî, C. II, s. 279-280.

⁵⁹⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 279.

alan İldeniz, 1169'da Azerbaycan'dan Rey'e doğru harekete geçti. Bu sırada ise Emîr İnanç şehrin kalesini tahkim etmekle meşguldü. Atabeg İldeniz Rey önlerine geldiğinde İnanç Bey, şehri elinde tutamayacağını anlayarak Taberek kalesine kapandı.⁵⁹¹

Atabeg İldeniz, Rey'i aldıktan sonra Taberek kalesi önlerine gelerek kaleyi kuşattı. Kuşatma yaklaşık olarak dört ay sürdüyse de, Atabeg kaleyi almaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine bir kurnazlık yaparak Emîr İnanç'tan tamamen kurtulmak için ona karşı bir suikast planladı. Önce İnanç'a bir haber göndererek barış teklifinde bulundu ve barış şartlarını görüşmek veziri Sadeddin'i göndermesini istedi. Emîr İnanç, bu teklifi kabul ederek vezirini Atabeg'in karargâhına gönderdi.⁵⁹² Vezir Sadeddin, doğrudan Atabeg'in çadırına götürüldü. Çadırda vezir ve İldeniz'in dışında kimse yoktu. Atabeg İldeniz, veziri iyi karşılayarak ona, "İnanç ile barış yapamam. Eğer benim İnanç ile sulh yaparak onun Rey'e gideceğini, şehrin başına geçeceğini ve senin de onun yanında olacağını zannediyorsan, bu ancak öbür dünyada mümkün olabilir" dedi.⁵⁹³ İldeniz, daha sonra vezire bir teklifte bulundu. Ona "Ya İnanç ile birlikte olup oradan oraya gurbet hayatı yaşarsın, ya da benimle işbirliği yapıp onu öldürtürsün. Ben de seni oğlum Pehlivan'ın yanına verir ve arzuladığın Rey, İsfahan ve Azerbaycan'ın sahibi yaparım" diyerek, bu mevzuyu düşünmesi için vezire zaman tanıdı. Vezir Sadeddin, uzun uzadıya düşündükten sonra Emîr İnanç'ı öldürmeye karar verdi.⁵⁹⁴ Tekrar Atabeg'in huzuruna çıkarak kendisine vaat edilenler için söz aldı. Vezir ayrıca İldeniz'den bu işin kullanacağı kölelerine yaptığı vaatlerin kabul edilmesini de istedi. İldeniz bu şartı kabul etti.⁵⁹⁵

Vezir Sadeddin, atabegden tüm ahitleri aldıktan sonra kaleye dönerek Emîr İnanç'a barışın mümkün olmadığını söyledi ve yemeğe geçtiler. Emîr İnanç yemekten ayrıldıktan sonra vezirin yanına Türkmenlerden oluşan bir grup asker geldi. Bunlar Sadeddin'i çok

591 İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 282.

592 Kayhan, s. 243; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 279.

593 Hüseyinî, s. 106.

594 Reşidüddin, s. 251; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 279.

595 Hüseyinî, s. 106.

severlerdi. Askerler vezirle birlikte yemek yeyip ayrılırken bunların arasından üç kişi kaldı. Vezir bunlara çok güvenmekteydi ve onlara Atabeg İldeniz ile aralarındaki anlaşmadan bahsedip, Emîr İnanç'a yönelik bir suikast eylemi için ikna etti. Bu üç asker suikast için harekete geçtiler.⁵⁹⁶ Emîr İnanç, her akşam kalenin farklı burçlarında yatmaktaydı. O akşam da yine uyumak için bir burca gitti. Biraz sarhoşturdu. Bu üç askerden birisi burca girerken, diğer ikisi dışarıda nöbet tutmaktaydı. Burca giren asker bıçakla Emîr İnanç'ın kafasını kestikten sonra diğer arkadaşlarını da alarak kaleden çıkıp Atabeg İldeniz'in karargâhına kaçtılar ve olup biteni anlatılar. İldeniz, onları ağırlayarak sabahı bekledi. Sabahleyin Emîr İnanç'ın öldürüldüğü kaleden yükselen feryatlardan anlaşılmıştı (563/1168).⁵⁹⁷

Böylece Atabeg İldeniz, dört aydır kuşatmış olduğu kalenin sahibi Emîr İnanç'ı, kendisinin veziri olan Sadeddin aracılığı ile bir suikast sonucu öldürttü. Atabeg, vezire vaat ettiklerinin hepsini yerine getirdi.⁵⁹⁸

2. SURIYE SELÇUKLU DEVLETİNDE SUİKASTLAR

Türkmenler 1063 tarihinden itibaren çeşitli vesilelerle Suriye'ye girmişlerdir. Halep bölgesine ilk gelenler, Hanoğlu Harun adındaki emîrin idaresindeki Türklerdir.⁵⁹⁹ Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan döneminde Kurlu ve Atsız adlarındaki emîrler kendilerine bağlı Türkmen grupları ile Suriye'ye gelerek Filistin bölgesine yerleştiler. Bu Türkmenler, çok geçmeden bölgede hâkim olan Fatımî Devleti ile askeri mücadelelere girdiler. Kurlu Bey'in 1071'de Akka kuşatması sırasında ölmesinin ardından bölgedeki Türkmenlerin liderliğini Uvakoğlu Atsız Bey'in alması ile Suriye'nin Selçuklular tarafından asıl fethi başlamış oldu.⁶⁰⁰

Sultan Melikşah döneminde devletin hâkimiyet sahası doğudan batıya, kuzeyden güneye genişlemiştir. Bu dönemde, Selçuklu hane-

⁵⁹⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 279.

⁵⁹⁷ Hüseyinî, s. 107.

⁵⁹⁸ Kayhan, s. 246.

⁵⁹⁹ Erdoğan Merçil, "Suriye Selçuklu Melikliği", *Türkler Ansiklopedisi*, YT. Yay., Ankara 2002, C. 4, s. 764.

⁶⁰⁰ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 63.

dan üyelerinin yanı sıra, devletin emir ve komutanlarının da büyük katkıları olmuştur. Güneyde özellikle Suriye, Kudüs bölgelerinde Fatımîlerle büyük bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Nitekim Selçuklu emirlerinden Atsız, Kudüs, Dımaşk, Akka, Trablusşam gibi önemli stratejik kentleri ele geçirmiş ve buralarda Sultan Melikşah adına hutbe okutturmuştur.⁶⁰¹ Atsız, Fatımî etkisini tamamen kırmak için Mısır'ın zaptına karar veriyse de Fatımî veziri Bedrû'l-Cemal'in karşısında bozguna uğrayarak Dımaşk'a geri çekildi (7 Şubat 1077). Melikşah, bu yenilgiyi duyunca kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Bu sırada Fatımî veziri Bedrû'l-Cemal Dımaşk'ı kuşatmıştı, fakat Tutuş'un geldiğini duyunca derhal Mısır'a çekildi. Tutuş, Dımaşk'a geçerek 1079'da Suriye'ye zahmetsiz bir şekilde hâkim oldu. Böylece Suriye Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oldu.⁶⁰² Tutuş, Sultan Berkyaruk ile girmiş olduğu saltanat mücadelesi sırasında ölünce Suriye Selçuklu Devleti, Halep ve Dımaşk şeklinde ikiye ayrıldı. Halep melikliğinin başına Tutuş'un oğlu Rıdvan, Dımaşk melikliğinin başına ise Tutuş'un diğer oğlu Dukak geçti.⁶⁰³

2.1. Melik Rıdvan Dönemi Suikastları

2.1.1. Vezir Cenâhüddevle el-Hüseyin b. Aytekin Suikastı

Cenâhüddevle Hüseyin b. Aytekin, Tutuş'un emîrlerindendi ve onunla birlikte 17 Safer 488/26 Şubat 1095 tarihinde Berkyaruk'a karşı Rey savaşına katılmıştı. Tutuş'un bu savaşta ölmesi üzerine Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'nin başına oğlu Rıdvan geçti. Rey savaşından sağ kurtulan Emîr Cenâhüddevle Hüseyin b. Aytekin, Melik Dukak, Antakya valisi Yağısıyan ve Emîr Abaka, Urfa üzerinden Halep'e gelerek Rıdvan'ın hizmetine girdiler.⁶⁰⁴

Cenâhüddevle, Tutuş döneminde uzun yıllar Melik Rıdvan'ın atabegliğini yapmıştı. Tutuş öldükten sonra Rıdvan'ın annesi ile evlenen Cenâhüddevle, devletin yönetiminde geniş bir nüfuza sahip oldu.⁶⁰⁵

601 Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 64.

602 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 83-87.

603 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 256.

604 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 208; İbnü'l-Adîm, s. 77.

605 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 373.

Cenâhüddevle, bu nüfuzu sonuna kadar kullandı ve Selçukluların şehir ve kalelerine tahakküme dönük geniş yetkileri olan ve Selçuklu ailesini adeta bu bölgelerde geçici bir misafir gibi gören vezir Ebu'l-Kasım'ı, Rıdvan'ın desteğini de alarak onu vezirlikten uzaklaştırıp, hapsedirmek sureti ile bertaraf etti. Cenâhüddevle, Ebu'l Kasım'dan boşalan vezirlik makamına Antakya valisi Yağısıyan'ın muhalefetine rağmen oturdu.⁶⁰⁶

Vezir Cenâhüddevle'nin devlet içerisinde artan nüfuzu, Suriye Selçuklu Devleti beylerinden bir kısmının hoşnutsuzluğuna yol açtı. Devletin sınır ve hâkimiyet sahasını genişletmek için Urfa ve Suruç bölgesine fetihlerde bulunmak için harekete geçen Rıdvan, yanında onu, Yağısıyan ve Abaka oğlu Yusuf'u da götürmüştü.⁶⁰⁷ Adı geçen emirler, veziri bertaraf etmek ve Halep melikliğini kendi kontrolleri altına almak için anlaştılar. Bu muhalif beyler Cenâhüddevle'yi hapse attırmak için gizli hazırlıklara başladılarsa da, vezir bunların planlarını haber alınca hızla Halep'e geldi. Vezir, Antakya valisi Yağısıyan'ın bu düşmanca tavrına karşın Rıdvan'ın desteğini alarak valinin bazı iktalarına el koymak sureti ile onu cezalandırmaya çalıştı ve kısa süre de olsa bu tehlikeden kurtuldu.⁶⁰⁸

Sultan Rıdvan, bütün Suriye bölgesini Selçuklu ülkesine bağlamak için kardeşi Meliki Dukak'ın sahip olduğu Dımaşk'ı almak için harekete geçtiği sırada, vezir Cenâhüddevle'ye muhalif olan Antakya valisi Yağısıyan da muhalefeti yineleyerek Rıdvan ve vezirine karşı Dukak'ı desteklemek için Dımaşk'a gitti. İki taraf arasında vuku bulan Kınnesrin savaşı, Melik Dukak ve Yağısıyan'ın mağlubiyeti ile sonuçlandı (22 Mart 1097). Fakat savaştan sonra Melik Rıdvan ile babalığı ve veziri olan Cenâhüddevle arasına kara kediler girdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Rey savaşından sonra Halep'e gelerek Rıdvan'ın hizmetine giren, devlet işlerini tam salâhiyetle yürüten ve Kınnesrin savaşında üstüne düşeni fazlası ile yapan Cenâhüddevle'nin Melik Rıdvan ile arasının açılma nedenleri konusunda döne-

⁶⁰⁶ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 208-209; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 163.

⁶⁰⁷ Urafalı Mateos, s. 184-185.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 209.

min kaynakları herhangi bir bilgi vermemektedir.⁶⁰⁹ Hâlbuki Cenâhüddevle vezaret makamını terk edip Halep'ten ayrıldıktan hemen sonra daha önce kendisine muhalefet eden Antakya valisi Yağısıyan'ın Melik Rıdvan'ın emrine girip, Halep'e geldiğini görmekteyiz. Demek ki Yağısıyan vezir Cenâhüddevle'nin devlet işlerinden uzaklaştırılması için Rıdvan'ı kışkırtmıştı. Bunun yanı sıra, ileride de anlatacağımız üzere, Cenâhüddevle'nin Humus'ta iken Halepli üç Bâtınî fedainin düzenlediği suikastla öldürülmesini göz önünde bulundurduğumuzda, Bâtınîlerin önceden vezirin bu makamdan uzaklaştırılması ve Halep'ten ayrılması için Melik Rıdvan'a baskı uygulamış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Çünkü Rıdvan, Suriye ve Filistin bölgesinde hâkimiyetini genişletmek için Mısır Fâtımî Halifeliği ile işbirliği yapmış ve Şîî bir dâînin etkisinde kalmıştı.⁶¹⁰

Melik Rıdvan'ın kendisine karşı tutum ve davranışlarının değiştiğini gören vezir Cenâhüddevle, Halep'te kendisini güvende hissetmediği için Rıdvan'ın annesi olan karısını da yanına alarak bir gece gizlice muhafızları ile birlikte kendi dirliği olan Humus'a kaçtı (Şaban 490/ Temmuz-Ağustos 1097).⁶¹¹

Cenâhüddevle, Humus'a gelerek Rıdvan'ın olası bir saldırısı karşısında şehrin kalesini tahkim etmeye çalıştı. Cenâhüddevle, böylece adı geçen şehirde Halep Selçuklu Devleti'nden ayrı fakat statü itibari ile Selçuklulara bağlı yeni bir beylik kurdu. Cenâhüddevle, Halep'ten ayrılır ayrılmaz buraya onun muhaliflerinden Antakya valisi Yağısıyan gelerek, kızı Çiçek Hatun'u Rıdvan ile evlendirmek suretiyle Suriye Selçukluları üzerinde etkin bir güce ulaştı.⁶¹² Bu sırada Mısır Fâtımî Halifeliği, askeri yönden hâkim olamadıkları bütün Suriye ve Fi-

609 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 173.

610 Rıdvan'ın el-Hakim Esad adında bir münecimi vardı. Ona sempati besledi. Bu yüzden Cenâhüddevle gittikten sonra onu önemli mevkilere getirdi. O da onu Mısırlı Şîîlerin mezhebine girmeğe teşvik etti. Bkz. İbnü'l-Esîr, C. X, s. 225.

611 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 174; Tutuş, burayı Mayıs 1094'te Aksungur ile girişmiş olduğu Seb'in savaşından sonra Ceanahüddevle'ye ikta olarak vermişti. Bkz. İbnü'l-Adîm, s. 121.

612 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 225.

listin bölgesini hükümranlıkları altına almak için yeni bir girişimde bulundular (1097). Fâtımî halifesi el-Mustalî, Rıdvan'a bir elçilik heyeti göndererek ona bir teklifte bulundu. Yapılan teklif Rıdvan'ın Mısır Fâtımî Devleti'ne tabi olması, hâkim olduğu yerlerde hutbenin halife adına okutulması, buna karşılık Rıdvan'ın tüm Suriye'ye hâkim olmasını sağlamak için maddi ve manevi desteğin verilmesinden ibaretti.⁶¹³ Melik Rıdvan, halifenin bu teklifini aldığı anda Şîi müneccimi Esad'ın Şîilik propagandasının etkisindeydi. Rıdvan, ayrıca kardeşi Dukak'ın elinde olan Dimaşk'a hâkim olmak ve Halep'ten ayrılarak Humus'ta bir beylik kurmuş olan Cenâhüddevle'ye karşı daha etkili ve kuvvetli olmak için Fatımîler ile işbirliğini kabul etti. Böylece hâkimiyeti altındaki şehirlerde hutbeyi Mısır Fâtımî Halifeliği adına okutturdu.⁶¹⁴ Fakat bu durumun başta Sultan Berkyaruk, birçok emîr ve Abbâsi halifesinin tepkisini çekmesi üzerine Rıdvan, dört hafta sonra hutbeyi tekrar Abbâsi Halifeliği adına okuttu.⁶¹⁵

Melik Rıdvan, kardeşi Dimaşk meliki Dukak ve Humus hâkimi Cenâhüddevle'nin üzerine yürümek için harekete geçtiği sırada, Haçlıların Antakya'ya saldırdıkları haberini alınca seferden vazgeçti. Ardından hızlıca Haçlılarla mücadele etmek için Antakya tarafına hareket etti.⁶¹⁶ Haçlı saldırıları başladığı sırada Rıdvan babalığı Cenâhüddevle ile tekrar yakınlaşmaya başladı. Ona özel bir ulak göndererek tekrar Halep'e davet etti. Bunun üzerine Cenâhüddevle, Halep'e geldi. Rıdvan, onun adına ziyafetler, şöenler tertipleyerek gönülünü aldı. Fakat Cenâhüddevle'nin bir süre sonra tekrar Humus'a döndüğünü görmekteyiz. Çünkü her ikisi de birbirlerine güvenmemektedirler.⁶¹⁷

Cenâhüddevle, Humus'a döndüğünde kendisine yönelik suikast neticesinde öldürüldü. Kendisi bir gün Cuma namazı için şehrin kalesinden indi ve namaz kılacağı caminin yanına geldiği sırada Sufi kılığına girmiş olan üç Halepli Bâtınî, yanına yaklaşarak kendilerine

613 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 225; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 377.

614 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 377.

615 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 225.

616 Rıdvan'ın Haçlılarla mücadelesi için Bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 179-202.

617 İbnü'l-Adîm, s. 78.

lütuf ve ihsanda bulunmalarını istediler. Bu istek karşısında Cenâhüddevle, onlara dilediklerini yerine getirmeceği vaadinde bulundu ve tam ayrılacağı sırada Bâtınî suikastçılar hançerlerini çekerek emirin üzerine atıldılar ve hançerleyerek öldürdüler (22 Receb 496/1 Mayıs 1103).⁶¹⁸ Bu sırada emîrin adamlarının bazıları da öldü, fakat yakalanan Bâtınîler oracıkta hemen öldürüldü. Bâtınî suikastçıların kılık değiştirip öldürecekleri kişi veya kişilere yaklaşıp onları öldürmeleri, bu suikastçı gurubun klasik yöntemlerindendir. Bu yöntemin kurbanlarından bir tanesi de Cenâhüddevle olmuştur. Suikastı gerçekleştiren Bâtınîlerin Halepli olmaları, onları Cenâhüddevle ile arası açık olan Rıdvan'ın azmettirdiği⁶¹⁹ intibasını uyandırmaktadır. Aslında Bâtınî fedaileri azmettiren kişi, bu ikisinin arasının açık olduğunu gören ve Suriye'de Bâtınî davayı yürütmek üzere görevlendirilmiş olan Rıdvan'a hoş görünmek, onun güvenini kazanmak isteyen Bâtınî reisi Ebû Tahir es-Sâîğ idi.⁶²⁰

Bu suikast olayından sonra masum insanlar zarara uğradılar. Çünkü bu dönemlerde İranlı bir grup sufi, Bâtınî zannedilerek suçsuz yere öldürüldüler. Yine bunun yanında Cenâhüddevle'nin öldürülmesinin ardından halk arasında bir panik havası oluştu. Çünkü bir yandan kapıda bekleyen Haçlı tehlikesi, diğer yandan da Bâtınîlerin salmış oldukları korku vardı.⁶²¹

2.1.2. Efamiye Kalesi Reisi İbn Mûlaib Suikastı

Melik Rıdvan döneminin önemli suikastlarından bir tanesi de Humus'a bağlı Kefertab'ın batısındaki stratejik kalelerden olan Efamiye kalesinin hâkimi ve Selçuklu vasalı Humus emiri Seyfüddevle Halef b. Mûlaib suikastıdır. Efamiye kalesi 483/1090 tarihinde Tutuş tarafından alınmıştı. Tutuş'un burayı almasının sebebi, İbn

618 İbnü'l-Adîm, s. 78; Azîmî, s. 33; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 174, 179; Aydın Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşîler", *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, s. 44, İstanbul, 2008, s. 6-7; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (489-511/1105-1118)*, s. 76.

619 Lewis, s. 86.

620 İbnü'l-Adîm, s. 78; Özeydın, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 201.

621 İbnü'l-Adîm, s. 78.

Mûlaib'in 1089 tarihinde Filistin ve Güney Suriye bölgesinde elinde tuttuğu bölgelerde - ki bunun başında Humus gelmekteydi - hutbeyi Şîî Fâtımî halifesi adına okutmaya başlamasıydı. Bunun yanı sıra İbn Mûlaib, yolları kesip eşkiyalık yapmak sureti ile bölge halkının canına ve malına kast etmekte, onların arasına adeta korku salmaktaydı.⁶²²

Bunun üzerine Tutuş, İbni Mûlaib'in elindeki toprakları fethe ederek Selçuklu Devleti'ne bağladı. Bu sırada İbn Mûlaib de bir fırsatını bulup Fâtımî Halifesi el-Mustansır'ın yanına kaçtı.⁶²³ Tutuş öldükten sonra Efamiye kalesi, oğlu Rıdvan'a bağlandı. Rıdvan, buraya bir naib atadı. Kaynaklarda adı geçmeyen bu naib, bir süre sonra kaleyi teslim etmek için Mısır Fâtımî Halifeliği'ne başvurdu. Naib, kaleyi teslim etmek için halifeden birinin gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Tutuş'tan kaçarak halifeye sığınmış olan İbn Mûlaib, Haçlılar ile mücadele etmek için bu kaleye kendisinin gönderilmesini istedi. Halifeyi ikna eden İbn Mûlaib'in Efamiye'ye gelip yönetimi ele geçirmesi ile kale Selçukluların hâkimiyetinden çıkmış oldu.⁶²⁴ Fakat İbn Mûlaib, adı geçen kaleye yerleştikten sonra vasalı bulunduğu Fâtımî Halifeliği'ne de itaat etmemeye başladı. Bunun yanı sıra yine eski alışkanlıklarına dönerek yolları kesip, eşkiyalık yapmaya başladı.⁶²⁵

Daha önceleri Sermin denilen kasaba Haçlılar tarafından işgâl edilince burada yaşayan halk değişik şehirlere dağılmıştı. Aslen bir Şîî daisi olan Kadı Ebu'l-Feth es-Serminî de Efamiye kalesine gelerek İbn Mûlaib'e sığınmıştı. Kalenin hem Melik Rıdvan'ın hem de Fâtımî halifesinin kontrolünden tamamen çıktığını gören ve aynı zamanda Rıdvan'ın müttefiki olan Bâtınî Reisi Ebû Tahir es-Sâîğ bu duruma müdahale etmek için harekete geçti. Kalenin artık Rıdvan'ın hâkimiyetine girmesi gerektiğini düşünen bu Bâtınî reisi, kalede bulunan Şîî Kadı Ebu'l-Feth es-Serminî ile irtibata geçerek İbn Mûlaib'in öldürülmesi ve kalenin Halep Melikliği'ne bağlanması için giri-

⁶²² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 328.

⁶²³ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 202.

⁶²⁴ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 328-329.

⁶²⁵ İbnü'l-Adîm, s. 80-82.

şimde bulundu.⁶²⁶ Böylece İbn Mûlaib'i ortadan kaldırmak için bir plan hazırladılar. Bu sırada İbn Mûlaib'in Mısır'dan gizlice kaçan çocukları babalarının yanına gelip uyarılarda bulundularsa da, kadı, kendisini İbn Mûlaib'e aff ettirmeyi başarmıştı.⁶²⁷

Kadı Ebu'l-Feth, bunları yaşadıktan sonra Ebu Tahir ile ilişkilerini gizlice sürdürmeye başladı. Kısa bir süre sonra taraflar İbn Mûlaib'i tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Hazırlanan plana göre güya Rıdvan'ın kötü davranışları nedeni ile Halep'ten kaçan üç yüz kadar Serminli yanlarına verilen Haçlılara ait bir at, silah ve bir Haçlı askerinin kesik başıyla birlikte İbn Mûlaib'e gönderildiler. Bunlar İbn Mûlaib'e Haçlılarla savaşmak istediklerini, hatta yolda karşılaşmış oldukları bir Haçlı gurubuyla çarpışıp onları yok ettiklerini ve onların bütün eşyalarını aldıklarını belirterek, onun hizmetine girmek için geldiklerini söylediler.⁶²⁸ Buna çok sevinen İbni Mûlaib, onların samimi olduklarına inandı. Onları iyi bir şekilde ağırlamak için adamlarına emir verdi ve onlar için kalenin önünde çadır kurmalarını söyledi. Bu üç yüz kişi İbn Mûlaib'in güvenini kazanıp, kale önüne yerleştirildikten sonra Ebu'l-Feth, planın uygulanması için uygun zamanın geldiği kanaatine vararak suikast girişimi için harekete geçti.⁶²⁹

626 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 202.

627 İbnü'l-Esîr, bu olayı şu şekilde nakleder: Bu husus duyulunca İbn Mûlaib'in Mısır'dan gizlice kaçan çocukları babalarının yanına gelip: "Biz bu kadının şunları şunları yaptığını duyduk, onu derhal ortadan kaldırmalı ve kendini emniyete almalısın; çünkü bu iş artık herkes tarafından duyuldu" dediler. Bunun üzerine İbn Mûlaib onu yanına çağırdı. Kadı, bazı kötülük emarelerini sezmişti. İbn Mûlaib kendisine ulaşan haberleri kadıya anlattı. Kadı: "Ey Emîr! Herkes bilir ki, ben aç ve perişan bir halde sana sığındım. Sen bana emân verdin, beni zengin ettin, aziz kıldın. Sayenizde makam ve servete kavuştum. Benim senin katında ulaştığım mevkiyi, senin bana ihsan ettiğin nimetleri kıskanan ve çekemeyen bazı kişiler beni sana jurnal dediler. Şimdi senden yanındaki bütün servetimi geri almanı ve beni geldiğim gibi perişan bir halde buradan uzaklaştırmanı istiyorum" dedi ve kendisine sadakatle bağlı kalacağına yemin etti. İbn Mûlaib de kadının mazeretini kabul edip ona emân verdi. Bkz. İbnü'l-Esîr, C. X, s. 329.

628 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 329.

629 Lewis, s. 86.

Bir gece kale muhafızlarının uykuya daldıkları bir sırada, Kadı Ebu'l-Feth ve kalede bulunan birkaç Bâtınî fedai sessizce surlara giderek, oradan aşağıya ipler atmak suretiyle önceden anlaşmış oldukları üç yüz Serminliyi büyük bir gizlilik içerisinde süratle kalenin içine çektiler.⁶³⁰ İçeri giren fedailer kaledeki odalarında uyumakta olan İbn Mûlaib'in çocuklarını ve amcazadelerini hançerleyerek öldürdüler. Bu fedailer daha sonra Kadı Ebu'l-Feth ile birlikte İbn Mûlaib'i ve karısının bulunduğu odaya girdiler. İbn Mûlaib, o sıra uyandığında başında birinin beklediğini gördü ve seslenerek kim olduğunu sordu. Onun başında dikilen kişi, Ebu'l Feth'den başkası değildi. Ona "Ben ölüm meleğiyim, senin canını almaya geldim" dedi. İbn Mûlaib "Allah aşkına!" deyip eman dilediyse de, kadı onun işini bitirdikten sonra diğer adamlarını da katletti (3 Şubat 1106).⁶³¹

İbn Mûlaib'in suikast sonucu öldürülmesinden sonra Ebû Tahir doğruca Efamiye'ye gitti. Efâmiye'nin kendine ait olduğundan hiç şüphe etmiyordu. Fakat Kadı Ebu'l-Feth ona "Eğer uygun görür ve benim yanımda kalırsan hoş geldin safa geldin, biz sana itaat ederiz, yok istemiyorsan geldiğin gibi geri dönersin" dedi.⁶³² Ebû Tahir, ona karşı herhangi bir davranış sergilemedi ve derhal Halep'e geri döndü. Böylece stratejik bir konuma sahip Efamiye kalesi Ebu'l-Feth'in yönetiminde kaldı.⁶³³

2.2. Melik Alp Arslan Suikastı

Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'nin Halep kolunun ilk hükümdarı olan Fahrü'l-Mülk Rıdvan, kendisini oldukça yıpratıcı şiddetli bir hastalık neticesinde 28 Cemazzü'lâhır 507/ 10 Aralık 1113'te Halep'te vefat etti. Henüz on altı yaşındaki oğlu Tacüddevlî Alp Arslan hiçbir muhalefet ile karşılaşmadan onun yerine geçti.⁶³⁴

⁶³⁰ İbnü'l-Adîm, bu insanların kaleye içerde bulunan fedailerin daha önceden gizlice açmış oldukları bir delikten girdiklerini nakletmektedir. Bkz. İbnü'l-Adîm, s. 83.

⁶³¹ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 330; İbnü'l-Adîm, s. 83; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 203; Lewis, s. 86-87.

⁶³² İbnü'l-Esîr, C. X, s. 330.

⁶³³ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 203.

⁶³⁴ İbnü'l-Esîr, C. X, s. 398.

Bu sıralarda Halep Melikliği çok ciddi ve hayatî önem taşıyan iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu. Rıdvan'ın, çeşitli nedenlerin etkisi altında Halep'te Suriye Bâtınîleri için bir propaganda merkezi kurulmasına izin vermesi sonucu Bâtınî dâileri, Suriye'de ve özellikle Halep'te büyük faaliyetler göstermekte idiler ve melikliğin yönetimine karışmaya, özellikle ordu saflarına girmeye başlamış bulunuyorlardı. Gerek propagandaların etkisiyle, gerekse mal ve can güvenliğini sağlamak bakımından birçok kimseler Bâtınî yanlısı olmak durumunda kalmıştı.⁶³⁵ Meliklik, içte Bâtınîlerin, dışta ise Haçlıların tehditleriyle karşı karşıya idi.

Melik Alp Arslan, henüz çocuk yaştaydı ve birtakım girişim ve faaliyetlerinde devletin önde gelen emîrlerin etkisi altındaydı. Alp Arslan üzerinde etkin olan beylerden biri Rıdvan'ın hadimlerinden Emîr Lülü'ydü. Rıdvan döneminde Alp Arslan'ın atabegliğini üstlenmişti. Atabeg Lülü, Melik Alp Arslan'ın çocuk olmasından istifade ederek, onu kendi emel ve arzuları için kullanmaya çalışıyordu.⁶³⁶

Melik Alp Arslan, babası döneminde güçlenen Suriye Bâtınîleri ile etkin bir mücadeleye girerek, onların birçoğunu öldürttü ve devleti bunlardan temizledi. Melik, içte sağladığı bu başarıdan sonra dışta da Haçlılarla mücadele etmek istiyordu; fakat bunun için yeteri güce sahip değildi. Bu yüzden başta Atabeg Lülü ve önde gelen diğer emîrler, Dimaşk emîri Atabeg Tuğtegin'den yardım almasını önerdiler. Melik Alp Arslan, Atabeg Tuğtegin'e bir mektup göndererek, Halep'e gelip devlet işlerini ve orduyu düzene sokmasını istedi. Atabeg Tuğtegin, davate olumlu cevap vererek Halep'e gitti (Mart 1114).

635 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 398; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 225.

636 Lewis, s. 86-87; Melik Alp Arslan, başta Bâtınî reisi Ebû Tâhir olmak üzere, İsmail ed-Dâî, kardeşi el-Hakîm el-Müneccim ve Haleb'de bulunan öteki Bâtınî ileri gelenlerini birer birer yakalatıp derhai boyunlarını vurdurmuştur. Ayrıca Alp Arslan, 200 kadar Bâtınîyi yakalatıp mal ve paralarına el koyduktan sonra bir kısmını hapse atmış, bir kısmını şefaitle salıvermiş ve bir kısmını da öldürtmüştür. Melikin cesaretle giriştiği bu tenkil hareketinden kurtulabilenler Haleb'den kaçarak Suriye'nin çeşitli kentlerine yerleşmişler, hattâ bazıları Haçlılara sığınmışlardır. Bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 227.

Atabeg Tuğtegin, Halep'e geldiyse de, bir türlü ıslahatları gerçekleştiremedi. Çünkü bu sırada Melik Alp Arslan, Atabeg Lülü'nün etkisiyle devletin önemli mevkilerdeki adamlarını öldürmeye başlamıştı. Örneğin önce Halep ordu kumandanı Gümüştekin el-Balbekî ve öteki ordu ileri gelenlerini tutuklattı. Daha sonra veziri Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûlî ile babası Rıdvan'ın gözde emirlerinden Halep reisi ve Ahdâs kumandanı Sâid b. Bedî'yi yakalatıp hapse attırdı. Birçok hadim ve hâsları öldürtmekten de çekinmedi. Atabeg Lülü, tasarlanan bu ıslahatlar sırasında kendisinin de tasfiye edileceğini düşündüğünden Melik Alp Arslan'ı etkilemek suretiyle yenilik hareketinde görevlendirilecek olan beyleri tek tek bertaraf etti ve ıslahatları tıkayıp mevcut iktidarını korumaya çalıştı.⁶³⁷

Tüm bunlar yaşanırken Atabeg Tuğtegin Halep'ten ayrılarak Dımaşk'a döndü. Melik Alp Arslan ise devlet işlerinden elini eteğini çekerek kendisini zevk, eğlence, sefahata vermiş taşkınlıklar sergilemeye başlamıştı. Hatta bir defasında, birçok emîr ve ordu komutanlarını Halep kalesindeki bir yeraltı odasında toplamış ve onlara "Burada, hepinizin boynunu birisi vuracak olursa buna ne dersiniz?" diye hitap etmesi üzerine, korku ve heyecana kapılan emîr ve kumandanlar, "Ey efendimiz, biz senin köleleriniz ve senin buyruğunun altındayız" demişler ve sonunda işi biraz şakaya dönüştürerek yer altı odasından çıkmayı başarmışlardı.⁶³⁸ Fakat melikin bu davranışı emîrlerin ve beylerin hiç hoşuna gitmemişti ve hatta bundan en çok çekineni Atabeg Lülü olmuştu. Lülü, o günden sonra Alp Arslan'ı ortadan kaldırmayı planlamaya başladı. Başta Emîr Karaca et-Türkî olmak üzere, birçok ileri gelen emîr ve kumandanın desteğini sağladıktan sonra Eylül 1114 tarihinde harekete geçmeye karar verdi.⁶³⁹ Melik Alp Arslan, Halep kalesindeki odasında bulunduğu sırada Atabeg Lülü, odaya yanında adamlarla girerek onu öldürttü.⁶⁴⁰

637 Azîmî, s. 46; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 228-229.

638 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 229.

639 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 398.

640 Azîmî, s. 47; İbnü'l-Esîr, C. X, s. 422; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 230; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 398.

2.2.1. Atabeg Lülü Suikastı

Atabeg Lülü, gerek Melik Alp Arslan, gerekse onu öldürttükten sonra yerine geçirmiş olduğu henüz çocuk yaştaki Sultanşah zamanında Halep Selçuklu Devleti'nde yönetimi elinde tutan tek kişiydi. Fakat yaklaşık iki yıl hükmeden Atabeg Lülü döneminde devlet iç ve dış problemler karşısında hayli zor günler geçirdi. Lülü bu problemleri çözmekten âcizdi ve bağlı olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı Haçlılarla ittifak etmekten bile çekinmiyordu. Fakat bu davranışları içte ve dışta pek çok tepkiyi de beraberinde getirdi. Atabeg Lülü artık canından endişe etmeye başladı. Kendisini sağlama almak için biriktirdiği hazinesini ve bir miktar askeri yanına alarak azledilen veya izlenmekten kaçan birçok emîrin, devlet adamının sığınağı haline gelmiş olan Caber kalesine gitmek ve oranın hâkimi Malik b. Salim ile birleşmek amacıyla Halep'ten ava çıkma bahanesiyle ayrıldı. Halep'in doğu yönünde bulunan Nadir kalesine, ya da Deyrû Hâfir'e gelince, küçük tuvalet yapmak için bir yere çömeldi. Bu sırada Emîr Çökürmüş'ün gulamlarından Emîr Sungur, askerlere "Melik Alp Arslan'ı öldürüp hazinesini alarak kaçmakta olan Lülü'yü böyle serbest mi bırakıyorsunuz" dedi ve daha sonra Türkçe olarak onlara "işte tavşan, tavşan" diyerek onu avlamalarını söyledi. Bunun üzerine askerler "tavşan, tavşan" diye bağırıp, avlanıyorlarmış gibi görünerek Atabeg Lülü'yü ok yağmuruna tuttular. Böylece Atabeg Lülü'nün öldürülmesiyle Halep naipliği üzerindeki dikta yönetimi son bulmuş oldu.⁶⁴¹

İbnü'l-Esîr'e göre Atabeg Lülü'nün öldürülme sebebi, Lülü'nün Melik Alp Arslan'ı öldürttüğü gibi onun kardeşi Melik Sultanşah'ı da öldürtmek istemesiydi.

641 İbnü'l-Esîr, C. X, s. 422-423; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 235.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE SUİKASTLAR

Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Sultanı Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu Süleymanşah tarafından kuruldu. Kutalmış, 1064'te Sultan Alparslan'a karşı giriştiği taht mücadelesi neticesinde ölmüş; çocukları sultan tarafından esir edilerek gözetim altında tutulmuşlardı. Sultan Alparslan'ın vefat etmesi ile Büyük Selçuklu tahtına Melikşah'ın geçtiği sırada Kutalmışoğulları Süleymanşah, Mansur ve Alpilik, bazı Selçuklu beylerinin ve komutanlarının fetihleri sürdürdükleri Anadolu'ya gelerek Fırat nehri boylarına ve Urfa yörelerine yerleştiler. Böylece Süleymanşah tarih sahnesine ilk kez Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıktı. Süleymanşah daha sonra Anadolu'nun batı kısımlarında fetihlerde bulunarak, İznik ve havasini fethedip Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu (1075). Süleymanşah, temellerini atmış olduğu devletin sınırlarını genişletmek için ülkenin güneyine yani Antakya seferine çıktı. Bu sefer sonucunda Tutuş'a mağlup olunca, kendi kılıcıyla intihar ederek öldü. Süleymanşah'tan sonra sırasıyla devletin başına geçen çocukları ve torunları, devletin sınırlarını daha da genişleterek Anadolu coğrafyasının neredeyse büyük bir bölümünün hâkimi oldular.

Anadolu Selçuklularında ilk suikast örneğine Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın öldürülmesi olayında rastlıyoruz. Sonrasında yine Sultan II. Alâeddin Keykubâd, Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev ve vezaret ile emirlik mevkilerindeki bazı suikastlara rastlanmaktadır. Ancak, Anadolu'daki suikast girişimleri diğer Selçuklu devletleri içerisinde meydana gelen suikast-

lardan farklılık göstermektedir. Çünkü diğer Selçuklu devletlerinde iki tip suikast düzenlenmiştir. Biri Bâtınîlerin devlet adamlarına yönelik giriştikleri suikastlar, diğeri ise devlet içerisinde nüfuz ve otoritelerini güçlendirmek için devlet adamlarının, kendilerine engel olarak gördükleri kimseleri bertaraf etmek amacıyla girişmiş oldukları suikast eylemleridir. Anadolu Selçuklularında ise Bâtınî eylemlerine hiç rastlanılmaz ve yalnızca devlet içindeki bazı ikbalperest devlet adamlarının düzenledikleri suikastlar yaşanmıştır.

1.1. SULTAN VE HANEDAN ÜYELERİNE YÖNELİK SUİKAST GİRİŞİMLERİ

1.1.1. Sultan I. Alâeddin Keykubâd Suikastı

I. Alâeddin Keykubâd, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in üç oğlundan ortancasıdır. Gıyâseddin'in 5 Haziran 1211'de vefat etmesinden sonra devletin ileri gelen beyleri sultanın büyük oğlu I. İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkardılar (20 Temmuz 1211). I. İzzeddin'in Kayseri'de Selçuklu tahtına oturması, ileride bu devlete ikbal dönemini yaşatacak olan Tokat Meliki I. Alâeddin Keykubâd'ın devletin başına geçmesini kısa süreliğine geciktirmiştir. Bu gecikme esnasında genç melik ağabeyiyle saltanatı mücadelesine girişti. Bu mücadelede başarısızlığa uğrayan Keykubâd, Ankara'ya çekilerek mücadelesini buradan devam ettirdi. Sultan I. İzzeddin, kardeşini bertaraf etmek için Ankara'yı kuşatmaya kalkıştı. Melik I. Alâeddin, yaklaşık olarak bir yıl süren muhasarada devletin ve halkın daha fazla zarar görmemesi için savunmayı durdurarak ağabeyi ile anlaşmaya çalıştı. Fakat sultan, kardeşini tutuklatarak onu önce Malatya yakınlarında bulunan Masarab (Minşar)⁶⁴², daha sonra da Kezirpert kalesine hapsedtirdi.⁶⁴³

1220 yılında Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un bir veliaht tayin etmeden çok genç yaşta beklenmedik bir şekilde ölmesi, devlet ileri gelenleri zor bir durumla karşı karşıya getirdi. Bazı kaynaklar bu zorluğun sebebini sultanın erkek evladının olmamasına bağlarken, bazı kaynaklar sultanın oğlunun çocuk yaşta olması sebebiyle hane-

⁶⁴² İbn Bibî bu kalenin ismini *Menşar* şeklinde nakleder. Bkz. İbn Bibî, C. I, s. 160.

⁶⁴³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 326.

dan mensuplarından başka birinin tahta çıkmasının daha uygun görülmesine bağlamaktadırlar. Nitekim bu belirsizlik, Anadolu Selçuklu tahtı uğruna mücadeleye girdiği için uzun süre mahpus kalan I. Alâeddin Keykubâd'a saltanat yolunu açmıştır. Devletin ileri gelen beyleri, Sivas'ta uzun süre kimin tahta oturması gerektiği hususunu görüştüktan sonra, devlet içinde önemli nüfuzu olan Mübârizeddîn Behramşâh ile Beylerbeyi Seyfeddin Ayaba'nın yoğun çabaları sonucunda eski Tokat meliki I. Alâeddin Keykubâd'ın Anadolu Selçuklu tahtına çıkması konusunda görüş birliğine vardılar.

I. Alâeddin Keykubâd, hapisten çıkartılarak Sivas'a getirildi ve tahta kotarıldı. Sivas'ta devletin başına geçen genç sultan, ülkenin payitahtı olan Konya'ya doğru yola koyuldu. I. Alâeddin Keykubâd ve yanındaki devlet erkânı önce Kayseri'ye oradan da Aksaray'a geçtiler. Yeni sultan yol boyunca halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı ve nihayet Ocak-Şubat 1220 tarihinde payitaht Konya'da tahta oturdu.⁶⁴⁴

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenerek öldürülmesine geçmeden önce onun tahta çıktıktan sonra gerek ülke içindeki faaliyetleri, gerekse komşu ülkelerle olan birtakım münasebetlere değinmek, o dönemin iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

I. Alâeddin Keykubâd Selçuklu tahtına geçtiğinde, önce Abbâsi Halifeliği ile temasa geçti. Halife Nâsır Lidinillah, yeni sultana özel bir elçiyle hilat, menşur vs. gibi saltanat ve hâkimiyet alâmetleri gönderdi. Moğol istilasının Asya ve Doğu Avrupa'yı kasıp kavurduğu günlerde tahta yeni oturan sultanın ülke içinde yapmış olduğu ilk icraat, devletin önemli büyük kentleri olan Konya, Kayseri, Sivas gibi yerlerde yeni kale ve surlar inşa ettirmeye başlamasıydı.⁶⁴⁵ Sultan, ağabeyi İzzeddin döneminde ilişkilerin bozulduğu doğu ve güney komşusu olan Eyyübîlerle evlilik sureti ile yakınlık tesis etmeye çalıştı. I. Alâeddin Keykubâd, tüm bunları yaparken Moğol tehlikesinin dostane bir siyaset ile halledilebileceği kanaatindeydi.⁶⁴⁶

644 Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 21.

645 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 331.

646 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 459.

Sultan, muhtemel bir Moğol saldırısı karşısında savunma önlemleri aldıktan sonra yazı Kayseri’de geçirdikten sonra buradan uluslararası ticaret yollarının iki önemli liman şehri Antalya ve Sinop hattının tamamlayıcısı olan Alaiyye (Kalonoros/Galanoros) kalesini fethetmek için sefere çıktı (1222). Sultan, ticaret açısından son derece önemli olan bu merkezi fethettikten sonra (1223) bölge ticaretinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin önemini artırdı.⁶⁴⁷

Saltanatının ilk yıllarında sultanı rahatsız eden problemlerden bir tanesi de, babası zamanından beri görev yapan beylerbeyi Seyfeddin Ayaba, emîr-i meclis Mübarizeddin Behramşah gibi emîrlerin büyük nüfuz sahibi olmaları ve adeta devlet içerisinde devlet kurmuş olmalarıydı.⁶⁴⁸ Sultan, ilk etapta bu güçlü beylere karşı temkinli davranarak onlarla mücadeleye girişmediyse de, ekonomik yönden zayıflatmak için bir takım planlar yapmaktaydı.⁶⁴⁹ Fakat ekonomik yönden zayıflamaya başlayan bu beyler, sultanın tutumundan rahatsızlanmaya başlamışlardı. Bu yüzden Sultan I. Alâeddin Keykubâd’ı darbeyle tahttan indirmek istediler.⁶⁵⁰ Bu durumu haber alan Hok-

647 İbn Bibî, C. I, s. 267; Sultan I. Alâeddin Keykubâd, aynı zamanda doğal güzelligine de hayran kaldığı Kalonoros/Galanoros’u imar ettirmiş ve kendi adına nispetle Alâiyye ismini vermiştir. Bkz. Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 25.

648 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 339; İbn Bibî durumu naklederken adı geçen beylerin nüfuzu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ona göre bu beyler serkeşlik yoluna saparak sultana tahakküm etmeye başlamışlardı. Öyle ki Seyfeddin Ayaba’nın ihtişamı ve devlet işlerindeki nüfuzu sultanı gölgede bırakır olmuştu. Seyfeddin Ayaba sultanın huzurundan ayrıldığında sarayın etrafında kimse görünmezdi, onun işareti olmadan kimse sultanın huzurunda ağzını açamazdı. Bunun için kendisini lider olarak görüyor ve önemli işleri sultan yerine ona danışıyorlardı. Durum o kadar vahim bir hal almıştı ki, Seyfeddin Ayaba’nın konağında günde seksen baş koyun kesilirken sultanın sarayında hassa kulları ve saray halkı için sadece otuz baş koyun kesiliyordu; İbn Bibî, C. I, s. 283.

649 Sultanın Konya kalesinin yapımı sırasında her burcuna bu beylerin isminin masrafları kendilerince karşılanmak sureti ile altınla nakşedilmesini emretti. Sultanın amacı, onları ekonomik yönden zayıflatmaktır. İbn Bibî, C. I, s. 272-274.

650 Anonim *Selçukname*, s. 29.

kabazoğlu Seyfeddin durumu hemen Sultana bildirdi. Sultan hemen harekete geçerek Hokkabazoğlu ve Emir Komnenos'un yardımıyla uzun süredir kurtulmak istediği bu beyleri bertaraf etti.⁶⁵¹

Sultan I. Alâeddin Keykubâd, içteki meseleyi halettikten sonra dış ilişkilerle ilgilenmeye başladı. Bunların başında kuzey-güney ticaret hattında malları yağmalanan tacirlerin zararlarının telafisi ve bunları zarara uğratanların cezalandırması gelmekteydi. Nitekim güneyde Çukurova bölgesindeki Ermeniler ve kuzeyde de Suğdak üzerine birer sefer düzenlendi. Sultan, Ermeniler üzerine karadan Mübarizeddin Çavlı ve Emir Komnenos'u görevlendirirken, denizden de Mübarizeddin Er-Tokuş'u görevlendirdi.⁶⁵²

Denizden Emîr Er-Tokuş, Manavgat, Anamur vs. kıyı kalelerinin fethiyle Silifke'ye kadar ilerlerken, karadan harekete geçen diğer Selçuklu ordusu da Göksu, Silifke, Maraş üzerinden Çukurova'ya indi ve Çınçın kalesini fethetti. Bu sefer neticesinde İskenderun körfezinden Alaiyye'ye kadar uzanan Kilikya Ermeni kontluğunun sınırları daraldı.⁶⁵³ Kuzeyde Suğdak seferine çıkan Hüsameddin Çoban da Suğdak şehrini fethettiği gibi Kıpçak askerlerini yenilgiye uğratarak, Rus knazlarını haraca bağladı.⁶⁵⁴

Sultan I. Alâeddin Keykubâd, ticaret güvenliği için önemli olan bu seferler sonucunda Anadolu'da Türk birliğini sağlamak için öncelikle Hısn-ı Keyfa Artukluları, sonra Erzincan Mengücek Beyliği'ne karşı harekete geçti. Adı geçen beyliklerin Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın önceliğinde olmasının sebebi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren bu beyliklerin ikili siyaset takip edip hutbeyi bazen Anadolu Selçuklu Sultanlığı adına okuturken, bazen de diğer komşu devletler (Eyyûbîler) adına okutmalarıydı.⁶⁵⁵ Sultan, önce Âmid (Diyarbakır) civarında hüküm süren Hısn-ı Keyfa Artukluları meliki Mesud'un üzerine yürüdü. 1226'da Sultan Alâeddin, bu beyliği itaat altı-

651 İbn Bibî, C. I, s. 284-288.

652 İbn Bibî, C. I, s. 316-320.

653 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 461; Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 32.

654 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357-359.

655 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 347.

na aldıktan sonra,⁶⁵⁶ Anadolu Selçuklu Devleti'ne yaklaşık olarak altmış yıl tâbi olan (1165-1225) Erzincan Mengücek Beyliği'ne yöneldi. Bu beyliğin Selçuklulara bağlılığını yitirmesinin sebebi Mengücek beyi Behramşah'ın 1225'te ölmesiyle yerine oğlu Davud Şah'ın geçmesiydi. Davud Şah, Selçuklu saltanatına babası kadar sadık değildi. Sultan Alâeddin Keykubâd, Davud Şah'a günümüzün değimiyle bir muhtıra göndermesi üzerine, Davud vakit kaybetmeden sultanın huzuruna çıkarak bağlılığını bildirdi.⁶⁵⁷ Ama Davud Şah bu defa da Erzurum Meliki Rükneddin Cihan Şah'ı sultana karşı kışkırtmaya çalıştı. Bununla da yetinmeyen Davud Şah, can güvenliğini sağlamak şartıyla Kemah kalesini vermeye hazır olduğunu beyan eden mektupları önce Eyyûbî hâkimi Melik Eşref'e, sonra da Celâleddin Harzemşah ve Alamut sahibi Aleaddin-i Müslüman'a gönderdi.⁶⁵⁸ Bunu öğrenen sultan ordusunu hazırlayarak Davud'un üzerine yürüdü. Davud Şah bertaraf edilerek Erzincan elinden alındı ve kendisine Selçuklu payitahtına yakın olan Akşehir ve Ilgın ikta edilerek burada zorunlu ikamete tâbi tutuldu.⁶⁵⁹ Böylece Divriği kolu haricinde Mengücek Beyliği 625/1228 tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı.

Selçukluların doğudaki askeri faaliyetlerini fırsat bilen Anadolu Selçuklularının vasalı durumundaki Trabzon Rum İmparatorluğu, önemli bir liman kenti olan Sinop'a saldırarak, buradaki sahilleri yağmalamaya başladı. Bu olay Sultan Alâeddin Keykubâd tarafından duyulunca, şehri geri almak için hemen bir ordu hazırlayıp sefer tertipledi.⁶⁶⁰ Bu sefer sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti kuvvetleri Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar olan kıyılardan Rumları çıkartarak, Trabzon'u kuşattılar. Fakat şehrin tam düşeceği sırada kış şartlarının bastırması ve Rumların güçlü mukavemeti Selçuklu birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktı (1228).⁶⁶¹

656 İbnü'l-Esir, C. XII, s. 421; İbn Bibî, C. I, s. 292-308.

657 İbnü'l-Esir, C. XII, s. 441; İbn Bibî, C. I, s. 356-357; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 64-65; Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 276-277.

658 İbn Bibî, C. I, s. 363-365.

659 İbn Bibî, C. I, s. 368; İbnü'l-Esir, C. XII, s. 437.

660 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 361.

661 İbnü'l-Esir, C. XII, s. 442; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 463.

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ı en çok uğraştıran meselelerden bir tanesi de Celâleddin Harezmsâh'tı. Kaynakların naklettiklerine göre Harzemşah-Anadolu Selçuklu ilişkileri ilk defa 622/1225 tarihinde iki Müslüman Türk devleti arasında dostluk ve birlik kurulması için Celâleddin Harezmsâh'ın Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a göndermiş olduğu elçilik heyeti ile başlar. Dostane başlayan ilişkiler giderek yoğunlaşmıştır.⁶⁶² Öyle ki Eyyûbilerle karşı ittifak yapacak bir hale gelmiştir. Ama daha sonraları Celâleddin Harezmsâh'ın takip ettiği istikrarsız siyaset ve Moğolları hiçe sayan pervasızca hareketleri neticesinde iki devlet arasındaki ilişkiler bir daha eskisi gibi dostane olmadı. Celâleddin Harezmsâh'ın 1229'da Eyyûbiler'in idaresindeki Ahlât'a saldırması ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a karşı itaatsizlik gösteren Erzurum Meliki Cihan Şah ile ittifak yapıp bu beyi sultana karşı kışkırtması neticesinde, eskiden dost olan iki devlet savaşın eşiğine geldi. Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Celâleddin Harezmsâh'a karşı Eyyûbî hâkimi Melik Eşref ile anlaştı. 28 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde Harzemşah ve Selçuklu kuvvetleri arasında Yassı Çemen mevkiinde vukû bulan savaşta Sultan I. Alâeddin Keykubâd ve Melik Eşref, Celâleddin Harezmsâh ile Erzurum Meliki Cihan Şah'a karşı zafer kazandılar.⁶⁶³

Bu savaştan sonra Moğol istilası artık Anadolu Selçuklu Devleti için bir tehlike haline gelmeye başlamıştı. Nitekim Celâleddin Harezmsâh'ın Yassı Çemen savaşında yenilgiye uğradığını haber alan Moğollar, Âmid'de ona karşı ani bir baskın düzenleyerek Selçuklu sınırına yaklaşmış bulunmaktaydılar. Hatta Curmogan Noyan komutasındaki bir Moğol gurubu 1232'de Sivas yakınlarındaki İsfehani Kervansarayı'na kadar ilerleyip birçok insanı esir etmişlerdi.⁶⁶⁴

Moğolların bu beklenmedik saldırısını haber alan Sultan I. Alâeddin Keykubâd, derhal Kemaleddin Kamyâr'ı merkezdeki kuvvetlerle Sivas'a gönderdi. Ancak Kemaleddin Kamyâr bölgeye geldiğinde

⁶⁶² İbn Bibî, C. I, s. 376-377.

⁶⁶³ İbn Bibî, C. I, s. 406-410; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371;

Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 60; Sevim ve Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 464.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 462; İbn Bibî, C. I, s. 420-421.

Moğolların ayrıldığını görünce bu ani akının sebebini ve etkisini görmek için Erzurum'a kadar gitmek zorunda kaldı. Burada Moğolların Selçuklu sınırlarına girmelerinde Gürcülerin tesiri olduğunu öğrenince ordusunu takviye ederek Gürcistan'a bir sefer tertipleledi ve bol ganimet elde ettiği gibi, Gürcü kraliçesi Rosudan'ın Selçuklu Devleti ile akrabalık te'sis etme isteğini sultana ilettili. Sultan, bu haberi aldıktan sonra askerlerin yurtlarına dönmelerine izin verilmesini ve kraliçenin dünürlük hususundaki dileğinin kabul edilmesini, bundan böyle Gürcü (Abhaz) ülkesine saldırıdan vazgeçilmesini emretti.⁶⁶⁵ Moğolların bu saldırısından dolayı Sultan I. Alâeddin Keykubâd ülkenin doğu sınırlarının güvenliği için bazı tedbirler alma ihtiyacı hissetti. İlk iş olarak da Kemaleddin Kamyâr'a Ahlât, Bitlis ve Tiflis'e kadar uzanan vilayetleri Selçuklu sınırlarına katmasını emretti. Stratejik açıdan son derece önemli olan bu yerler fethedildikten ve kaleleri tamir edildikten sonra, Yassı Çimen Savaşı'ndan itibaren Anadolu'da kalan ve bölgede başıboş dolaşıp talan yapan Harezmli askerler Selçuklu idaresine alındı.⁶⁶⁶

Ahlât'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin eline geçmesi, bu defa da Eyyûbiler ile gerek evlilik, gerekse Celâleddin Harezmşah'a karşı Yassı Çimen Savaşı öncesi kurulmuş olan dostluğun bozulmasına yol açtı. Eyyûbî melikleri Sultan I. Alâeddin Keykubâd karşı birlikte harekete geçtiler. 19 Eylül 1234 tarihinde Harput önünde yapılan savaşta Eyyûbiler yenilgiye uğradılar ve kısa bir süre sonra Harput Artukluları da Selçuklu idaresine girdi.⁶⁶⁷

Sultan I. Alâeddin Keykubâd, 1235 baharında Anadolu Selçuklu Devleti sınırları yakınındaki Eyyûbî topraklarına bir sefer daha tertip etti ve Harran, Ruha (Urfa) ve Rakka'yı ele geçirdi. Ancak Eyyûbî sultanı Melik Kamil kısa bir süre sonra fethedilen yerleri geri alıp Selçukluların bölgede yaptırdıklarını tahrip ettirdi. Bunun üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Taceddin Pervâne komutasında bir orduyu Âmid'e gönderdi. Ancak, Selçuklu ordusu kışın bastırmasıyla Âmid'in sağlam surları karşısında bir başarı elde edemeden geri döndü (1236).⁶⁶⁸ Bunun üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubâd,

⁶⁶⁵ İbn Bibî, C. I, s. 421-425.

⁶⁶⁶ İbn Bibî, C. I, s. 425-434.

⁶⁶⁷ İbn Bibî, C. I, s. 434-443.

⁶⁶⁸ İbn Bibî, C. I, s. 444-445.

Âmid'den kesin bir zafer ile dönmek istediğinden, bir sonraki seferi bahar ayına erteledi ve bunun için Kayseri'de büyük bir ordu hazırlamaya başladı. Bu sırada Moğol Hanı Ögeday, sultana bir elçilik heyeti göndererek kendisine tabiiyet göstermesini istedi. Daha önce de değindiğimiz üzere, Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Moğollarla mücadele yerine barışçıl bir politikayla onları kendi ülkesinden uzaklaştırabileceğini düşünmekteydi. Bu yüzden yıllık sembolik hediyeler göndermek sureti ile onlarla barış halinde kalabilme ve onların Anadolu Selçuklu Devleti'ne tazyikte bulunmama garantisini almıştı.⁶⁶⁹

Sultan, Kayseri'deki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Selçuklu, Harezmi, Ermeni, Rum, Gürcü, Frank, Rus, Kıpçak, Kürt vs. gibi çeşitli milletlerden oluşan ordusunu Meşhed ovasında topladı. Sultan, burada ordusuna Ramazan bayramı dolayısıyla bir geçit resmi yaptırdıktan sonra çeşitli vesilelerle huzuruna gelen elçilere bayramın üçüncü günü büyük bir ziyafet tertip ettirdi.⁶⁷⁰ Herkes, bütün gün boyunca bol bol yiyip içti ve eğlendi. Ayrıca, yetenekli kişilerin hünerlerini sergiledikleri çeşitli oyunlar oynandı; yarışmalar ve gösteriler düzenlendi. Bu arada Sultan Alâeddin Keykubâd, er meydanına çıkarak, komutanlardan Celâleddin Karatay ile zorlu bir mübarezeye (teke tek silâhlı çarpışma) tutuştu. Usta bir silâhşör olan sultan, bu çarpışmada mızrağı ile mükemmel ve etkili hamleler yaparak, herkesin beğenisini kazandı. Savunmada kalan Karatay ise, ancak kalkanı ile (balatekin) sultanın hamlelerini güçlkle savuşturabildi. Bu heyecan verici güzel gösteriden sonra sultan, yorgunluğunu atmak ve dinlenmek üzere "üç başlı özel otağı"na (sera-perde) çekildi.⁶⁷¹

Sultan, akşamleyin aynı mekânda elçilerin, devlet büyüklerinin, komutanların onuruna özel bir ziyafet verdi. Sofranın baş köşesinde, tahtına oturmuş vaziyette yerini almıştı. Davetliler, rütbe derecelerine göre sultanın etrafında dizilmişlerdi. En güzel yemekler, tatlılar yenildi ve içecekler içildi. Sultan bu esnada düşüncelere dalmış va-

669 İbn Bibî, C. I, s. 449; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 150; Yazıcızâde, s. 610; Münecimbaşı, C. II, s. 78.

670 Yazıcızâde, s. 614.

671 İbn Bibî, C. I, s. 454; Yazıcızâde, s. 613-615; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 388-389.

ziyette etrafı seyrediyorken, Çâşnigîr Nusreddin Ali tepsinin içinde yeni kızartılmış bir tavuğu (kuş) sıcak olarak meclise getirdi ve dizlerinin üstüne çökerek tavuğu parçalayıp sultanın önüne koydu. Sultan, bu etten birkaç lokma almasıyla birlikte zehirlenerek rahatsızlandı. Meclisin ve ziyafetin coşkulu havası birden mateme dönüştü. Mecliste bulunanlar şaşkınlık içinde dağıldılar. Saray görevlileri, sultanı atına bindirip hemen Keykubâdiye sarayına götürdüler. Burada kusmak suretiyle birkaç kere içini boşaltırsa da sultanın acısı ve sıkıntısı azalmadı, aksine gittikçe arttı. Hayatının artık son bulacağını anlayan Sultan Alâeddin Keykubâd, komutan Celâleddin Karatay'a "Benim işim bitti. İyileşmekten ümidimi kestim. Kemâleddin Kamyâr'ı çağır da ona vasiyetimi bildireyim" dedi. Karatay, Beylerbeyi Kemâleddin Kamyâr'ı çağırarak üzere birkaç has gulâm gönderdi. Fakat Kamyâr'a haberin ulaşması ve kendisinin saraya gelmesi epey zaman almıştı. Kamyâr, huzura girdiği sırada zehir sultanın bütün vücudunu sarmış ve bunun etkisiyle sultanın dili tutulmuş, konuşma yetisini kaybetmişti. Buna rağmen sultan, son bir gayretle, yani işaret yoluyla Kamyâr'a bir şeyler anlatmak istediye de söyledikleri anlaşılamadı. Artık yapılacak bir şey kalmadığını gören Kemâleddin Kamyâr, endişeli bir vaziyette sarayı terk edip evine döndü. Sultan ise, birkaç saat ölümle pençeleştikten sonra gece yarısı Keykubâdiye sarayında 30 Mayıs 1237'de hayata gözlerini yumdu.⁶⁷²

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın, önemli kararlar ve atılımların arafesinde olduğu bir dönemde zehirlenerek ani şekilde ölmesi, akıllarda bazı soru işaretleri bırakmıştır. Sultanın yemiş olduğu etten zehirlenerek öldüğü hususu dönemin kaynaklarından İbn Bîbî ve son dönem araştırmacılar tarafından kabul edilen bir olaydır. Sultana karşı tertiplenen bu suikastın arkasında kimin olduğu konusu meçhuldür. Devrin ana kaynak yazarı İbn Bîbî, eserinde merhum Sultan Alâeddin Keykubâd'ın verdiği son ziyafette zehirlenerek öldüğünü

672 İbn Bîbî, C. I, s. 454-457; Yazıcızâde, s. 615; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 151-152; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 389; Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*(1220-1237), s. 93; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 466.

açıkça belirtmekle birlikte, olayın ayrıntısına hiç girmez.⁶⁷³ Hâlbuki İbn Bibî, saray çevresine mensuptu ve olayın en yakın tanıklarıyla teması olan bir kişiydi. O, bu hususta birçok şey duymuş ve öğrenmiş olmasına rağmen, bunların hiçbirini eserine yansıtmamıştır. Çünkü İbn Bibî ve ailesi, Selçuklu hanedanının ve devlet adamlarının himayesi ve bağışı ile geçinmekteydi. Bu yüzden o, hanedanı ve devlet adamlarını kötülemekten ve suçlamaktan özenle kaçınmıştır. Sadece İbn Bibî değil, onun gibi hiçbir görev yapmadan sarayın ve devlet adamlarının bağışı ve himayesi ile geçinen kaynak yazarları da, kendilerine zarar verebilecek konularda, genellikle ketum kalmayı tercih etmişlerdir.⁶⁷⁴ Öte yandan, hanedanın ve devlet adamlarının etkisinden uzak olan bazı kaynak yazarları ise, bir kanıt göstermeden bu suikast işinde devlet adamlarının ve komutanların yanı sıra II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in de parmağının olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷⁵ Bunlara ilaveten son dönem tarih araştırmacılarının bazıları da bu kaynak yazarlarıyla aynı sonuçlara varmışlardır.⁶⁷⁶

Dönemin ana kaynaklarından olan Anonim Selçuknâme'de Sultan Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenmesinde oğlu Gıyâseddin'in parmağı olduğuna herhangi bir delil gösterilmeden imada bulunmaktadır. Kitapta Sultan Keykubâd'ın vefatı ile ilgili olarak, “*Sultan Alâeddin Keykubâd 4 Şevval Pazartesi günü Şehzade Gıyâseddin Keyhüsrev ve onu destekleyen emîrleri tarafından zehirlendi ve cenaze namazı 8 Şevval 636'da kılındıktan sonra Konya'ya defnedildi.*”⁶⁷⁷ denil-

673 İbn Bibî, C. I, s. 456-457; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 151-152.

674 Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Zehirlenmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Bahar, Konya 2010, s. 361.

675 Anonim *Selçuknâme*, s. 31; Cenâbî Mustafa Efendi, *el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, (Haz. Muharrem Kesik), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1994, s. 31.

676 Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, s. 21, 30; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390; Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 93.

677 Anonim *Selçuknâme*, s. 31.

mektedir. Araştırma eserlerinin birçoğu da sultanın âni ölümünü, yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Sâdeddin Köpek'in takip ettikleri siyaseti göz önünde tutarak bir suikasta bağlarlar.⁶⁷⁸

Sultan Keykubâd, Doğu ve Güneydoğu seferlerine çıkma hazırlığını yapmak için gelmiş olduğu Kayseri'de önemli kararlar almıştı. Bu kararların bazılarını şu şekilde aktarabiliriz.

Sultan, Kayseri'ye geldiğinde buradaki ilk toplantısını devlet adamları ve komutanları ile yaptı. Bu toplantıda ele aldığı ilk mesele, devletin ve kendi oğullarının yani şehzadelerin geleceği ile ilgiliydi. Aslında Sultan Alâeddin Keykubâd, oğullarının geleceği ile ilgili daha önce önemli kararlar almış, burada ise bu kararlarını tekrar hatırlatıp devlet adamlarına teyit ettirmişti.⁶⁷⁹

Sultanın üç oğlu vardı. Bunlardan Gıyâseddin Hıristiyan eşinden, diğer iki oğlu İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin ise Eyyübî melikesinden doğmuştu. Bunlar, henüz çocuk yaştaydılar. Lakin sultan bu yaşlarında bile onlara önemli görevler yüklemiştir. Büyük oğlu Gıyâseddin'i tahta aday göstermeyerek onu Şemseddin Altunaba nezaretinde Erzincan'ın idaresine getirmiş; ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı kendisinden sonra Anadolu Selçuklu tahtının adayı yaparken, en küçük oğlu Rükneddin'i de Kuzey Suriye naipliğine atamıştı, sonra devlet adamlarından bu konuda sadakat yemini almıştı.⁶⁸⁰ Sultanın bunları yapmasında çocuklarının karakterleri ve o günkü dış siyasi şartlar önemli rol oynamıştır. Sultan, Eyyübîlerle kurmuş olduğu akrabalıktan dolayı Eyyübî melikesinden olan çocuklarını veliaht gösterip Eyyübîler üzerindeki nüfuzunu artırmak istemekteydi.⁶⁸¹ Sultanın almış olduğu kararlardan bir tanesi de Ey-

678 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, s. 30.

679 Münecimbaş, C. II, s. 70.

680 İbn Bibî, C. I, s. 454; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, s. 25.

681 Bu duruma göre Şehzade Gıyâseddin karakter bakımından son derece zayıf, yetersiz, dengesiz ve tutarsız idi. Hükümdarlık yapacak karakterde ve nitelikte değildi. Bu yüzden sultan onu, yerine geçebilecek ve yerini tutabilecek yetenekte ve değerinde görmemiştir. Ayrıca kendisinde, devleti dir-

yübî melikleriyle ilgiliydi. Halep ve Şam Eyyübî melikleri Mısır'daki Eyyübî sultanı el-Kamil'in kendilerine karşı saldırgan tavırlarından dolayı Sultan Keykubâd'a yaklaşmışlardı. Sultan Keykubâd, Kuzey Suriye Eyyübî meliklerini koruma ve savunma hususunda onlarla bir mutabakata varmış,⁶⁸² bu durum haliyle el-Kamil'in hiç hoşuna gitmemişti. Sultan, güney ve doğuda ittifaklar yaparken, sınırlarına dayanmış olan Moğol istilasını da barışçıl bir politikayla durdurmaya çalışmaktaydı. Nitekim sultan, Ögeday Han'dan gelen elçilik heyetini iyi karşılamış ve onların *İliğine* yani tabiliğini kabul ederek bu şekilde Doğu Avrupa ve Kafkasları kasıp kavuran istilayı sınırlarından uzak tutmaya çalışmıştır.⁶⁸³

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın belki de vefat etmeden önce almış olduğu karar yahut yapmış olduğu en büyük icraat, Harezmli Türkmenlerle ilgiliydi. Daha önce değindiğimiz üzere Sultan Keykubâd, Celâleddin Harzemşah'la girmiş olduğu Yassıçimen savaşını kazanmış ve bu savaş sonucunda Anadolu'da kalmış olan bazı Harezmli komutanların gücünden ve tecrübesinden istifade etmek için önemli mevkilere getirtmiştir.⁶⁸⁴ Örneğin bu komutanların en önemlile-

yetle ve olgunlukla yönetebilecek bir özellik görmediği gibi, barış ve savaş zamanındaki güçlüklerle de onun baş edemeyeceği kanaatindeydi. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390. Dış politika itibarıyla de sultanın saltanat süresince devletin sınırlarının içine kadar yaklaşmış olan bir Moğol tehlikesi söz konusuydu. Sultan buna karşı koymak için özellikle komşu devletlerden biri olan Eyyubiler ile ittifak peşindeydi. Bu ittifak da Eyyubiler ile kurulacak akrabalıkla sağlanabilirdi. Nitekim sultan Eyyubi Melikesi Adliyye ile evlenerek bu ittifakı sağlamaya çalışmıştır.

682 Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 27-30.

683 Uyumaz, *Sultan I.Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 92.

684 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390; Sultan, Harezm beylerini Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetine alarak, onların aileleriyle birlikte devletin doğu uçlarında (Erzurum yöresi) oturmalarına izin verdi. Fakat Harezm beyleri ve birlikleri, Moğol istilâsı karşısında büyük bir korku ve yılgınlık içinde bulunuyorlardı. Bu durumu göz önüne alan sultan, bu defa onları doğu uçlarından alıp, kuzey ve güney uçlarında bulunan Erzin-can, Amasya, Karaman, Niğde gibi şehirlere yerleştirdi. Her bir beye de bu

rinden biri olan Kayır Han'ı Erzincan'dan alarak Sivas gibi önemli bir vilayete vali olarak atamıştı. Daha sonra da değineceğimiz üzere bu durum diğer devlet adamları tarafından hiç hoş karşılanmamıştı. Çünkü yıllarca devlete hizmet ederek geldikleri yüksek mevki ve sahip oldukları serveti Kayır Han ve diğer Harezmi beylerinin kısa sürede elde etmeleri, diğer beyleri kıskandırmış ve onları bir takım endişelere sürüklemiştir.⁶⁸⁵

Sultan 30 Mayıs 1237'de öldüğü sırada onun yanında sadece büyük komutanlardan Celâleddin Karatay bulunuyordu. Böyle durumlarda sultanın ölüm haberi devlet içerisinde karışıklığa neden olmasın diye olay gizlenilerek yeni sultanın tahta çıkması beklenirdi. Ama bu sefer böyle olmadı. Sultanın ölüm haberi henüz kimse tarafından bilinmezken sabahın erken saatlerinde Şemseddin Altunapa, Tâceddîn Pervâne, Üstâdüddâr Lala Cemâleddin Ferruh, Sâdeddin Köpek ve Gürcüoğlu Zahîreddin gibi iktidar yetkisine sahip büyük devlet adamları ve komutanlar Keykubâdiye sarayında birden toplanmışlardı. Bu devlet adamlarının hemen sarayda toplanmasına rağmen adı geçen beylerin haricinde başta Beylerbeyi Kemâleddin Kamyar olmak üzere Hüsâmeddin Kaymeri ve Kayır Han gibi büyük komutanların sultanın ölümünden henüz haberleri bile yoktu.⁶⁸⁶ Henüz haberleri olmayan beylerin dışında saraya gelmiş olan beylerin halinde bir tedirginlik gözükmezken, hiçbirinin yüzünde ve halinde, yapmacıktan bile olsa, üzüntüden ve şaşkınlıktan hiçbir eser yoktu. Hepsi, bu menfur cinayeti, âdeta normal ve beklenen bir ölüm gibi görmüşlerdi.⁶⁸⁷ Dahası, saraya toplanmış olan bu beyler, hiç beklenmedik bir sürprizle daha önce sultana ettikleri yeminin hilafına İzzeddin Kılıç Arslan'ın yerine sultanın diğer oğlu Gıyâseddin'i tahta kotarmak için acilen Erzincan'dan çağırtdılar ve onun tah-

şehirlerden zengin ıktâ'lar vererek, onları kendisine sıkıca bağladı. Bkz. İbn Bîbî, C. I, s. 429-434.

685 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 31.

686 İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 152; Yazıcızâde, s. 617.

687 Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet.....", s. 357.

ta oturmasını kararlaştırdılar. Gıyâseddin, Keykubâdiyye sarayına geldi. Adı geçen beyler onu Kayseri sarayına götürerek tahta çıkardılar.⁶⁸⁸ Bu beyler, bununla da yetinmeyerek, herhangi bir hareket ve engel ile karşılaşmamak yahut asıl veliaht olan İzzeddin'e bağlı beylerin muhalefetiyle karşılaşmamak için şehrin Meydan kapısı (Dervâze-i Meydan) haricinde diğer bütün kapılarını kapattılar. Yeni sultan törenle tahta çıkarıldı; çevresindeki beyler ona biat ettiler ve törende bulunmayan beylere acele haber yollanarak bir an önce vazifelerini yerine getirmeleri bildirildi. Bu sırada tahta oturmuş olan yeni sultanın vermiş olduğu emirle kentteki bütün mahkûmlar serbest bırakıldı.⁶⁸⁹

Yeni Sultan Gıyâseddin'e henüz itaatlerini bildirmemiş olan başta Beylerbeyi Kemâleddin Kamyar, Hüsâmeddin Kaymeri ve Kayır Han vardı. Bu beyler, Sultan Keykubâd'ın ölümünü ve yerine de oğlu Keyhüsrev'in tahta çıkarılmış olduğu haberi kendilerine ulaştığı zaman bir araya gelerek, durumu değerlendirdiler. Yerli devlet adamları ile bu komutanların arası pek de iyi sayılmazdı. Özellikle Kaymeri, bu tertibe ve oldu bittiye karşı son derece tepkiliydi. O, derhal harekete geçilip, karşı bir darbe ile Melik İzzeddin Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılmasından yanaydı. Bunun için de Kemâleddin Kamyar'ın komutasındaki orduya güvenmekteydiler. Bu uzun bekle-yiş sonucunda Kamyar, ordu ve devletin karşı karşıya gelmesinden yana olmadığı için, akl-ı selimle hareket ederek Kaymeri'nin fikrine sıcak bakmadı ve devleti büyük bir felaketten kurtarıp, yeni sultanın huzuruna çıktı ve ona bağlılıklarını bildirdi.⁶⁹⁰

Anadolu Selçuklu tahtına çıkan yeni Sultanı iki önemli vazife beklemekteydi. Bunlardan ilki bir an önce babasının defin işinin halledilmesi, diğeri ise babasının zehirlenmesinden sorumlu olan suçluların bulunması ve bunlara gerekli cezanın verilmesiydi. Sultan Gıyâseddin, bunlardan birinci görev ve sorumluluğunu tam olarak yerine getirdi. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın cesedi, Kayseri'deki Keykubâdiyye sarayından alınarak, devlet ileri gelenleri ve ordu men-

688 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 404.

689 Yazıcızâde, s. 617; Münecimbaşı, C. II, s. 80.

690 İbn Bibî, C. II, s. 20-22.

suplarının refakatinde, devletin merkezi (dârü'l-mülk=başkent) Konya'ya getirilerek Alâeddin tepesindeki "Kümbedhâne" adıyla anılan anıt mezarda defnedildi. Sultan ikinci vazifesini yerine getirmedi. Babasının suikastı ile ilgili herhangi bir soruşturma ve inceleme yapmadı. Öyle ki Sultan Keykubâd'ın zehirlenmesine sebep olan Çâşnîgîr Nusreddin Ali bile sorguya çekilmedi.⁶⁹¹ Sultanın menfur bir komplo sonucu ölmesi, gerek yeni sultan gerekse çevresindeki devlet ricali tarafından olağan bir şekilde karşılanmıştır ki, bu durum, söz konusu suikast hususunda Sultan Gıyâseddîn ve taraftarlarını zan altında bırakmıştır.

Genel tabloya baktığımızda, Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Harezm beyleri ve emîrlerindeki birliklere çok güvenmekteydi. Nitekim bunlar, sultanın son zamanlarındaki bütün seferlerine ve savaşlarına katılmış, Selçuklu ordularının başarıya ulaşmalarında önemli rol oynamışlardı. Fakat Sultan Keykubâd'ın Harezm beylerine devletin en güzel şehirlerini ve en zengin ıktâlarını vermiş olması, çıkarlarına ve itibarlarına çok düşkün olan bazı yerli beyleri ve komutanları haklı bir kıskançlığa sevk etti.⁶⁹² Öte yandan merhum Sultan, son toplantısında ikinci oğlu Kılıç Arslan'ın veliahtlığını bir kere daha gündeme getirip, bunu devlet adamlarına onaylatmak suretiyle maksadının ciddiyetini açık bir şekilde göstermişti. Vakıa Melik Gıyâseddin Keyhüsrev, babasının bu kararına hiçbir tepki göstermemiş olsa da, kendi içinde bir burukluk yaşamış olabilir ve haklarının Harezmli beylerce gasp edildiğini düşünen devletin yerel beyleri genç melikin bu durumunu bilerek, onunla ortak bir paydada buluşmuş olabilirler. Hatta Kayır Han'ın Sivas valiliğine atanması bazı devlet adamlarını ciddi manada rahatsız ettiği ve bu beylerden bazılarının sultanın ölümüne sebep oldukları rivayet edilmektedir. Buna göre Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın âni ölümü tesadüfi değil, bu huzursuz kişilerin tertiplemiş oldukları komployla ilgilidir.⁶⁹³

691 Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinyet.....", s. 357.

692 Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 31.

693 Uyumaz, *Sultan I.Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 93.

Günümüz tarihçilerinden Prof. Dr. Salim Koca, Gıyâseddin Keyhüsrev, taraftarları olan devlet adamlarıyla ve Sultan Keykubâd suikastı ile ilgili önemli bir yaklaşımda bulunmaktadır: “Yine de Gıyâseddin Keyhüsrev’in bu cinayete ne derece iştirak etmiş olduğu hiçbir zaman tam olarak tespit edilememiştir. Fakat suikastı planlayanlar tarafından Keyhüsrev’e, kendi yararına babasından kurtulacağı haberi önceden verilmiş olmalıdır. Onun da bunu onaylamış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira suikastçıların, kendisinin onayını almadan böyle bir teşebbüse girişmiş olduklarını düşünmek ve buna inanmak çok güçtür”.⁶⁹⁴

Sultan Keykubâd suikastıyla ilgili olarak dahili ihtimaller üzerinde dururken, dışarıdan bunları destekleyebilecek güçler üzerinde de durmakta fayda vardır. Bu konuda akla gelen ilk isim, Mısır Eyyübî Devleti sultanı el-Kamil’dir.

Mısır Eyyübî hükümdarı el-Kamil ile Sultan Keykubâd arasında, uzun zamandır, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri hâkimiyeti yüzünden şiddetli bir rekabet mevcuttu. Bu rekabet sebebiyle el-Kamil’in vasalları olan Halep ve Şam Eyyübî melikleri Mısır Eyyübîlerine karşı Sultan Keykubâd ile ittifak yapmışlar,⁶⁹⁵ bu yüzden Eyyübî hanedanı ikiye bölünmüştü. Dolayısıyla el-Kamil, Sultan Keykubâd’a karşı düşmanca hareket ve faaliyetleri desteklemeye hazırды. Bu yüzden el-Kamil, düşük bir ihtimal de olsa, Melik Gıyâseddin’i desteklemiş olabilir. Bu desteği, daha önceden kurulmuş olan akrabalık yoluyla vermiş olabilir. Zaten Sultan Keykubâd, Eyyübîlerle iyi ilişkiler kurmak için onlarla akrabalık kurmuş, kendisine zevce olarak bir Eyyübî melikesi almıştı. Dolayısıyla melikenin yakın çevresinde Eyyübîlere mensup kişiler ve hizmetçiler de vardı. Melik el-Kâmil dolaylı olarak, yani bu kişiler ve hizmetçiler vasıtasıyla, Sultan Keykubâd’a tavır almış Selçuklu devlet adamlarına ve komutanlarına, hatta Keyhüsrev’e ulaşarak, onları Sultana karşı tahrik ve teşvik etmiş olabilir.⁶⁹⁶ Nitekim Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkar çık-

694 Koca, “Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet.....”, s. 364.

695 Eyyübî Devleti ile Anadolu Selçuklu Devletinin mücadelesi için bkz. Tü-
ran, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 379-383.

696 Koca, “Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet.....”, s. 365.

maz, Kayseri hapishanesinde bulunan bütün tutukluları serbest bırakmıştır. Bu tutukluların çoğunluğu Sultan Keykubâd'ın Melik el-Kâmil'den tutsak aldığı komutanlardan ve askerlerden oluşmaktaydı.⁶⁹⁷ Bu durum, el-Kamil'in Gıyâseddin Keyhüsrev ve adamlarına yardımda bulunmuş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Netice itibari ile Türk tarihinde hüsn-ü kabul görmüş, gönüllerde taht kurmuş olan Sultan I. Alâeddin Keykubâd, suikast sonucu zehirlenerek öldürülmüştür. Bu elim komplo, ise hiç şüphesiz Sultan Keykubâd'ın öldürülmeden önce almış olduğu önemli kararlarla doğrudan ilgilidir.

1.1.2. Çok Başlı Yönetim ve İki Önemli Suikast

Anadolu Selçuklu Devleti'nde üç kardeşli yönetim sürecinde başlayan saltanat mücadelesinin gölgesinde iki önemli suikast meydana geldi. Bunlardan ilki Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kendisinden sonra veliaht atadığı en küçük oğlu Melik II. Alâeddin Keykubâd ve ikincisi ise sultanın ortanca oğlu Rükneddin IV. Kılıç Arslan suikastıdır.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ölümünden⁶⁹⁸ sonra İzzeddin Keykavus, Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubâd olmak üzere üç erkek evlat bırakmıştı. Kaynakların naklettiklerine göre en büyükleri Melik İzzeddin on bir, diğer ikisi ise dokuz ve yedi yaşlarında idiler.⁶⁹⁹ Sultan, daha hayattayken tıpkı babası Sultan I. Alâeddin Keykubâd gibi kendi veliahtını belirlemiş; Gürcü Hatun'undan olan Melik Alâeddin Keykubâd'ı kendisinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtına aday göstermişti. Ama devletin ileri gelen beyleri, başta vezir Sahip Şemseddin (İsfahanlı Şemseddin), Celâleddin Karatay, Pervâne Fahreddin Ebu Bekir Attar ve Esedüddin Ruzbeh, sultanın göstermiş olduğu veliahtın aksine eski Türk töresine uyarak onun en büyük oğlu olan Melik İzzeddin'i Selçuklu tahtına çıkardılar.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 405.

⁶⁹⁸ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, 643 Recep (Aralık 1245) ayının ortasında öldü. 31 Aralık 1245'de Sultanlar Türbesi'ne gömüldü. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Anonim Selçuknâme*, s. 33.

⁶⁹⁹ İbn Şeddâd, s. 32.

⁷⁰⁰ İbn Bibî, bu devlet adamları sultanın üç evladından birini tahta çıkarmak için şehzadelerin tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurarak, halk-

II. İzzeddin Keykavus, tahta geçtikten sonra kendisini tahta geçiren devlet adamlarına bir şükran ifadesi olarak, devlet görevlerini bunlar arasında paylaştırmış ve derecelerini yükseltmiştir. Sahib Şemseddin vezirlik makamına tekrar getirilmiş, naiblik Celâleddin Karatay'a, beylerbeyliği Şemseddin Hasoğuz'a, atabeglik Esedüddin Ruzbeh'e ve Pervânelik Ebû Bekir Attar'a verilmiştir.⁷⁰¹ Fakat bu sırada 1246 yılında Güyük Han'ın tahta çıkması dolayısıyla Karakorum'da düzenlenecek olan büyük kurultaya gerek tâbi devletler ve gerekse diğer devletlerin temsilcileri davet edilmişlerdi. Bu münasebetle Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin de davet edildi. Sultan II. İzzeddin bu merasimde bizzat bulunup yeni hana itaatlerini bildirmek istedi. Fakat yeni sultanın şimdilik ülke dışına çıkmasının uygun olmayacağını, sultanın ülkeden çıktığı takdirde komşu Ermeni ve Rum düşmanlarının ülkeye saldırılarda bulunacağını ileri sürerek yerine kardeşi Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı gönderdiler ve kendisinin de en kısa sürede Güyük Han'ı ziyaret edeceğini bildirdiler.⁷⁰²

Çok geçmeden bu birlik havası değişmeye başladı. Yukarıda adı geçen devlet adamları arasındaki amansız iktidar rekabeti neticesinde devlet büyük bir kargaşanın içine sürüklendi.⁷⁰³ Bu mücadelede vezir Sahip Şemseddin, muhaliflerini bertaraf ederek devletin içinde bulunduğu duruma hâkim oldu. Vezir, daha da ileri giderek, sultanın annesi Berduliye Hatun ile evlenmek suretiyle devlet içerisindeki konumunu iyice güçlendirdi.⁷⁰⁴ Fakat Erzincan hâkimi olan beylerbeyi Şemseddin Mahmud, vezirin bu hareketinin Selçuklu hanedanına karşı bir saygısızlık olduğunu söyleyerek isyan bayrağı açtı. Kendisine karşı gönderilen Selçuklu ordusuna yenilen Şemseddin Mahmud, oğlu ile birlikte tutuklandı ve çok geçmeden ikisi de öldürüldü.⁷⁰⁵ Vezir Sa-

tan bazı kimselerin görüşlerini de almışlardı. Netice itibarı ile tüm bu görüş ve fikirleri değerlendirip, ortak bir kararla, sultanın büyük oğlu Şehzade İzzeddin'i çıkardılar. Bkz. İbn Bibî, C. II, s. 88.

701 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 459.

702 Abû'l-Farac, C. II, s.545-546.

703 Devlet adamları arasındaki mücadele, Şemseddin Hasoğuz ve Esedüddin Rûzbeh'in suikast sonucu öldürülmeleri kısmında geniş bir şekilde anlatılacaktır.

704 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 475.

705 Geniş bilgi için Bkz. İbn Bibî, C. II, s. 100-103.

hip Şemseddin bu hadiseden sonra adeta bir hükümdar edasıyla ülkeyi yönetmeye başladı. Fakat bir süre sonra ülkenin uç bölgelerinde Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın oğlu olduğu iddiasıyla Ahmet adlı birisi Türkmenleri etrafına toplayarak isyan etti. Vezir Sahip Şemseddin derhal harekete geçerek, Selçuklu kuvvetlerini bu kişinin üzerine gönderdi. Netice itibari ile Ahmet ve taraftarları bertaraf edildiler.⁷⁰⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken, Güyük Han tahta çıkmış⁷⁰⁷ ve tahta çıkma törenine gönderilen Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak atayıp yanına vezir olarak Bahaeddin Tercüman'ı vermiş; ayrıca Anadolu'da Selçuklu tahtına rahat bir şekilde Rükneddin'in oturması için de yanına 2000 Moğol askeri yollamıştı.⁷⁰⁸ Anadolu'da bu haber yayılanmaya başlayınca vezir Sahip Şemseddin,⁷⁰⁹ Sultan II. İzzeddin'i yanına alarak isyan etti. Devletin büyük bir kargaşaya tekrar sürüklenmemesi için Celâleddin Karatay yeni bir usul ihdas etti: Üç kardeşli yönetim.⁷¹⁰

Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın saltanatın kendisinin olduğunu savunmaya başlaması üzerine, ülke içerisinde yeni bir karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıkmasını istemeyen Celâleddin Karatay'ın ihdas ettiği "üç kardeşin yani İzzeddin Keykâvus, Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubâd'ın birlikte saltanat etmeleri, adlarının yaşça büyüklüklerine göre hutbe, sikke ve kitabelerde yazılıp okunması" teklifi kabul görmedi.⁷¹¹ Bunun üzerine Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve İzzeddin Keykâvus, Konya'ya bağlı Ruzbeh ovasında karşı karşıya geldiler (1 Rebiülevvel 647/14 Haziran 1249).⁷¹² İki tarafın

706 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 464.

707 Güyük Han'ın tahta çıkışı için Bkz. Cüveynî, s. 227-230.

708 Abû'l-Farac, C. II, s. 548.

709 Sahip Şemseddin isyanın sona ermesinden sonra 1249'da Moğolların vezirliğe atadığı Bahaeddin Tercüman, Moğolların emri üzerine Sahip Şemseddin'i yakalatırarak öldürttü (8 Zilhicce 646-24 Mart 1249). Bkz. *Anonim Selçuknâme*, s. 33; Ibn Bîbî, C. II, s. 117-120.

710 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 476.

711 Aksarayî, s. 28.

712 *Anonim Selçuknâme*, s. 51.

kuvvetlerinin uzun süren çarpışması neticesinde İzzeddin Keykavus galip geldi. Bu galibiyet neticesinde Celâleddin Karatay'ın "üç kardeş saltanatı" yürürlüğe konuldu. Kendisi de saltanat nabilîğinden ayrılarak her üç sultanın atabeglik görevini üstlendi.⁷¹³

1.1.2.1. Sultan II. Alâeddin Keykubâd Suikastı

Melik II. Alâeddin Keykubâd, daha önce anlattığımız üzere Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan doğmuş olan oğludur. Kaynakların belirttiği üzere Alâeddin doğar doğmaz Sultan II. Gıyâseddin onu kendisine veliaht yapmıştı.⁷¹⁴ Sultanın büyük evlatları dururken en küçüğünü kendisinden sonra Anadolu Selçuklu saltanatına aday göstermiş olması, hiç şüphesiz sultanın Gürcü Hatun'a olan aşırı sevgisi ve bu hatunun diğer çocukların validelerinden de daha soylu olmasından kaynaklanmaktaydı.⁷¹⁵

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev vefat edince onun bu vasiyeti yerine getirilmedi. Çünkü devletin ileri gelen beyleri, başta vezir Sahip Şemseddin (İsfahanlı Şemseddin), Celâleddin Karatay, Pervâne Fahreddin Ebû Bekir Attar ve Esedüddin Ruzbeh, sultanın göstermiş olduğu veliahtın aksine eski Türk töresine uyararak onun en büyük oğlu olan Melik İzzeddin'i Selçuklu tahtına çıkardılar.⁷¹⁶

Melik II. Alâeddin Keykubâd'ın elinden alınmış olan saltanat hakkı devlet içerisinde Sultan İzzeddin ve diğer kardeşi Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın taht mücadelesi neticesinde devrin büyük şahsiyeti ve devlet adamı olan Celâleddin Karatay'ın büyük teşebbüsleri ile kurulmuş olan "üç kardeş saltanatı" ile geri verilmiştir. II. Alâeddin Keykubâd, uzun süren mücadelelerin sonucunda hakkı olan saltanatı ağabeyleri ile birlikte en küçük sultan olarak devleti yönetmeye başladı.

⁷¹³ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 47-48.

⁷¹⁴ Aksarayî, s. 28.

⁷¹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 458.

⁷¹⁶ İbn Bibî'ye göre devlet adamlarının sultanın üç evladından birini tahta çıkarmak için bu şehzadelerin tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurarak, halktan bazı kimselerin de görüşlerini almışlardı. Netice itibarı ile tüm bu görüş ve fikirleri değerlendirip ortak kararlar sultanın büyük oğlu Şehzade İzzeddin'i çıkardılar. Bkz. İbn Bibî, C. II, s. 88.

Celâleddîn Karatay, bu üç kardeşin atabeglik görevini üstlenerek, vezirlik makamı için de devrin büyük âlimlerinden olan Kadı Necmeddin Nahcevani'ye öneride bulundu. O da bu görevi kabul etti.⁷¹⁷ Lakin daha sonra devlet adamlarının içindeki iktidar mücadelesi ve hırsı yüzünden kadı, bu görevi bırakıp Halep'e gidecektir.⁷¹⁸

Celâleddîn Karatay, kişisel çıkarları ve ihtirasları ile körleşen bir takım tükenmez arzu ve hırsa kapılmış olan bir yönetici kadrosunun içinde, kendisi gibi saltanat ve ülkenin selametini düşünen az sayıdaki idareci kadrosuyla beraber büyük gayretler sarf etmiş; dâhili durumu istikrara kavuşturmuş, Moğolların müdahale imkânlarını kısa süre de olsa ortadan kaldırmıştır. Ne yazık ki bu nisbî sükûnet ve istikrar dönemi yaklaşık iki yıl sürmüştür.

Bu sükûnet devri, Moğol kağanı Mengü Han'ın elçilerinin sürekli Anadolu'ya gelerek Sultan İzzeddin Keykâvus'un bir an önce Karakurum'a gitmesini istemeleriyle bozuldu. Selçuklu devlet adamları bu talebi çok ağır buluyorlardı. Onlardan kimse "*Selçuklu sultanının bir başkasının hükmü altında olmasını ve çağırılmasını asla hatırlıdan geçiremiyordu.*"⁷¹⁹ Moğol elçilerinin sürekli gidip gelmeleri ve ısrarları üzerine vezir İzzeddin Muhammed, her seferinde özürlerle ve değerli hediyelerle elçileri geri göndermiş; fakat Moğol hükümdarı Mengü Han,⁷²⁰ bu özürleri kabul etmemiştir. Sonunda hiçbir dev-

717 Necmeddin Nahcevani bu görevi kabul etmiş olmasına rağmen alacağı ücretin fazlalığından yakınmıştır. Alacağı ücretin günlük iki dirhemden yıllık 720 dirhem olması gerektiğini söylemiş ve diğer devlet görevlilerinin de ücretlerinin kendisinin ücretine göre dağıtılmasını istemiştir. Bunu duyan devlet erkânı, Celâleddin Karatay'a şikâyetle bulundular. Celâleddin Karatay bunun üzerine Necmeddin Nahcevani'yle konuşarak, onu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vezirliğini yapmış olan Sahib Mühezzibüddin'in mirasından 40 bin dirhem alması ve devlet erkânının önceki ücretlerinin yarısını almaları konusunda ikna etmiştir. Böylece devlet hazinesinde, ciddi bir tasarruf sağlanmış, ülke düzenini korumak ve istilacı Moğolların masraflarını karşılamak için yeni kaynak yaratılmıştır. Bkz. Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 48-49.

718 İbn Bibî, C. II, s. 127.

719 İbn Bibî, C. II, s. 133.

720 Mengü Han, 1251-1258 yılları arasında Cengiz İmparatorluğu hanı olarak hüküm sürmüştür. Bkz. Cüveynî, s. 484 vd.; Abû'l-Farac, C. II, s. 552-554.

letin tahakkümü altında bulunmayı kabul etmeyen, hatta böyle bir düşünceden bile uzak olan sultan ve devlet erkânı, riski göze almayıp, Moğol kağanının huzuruna gitmek için karar aldılar.⁷²¹ Vezir İzzeddin Muhammed, atabeg Celâleddin Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş, Emîr-i Ahur Fahreddin Arslandoğmuş ve Pervâne Nizameddin Hurşid, dönemin üç sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Rükneddin IV. Kılıç Arslan, II. Alâeddin Keykubâd ve devlet erkânının önemli isimlerinden oluşan bir kabile kağanı ziyaret için harekete geçerek Kayseri'ye kadar geldiler⁷²²

Burada, Celâleddin Karatay ve vezir İzzeddin Muhammed'in etkisinde olan, bu yüzden de hareketlerinde devamlı bu iki devlet adamının onayını alan II. İzzeddin Keykâvus, Seyfeddin Türkeri'nin etkisiyle içkiye, kumara ve kadına alıştı. II. İzzeddin Keykâvus'un karakterinde meydana gelen bu âni değişimler, devlet yönetimine de yansdı. II. İzzeddin Keykâvus, eğlence meclislerinde kendisini eğlendiren kölelere yüksek mevkiiler bahşediyordu. Onun, bu şekilde adalet ve hak gözetmeden yaptığı atamalar, devlet erkânının tepkisini çekmiş, kardeşinden daha halim salim olan küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubâd'a sevgilerinin artmasına neden olmuştur.⁷²³

II. İzzeddin Keykâvus, Kayseri'de geçirdiği eğlence dolu günlerden sonra nihayet, Moğol kağanının yanına gitmeye karar verdi ve yanına Kayseri'deki iki kardeşini, Celâleddin Karatay'ı, Şemseddin Yavtaş'ı ve Fahreddin Arslan'ın doğmuş'u almadan, Sivas tarafına yola çıktı. Yolda Celâleddin Karatay'ın Kayseri'de öldüğü (28 Ramazan 625/ 12 Kasım 1254)⁷²⁴ haberi geldi. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykâvus, telaşlanarak seyahatini yarıda kesti ve kendisine refakat eden Moğol elçilerine özürlerini bildirmek suretiyle onlara kağan için önemli hediyeler verip, süratli bir şekilde Kayseri'ye döndü. Fakat sultan Kayseri'ye vardığında buradaki devlet erkânı, doğabilecek vahim neticeleri hesaplayarak hiç olmazsa durumu kurtarmak ve Moğolların olası bir saldırısını engellemek için en azından küçük sultanı göndermeye karar verdiler. Genç sultan, ka-

721 Abû'l-Farac, C. II, s. 559.

722 İbn Bibî, C. II, s. 133-134.

723 İbn Bibî, C. II, s. 134.

724 Anonim *Selçuknâme*, s. 52.

ğana hem ağabeyi adına özür dileyecek, hem de devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkları anlatacaktı. 1254'te Sultan II. Alâeddin Keykubâd, ağabeyi Keykavus'un yerine önce Batu Han'ın huzuruna gitti, oradan da Mengü Han'ı ziyaret etmek için yola çıktı.⁷²⁵ Büyük Sultan İzzeddin Keykâvus kağana sunması için kardeşine bir mektup verdi. Bu mektupta Sultan Keykavus; "*Devlet işlerini idare eden atabegim Celâleddin Karatay öldüğü için bizzat gelmem mümkün olmadı. Zira garpta bir düşman (Türkmen İsyanı) bana karşı harekete geçmiştir. Şimdi benim gibi bir sultan olan küçük kardeşim Alâeddin'i gönderiyorum. Başka bir zaman bizzat geleceğimi temin ederim*"⁷²⁶ diyordu. Lakin gerçekte tahtı Rükneddin'e kaptıracağı endişesiyle gitmemişti.⁷²⁷

Sultan II. Keykubâd'ı götüren heyet Emîr Seyfeddin Torumtay ile Naib Şücâddin Abdurrahman, Lala Bedreddin Muslih, Kâbız Nuredin Abdullah bulunuyordu. Yolda II. Alâeddin Keykubâd'n kafilesine Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi, Tuğracı Mahmud ve birkaç adamı da katılmıştır. II. Alâeddin Keykubâd'ın kafilesine katılan bu şahıslar yolda gördükleri, rastladıkları insanlara gerçek sultanın II. Alâeddin Keykubâd olduğunu anlatıyorlardı.⁷²⁸

Sultan II. Keykubâd'ın ülkeden ayrılmasıyla birlikte Celâleddin Karatay'ın kurmuş olduğu "üç kardeş saltanatı" fiilen bozulmuştu. Ayrıca bu seyahat atabeg Karatay zamanında devlet içerisinde kendisine yer edinmemiş olan bazı İran kökenli devlet adamlarının bunu fırsata çevirdiği bir yolculuktu. Nitekim daha önce de değindiğimiz üzere, yolda kafileye yetişip katılan sabık vezir Şemseddin Mahmud Tuğrai ve arkadaşları, genç ultana kendisinin babası tarafından zaten veliaht tayin edildiği ve bu ziyaretten Selçuklu tahtına tek başına sahip olması için telkinde bulunmaktaydılar. Bu yüzden kafilede bulunan bu grup ile sultan İzzeddin taraftarları arasında yol boyunca bir sürtüşme yaşanmaktaydı.⁷²⁹ Belli bir süre sonra önemli bir gelişme

⁷²⁵ Aksarayî, s. 29; Abû'l-Farac, C. II, s. 559.

⁷²⁶ Abû'l-Farac, C. II, s. 559-560.

⁷²⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 472.

⁷²⁸ İbn Bibî, C. II, s. 136.

⁷²⁹ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 57.

yaşandı ve Sultan II. Alâeddin Keykubâd, henüz Batu Han'ın yanına bile ulaşmadan esrarengiz bir suikasta kurban gitti (629/1254).⁷³⁰

Sultan II. Alâeddin Keykubâd'ın suikast sonucu zehirlenerek öldürülmüş olması, dönemin kaynaklarında farklı şekilde işlendiği gibi, suikastın sebepleri konusunda da değişik görüşler belirtilmektedir. Rivayete göre Sultan II. Alâeddin Keykubâd yolda iken, ona asıl veliaht ve sultan olduğunu telkin eden grubun karşısında endişelenen Sultan İzzeddin ve Sultan Rükneddin'in adamları, Moğol hanının bu seyahat sonucunda saltanatı II. Keykubâd'a vereceği vehimesine kapıldılar. Nitekim daha önce Rükneddin IV. Kılıç Arslan da Moğolistan'a varıp döndükten sonra kendisine Moğol hakanı tarafından verilen yarlık ile Selçuklu Devleti'nin yegâne sultanı olduğu iddiasında bulunmuştu.⁷³¹ Sultan II. Alâeddin Keykubâd Erzurum'a vardığında Baycu'nun Engurek ve Hoca Noyan'la birlikte Anadolu'nun içlerine doğru harekete geçtikleri haberleri yayılmaya başlamıştı. Sultan II. Alâeddin, Baycu ile muharebeden ziyade sulh tarafı olduğunu ağabeyi Sultan İzzeddin Keykâvus'a göndermiş olduğu bir mektupla bildirdi.⁷³²

Bu hadiseden sonra Anadolu'da kalmış olan iki sultan giderek endişelenmeye başladı. Onlar, eğer II. Alâeddin Keykubâd Moğol kağanından kendi adına yarlık alırsa Anadolu'ya dönerek tek başına sultan olur korku ve endişeyle, bir yandan bunu engellemek için Moğol kağanına elçiler gönderirken, diğer yandan Keykubâd'ın arkasından adamlar yollayarak onun lalası Muslih Hadim'i para ve mal vadiyle kandırıp sultanı zehirletmek istediler. Lala da bunu kabul ederek onu gizlice zehirlemek suretiyle öldürdü.⁷³³

Suikastle ilgili olarak vukû buluş şekli, suikastçının kim tarafından azmettirildiği ve olayın sultanın Moğol kağanı ile görüşmesin-

730 İbn Bibî, C. II, s. 153; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 218-219; Aksarayî, s. 30; Abû'l-Farac, C. II, s. 560; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 57; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 476.

731 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473

732 Aksarayî, bu mektupla ilgili tafsilatlı bilgi verir. Mektup için Bkz. Aksarayî, s. 29.

733 Abû'l-Farac, C. II, s. 560; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473.

den önce mi yoksa sonra mı olduğu hususunda farklı bilgiler mevcuttur.

Dönemin kaynak yazarlarından Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ında olay şöyle nakledilmektedir; "*Alâeddin, Erzurum'dan yola çıktı. Kıpçak ovasına varıp Batu Han'ın huzuruna çıkmak üzereyken, kardeşleri, onun gidişinden ve bu işe girişmesinden pişman olmuşlardı. Eğer o hedefine ulaşır ve bir yarlıkla geri dönerse, saltanatı gelişir, bağımsızlık kazanır ve ülke kendi yönetimlerinden çıkar şeklinde vehme kapılarak onun peşinden gizlice haberciler ve casuslar (kussâd ve cevâsis) göndermişlerdi. Onun lalası ve hizmetkârı (hâdim) olan Müslîh'i makamını yükseltmesine sebep olacak mal, mülk ve ıktâ vaat ederek aldattılar. Fesad Müslîh, ona öldürücü zehir verince o sultan ve sultan-zâde, onun ihanetiyle hayatını kaybetti. Böylece selâmeti için yanında bulundurduğu kimse, kendisinin yok olmasına sebep olmuş oldu.*"⁷³⁴Aksarayî'in kaydından genç sultanın suikastının azmettircisi Anadolu'daki İzzeddin ve Rükneddin olduğu, suikastın II. Alâeddin Keykubâd'ın henüz görüşmesinden önce vukû bulduğu anlaşılmaktadır. Abû'l-Farac, bu işin doğrudan büyük ağabey İzzeddin tarafından hazırlandığını belirtir.⁷³⁵ Dönemin Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî ise, II. Alâeddin Keykubâd'ın ölümünün Batu Han'ın huzuruna varıp oradan ayrıldıktan sonra vukû bulduğunu ve ölüm sebebinin bir türlü anlaşılmadığını kaydettikten sonra şöyle der: "II. Alâeddin öldürülmeden evvelki gece yanındaki beylerle eğlendi ve başı şarap içmekten ağrıyınca eğlenceyi erken dağıtıp uyunmak için çadırına gitti. Sabah olunca emirler çadıra geldiler ve sultanın kapısının henüz açılmadığını gördüler. Bunun üzerine lala Muslih içeri girerek onun ölü bedeni ile karşılaştı."⁷³⁶ Mengü Kağan, sultanın ölümü ile ilgili dikkatli bir araştırma ve sıkı bir soruşturma ile onun öldürülme nedenini ve faillerinin bulunup cezalandırmasını emrettiyse de, bir sonuç çıkmadı.⁷³⁷

⁷³⁴ Aksarayî, s. 30.

⁷³⁵ Abû'l-Farac, C. II, s. 560.

⁷³⁶ İbn Bîbî, C. II, s. 153-154.

⁷³⁷ İbn Bîbî, C. II, s. 154.

Sultan II. Alâeddin Keykubâd bir rivayete göre Erzurum'da öldürülüp burada annesi Gürcü Hatun'un yanına defnedilmiş, diğer bir rivayete göre cenazesi Erzincan'a götürülüp gömülmüştür.⁷³⁸

1.1.2.2. Rükneddin IV. Kılıç Arslan Suikastı

Sultan II. Alâeddin Keykubâd'ın bir suikast sonucu ölmesi, "üç kardeşli saltanat"ın tamamen bitmesine neden oldu. Bu küçük sultanın ölmesiyle birlikte büyük kardeş Sultan İzzeddin'in kendisini zevk ve eğlenceye vermiş olması, ortanca Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı harekete geçirdi. Rükneddin, Konya'dan bazı adamlarıyla tebdili kıyafetle gizlice kaçıp Kayseri'ye gelerek kendi sultanlığını ilan edince,⁷³⁹ iki kardeş arasındaki mücadele tekrar başladı. Konya-Kayseri hattında gerçekleşen birkaç müzakere sonucunda bir anlaşmaya varamayan iki kardeş, 1254'te Ahmedhisar yakınlarında karşı karşıya geldi. Vukû bulan savaşta küçük kardeş Rükneddin yenilerek Sultan İzzeddin'e esir düştü. Sultan, kardeşini önce Amasya oradan da Burgulu kalesine hapsedtirdi.⁷⁴⁰ Böylece Anadolu Selçuklu tahtına tek başına İzzeddin Keykavus geçti.

Baycu Noyan'ın yazlık ve kışlık arayışı için ikinci defa çıktığı Anadolu seferi sırasında Sultan İzzeddin, yanındaki devlet adamlarının telkinleriyle Baycu'nun karşısına dikildi. Savaş, Sultan İzzeddin'in kuvvetleri ile Moğol kuvvetleri arasında Aksaray yakınlarındaki Sultan Han mevkiinde oldu. Savaş, Selçuklu yenilgisiyle sonuçlandı. Sultan İzzeddin, ailesini ve yakınlarını yanına alarak Antalya'ya kaçtı (23 Ramazan 654-14 Ekim 1256).⁷⁴¹ Bunun üzerine Baycu Konya'ya yönelerek şehri kuşattı ve gerekli parayı alarak şehir ve halka zarar vermemek sureti ile Konya'nın surlarını yıktırdı.⁷⁴²

Baycu Noyan, Antalya'ya kaçan Sultan İzzeddin'i yanına çağırttı. Sultan bunu kabul etmeyince, Baycu Antalya'ya bir ordu gönderdi.

⁷³⁸ Geniş bilgi için Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 474.

⁷³⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 477.

⁷⁴⁰ Aksarayî, s. 30.

⁷⁴¹ Anonim *Selçuknâme*, s. 35; Ibn Bibî, C. II, s. 159; Aksarayî, s. 32.

⁷⁴² Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 2001, s. 453-455; Yusuf Küçükdağ ve Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1994, s. 107-108.

Moğol birlikleri Antalya'ya varmadan Sultan İzzeddin, İznik Bizans imparatoruna sığınmak zorunda kaldı. Sultan Bizans'a kaçınca, Baycu Noyan Burgulu kalesine hapsedilmiş olan Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı çıkartarak Konya'da Selçuklu tahtına oturttu.⁷⁴³

Hülagu Han'ın Bağdat seferi nedeni ile Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen Sultan İzzeddin, desteğini almış olduğu İznik Bizans imparatoru II. Theodoros Laskaris'in kuvvetleri ile Anadolu üzerine yürüdü. Sultan İzzeddin'in 14 Rebiyülahir 655/3 Mayıs 1257'de Konya'ya gelip Selçuklu tahtına oturması üzerine Sultan Rükneddin önce Kayseri'ye sonra da Tokat'a çekilmek zorunda kaldı.⁷⁴⁴

Hülagu Han'dan aldığı bir yarlıkla ülkesine geri dönen Rükneddin IV. Kılıç Arslan, tahtı ele geçirmek için kolları sıvamıştı. Bu sırada Anadolu'da Moğollara karşı adeta bir cihat ilan eden II. İzzeddin Keykâvus, bu yolla saltanatını sürdürmek istiyordu. Bu yüzden Hülagu'ya bir elçi heyeti göndererek saltanatının devamını talep etmiş, Hülagu da Tebriz'de huzura gelen II. İzzeddin ile kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'a Mengü Kağan'ın yarlığını ikiye bölerek iki kardeşin saltanat sürmesine izin vermişti.⁷⁴⁵ Bu yarlığa göre Kızılırmak ve Fırat arasındaki Selçuklu toprakların Bizans sınırından Sivas'a kadar olan kısmının yönetimi Sultan II. İzzeddin'e, Sivas'tan Erzurum'a yani Moğol sınırlarına kadar olan bölge Sultan Rükneddin'e verilmiş, böylece ülke, iki kardeş arasında iki başlı yönetimle bölünmüştü.

Daha sonraki olaylar, II. İzzeddin aleyhine gelişti. İzzeddin, Moğollara yıllık haraç vermek istemiyor; Hristiyan dayılarının yanında ve Kubâdâbâd Sarayı'nda ayrıca Antalya'da eğlence ile vakit geçiriyordu. Buna karşılık Kılıç Arslan ile Muinüddin Pervâne, Sultan II. İzzeddin'e karşı Moğollar ile işbirliği yaparak, onları II. İzzeddin'e karşı kışkırtıyorlardı. Sonuçta Moğollar, Alıncak Noyan idaresindeki bir ordu ile Konya üzerine yürüdüler. II. İzzeddin Antalya'ya çekilerek emrindeki Selçuklu ordusu ile Moğollara karşı savaşa giriş-

⁷⁴³ Anonim *Selçuknâme*, s. 35; Aksarayî, s. 33; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 477.

⁷⁴⁴ İbn Bibî, C. II, s. 155.

⁷⁴⁵ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 478.

tiyse de mağlup oldu. Bununla birlikte II. İzzedin, dış devletlerden yardım arıyordu ve 1260'da Ayn-Calut'ta Moğolları mağlup eden Memluklu Sultanı Baybars'a başvurmuştu. Fakat bu yardım henüz gelmeden önce Antalya'ya oradan da İstanbul'a sığındı.⁷⁴⁶ Böylece Rükneddin Kılıç Arslan tek başına tahtın sahibi oldu.⁷⁴⁷

Moğollara karşı izlediği bağıllık politikası sayesinde mevki yapan ve onların yardımları ile Sultan II. İzzeddin Keykavus'u memleketinden uzaklaştırıp daha zayıf olan Rükneddin'i tahta oturtan Muinüddin Pervâne, Moğolların da desteğiyle Anadolu Selçuklu Devleti'nin tamamına otoritesini hissettirdi.⁷⁴⁸ Sultan Rükneddin'in Muinüddin Pervâne'nin gölgesinde başlayan saltanatı döneminde önemli birtakım olaylar yaşandı.

Vezir Muinüddin Pervâne, devlet içerisinde önemli kararlar alarak her kurum ve mevkie kendi adamlarını yerleştirdi. Bu atamalar ileride Sultan ile Pervâne'yi karşı karşıya getirecektir. Muinüddin Pervâne, Sultan İzzeddin'in yönettiği Selçuklu topraklarının Sultan Rükneddin'in topraklarına katıldığı takdirde kendi adamlarından Hatiroğlu Şeref Mesud'a Niğde subaşılığını vereceğini vaat etti ve vadedine sadık kaldı.⁷⁴⁹

Anadolu Selçuklularının Moğol baskısı ve iç çatışmalar sebebiyle içinde bulunduğu bu karışık ortamdan istifade eden Trabzon Rum İmparatorluğu, Karadeniz'de çok önemli bir liman kenti olan Sinop'u 1259'da işgal etti. Selçuklu ticareti bakımından önemli bir konuma sahip olan Sinop'un tekrar Selçuklu sınırlarına dâhil olması için sultan ve Muinüddin Pervâne, Tebriz'deyken Abaka Han'dan gerekli yarlığı aldılar.⁷⁵⁰ Bunun üzerine Muinüddin Pervâne gerekli hazırlıkları yaparak, topladığı kuvvetlerle Sinop'u hem karadan hem de denizden kuşattı. Uzun bir muhasaradan sonra Sinop tekrar Sel-

746 Osman Turan, "II. İzzeddin Keykavus'e Aid Bir Temlik-name", *Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 159; İbn Bibî, C. II, s. 160-161; Aksarayî, s. 52-53.

747 Aksarayî, s. 53; Abû'l-Farac, C. II, s. 582.

748 Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 111.

749 İbn Bibî, C. II, s. 165; Aksarayî, s. 56.

750 Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 112.

çuklu topraklarına katıldı.⁷⁵¹ Pervâne, Sinop'u fethettiğini 1266'da etrafa müjdelerken, aynı zamanda sultandan şehri ve ona ait mülklerin kendisine verilmesini istedi. Çaresiz kalan sultan, Sinop'u kılıç hakkı olarak Muinüddin Pervâne'ye verdi.⁷⁵²

Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan, Pervâne'nin giderek güçlenmesi ve adamlarının otorite tanımaz faaliyetleri karşısında giderek zayıflamıştı. Sultan, bu duruma dur diyebilmek için Moğollara başvurup işin aslını ve durumu anlatmak istedi. Sultanın bu durumdan şikâyetçi olduğu ve bunu bazen etrafındaki adamlara anlattığı rivayet edilmektedir. Öyle ki bir gün sultan, Pervâne ve Hatiroğlu Şeref'in adamlarının yanında olmasına rağmen "*Niğde vilayetinin Hatiroğlundan alınıp şefkatli, adaletli, vefakârlık gösteren, halka iyi davranan bu hasletlere yatkın bir başkasına verilmesi gerektiğini*" anlatmıştır.⁷⁵³ Yine bir başka defa Sinop'un mülkiyeti konusundaki pişmanlığını belirtirken, "*Her zaman bir padişah hizmetçisi bir şehri bağış olarak ister. Pervâne'nin adamları ve taraftarları atalarımızdan miras kalmış olan ülkemize göz dikmişler, baskı kurarak bizi küçük görmeye başlamışlardır. Yapılacak iş, durumun İlhan'a anlatılmasıdır*"⁷⁵⁴ demiştir. Sultanın bu sözlerine başka sözleri de katarak Hatiroğlu Şeref'e anlattılar. Hatiroğlu, hemen harekete geçti ve ailesi ve çocuklarını bahane ederek Tokat'ta bulunan Muinüddin Pervâne'yi ziyarete gitti. Hatiroğlu, sultanın bu konuşmalarını Pervâne'ye aktardı. Muinüddin Pervâne, bu durumda yapılacak tek şeyin sultanın ortadan kaldırılması olduğu kararına vardı. Çünkü Pervâne onu kendi iktidarı karşısındaki en büyük engel olarak görmekteydi. Bu iş için Moğolların desteğine ihtiyacı vardı. Pervâne, Moğolların desteğini sağlamak için Moğol komutanlarından Napçi ve Yargucularından Bay-

751 Aksarayî, s. 63; *Anonim Selçuknâme*'de Muinüddin Pervâne'nin bu muhasara esnasında 12 tane kale daha aldığını ve bu kalelerin elde tutulmasının uygun olmayacağını düşünerek, buraları yıktırdığı belirtilmektedir. Bkz. *Anonim Selçuknâme*, s. 36.

752 Sinop'un Muinüddin Pervâne'ye verilmesi ile ilerde sultanın bu iznine dayanarak Sinop'ta Pervâneoğulları beyliği kurulacaktır. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 530.

753 İbn Bibî, C. II, s. 166.

754 İbn Bibî, C. II, s. 166.

nal'a, Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın Mısır Sultanı Baybars ile birleşip Moğolları buradan atacaklarını anlatarak, onları bu yalana inandırdı ve emîrlerin desteğini sağladı.⁷⁵⁵

Dönemin kaynaklarından İbn Şeddad, Sultan Kılıç Arslan ve Müineddin Pervâne Tebriz'den döndüklerinde, Pervâne'nin biraz daha burada kaldığını ve o sırada Abaka Han'a gizlice "Bu Selçukoğullarına emniyet etmek caiz değildir. Hususiyle Rükneddin'in kalbi Mısır sultanı ile beraberdir" dedi. Bunun üzerine han da ona "Ben seni Anadolu sultanlığı naipliğine tayin ettim, orada bir kimse bana muhalefet ederse, hayatı senin elindedir" cevabını verdi.⁷⁵⁶ Bunun yanı sıra Aksarayî, İlhan'ın Pervâne'ye Sultanı öldürme salâhiyetini verdiği ve konuşmaların Selçuklular arasında yayıldığını belirtmektedir.⁷⁵⁷

Muinüddin Pervâne, gerek Abaka Han'ın kendisine vermiş olduğu salâhiyet, gerekse sultanın kendisi ve adamları hakkında sarf ettiği sözler üzerine onu bir suikastla ortadan kaldırmaya karar verdi. Önce Moğol komutanı Napçı Noyan ve Yargucu Baynal'ı da sultanın kendisini ortadan kaldırıp⁷⁵⁸ Mısır sultanı ile birleşeceği yalanına inandırdı. Muinüddin Pervâne, sultanı ortadan kaldırmak için hazırladığı plana uygun olarak Moğol beyleriyle Aksaray'a doğru ilerledi. Hatiroğlu Şeref'in Niğde'de hazırlamış olduğu kuvvetleri de yanına alarak yoluna devam etti. Diğer yandan Konya'da bulunan Sultan Rükneddin'e bir haber yollayarak Aksaray'a gelmesini, burada Moğol hakanının önemli bir yarlık geldiğini, o konuda görüşmek istediklerini belirten bir mesaj gönderdiler.⁷⁵⁹

Sultan Rükneddin, bu haberi alınca derhal Konya'dan Aksaray'a gitti. Burada Taceddin Mu'tez'in verdiği ziyafete katıldı. Ziyafet esnasında sarhoş olan Moğol komutanları sultanı azarlayıp, ona ağır sözler söylemeye başladılar. Sultana, Pervâne'yi niçin öldürmek istediğini, Pervâne'nin sultanın emirlerini yerine getirmekten başka ne hata yaptığını sorarak hakaretlerine devam ettiler. Sultan ise onlara

⁷⁵⁵ Aksarayî, s. 64; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 530.

⁷⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 530.

⁷⁵⁷ Aksarayî, s. 64.

⁷⁵⁸ Abû'l-Farac, C. II, s. 587.

⁷⁵⁹ İbn Bibî, C. II, s. 167.

“Gerek ayık, gerekse sarhoş olayım, Pervâne’yi öldürtmek aklımın ucundan bile geçmedi ve dilimden böyle bir söz dökülmez. Eğer gammazcıların sözlerine inanarak Pervâne’nin kalbinde bir kötü niyet oluşmuşsa, size düşen şey, bu işi araştırıp bu gammazcıları yakalamaktır” cevabını verdi. Moğol komutanları bu durumun sık sık dile getirildiğini belirterek, sultana bu iş için tuttuğu suikastçıyı kendilerine teslim etmeleri halinde kendisine merhamette bulunacaklarını, canını bağışlayacaklarını, aksi durumda merhametli davranmayacaklarını söylediler. Bunun üzerine Sultan Rükneddin Kılıç Arslan bunu düşünüp, kararını yarın kendilerine bildireceğini söyledi.⁷⁶⁰ Bu konuşmaların yapıldığı sırada Muinüddin Pervâne araya girerek ağır sözlerle sultana hakaret etti. Sultan ona “İci (ağabey) sen sarhoş musun, yoksa afyon mu çektin?” diyerek şaşkınlığını belirtince, Pervâne “Evet, senin kötü hareketlerin beni sarhoş ve afyon çekmiş hale getirdi “ diyerek ona yapmış olduğu hizmetleri sıraladı.⁷⁶¹

O gün bir şey olmadı. Ertesi gün ziyafet verme sırası sultanda idi. Sultan Rükneddin, erkenden kalkarak ava gitti. Av esnasında entere-san bir şekilde Moğol askerleri sultanın kaçmasına mani olmak için gizliden onu göz hapsinde tutmaya çalışıyorlardı. Sultan, avdan dönüp ziyafet hazırlıklarına başladı.⁷⁶² Hazırlamış olduğu ziyafet çadırına Moğol beylerini ve askerlerini davet etti. Ziyafet esnasında bir grup Moğol askeri çadırı abluka altına almışlardı. Sultan Rükneddin, çadırdaki bunalınca üzerindeki yeleği çıkardı. Bu sırada sultanın belindeki işlenmiş bıçaklara gözü ilişen Moğollar onları kınından çıkartarak bu bıçaklarla Sultanı tazyik etmeye başladılar. Sultana “Senden Pervâne’yi öldürecek suikastçıları teslim etmeni istedik; ama sen bu şarta uymadın” dediler. Sultan Rükneddin, ne kadar özür dilediysede fayda etmedi ve bu itiş kakış sırasında Moğol askerleri sultanın kadehine zehir boşalttılar. Sultan Rükneddin o kadehten içince, zehirlenerek yüzünün şekli değişti. Vücudunda büyük bir acı hisseden sultan, su dökmek bahanesiyle dışarı çıktı ve kusmaya başladıysa da fayda etmedi; çünkü zehir damarlarına iyice yayılmıştı.⁷⁶³ Sultan

⁷⁶⁰ İbn Bibî, C. II, s. 168.

⁷⁶¹ Aksarayî, s. 64; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 530-531.

⁷⁶² Kaymaz, *Pervâne Mu’inü’d-din Süleyman*, s. 120.

⁷⁶³ İbn Bibî, C. II, s. 169.

atına binip kendi şehri olan Konya'ya gitmek istedi. Yola çıktığı sırada adamları ona yetişerek kendisine suikast düzenleyenlerin ondan af dileyebileceklerini söyleyip, onu bir çadıra yerleştirdiler. Pervâne ve Moğol beyleri çadırdan çıktılar. Bu sırada yarım kalmış olan suikastı tamamlamak için Hatiroğlu Şeref, Napçi Noyan ile bazı Moğol askerleri ile çadırın etrafında beklemekteydiler. En sonunda çadıra girerek Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı tekmeleyip, tokatladılar ve sonunda yay kirişi ile boğmak sureti ile hayatına son verdiler. 664/1266.⁷⁶⁴

İbn Bibî, “Sultanın zehirlenip tekrar otağa getirilip yayın kirişi ile boğdurulduğunu naklederken”⁷⁶⁵, Aksarayî hadiseyi başka türlü aktararak şöyle demektedir: “Nabçi Noyan'ın çadırında sultana vermiş oldukları katıksız şarap ile onu sarhoş ettiler. Sultan kendinden geçip şurunu kaybedince onun katıksız saf şarabına zehir kattılar. Sultan onu içince zehirlendi, sonra dışarı çıktı. Kusarak acısını dindirmek istedi ve oradan şehrine gitmek istedi. Fakat ona engel oldular. Onu o gece alıkoydular, sonunda çadırında hayatını tamamladı. Sabah olunca hacibler gelerek sultanın şarap içmekten sarhoş olduğu ve öldüğünü belirterek nâşını Konya'ya gönderdiler.”⁷⁶⁶ 664/1266'da Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan, Muinüddin Pervâne ve Moğolların tertibatı ile komplo sonucu öldürüldü. Sultanın cenazesi bir mahfiye içinde Konya'ya götürülüp ecdat türbesi olan Kümbethâne'ye defnedildi.⁷⁶⁷

1.1.3. III. Gıyâseddin Keyhüsrev Suikastı

Çeşitli hile yollarına başvurarak Moğolları tahrik edip II. İzzeddin Keykâvus'u tahtan ve ülkeden uzaklaştıran Müineddin Pervâne, kardeşi Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ı Anadolu Selçuklu tahtına çıkardı. Muinüddin Pervâne'nin nüfuzu ve tahakkümü altında kalmak istemeyen ve onun baskısı altından kurtulmaya çalışan Rükneddin,

764 İbn Bibî, C. II, s.169; Abû'l-Farac, C. II, s. 587; Aksarayî, s. 65; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 531; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 478; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 121-122.

765 İbn Bibî, C. II, s. 169.

766 Aksarayî, s. 65.

767 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 531.

tahta çıktıktan beş yıl sonra yine Pervâne tarafından Moğolların desteği ile düzelenen bir suikast sonucu öldürüldü.⁷⁶⁸

28-30 yaşlarında olan Sultan Rükneddin, öldürülünce arkasında henüz bebeklik çağında bir erkek evlat bırakmıştı. Gıyâseddin Keyhüsrev adını taşıyan bu çocuk, İbn Bibî'ye göre iki buçuk,⁷⁶⁹ Abû'l-Farac'a göre dört,⁷⁷⁰ Aksarayî'ye göre ise henüz altı⁷⁷¹ yaşında idi. Muinüddin Pervâne, Sahip Fahreddin Ali ve diğer devlet adamları 1266'da öldürdükleri Sultan Rükneddin'in nâşını Aksaray'dan Konya'ya götürerek defnettiler. Burada henüz bebeklik çağında olan III. Gıyâseddin'i tahta çıkartarak sadakat yemini ettiler.⁷⁷²

Muinüddin Pervâne, Sultan Rükneddin devrinde olduğu gibi kendi iktidarını bu dönemde de sürdürebilmek için eski devlet adamlarından bazılarını Türkmen, Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve Memluklu Sultanı Baybars taraftarı olduğu yönünde asılsız iddialarla tasfiye etti.⁷⁷³ Devletin yüksek mevkilerine kendi yakınlarını ve adamlarını atayarak, küçük sultanın tamamen kendi isteği doğrultusunda yetişmesi için bütün tedbirleri aldı.⁷⁷⁴ Nitekim Sultan öğrenim çağına geldiği zaman onu yetiştirme işine "Kadı Nureddin Yenbui" tayin edildi. Dönemin değerli ve ünlü âlimlerinden olan Yenbui, ilk olarak çocuk yaştaki sultana yazma usullerini öğretmiştir. Kadı Nureddin Yenbui Selçuklu dönemi kaynaklarında "üstadü's-saltana"⁷⁷⁵ olarak da zikredilmektedir. Yenbui'den sonra "üstadü'd-dar"⁷⁷⁶ olan Emineddin İsfehâni genç sultanın eğitimi ile görevlen-

⁷⁶⁸ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 123.

⁷⁶⁹ İbn Bibî, C. II, s. 170.

⁷⁷⁰ Abû'l-Farac, C. II, s. 587.

⁷⁷¹ Aksarayî, s. 66.

⁷⁷² İbn Bibî, C. II, s. 170.

⁷⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 535.

⁷⁷⁴ Aksarayî, s. 66.

⁷⁷⁵ Sarayda sultanın yanında bulunan âlim, ilim sahibi kimselere verilen isimdir. Bkz. Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK, Ankara 2000, s.189.

⁷⁷⁶ Üstadü'd-dar, saray nazırı olup Selçuklu sarayında bulunan memurların en üst amiri konumundadır ve saray hazinesinden bir kısım geliri saray masrafları için harcamakla görevlidir. Bkz. Uzunçarşılı, s. 80.

dirilmiştir. Kadı Yenbui, kendi oğlu Mühezzibü'd-Din Ali'yi de muhafız tayin etmişti.⁷⁷⁷

Devletin yönetim kadrosuna ise vezirlik makamına Sahip Fahreddin Ali, emîrlik ve pervâneliğe Muinüddin Süleyman Pervâne, saltanat naibliğine (Niyâbet-i Saltanat)⁷⁷⁸ Eminateddin Mikail, maliyeye (İstifâ Divanı)⁷⁷⁹ Mecdeddin Muhammed, İşraf-ı Memalik'e⁷⁸⁰ Celâleddin Mahmud b. Emîrül-Hac, beylerbeyliğine ise Hatiroğlu Şerafeddin getirildi.⁷⁸¹

Sultan III. Gıyâseddin'in saltanat evresi, Moğol tahakkümünün en şiddetli yaşandığı ve Mısır Memluklu Devleti'nin Anadolu üzerinde Moğollara karşı hâkimiyet mücadelesi verdiği bir dönemdir. Dolayısıyla Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci planda olduğu bu dönemde, onun suikastına geçmeden önce Anadolu Selçuklularının bu safhasına kısaca değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Müineddin Pervâne, devlet içerisindeki ilk icraatına iktidarını sarsacağını düşündüğü Sahip Fahreddin'in tasfiyesiyle başladı.⁷⁸² Pervâne, Anadolu'yu baskı altında tutan Abaka'nın kardeşi Acay'dan da şikâyetçiydi ve Acay da bunu bildiği için onun üzerine gitmekteydi.⁷⁸³ Bu baskıdan kurtulmak isteyen Pervâne, Baybars'tan yardım istedi ve Moğolları Anadolu'dan atma talebinde bulundu. Onun bu talebini kabul eden Baybars, ancak gelecek sene gelebileceğini bildirdi. Fakat Pervâne, bir sonraki yıl harekete geçen Baybars'tan seferi ertelemesini istedi.⁷⁸⁴ Çünkü Abaka, kardeşi Acay'ı Anadolu'dan

⁷⁷⁷ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 124.

⁷⁷⁸ Niyabet-i saltanat, Eyyübilerden alınmış olan bir yapılanmadır. Vezirden sonra ikinci sırada önem taşımaktadır. Sultanın merkezde bulunmadığı zamanlarda devlet işlerinin düzenli olarak yürütülmesinden sorumludur. Bkz. Uzunçarşılı, s. 93.

⁷⁷⁹ İstifa, sorumlusuna Müstevfi de denilirdi ve tüm mali işlerden sorumluydu. Bkz. Uzunçarşılı, s. 98.

⁷⁸⁰ İşraf-ı Memalik, devletin mali ve idari işlerini kontrol etmekle ve naip tayin etmekle görevlidir. Müşrif de denilmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, s. 97.

⁷⁸¹ Aksarayî, s. 67.

⁷⁸² İbn Bibî, C. II, s. 171-174.

⁷⁸³ İbn Şeddâd, s. 33-34; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 141.

⁷⁸⁴ İbn Şeddâd, s. 34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 536.

çekmişti. Daha sonra Abaka Han, Acay'ı tekrar Anadolu'ya gönderdi. Bu durum, Süleyman Pervâne'nin Baybars'a tekrar başvurmasına neden oldu. Fakat bu defa da Baybars mevsimin uygun olmadığını bildirerek red cevabı verdi.⁷⁸⁵

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Pervâne ve Fahreddin Ali, Anadolu üzerinde hâkimiyeti daha da artırmak için Selçuklular ile akrabalık tesis etmek amacıyla Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatunu Abaka Han'ın oğlu Argun ile evlendirmek amacıyla Tebriz'e gittiler.⁷⁸⁶ Bu sırada Selçuklu Devleti'nde önemli bir olay meydana geldi ve Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin, Moğollara karşı Anadolu'da isyan bayrağını çekti. Hatiroğlu hem sultanı hem de önemli devlet adamlarını yanına alarak Memluktardan yardım istedi.⁷⁸⁷ Bu bağlamda Memluklu sultanı küçük bir birliği Emîr Bektut kumandasında keşif maksadıyla Elbistan önlerine kadar gönderdi. Ancak Baybars, bu şartlar altında Anadolu'ya girmenin fayda getirmeyeceğini bildiği için, hareketin ertelenmesini uygun buldu.⁷⁸⁸

Bu sırada Pervâne, Fahreddin Ali, Taku ve Tadavun komutasındaki 30 bin kişilik ordu Anadolu'ya girdi. Baybars'ın kuvvetlerinin olmadığını gören Pervâne ve adamları Hatiroğlu Şerafeddin üzerine yürüdüler ve onu yakalayarak yanındaki Selçuklu beyleri ile beraber mahkeme ettiler.⁷⁸⁹ Hatiroğlu Süleyman Pervâne'nin de Baybars ile gizlice mektuplaştığını söylemesine rağmen Moğollar buna pek itimat etmediler ve onu ve yanındaki diğer beyleri öldürdüler. Böylece isyan 675/1276'da bastırıldı.⁷⁹⁰ Fakat sonuçta Moğolların Anadolu üzerindeki baskıları daha da şiddetlendi.

Tarih 6 Nisan 1277'yi gösterdiğinde Memluk Sultanı Baybars, bir yandan Muinüddin Pervâne gibi büyük Selçuklu emîr ve beylerinin daveti, diğer yandan kendisine sığınan devlet adamlarının teşviki ve özellikle Anadolu halkının kendisini putperest Moğollar'a karşı kur-

⁷⁸⁵ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 481-482.

⁷⁸⁶ İbn Bibî, C. II, s. 179; İbn Şeddad, s. 73.

⁷⁸⁷ Aksarayî, s. 77; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 124.

⁷⁸⁸ Aksarayî, s. 78; İbn Şeddad, s. 74.

⁷⁸⁹ Anonim *Selçuknâme*, s. 37; İbn Bibî, C. II, s. 185.

⁷⁹⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 483.

tarıcı olarak görmesi sebebiyle Anadolu topraklarına girdi ve Elbistan'a geldi.⁷⁹¹ Bunun üzerine Taku ve Tadavun noyan ile Muinüddin Pervâne'nin idaresindeki Moğol, Selçuklu, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinden oluşan ordu Elbistan yönüne hareket etti. Akçaderbent'te Memluk ve Moğol kuvvetleri arasında vukû bulan ilk çarpışmada ve arkasından Elbistan ovasında yapılan asıl savaşta Moğollar ağır bir yenilgiye uğradılar.⁷⁹²

Yenilgi üzerine Muinüddin Pervâne Kayseri'ye gelerek burada bulunan Gıyâseddin Keyhusrev ile Vezir Fahreddin Ali ve diğer Selçuklu devlet adamlarını yanına alıp Tokat'a çekildi. Bu önemli zaferden sonra Kayseri'ye giden Baybars sevgi ve takdir gösterileriyle karşılandı; ancak bir hafta sonra orduda başgösteren yiyecek sıkıntısı sebebiyle Mısır'a dönmek zorunda kaldı.⁷⁹³

Baybars'ın ayrılmasının arkasından Abaka Han bizzat başına geçtiği büyük bir orduyla Anadolu'ya geldi; Muinüddin Pervâne, Sultan Keyhusrev ve Fahreddin Ali hemen ona katıldılar. Savaşın yapıldığı Elbistan'a giden Abaka Han, aralarında Taku ve Tadavun noyanların da bulunduğu Moğol ölümlerini gördüğü halde herhangi bir Selçuklu emîr ve askerinin cesedine rastlamaması üzerine çok öfkelenildi ve Pervâne'nin kendisine ihanet ettiği kanaatine vardı.⁷⁹⁴

Abaka Han, Anadolu'nun idaresini kardeşi Kongurtay Noyan'a bırakıp, Türkmen isyanlarını bastırmak için onu ve Sahip Ata'yı Karamanoğulları üzerine gönderdi. Abaka yaz aylarını geçirmek için Azerbaycan'a giderken, yanına Muinüddin Pervâne ve Fahred-

791 İbn Şeddâd, s. 85; Ali Sevim, "Keyhusrev", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, C. 25, s. 351.

792 İbn Bibî, C. II, s. 186-187.

793 Aksarayî, s. 88-89.

794 Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 175; Abaka Han bu durum karşısında o kadar sinirlenmişti ki, Elbistan'dan Kayseri'ye geçerken bütün Selçuklu şehirlerinin yağma ve tahribini, halklarının da katlini emretti. Rivayete göre aralarında ilim ve din adamlarının da bulunduğu çoğu Türkmen 200.000 kişi öldürüldü. Bu arada Abaka Han'ın veziri Şemseddin Cüveynî'nin Sivas'ın bir kısmını satın alarak tahripten kurtardığı bilinmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 556-557.

din Ali'yi de aldı. Aladağ'daki yazlığa gelince burada kumandanları ile ölen Moğol askerlerinin ailesinin baskısı ile zaten Baybars ile işbirliğine girdiği bilinen Süleyman Pervâne 2 Ağustos 1277 tarihinde öldürüldü.⁷⁹⁵

Türkmenler Anadolu'da Moğol zulmüne karşı zaman zaman baş kaldırıp istiklallerini elde etmeye çalışıyorlardı. Nitekim Ermenek, Mut, Silifke, Anamur bölgelerindeki Karamanoğulları, Hatiroğulları isyanı bu mahiyettedir. Baybars Anadolu'ya girdiğinde onu karşılayanlar arasında Karamanlı Mehmet Bey de vardı ve Baybars ona beylik menşuru vermişti.⁷⁹⁶ Mehmet Bey yanına Menteşe ve Eşrefoğullarını alarak Aksaray'ı aldı. Oradan Konya üzerine yürüdü. Kırım'daki sabık Sultan II. İzzeddin'in oğlu Aleaddin Siyavuş da onlarla beraber hareket etti. Bazı kaynaklar Siyavuş'un düzmece bir şehzade olduğunu iddia ederek, onu itibarsızlaştırmak ve küçümsemek için ona cimri lâkabının takıldığını belirtirler.⁷⁹⁷ Bunlar, 1277'de Konya'yı aldılar ve Siyavuş'u sultan ilan ettiler ve durumunu kuvvetlendirmek için Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın kızıyla evlendirmek istediler. Siyavuş ve Mehmed Bey'in ilk başarıları, Sahibataoğulları, Germiyan ve Taceddinoğullarının oluşturmuş oldukları birliği Akşehir önlerinde yenmeleri (26 Mayıs 1277).⁷⁹⁸

Bu sırada Sultan III. Gıyâseddin, Sahib Ata ve Kangurtay, Alâeddin Siyavuş ile Mehmet Bey üzerine yürüdüler. Böylece Siyavuş'un saltanatı sadece 35 gün sürdü. Siyavuş ve Mehmed Bey Ermenek'e kaçtılar. Mehmet Bey burada yakalanarak öldürüldü. Cimri ise uçlara kaçtı ve buradaki Türkmenleri etrafında toplayarak isyan etmek istedi ise de başarılı olamadı ve öldürüldü (1278).⁷⁹⁹

Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in henüz çocukluk döneminde başlayan saltanatı gençlik döneminde Anadolu'da bir yandan Hatiroğlu ve Karamanoğulları'nın isyanları, diğer yandan Baybars ve

795 Abû'l-Farac, C. II, s. 60; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s. 178-179.

796 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 484.

797 İbn Bibî, C. II, s. 201-206.

798 Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 485.

799 Anonim *Selçuknâme*, s. 40; Aksarayî, s. 103.

Abaka Han'ın istilaları gibi büyük olaylarla doludur. Bu buhranlı dönemlerin kısmen sona ermesiyle Anadolu'da bir birlik ve huzur ortamı beklenirken, Siyavuş'un saltanat iddiasıyla ortaya çıkması karışıklıkların tekrar başlamasına neden olmuştur. Moğolların desteğini alan Sultan III. Gıyâseddin, bu taht iddiacısı ve taraftarlarını bertaraf etti, ama tek başına saltanatı kısa sürmedi. Çünkü sürgündeki sabık Sultan II. İzzeddin Keykâvus 1280'de ölürken yerine oğlu Gıyâseddin Mesud'un Anadolu Selçuklu tahtına geçmesi için veliaht tayin etmişti. Melik Mesud, babasının bu vasiyetini yerine getirmek için Kırım'dan Anadolu'ya geldi. Anadolu'da Kastamonu uç beyi Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan, onu alıp önce Moğol valisi Samgar Noyan'a sonra da Abaka Han'a götürdü. Abaka Han, Tebriz'de Melik Mesud'u iyi karşılayarak kendisine Erzurum, Erzincan ve Sivas gibi Doğu Anadolu vilayetlerinin bir kısmının yönetimini verdi.⁸⁰⁰ Han, onu bir süre yanında tuttu. Bu sırada Abaka Han ölünce İlhanlı Devleti'nin başına Müslüman Ahmed Teküdar geçti. Hülagu'nun daha önce yaptığı gibi, Teküdar Han da Selçuklu ülkesini Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Melik Gıyâseddin Mesud arasında taksim etti.⁸⁰¹

Bu taksimattan memnun olmayan Sultan III. Gıyâseddin, yanına Anadolu genel valisi Kongurtay ve Fahreddin Ali'yi alarak Ahmed Teküdar'a gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada Ahmed Teküdar, Kongurtay'ın Argun ile kendisini hanlıktan uzaklaştırmak için ittifak ettiğini öğrenince, bunlara karşı harekete geçti. Bu nedenle Sultan III. Gıyâseddin'in seyahati yarım kaldı. Bir süre Erzurum'da kalan Sultan III. Gıyâseddin, kısa süre sonra hanın huzuruna çıkmak için Tebriz'e vardı. Fakat bu sırada İlhanlı Devleti'ndeki taht mücadelesi neticesinde Müslüman Ahmed Teküdar indirilmiş, yerine Argun Han çıkmıştı. Argun Han, İlhanlı tahtına çıktıktan sonra Tebriz'de yanında bulunan Melik Gıyâseddin Mesud'u Anadolu Selçuklu Dev-

800 İbn Bibî, C. II, s. 248-249.

801 İdari olarak iki kısma ayrılmış olan devletin Konya merkezli kısmı Gıyâseddin Keyhüsrev'in idaresine, Sivas merkezli kısmı ise kuzeye uzanan uç bölgeler de dâhil olmak üzere Gıyâseddin Mesud'a bırakılmıştır. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, Barış Basımevi, Ankara 1999, s. 73-77,93.

leti'nin tamamına sultan tayin etti. Saltanattan azledilmiş olan Sultan III. Gıyâseddin, Argun Han'dan izin almadan Tebriz'den ayrıldı. Kongurtay'ı öldürten Argun Han, Sultan III. Gıyâseddin'e büyük bir kin ve öfke beslemekteydi. Nitekim onu da ortadan kaldırmak için uygun zamanı bekledi. Bu sırada Argun Han'dan yarlığını almış olan Gıyâseddin Mesud, Anadolu'ya dönerek önce Kayseri'ye oradan da Konya'ya gitti ve Zilkaade 682/Şubat 1284'te büyük bir merasimle tahta oturdu.⁸⁰²

Saltanattan azledilmiş olan Sultan III. Gıyâseddin, Argun Han'dan izin almadan Erzincan'a gelmişti. Gıyâseddin, 682/1284'te Erzincan (veya Erzurum)'da öldürülerek hayatına son verildi.⁸⁰³

Dönemin kaynakları ve çağdaş tarih araştırmacıları, devrik Sultan III. Gıyâseddin'in öldürülmesi ile ilgili farklı malumat vermektedirler. Genel kanaat sultanı İlhanlı hanının öldürttüğü şeklindedir. Yalnızca öldürülme şeklinde farklı anlatımlar vardır. Örneğin dönemin müelliflerinden olan Aksarayî, "*Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Erzincan'da kaldığı süre içinde devlet büyükleri Sultan Mesud'la birlikte planlar kurup, hileler düşündüler. Ondan korktuklarından onu ortadan kaldırmak için aşırı çaba harcadılar. Bu konuda Yüce makamdan hüküm de çıkardılar, (III. Gıyâseddin'in) vücuduna bir hastalık musallat olduğunu korkunun pençesinde kıvrandığını söylediler ve ecele sebep olanların eline düştüğü bir hastalık durumunda bile son nefesini vermesine izin vermediler. Ona korkusuz bir emir gönderdiler. Onun hastalığına hile ve tuzağı eş ettiler. Onun ölüm alanına çirkin bir komplo girdi.*"⁸⁰⁴ Aksarayî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Sultan III. Gıyâseddin, Erzincan'dayken hastalanmış, ama hastalıkla pençeleşirken Sultan Mesud ve adamları ile Argun Han'ın gönderdiği bir kişi tarafından suikast sonucu öldürülmüştür. Anonim Selçuknâme'de de Aksarayî'ni destekler mahiyette şöyle denilmektedir: "*Sultan Gıyâsed-*

802 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 583.

803 Anonim *Selçuknâme*, s. 44; Aksarayî, s. 109; Ahmed b. Mahmud, C. II, s. 156; Müneccimbaşı, C. II, s. 123; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 584; Ayşe Dudu Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Tekudar Dönemi ve Selçuklular", *TAD.*, C. 22, S. 35, A.Ü. Basımevi, Ankara 2004, s. 108-109.

804 Aksarayî, s. 109-110.

din Keyhüsrev, Moğol hanından gelen emir üzerine Erzurum'da Moğol emiri tarafından zehirlenerek öldürüldü."⁸⁰⁵ Buna göre cinayet Erzincan'da değil, Erzurum'da işlenmiştir. Bunlardan farklı olarak Abû'l-Farac ise hadiseyi şu şekilde aktarır: "Rüknüddin oğlu Rum diyarı Sultan Gıyâseddin vefat etti. Yeğeni Sultan Mes'ud ile buluşmak üzere ordugâha gelmek için hareket etmiştir. Erzincan şehrine vardığı zaman eşraf ona öldürücü bir zehir verdiler ve onu fena bir adam ve idaresi çürük bir kimse olduğu için öldürdüler."⁸⁰⁶ Burada özellikle çağdaş müelliflerden Osman Turan, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil gibi tarihçiler III. Gıyâseddin'in Argun Han'ın görevlendirdiği kişiler tarafından yay kışı ile boğdurulmak sureti ile öldürüldüğünü belirtirler.⁸⁰⁷ Ayrıca Osman Turan, Gıyâseddin Keyhüsrev'in öldürüldüğü zaman 28 yaşında olduğunu aktarır.⁸⁰⁸

Böylece, henüz küçük yaşta tahta çıkan Sultan III. Gıyâseddin, saltanat döneminin başlangıcından itibaren Moğol taraftarı bir siyaset izleyerek, Anadolu Selçuklu Devleti'ne büyük kayıplar yaşatmıştır. Onun saltanatı, Moğolların yanında olmak adına yanlış kararlar almasıyla ve yine Moğollar tarafından hazırlanan tertibat neticesinde öldürülmesiyle son bulmuştur.

1.2. ÖNEMLİ DEVLET ADAMLARINA YÖNELİK SUİKASTLAR

1.2.1. Sâdeddin Köpek Suikastı

Anadolu Selçuklu tarihinde iki sene gibi kısa bir zamanda döneme damgasını vurmuş olan Sâdeddin Köpek, gerek kökeni, hayatı, gerekse devlet içerisindeki faaliyetleri, günümüz araştırmacıları tarafından şu ana kadar derinlemesine incelenmemiş bir tarihi şahsiyettir. Köpek, Anadolu Selçuklu tarihinde çok kısa bir sürede yükselmiş kişilerdendir. Onun zamanı, devlet içerisinde tasfiyelerin, cinayetlerin, baskıcı rejimin had safhada olduğu, kanlı ve dehşet veri-

⁸⁰⁵ Anonim *Selçuknâme*, s. 44

⁸⁰⁶ Abû'l-Farac, C. II, s. 617.

⁸⁰⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 584; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 486.

⁸⁰⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 584.

ci bir dönemdir. Sâdeddin Köpek, Selçuklu idaresi üzerinde yapmış olduğu tahribatla ülkeyi adeta bir kaos ortamına sürüklemiştir.

Anadolu Selçuklu tarihinde ilk olarak Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde adını duyduğumuz Sâdeddin Köpek'in nesebi veya kökeni hakkında dönemin kaynaklarında kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat çağdaş araştırmacılar, Sâdeddin Köpek'in büyük bir ihtimalle Türk olmadığı, devşirme yolu ile saraya alınarak gulamhanede Türk-İslam terbiyesi ve eğitimi ile yetiştirilmiş, göstermiş olduğu performans neticesinde orduda emîrlik gibi önemli kademelere yükselmiş bir gulam olduğu kanaatindedirler.⁸⁰⁹

Sâdeddin Köpek'in kökeni ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Fakat o, özellikle Anadolu Selçuklu tahtını ele geçirmek ve sultan olmak, bu bağlamda kendisini meşru kılmak için Selçuklu soyundan geldiğini iddia etmiştir. Öyle ki Sâdeddin Köpek'in annesi Şahnaz Hanım, Konya'nın ileri gelen saygın ailelerinden birinin kızıydı. Oldukça etkili bir güzelliğe sahipti. Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, bir rastlantı sonucu bu kızı görmüş ve âşık olmuştur. Kızın büyük annesi aracılık ederek sultan ile kızı buluşturmuştur. Bundan sonraki görüşmelerden sonra kız hamile kalmış, bunun üzerine kurnaz büyük anne, kızı hemen Konya eşrafından birinin oğlu ile evlendirmiştir. Kız evlendiğinde iki aylık hamileydi. Böylece Sâdeddin Köpek'in annesi evlendikten yedi ay sonra dünyaya gelince kadının büyük annesi tekrar devreye girerek torununun kocasına Sâdeddin Köpek'in yedi aylık olduğunu söylemiştir. Güya Şahnaz Hanımın beyi Sultan I. Gıyâsed-

809 Araştırmacıların Sâdeddin Köpek ile ilgili böyle bir tez ileri sürmelerinin sebebi, hiç şüphesiz onun ikinci isim olarak *Köpek* ismini kullanmış olmasıydı. Çünkü devşirmeden gelen çocuklara gulam olacakları için gulamlık özellikleri ile ilgili isim verilirdi. *Köpek* ismi itaat, bağlılık, içtenlikle hizmet etme ve vefalı olma gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Sâdeddin Köpek bu anlamlara geldiği için *Köpek* ismini kullanmıştır ve bu isimden de hiç rahatsız olmamış, onu bir övünç kaynağı olarak kullanmıştır. Eğer bu isimden utanmış oldaydı Zazad'ın Hanı kitabesinde bu ismi zikretmezdi. Bkz. Salim Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emîr Sâdeddin Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Gazi Türkiyat*, Sayı 7, Ankara 2010, s. 94.

din'in oğlu Sâdeddin'i kendi oğlu gibi büyötmüştür. Büyük anne, ölmeden evvel bu sırrını torunu Sâdeddin Köpek'e anlatmıştır.⁸¹⁰ Bu hikâye, ileride anlatacağımız üzere Sâdeddin Köpek'in saltanatı ele geçirmek için başvurduğu bir oyundur. Nitekim bu hikâyenin hiç tutarlı bir yanının olmadığını belirten dönemin kaynaklarından İbn Bibi, "alaylı" ve "aldatıcı" olarak nitelemektedir.

Sâdeddin Köpek, Sultan II. Gıyâseddin'in saltanatı döneminde devleti karışıklığa iten önemli hadiselerle imza atmıştır. Sâdeddin, devlet içerisinde büyük bir nüfuz'a sahip olarak pervasızca sorgulanamaz eylemlerde bulunmuştur. Bunun sebebi, hiç şüphesiz, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenerek öldürölmesi ve onun yerine veliaht olmayan II. Gıyâseddin'i tahta çıkaran beylerin arasında olmasıydı.⁸¹¹ Nitekim sultanın kendisini adeta mahcup hissettiği bu beyler arasında konumunu güçlendirerek, onun üzerinde baskı kuran Sâdeddin Köpek olacaktır.

Sultan II. Gıyâseddin saltanatının ilk yıllarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç politikasını iki önemli faktör belirlemiştir. Bunlardan biri Sâdeddin Köpek'in iktidar tutkusunun yol açtığı pervasızca tasfiye hareketleri, diğeri ise yine Köpek'in devlet içerisinde estirmiş olduğu terör neticesinde zayıf duruma düşen devlet otoritesine karşı Babailer ayaklanmasıdır.⁸¹²

Sâdeddin Köpek'in devlet içerisindeki ilk tasfiye hareketine maruz kalan kişi, Sultan Aleaddin Keykubâd zamanında önemli mevkilere getirilmiş olan Harezmli Kayır Han'dır. Sâdeddin Köpek, son derece güçlü ikna kabiliyeti olan ve hızlı bahane uydurabilen bir kişiliğe sahipti. Bu vasıflarıyla, henüz çocuk yaştaki tecrübesiz sultanı, iktidarına karşı ilk tehlikenin Harezmli askerlerin başı olan Kayır Han'dan geleceğine ikna ederek derhal harekete geçmiştir.⁸¹³

Sâdeddin, Kayır Han'ı sarayın mescidinde yakalatarak zincire vurdurdu ve Zamantı (Pınarbaşı) kalesine götürüp hapsettirdi.⁸¹⁴

⁸¹⁰ İbn Bibî, C. II, s. 29; Yazıcızâde, s. 627.

⁸¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 407.

⁸¹² Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 73.

⁸¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 407.

Kayır Han buradaki olumsuz şartlara uzun süre dayanamadan öldü. Sâdeddin Köpek'in tasfiye etmeye çalıştığı ikinci kişi Kemâleddin Kamyar'dır. Kayır Han'ın ölümünü haber alan Harezmlî beyler ve askerleri endişeye kapılarak hep birlikte Selçuklu Devleti'nin hizmetinden çıkıp, Kayseri'den uzaklaştılar. Malatya ve Arapgir yolu ile Fırat'ı geçtiler. Harezmlî askerlerin bu civardaki vilayetleri yağmalamaları üzerine Beylerbeyi Kemaleddin Kamyar ve emrindeki Malatya subaşı Seyfüdevle Er-Tokuş ile Arapgir subaşı Şemseddin Bayram Harezmlîler üzerine yürüdüler.⁸¹⁵ Ama bir netice alamadan döndüklerinde Sâdeddin Köpek, Kemâleddin Kamyar'ın bu muvafakiyetsizliğini istismar etti. Nitekim kendisine rakip olarak gördüğü Kamyar'ı görevinden aldığı gibi sultanın gözünden de düşürmek için sistematik bir kara propaganda sürdürdü.⁸¹⁶

Sultan II. Gıyâseddin 1238 kışında, kışlak için Sâdeddin Köpek ile beraber Antalya'ya gitti. Sâdeddin burada genç sultanın kanına iyice girerek artık onu tamamen tahakkümü altına aldı. Sultan ve Sâdeddin Köpek Antalya'ya varınca Saltanat Naibi Kemâleddin Kamyar, Atabeg Şemseddin Altunaba ve Beylerbeyi Hüsâmeddin Kaymer'in de buraya gelmelerini emretti. Bu beyler henüz Antalya'ya gelmeden evvel Köpek, sultanı bu beylere karşı iyice doldurmuştu. Bunun üzerine Atabeg Şemseddin Altunaba, Köpek'in ekmiş olduğu fitne tohumları karşısında gidişatın tehlikeli bir hal aldığını belirterek "bu köpeği sultanın yanından uzaklaştırmak lazım" demiştir. Sâdeddin ise tasfiye hareketine ilk sıraya Kemâleddin Kamyar'ı koymuşken, sultana büyük hizmetleri olan ihtiyar Atabeg Şemseddin Altunaba'nın bu sözlerini işitince onu hedef tahtasının ilk sırasına koydu.⁸¹⁷

Sâdeddin Köpek, sultanı o kadar çok kendisine bağlamıştı ki, sultan ona çok güvenmekteydi ve tüm işlerini ona yaptırmaktaydı. Hatta sultan bu güveni sebebiyle saltanat yüzüğünü ona vermişti. Köpek, bu yüzüğü aldıktan sonra daha da hırçınlaşmış ve otorite tanımaz bir hale gelmişti. Nitekim bir gün saltanat divanında Taceddin

814 İbn Bibî, C. II, s. 23; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 154.

815 Yazıcızâde, s. 621-622.

816 Muneccimbaşı, C. II, s. 82.

817 Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 79.

Pervâne'yi de yanına alarak divanı bastı ve yaşlı Atabeg Şemseddin Altunaba'nın sakalından tutup Yatakçı Candarlara (Muhafız) teslim etti. Bu muhafızlar atabegi alıp şehrin dışına çıkartarak onu öldürdüler. Köpek'in bu yargısız infaz karşısında kimse hadisenin sebebi ni bile sormaya cesaret edemedi.⁸¹⁸

Sâdeddin Köpek'in tasfiye eylemine maruz kalan üçüncü kişi ise Taceddin Pervâne oldu. Taceddin, tehlikeyi sezince sultandan izin alarak iktası olan Ankara'ya çekildi. Sâdeddin'in elinden kısa süreliğine de olsa kurtulmuş olan Taceddin'in durumunu beklemeye alan Köpek, Sultan II. Gıyâseddin'in saltanat hakkını gasp etmiş olduğu veliaht İzzeddin Kılıç Arslan'ın varlığından endişe duymaya başladı. Çünkü o, saltanatın bir gün elinden çıkmasından korkuyordu. Bunun üzerine harekete geçen Köpek, sultana bulunmuş olduğu telkin ve tavsiyeler sonucunda üvey kardeşler olan İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin ile üvey annesi olan Eyyübî Melikesi melike Adliyye'yi ortadan kaldırmaya girişti. Sâdeddin, bunları Kayseri Keykubadiye sarayından alarak Ankara'ya götürdü. Burada Melike Adliyye'yi eski Türk ananesine göre yay kirişi ile boğdurdu. Çocuklarını da bizzat kendisi Burgulu kalesine götürüp hapsetti.⁸¹⁹ Sâdeddin Köpek'in bu katli işini özellikle Ankara'da yapmış olması, esasen hâlâ büyük bir öfke duyduğu ve elinden son anda kaçırmış olduğu Taceddin Pervâne'ye bir kere daha gözdağı verme amacına matuftu.⁸²⁰ Ama Taceddin'in tasfiyesi uzun sürmedi. Sâdeddin Köpek, şehzadeleri Burgulu (Ulubor) kalesine bırakıp dönerken Akşehir'de Köpek'in muhbirleri, Taceddin'in Ankara'ya gelince Harput melikinin çalgıcı ve şarkıcıların arasından bir cariyeyi satın almadan onunla gayr-ı meşru münasebetlerde bulunduğunu söylediler.⁸²¹ Bunu fırsat bilen Köpek, derhal zina yapan kimse için recm (taşla öldürme) cezası lazım gel-

818 İbn Bibî, C. II, s. 25-26.

819 İbn Bibî, C. II, s. 27; Yazıcızâde, s. 624; Muneccimbaşı, C. II, s. 83; Bu şehzadeler öldürülmemişti. Çünkü Sultan II. Gıyâseddin'in henüz veliaht gösterebileceği bir oğlu olmadığı için bunlara şimdilik dokunmamıştır. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 410.

820 Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 81.

821 İbn Bibî, C. II, s. 28.

diğine dair bir fetva aldıktan başka, sultandan da gereğinin yapılması için bir ferman aldı. Bu emirleri yerine getirmek için derhal Ankara'ya giden Köpek, şehrin din adamları ve ileri gelenlerin huzurunda elindeki hükümleri okudu. Bunun üzerine Taceddin şehrin meydanına getirilerek recm cezasıyla cezalandırıldı ve sonra da bütün malları ve serveti Sâdeddin Köpek tarafından müsadere edildi.⁸²²

Sâdeddin Köpek'in, iktidarını artırma hırsıyla devletin önde gelen beylerini asılsız dedikodularla tasfiye etmesi, devlet ve halk nezdinde ona karşı şiddetli bir nefretin uyanmasına neden oldu. Köpek, kendisine karşı takınılan bu tavrı ortadan kaldırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak için kazanılmış bir başarıya yani bir zafere ihtiyacı vardı. Bunun için Zilkade 635/Temmuz 1238 tarihinde Sumeysat⁸²³ kalesini emrindeki orduyla kuşatıp fethetti.⁸²⁴ Bu zaferin sarhoşluğuyla Sâdeddin Köpek, rakiplerini bertaraf etme faaliyetlerini daha da artırdı. Öyle ki, tasfiye hedefine bu defa Beylerbeyi Hüsâmeddin Kaymer'i ve saltanat naibi Kemâleddin Kamyar'ı koydu. Bunlarla ilgili yapmış olduğu yoğun propagandalar neticesinde, bunları sultanın gözünden düşürdü. Nitekim sultan, bu kişileri görevinden alarak Hüsâmeddin Kaymer'i Malatya'ya Kemâleddin Kamyar'ı Gavele (Konya) kalesine gönderip hapsedtirdi.⁸²⁵ Öte yandan Köpek'in onur kırıcı baskıları ve tehditlerine daha fazla dayanamayan erdemli devlet adamı Celâleddin Karatay, kendi isteğiyle görevinden ayrılp bir cami köşesine inziva ve ibadete çekildi.⁸²⁶

Sâdeddin Köpek, liyakatsiz sultanın arzu ve ihtiraslarını kışkırtmak sureti ile kendisine rakip olarak gördüğü devlet adamlarını tek tek ortadan kaldırarak, kendi iktidarı ve ihtirasları gereğince cinayetler işlemiştir. Öyle ki Anadolu Selçuklu Devleti'ni ve henüz çocuk yaştaki Sultan II. Gıyâseddin'i kendi avuçları içine alıp yönlendirmekteydi. Onun bu otorite tanımaz, pervasız iktidar hırsı, onu biz-zat tahta çıkma gibi daha önce örneğine rastlamadığımız bir hayale

822 İbn Bibî, C. II, s. 28-29; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 410.

823 Sumeysat, bu günkü ismiyle Samsat, Adıyaman ilinin bir ilçesidir.

824 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 410.

825 Muneccimbaşı, C. II, s. 83; Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 85.

826 Yazıcızâde, s. 635; Muneccimbaşı, C. II, s. 84.

sürüklenmişti. Nitekim Sâdeddin Köpek, saltanatı ele geçirmek için bu uğurda ailesinin haysiyetini dahi ayaklar altına almıştır. Bilindiği üzere Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tahta ancak hanedan üyeleri çıkabilmekteydi. Hanedana mensup olmayanlar tahta çıkamazlar, çıksalar bile meşruiyet kazanamazlardı. Devletin başına geçecek kişi, ilgili hanedan veya aileye mensubiyetinden dolayı meşruluk kazanırdı. Daha önce de belirtildiği gibi Sâdeddin Köpek, Anadolu Selçuklu saltanatını ele geçirebilmek ve meşruluk kazanmak için kendi ailesinin haysiyetini ayaklar altına almış, kendisinin Sultan I. Gıyâseddin'in gayr-ı meşru oğlu olduğunu iddia etmişti.⁸²⁷ Köpek, bununla da yetinmedi. Sultan II. Gıyâseddin'i itibarsızlaştırmak ve onu zor durumda bırakmak için de birtakım girişimlerde bulundu. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti'nin Abbâsi Halifeliği'ne saygı ve hürmetinden dolayı kullanmış olduğu siyah çetri, Köpek'in henüz toy olan sultanı kandırmasıyla maviye çevirmişlerdi. Köpek, halifelik makamına "Sultan, Abbâsi Halifeliği'nin siyah çetriden utandığı için onu maviye çevirdi" diye haber göndermek suretiyle halifeyi kışkırtarak, sultanı Abbâsi düşmanı gibi göstermeye ve onu halifeliğin gözünden düşürmeye çalışmıştır.⁸²⁸

Sâdeddin Köpek'in, otorite tanımaz tavrı ve Selçuklu saltanatını ele geçirme planı artık halk arasında yayılmaya başlamıştı. Devletin ileri gelen beylerini öldüren Köpek tehlikesini Sultan II. Gıyâseddin artık yavaş yavaş idrak etmeye başlamıştı. Tehlike çanlarının kendisi için de çalmaya başladığını anlayan genç sultan, bu durumdan kurtulmak için Sâdeddin Köpek'i bir suikast planı ile ortadan kaldırmaya karar verdi.⁸²⁹ Sultan II. Gıyâseddin, maiyetindeki adamlar ve Sâdeddin Köpek ile birlikte 1238'de Kubâdâbâd sarayına geçmişti. Sultan burada has gulamlarından birine gizlice içinde bulundukları tehlikeyi anlattı ve onu bu suikast için kendisine yardımcı olması amacıyla Sivas subaşı Hüsâmeddin Karaca'ya göndererek, bu işin halli için onun derhal Kubâdâbâd sarayına gelmesini bildirdi. Haber Karaca'ya varınca, o da aynı gizlilik içinde kısa sürede Kubâdâbâd'a geldi.⁸³⁰

827 İbn Bibî, C. II, s. 29; Yazıcızâde, s. 627.

828 İbn Bibî, C. II, s. 34; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 158.

829 İbn Bibî, C. II, s. 34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 410.

830 İbn Bibî, C. II, s. 34; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 160; Yazıcızâde, s. 633.

Hüsâmeddin Karaca, Sâdeddin Köpek'in Selçuklu devlet adamları arasında çekindiği ve korktuğu tek komutandı. Emîr Karaca bunu bildiği için suikast planının ifşa edilmemesi için Köpek'i şüphelendirmek istemiyordu. Bundan dolayı geldiğini Sultana gizlice bildirdi ve önce Sâdeddin Köpek'in konağına gitti.⁸³¹

Sâdeddin Köpek, Emîr Hüsâmeddin Karaca'yı bir an karşısında görünce çok şaşırılmıştı. Köpek ona "*Cihan padişahını görmeye mi geldin?*" diye sorunca Karaca, "*Sizin izniniz olmadan ben nasıl sultanın huzuruna çıkabilirim ve kendimi onun yakınında sayabilirim, kendim için sığınacak ve yardım isteyecek makam olarak sizin makamınızı görürüm*" şeklinde onun gururunu okşayacak sözler söyleyerek şüphelerini dağıtıp, kendisine güvenmesini sağlamak istedi. Hatta Emîr Karaca, daha da ileri gederek sultan ile görüşmeyi Köpek'in uygun bulacağı bir zamana bıraktı.⁸³²

Hüsâmeddin Karaca, Sâdeddin Köpek'in güvenini iyice pekiştirmek için birkaç gün onun yemeğine ve eğlence meclisine katıldı. Tüm bunların ardından Köpek, Karaca'yı Sultan II. Gıyâseddin'in huzuruna çıkardı. Sultan ona elini öptürdü. Sultan bir ara Karaca ile yalnız görüşmek için onu dışarı çıkardı ve onunla görüştü. Karaca, daha sonraki zamanlarda Köpek'in tam güvenini kazandıktan sonra artık onun yanında bir yardımcı veya görevli olarak çalışmaya başladı. Sultan ile yalnız kaldıkları zaman da sultan, Karaca'ya Köpek ile ilgili şikâyetlerden ve onun kötülüklerinden bahsederdi. Bu görüşmeler neticesinde Sâdeddin Köpek'i ortadan kaldırmak için bir plan yaptılar. Hazırlanan plan gereğince sultanın sarayında birkaç gün Sâdeddin Köpek'in ve Hüsâmeddin Karaca'nın da katılacağı eğlence ve ziyafet meclisleri düzenlenecek; eğlence esnasında Emîr Karaca, Köpek'in güvenini kazanmak için elinden geleni yapacak; ziyafetin son gecesi Sâdeddin Köpek eğlence meclisine gelince, Emîr Karaca onunla şarap içecek; aradan bir süre geçtikten sonra Karaca su dökmek bahanesiyle dışarı çıkacak ve orada daha önceden ayarlamış olduğu adamlarıyla buluşup, Köpek'in dı-

⁸³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 412; Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 91.

⁸³² İbn Bibî, C. II, s. 34.

şarı çıkmasını bekleyeceklerdi. Sâdeddin Köpek dışarı çıkınca da hep birlikte kılıçlarını ona sokacaklardı.⁸³³

Hüsâmeddin Karaca daha önce planlandığı gibi son ziyafet ve eğlence meclisinde Sâdeddin Köpek ile oturup şarap içti ve hacetini gidermek bahanesi ile sultandan izin alarak dışarı çıktı. Sarayın kapısının önüne gelip, eline bir sopa alarak yerini aldı. Bir süre sonra sultanın huzurundan Sâdeddin Köpek de ayrıldı. Emîr Karaca birden Köpek'in karşısına çıkarak, elindeki sopayla onun kafasına vurmaya istedi. Fakat sopa Sâdeddin'in yüzünü sıyrarak omzuna isabet etti. Aldığı sopa darbesi ile afallayıp, yüzü kan içinde kalan Sâdeddin, birden toparlanıp sarayın içinden kaçmaya başladı. Emîr Karaca'nın yanında bulunan Emîr-i Dâd Togan, kılıcını çekip Köpek'in peşine düştü. Sâdeddin Köpek, can havliyle kendisini sarayın şaraphanesine attı. Çok kötü yaralanmış olan Köpek'i Emîr Hüsâmeddin Karaca ve Emîr-i Dâd Togan yetişmeden evvel şaraphane görevlileri tarafından bıçak, kılıç ve gürzlerle saldırarak onu paramparça etiler.⁸³⁴

Sâdeddin Köpek'in suikast sonucu öldürülmesi, hem sultanı hem de devleti büyük bir tehlikeden kurtardı. Sultan II. Gıyâseddin herkes ibret alsın ve zararının dokunduğu kimselerin kalplerindeki kin bir nebze soğusun diye onun cesedinin demir bir kafese konulup teşhir edilmesi için yüksekçe bir yere asılmasını emretti.⁸³⁵

1.2.2. Şemseddin Hasoğuz ve Esadeddin Ruzbeh Suikastı

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminden itibaren rastlamış olduğumuz Şemseddin Hasoğuz⁸³⁶ ve Esedüddin Ruzbeh, Anadolu Selçuklu Devletinde önemli mevkiler elde etmişlerdir. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Recep 643/Aralık 1245 tarihinde ölmeden

⁸³³ İbn Bibî, C. II, s. 35.

⁸³⁴ İbn Bibî, C. II, s. 34; İbn Bibî, *Selçuknâme*, s. 161; Yazıcızâde, s. 633; Münec-cimbaşı, C. II, s. 84; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 412; Koca, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti.....", s. 92

⁸³⁵ İbn Bibî, C. II, s. 34; Yazıcızâde, s. 634.

⁸³⁶ Menşei itibari ile Rum kökenli olan Şemseddin Hasoğuz, kendisini iyi yetiştirmiş bir devlet adamıydı. Onun yazdığı ve şu anda kayıp olan "Münazara-i Çen-ü Şarab" adlı bir risalesi vardı. Bkz. İbn Bibî, C. II, s. 93.

önce kendisinden sonra küçük oğlu II. Alâeddin Keykubâd'ı tahta aday göstermişti.⁸³⁷ Ama aday gösterilen veliaht yerine sultanın büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus tahta çıkarıldı.⁸³⁸ II. İzzeddin'i tahta çıkartan ekibin içinde Sahip Şemseddin İsfahani, Celâleddin Karatay, Pervâne Fahreddin Ebû Bekir Attar ve Emîr Şemseddin Hasoğuz ile Esedüddin Ruzbeh vardı.⁸³⁹ Nitekim II. İzzeddin tahta çıkınca vezirlik görevini Sahip Şemseddin İsfahani'ye, naiblik Celâleddin Karatay'a, beylerbeyliğini Şemseddin Hasoğuz'a, atabeylik ve câmedarlık görevini Esadeddin Ruzbeh'e, pervâneliği ise Ebu Bekir Attar'a vermişti.⁸⁴⁰

Sultan II. İzzeddin'in tahta geçmesini sağlayan devlet adamları arasındaki birlik, beraberlik havası ve devlet içerisinde düzeni sağlama anlayışı çok uzun sürmedi. Çünkü devlet adamları küçük sultanın elinde tutamadığı saltanat otoritesini kendi ellerine almaya çalışıyorlardı. Ancak, bunlar arasında Moğolların da desteklediği vezir Şemseddin İsfahani'nin bu gücü kimseye bırakmaya niyeti yoktu. Dolayısıyla bu vezir, tedbir olarak kendisine rakip saydığı devlet adamlarını bir takım tertipler ve suikast planlarıyla ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı.⁸⁴¹ Devlet içerisindeki ilk tasfiye hareketi Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz ile Atabeg Esedüddin Ruzbeh'e karşı başladı. Bu iki ismin hedef tahtasına oturtulmasının sebebi, Şemseddin Hasoğuz'un kızını Emîr Esedüddin Ruzbeh'in yeğeni Mübarizeddin Bayram'a vermesi ile birlikte bu ikisi arasında büyük bir yakınlığın doğmasıydı. Dolayısıyla bunlar birbirilerine destek oluyor ve devlet içerisinde itibarları artıyordu. Onların özellikle devlet içerisinde yükselen itibarları, diğer bazı devlet görevlilerini ve emîrleri rahatsız ediyor, onları kıskançlığa sevk ediyordu.⁸⁴² Bu gayr-ı mem-

837 Anonim *Selçuknâme*, s. 33.

838 Mehmet Suat Bal, *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*, A.Ü. SBE, Ankara 2004 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 26.

839 Aksarayî, s. 28.

840 İbn Bibî, C. II, s. 89.

841 Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahani," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.19, Bahar, Konya 2006, s. 274.

842 İbn Bibî, C. II, s. 89.

nun kitlenin başında ise başta Pervâne Fahreddin Ebû Bekir Attar ile Emîr-i Dâd Nusret gelmekteydi.

Pervâne Fahreddin Ebû Bekir Attar ile Emîr-i Dâd Nusret, Beylerbeyi Hasoğuz ve Atabeg Ruzbeh'in devlet içerisinde yükselen itibarlarını çekemiyor ve onları kıskanıyorlardı. Bu yüzden Emîr-i Dâd Nusret, bu beylerin itibarını düşürmek ve onları bertaraf edebilmek için sürekli yalanlar uydurup bu yalanları üzerine yemin ederek, vezir Sahip Şemseddin'e anlatıyordu. Vezir Sahip Şemseddin, ilk başlarda Emîr-i Dâd Nusret'in bu yalanlarına itibar etmiyordu, ama daha sonraları yavaş yavaş inanmaya başladı ve Hasoğuz ile Ruzbeh'ten şüphelenmeye ve korku gibi karışık duygulara kapılmaya başladı. Vezir çok sıkılmıştı ki, Rükneddin IV. Kılıç Arslan'la beraber Moğol kağanının yanına gitmeyi düşündü.⁸⁴³ Bu amaçla gerekli hazırlıklarını yapan vezir İsfahani, Emîr-i Dâd Nusret ve Pervâne Ebu Bekir Attar tarafından durduruldu. Bu beyler, devlet işlerinin kesintiye uğrayacağı gerekçesiyle vezirin gitmesine mani olarak, kendisine gerekli uyarılar yapılmak suretiyle, Hasoğuz ve Ruzbeh tarafından kendilerine yönelik tehditlerin bizzat giderileceği garantisi verildi. Bunun üzerine vezir Şemseddin İsfahani, Melik Rükneddin IV. Kılıç Arslan ile gitmekten vazgeçti.⁸⁴⁴

Moğol kağanına gitmekten vazgeçirilen vezir Sahip Şemseddin, kendisine gelecek tehditleri engellemek için Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir Attar'a serbest hareket etme yetkisini verdi. Adı geçen beyler elde etmiş oldukları bu fırsatı kullanmak için kendi görev ve yetkilerini aşarak, Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz ve Esedüddin Ruzbeh'i ortadan kaldırmak için bir suikast planı hazırladılar. Vezir Şemseddin İsfahani de bu işe onay vermek zorunda kaldı.⁸⁴⁵ Emîr-i Dâd Nusret ve Pervâne Attar, bu suikast işi için Akşehir ve Ilgın'daki haydut ve ayak takımını kullanmayı uygun gördüler. Bu haydut taifesi önce bu işe bulaşmaktan korktular. Ama kendilerine

843 İbn Bibî, C. II, s. 90.

844 Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, Çağ Yay., İstanbul 1992, C. 8, s. 311.

845 Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahani", s. 275.

ikta, hediye ve paralar vaat edilince işi kabul ettiler. Bunların işi kabul etmeleriyle birlikte suikast planı uygulamaya konuldu. Vezir Sahip Şemseddin'in sarayının etrafındaki köle evlerine ve hücrelere bu haydutlar geceleyin gizlice yerleştirildiler. Daha önceden hazırlanmış plan gereği emîrlar saraya girdikleri zaman Vezir Sahip Şemseddin'in kılıcından esinlenerek belirlemiş oldukları "kuzu" parolasını vezir söylediği anda bu haydut takımı gizlendikleri yerlerden çıkarak, kılıçları ile emîrların üzerine saldırıp onları öldüreceklerdi.⁸⁴⁶

Suikast planı yapıldıktan sonra geriye kalan tek sorun, Hasoğuz ve Ruzbeh'in vezirin sarayına nasıl getirileceğiydi. Emîr-i Dâd Nusret, bu sorunun üstesinden gelmek için de ayrı bir plan hazırladı. Buna göre vezir Sahip Şemseddin hasta numarası yapacak ve bunu öğrenen Hasoğuz ile Ruzbeh vezire geçmiş olsun ziyaretine gelecekler, geldiklerinde ise daha önceden hazırlanmış olan suikast planı devreye sokulacaktı. Plan gereği vezir İsfahani hasta numarası yaparak birkaç gün yatakta yattı. Ama Hasoğuz ile Ruzbeh onu ziyarete gelmediler. Bunun üzerine harekete geçen Emîr-i Dâd Nusret, Şemseddin Hasoğuz'un yanına giderek vezir Sahip Şemseddin'in hasta olduğu, muhtemelen vasiyetini bildireceği şeklinde uydurduğu yalanla onu saraya gelmesi için ikna etmeye çalışmıştı. Fakat Beylerbeyi Hasoğuz, yıldız ve takvim açısından dışarı çıkmak için uygun bir gün olmadığını söyledi. Bunu üzerine Emîr-i Dâd Nusret hadislerden örnekler vererek, bu düşüncesinin batıl olduğunu ve onun bu tutumunun düşmanlarına fırsat vereceğini söyleyerek Hasoğuz'u saraya gelmesi konusunda ikna etti.⁸⁴⁷ Bunun üzerine Emîr-i Dâd Nusret, ikna olmuş olan Hasoğuz'a baskı yaparak Ruzbeh'in de gelmesini istedi. Bu ısrarlı istek karşısında Hasoğuz, Emîr Ruzbeh'e bir hacib göndererek onun da saraya gelmesini sağladı.⁸⁴⁸

Emîr-i Dâd Nusret'in yalanlarına kanan Şemseddin Hasoğuz ve Esedüddin Ruzbeh yanlarında adamlarıyla birlikte vezir Sahip Şemseddin İsfahani'nin sarayına doğru yola çıktılar. Yolda Emîr-i Dâd Nusret haber vermek bahanesiyle önden gitti ve saraya onlardan ön-

⁸⁴⁶ İbn Bibî, C. II, s. 92; Yazıcızâde, s. 704.

⁸⁴⁷ İbn Bibî, C. II, s. 92.

⁸⁴⁸ İbn Bibî, C. II, s. 93.

ce gelerek ayak takımını girişecekleri suikast konusunda cesaretlendirdi. Daha sonra sarayın kapısına giderek kapıda beklemeye başladı. Emîr Hasoğuz ve Ruzbeh'i sahte, yapmacık bir eda ile karşıladı. Emîr Hasoğuz ve Ruzbeh adamlarıyla birlikte saraya girince, saray kapısında bekleyen Emîr-i Dâd Nusret kapıları hemen kapattı. Diğer kapılar da sıkıca kapatılınca önceden hazırlanan plan gereği vezir Sahip Şemseddin İsfahani'nin söylemesi gereken "kuzu" parolasını Emîr-i Dâd Nusret bizzat kendisi söyledi. "Kuzu" parolasını duyan ayak takımı derhal gizlendikleri yerden çıkarak, nacak ve keskin kılıçlarla Şemseddin Hasoğuz ve Esedüddin Ruzbeh'e darbeler indirmeye başladılar. İnen darbeler neticesinde Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz ve Atabeg Esadeddin Ruzbeh öldüler.⁸⁴⁹ Emîrlere öldükten sonra başlarını gövdelerinden ayırdılar. İbret olsun diye ikisinin kellesi de sarayın içindeki törenlerin yapıldığı ahşap köşeye astırıldı.⁸⁵⁰

Emîr-i Dâd Nusret, öldürmüş oldukları bu beylerin evine ayak takımını göndererek mallarını yağma ve talan ettirdi. Hasoğuz ve Ruzbeh'in yakınları ve adamlarının bir kısmı esir edilirken, bir kısmı öldürüldüler. Hatta suikast sonucu öldürmüş oldukları emîrlere duydukları kinden dolayı bazılarını öldürmekle yetinmediler, esir aldıkları yakınlarına yönelik aşağılayıcı muamelelerde bulundular. Dönemin kaynak müelliflerinden İbn Bibî, bu hususta önemli bilgiler nakleder: "*Ebû Bekir Attar'ın oğlu eğlence meclisi düzenledi. O, son derece iffetli ve namuslu oluşları yüzünden ay'ın gözünün ucundan bakmaya cesaret edemediği Hasoğuz'un kız kardeşini meclistekilerin huzurunda, nedimelerin ve sanatçıların yanına getirerek zorla şarap içirdi, itip kakarak dansa kaldırdı. İnsanlık dışı, utanç verici, çirkin, tiksindirici davranışlarda bulundu ve ona akla hayale gelmeyecek hakaretler etti.*"⁸⁵¹ İbn Bibî, bu suikast hadisesini anlatırken vezir Sahip Şemseddin'i tamamen masum göstermeye çalışır ve çatışmanın diğer devlet adamları arasında geçtiğini belirtir.⁸⁵²

849 İbn Bibî, C. II, s. 93; Anonim *Selçuknâme*, s. 33; Yazıcızâde, s. 705.

850 Anonim *Selçuknâme*, s. 33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 461.

851 İbn Bibî, C.II, s. 94.

852 İbn Bibî, C.II, s. 89; Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahani", s. 274-275.

Dönemin kaynaklarından Anonim Selçuknâme de olayın failleri ile ilgili daha farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Buna göre tuzak Sultan II. İzzeddin tarafından emîrlerin nüfuzunun ortadan kaldırmak için hazırlanmıştı ve hasta numarası yapan sultandı. Aynı kaynak, ayrıca hadisenin sultanın sarayında cereyan ettiğini belirterek, Hasoğuz ve Ruzbeh haricinde on iki emîrin daha öldürüldüğünü söyler. Eser, sultanı bu işin faili olarak göstermekle birlikte Sultan II. İzzeddin'in bu hareketinden dolayı daha sonra pişman olduğu ve bunlara sebep olanları öldürerek, onların mallarını Hasoğuz ve Ruzbeh'in yakınlarına verdiğini nakleder.⁸⁵³

853 *Anonim Selçuknâme*, s. 33-40.

SONUÇ

Ortaçağ Türk-İslam dünyasına ikbal dönemini yaşatan Selçuklu devletleri, kendi içlerinde meydana gelen suikast eylemleriyle, devletlerin büyük buhranlar yaşamasına ve onları çöküşe götüren gerilemelere neden olmuşlardır. Büyük Selçuklular ve ona bağlı imparatorluk sınırları dâhilindeki Irak, Suriye ve Anadolu Selçuklu devletlerinde birçok önemli suikast girişimi meydana gelmiştir. Bu devletlerin içerisinde failleri bakımından iki tür suikast girişimi örneğini görmekteyiz. Bunlardan ilki, İslam dünyasında siyasi ve itikadi ihtilaflara bağlı olarak ortaya çıkmış olan Bâtınîlerin yahut Hasan Sabbâh ve fedailerinin girişmiş oldukları suikastlardır. İkincisi ise, devletlerin içerisindeki görevlilerin iktidar ve otorite hırsına kapılarak rakiplerini bertaraf etmek için girişmiş oldukları suikastlardır.

Bâtınîler, kendilerine özgü metotlarla başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere Irak ve Suriye Selçuklu devletlerinde önemli mevkilerdeki birçok devlet adamına yönelik suikast eylemlerinde bulunmuşlardır. Bu komplolar bazen bir vezire veya bir emîre yönelik yapılırken, bazen de bir sultana karşı, onu devirmek adına yapılmıştır. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nde başta Sultan Berkıyaruk olmak üzere Sultan Muhammed Tapar gibi liderler, bu örgütün suikast girişimlerine maruz kalmışlardır. Yine Selçukluların önemli devlet adamlarından vezir Nizâmü'l-Mülk de bu örgütün komplosuna maruz kalarak ölmüştür. Büyük Selçuklu Devleti, Irak ve Suriye Selçuklu devletlerinde Bâtınî suikastları yoğunluktayken, bu devletlerin dışında Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bâtınî girişimli suikastlar görülmemektedir. Bu devlette daha çok devlet adamları, kapılmış oldukları iktidar hırsları yüzünden, birbirilerini tasfiye etmek için suikast

eylemlerine başvurmuşlardır. Bu suikast girişimleri, bazen devletin başındaki sultanın en yakın adamları tarafından düzenlenmiştir. Nitekim Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd, II. Gıyâseddin, devlet adamları taifesinin onu zehirletmeleri sonucu ölmüştür. Yine Sultan II. Alâeddin Keykubâd, ağabeylerinin suikast tertibatı sonucunda ölmüştür. Bu devletin vezaret makamında da özellikle Sadeddin Köpek gibi bazı devlet adamları suikast eylemleri sonucunda ortadan kaldırılmışlardır.

Bâtınîlerin ve hırslı devlet adamlarının, devlet içerisinde önemli mevkilerdeki görevlilere yönelik, etrafa dehşet saçan ve devletin kurulu düzenini sarsan suikast eylemleri, Selçuklu toplumunda büyük etkilere ve huzursuzluklara neden olmuştur. Nitekim yukarıda da değindiğimiz üzere bu tür eylemler Selçuklu devletlerine geri getirilemez kayıplar yaşatmıştır. Öyle ki Büyük Selçuklu Devleti'nin en zirve dönemini yaşatmış olan Sultan Melikşah'ın zehirlenerek öldürülmesi sonucunda, devlet fetret dönemine girerek büyük bir gerileme yaşamıştır. Bu durum diğer Selçuklu devletlerinde de farklı bir şekilde kendisini göstermiştir. Nitekim Irak ve Suriye Selçuklu devletlerindeki suikastlar, devlet adamlarının otoriteyi ellerine alarak, kendi çıkarları doğrultusunda devletleri dizayn etmelerine sebep olmuştur. Yine Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'ın zehirlenerek öldürülmesi, devletin karışık bir hal alarak zayıflayıp, güçsüz duruma düşmek suretiyle Moğolların egemenliği altına girmesine neden olmuştur.

Bâtınîlerin hazırlamış oldukları *Şeref Listeleri* ve devlet adamlarının nüfuz ve otorite düşkünlüğü neticesinde meydana gelen suikastlar, devletlere siyaseten büyük gerilemeler yaşatırken, aynı zamanda Selçuklu toplumunun bünyesinde de derin yaralar açmıştır. Özellikle de Büyük Selçuklu toplumunda, Bâtınîlerin suikast eylemleri neticesinde yollarda emniyet kalmamıştı ve her gün onlarca Müslüman yönetici ve sıradan vatandaş yeni bir suikast ve cinayete kurban gitmekteydi. Bir yandan devletteki otorite boşluğundan, diğer yandan bundan istifade eden Bâtınîlerin halk arasında ve Sünni itikada mensup devlet adamlarına karşı tutumlarından dolayı, halkın hiçbir can ve mal güvenliği kalmamıştı. Halk büyük korku ve panik içindeydi. Dolayısıyla çaresiz bir şekilde adeta Bâtınî taraftarı ve Bâtınî olma-

yan şeklinde gruplara bölünmüştü. Bu bölünme iki zıt kutbun bir birini imha veya bertaraf etmek istemesi yüzünden ideolojik bir şekle dönüşmüştü. Benzeri bir durum diğer Selçuklu devletlerinin tebaası arasında da yaşanmaktaydı. Devlet adamlarının ülke içerisindeki girişmiş oldukları suikast eylemleri neticesinde halk büyük bir karışıklık ve endişe içine düşerken, bu devlet adamlarının nefretini kazanmamak için de bunlara karşı haklı oldukları durumlarda bile seslerini çıkaramıyorlardı.

KAYNAKÇA

- Abu'l- Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1945.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri," *Türkler Ansiklopedisi*, YT. Yay., C. 4, Ankara 2002.
- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.I-II, (Haz. Erdoğan Merçil) İstanbul 1977.
- Alptekin, Coşkun, *Dımaşk Atabegliği: Toğ Teginliler*, M.Ü. Fen-Edb. Fak., İstanbul 1985.
- Alptekin, Coşkun, "Aksungur el-Porsukî," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C. II, Ankara 1997.
- Alptekin, Coşkun, "Irak Selçukluları," *DGBİT*, Çağ Yay., C.VII, İstanbul 1988.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları," *DGBİT*, Çağ Yay., C.VIII, İstanbul 1992.
- Alptekin, Coşkun, "Büyük Selçuklular," *DGBİT*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul 1989.
- Aka, İsmail, "Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömüldükleri Yerler: I. Büyük Selçuklular," *Türk Kültürü*, C.27, S. 310, Ankara 1989.
- Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.
- Aksarayî Kerimüddün Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l Ahyâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.

- Anna Komnenos, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- Anonim *Selçuknâme*, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), Uzluk Kitaplığı, Ankara 1952.
- Anıl, Yasar Şahin, *Alamut Terörünün Kaynakları ve HasanSabbâh*, Gendas Yay., İstanbul 2003.
- Azîmî, Azîmî *Tarihi*, (Yay. A. Sevim), TTK Yay., Ankara 1988.
- Ateş, Ahmed, "Bâtîniye," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 2, İstanbul 1961.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, C.V, Tekin Yay., İstanbul 1999.
- Bal, Mehmet Suat, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlukları ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *TAD*, S. 17, Bahar, Konya 2005.
- Bal, Mehmet Suat, *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*, AÜDTCE, Ankara 2004 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Bal, Mehmet Suat, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahani", *TAD*, S.19, Bahar, Konya 2006.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK. Yay., Ankara 1990.
- Barthold, W, *İslam Medeniyet Tarihi*, (Çev. M. Fuat Köprülü), Ankara 1973.
- Barthold, W, "Ali Tegin," *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1965.
- Baktır, Mustafa, "Hutbe," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C. 28, İstanbul 1998.
- Başta, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Ü. Yay., İzmir 1990.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, KB. Yay., Ankara 1985.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Sanat Yay., İstanbul 2004.

- Bayram, Mikail, "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi," *Cogito*, S. 29, İstanbul 2001.
- Bazın, Marcel, "Kirman," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C. 26, Ankara 2002.
- Bazin, Marcel, "Kum," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yay., Ankara 2002.
- Bedirhan, Yaşar, *Ortaçağ Tarihi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2004.
- Belâzurî, *Fütühu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), KB. Yay., Ankara 2002.
- Bündârî, *Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yay., 2. Baskı Ankara 1999.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yay., İstanbul 1994.
- Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I-III, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1988.
- Çağatay, Neşet ve İ. Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, AÜİF Yay., Ankara 1965.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Çaycı, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yay., İstanbul 2008.
- Çubukçu, İ. Agâh, "Hicri 5/ Miladi 11. Yüzyılda İslâm'da Siyasi ve Dinî Durum, *AÜİF Dergisi*, C.XIII. , AÜİF Yay., Ankara 1953.
- Daftary, Farhad, *The Ismailis: Their History and Doctrines*, (Çev. Erdal Toprak), Doruk Yay., İstanbul 2005.
- Dayandı, Ahmet, *Alparslan Zamanında Selçukluların Dini Siyaseti*, SÜ. SBE., Konya 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demir, Mustafa, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya 2004.
- Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul 1977.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller*, Âsârı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1944.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*, C. I, (Çev. Vedat Atila), Gri Yay., İstanbul 2006.

- Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, *Hasan Bin Sabbâh*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1300.
- Eğilmez, Savaş, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası," *Türkler Ansiklopedisi*, YT. Yay., C. 4, Ankara 2002.
- Ethem (Eldem), Halil, *Kayseri Şehri*, (Haz. Kemal Göde), KB. Yay., Ankara 1982.
- Ekinci, Abdullah, *Ortadoğuda Marjinal Bir Hareket: Karmatiler*, Odak Yay., İstanbul 2005.
- Ekinci, Abdullah, "Ortadoğuda Ortaya Çıkan Heterodoks Akımların Tarihsel Arka Planı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 141, Elazığ 2003.
- Ekilelioğlu, Halit ve Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, EÜ. Yay., Kayseri 1996.
- Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, AÜDTCE Ankara 1995 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Eymen, Fuâd Seyyid, "Fâtımîler," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul. İSAM. Yay., 1995.
- Genç, Süleyman, *Fatımî-Abbâsi-Selçuklu Münasebetleri ve Besasiri İsyanı*, Ege Ü. SBE., İzmir 1995 (Basılmamış Doktora Tezi).
- Genç, Süleyman, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsi İlişkileri," *Türkle Ansiklopedisi*, YT. Yay., C. 4, Ankara 2002.
- Gibb, H. A.ve R. Kraus, "Müstansır," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 8, İstanbul 1979.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara, 1998.
- Göde, Kemal, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Türbeleri", *SDÜ-FEFSBD*, S. 5, Isparta 2000.
- Göde, Kemal, *Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi*, Isparta 1997.
- Göde, Kemal, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", *SDÜFEFSBD*, S. 1, Isparta 1995.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul 1979.

- Gökbilgin, M. Tayyip, "Müneccimbaşı", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 8, İstanbul 1979.
- Gönen, Özlem, *Büyük Selçuklu İmparatorluğun'da Hânedan Mücadeleleri*, Van, 2001 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Günaltay, M. Şemseddin, "Selçuklular Horasana İndiklerinde İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belle-ten*, C. 7, S. 25, Ankara 1943.
- Houtsma, M. Th, "Muhammed Tapar", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 8, İstanbul 1979.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), C. II, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.
- İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I-II, (Çev. Mürsel Öztürk), KB. Yay., Ankara 1996.
- İbn Bibî, *Selçuknâme*, (Çev. M. Halil Yinanç), Kitapevi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2010.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Talep Fi Tarih-i Haleb*, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çev. Ali Sevim), TTK. Yay. Ankara 1982.
- İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yay., C. IX-XII, İstanbul 1987.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995.
- İbn Şeddad, *Siretü'z-Zahir Baybars (Baybars Tarihi II)*, (Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 2000.
- İlhan, Avni, "Bâtıniyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C. 5, İstanbul 1992.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, İstanbul 2002.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular*, Türk Dünyası El Kitabı 2. Baskı, Ankara 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İÜ. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Yay., 4. Baskı, İstanbul 2008.

- Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yay., İstanbul 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Nizâmü'l-Mülk," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 9 İstanbul 1964.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Melikşah," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C.12, İstanbul, 1970.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Kavurd," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İst.
- Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yay., İstanbul 2007.
- Kara, Seyfullah, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, Şema Yayınları, İstanbul 2006.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hamdânîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C.15, İstanbul 1997.
- Karadaş, Cağfer, "Selçukluların Din Politikası", *İstem*, S. 2, SÜİF Yay., Konya, 2003.
- Kaya, Pınar, *Büyük Selçuklular Dönemi Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler*, İÜ. SBE., İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya 2001.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'ined-din Süleyman*, AÜDTCE Yay., Ankara 1970.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Süleyman (13. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Mu'ineddin Süleyman)*, Kaynak Yay., İstanbul 1999.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, AÜDTCE Yay., Ankara 1958.
- Kaymaz, Nejat, "Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II," *TAD*, C. 3, S.4-5, AÜ. Yay., Ankara 1965.
- Küçükdağ, Yusuf ve Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Mikro Yay., Konya, 1999.
- Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi," *TAD*, S. 27, Bahar, Konya 2010.
- Koca, Salim, "Sultan Aleâddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devlet İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emîr Sâ-

- deddin Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü," *Gazi Türkiyat*, S. 7, Ankara 2010.
- Kopruman, K.Yaşar, *Mısır Memlûkluları Tarihi*, KB. Yay., Ankara 1989.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2011.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara, 2011.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 2011.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004.
- Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk ve Tarihi Rolü," *Milli Kültür*, C. 1, S. 5, Ankara 1977.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplamları Tarihi I*, (Çev. Yasin Aktay), İstanbul 2002.
- Lewis, Bernard, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, (Çev. Kemal Sarısözen), Kapı Yay., İstanbul 2004.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yay., Ankara 2005.
- Lewis, Bernard, "İsmâîliler," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 5/2 1950.
- Lewis, Bernard, *Haşîşiler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yay., İstanbul 1995.
- Lockhart, Laurence, "HasanSabbâh an Assassins", (Çev. Süleyman Tülcü), *Atatürk Ü. Fakültesi Dergisi*, S. 26, Erzurum 2006.
- Lockhart, L. ve M. Hodgson, "Alamut", (Çev. Süleyman Tülcü), *Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum 2008.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay. Ankara 1996.
- Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara 2005.
- Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK Yay., Ankara 2000.

- Merçil, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989.
- Merçil, Erdoğan, “Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, *XI. Türk Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 2, TTK Yay., Ankara 1994.
- Merçil, Erdoğan, “Büveyhiler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay., C. 6, İstanbul 1992.
- Merçil, Erdoğan, “Mirdâsiler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, (Çev. Ali Genceli), Hilal Yayınları, İstanbul 1971.
- Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Camiu’d-Düvel Selçuklu Tarihi*, C. I-II, (Yay. Ali Öngül) Ankara 1990.
- Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Çev. Mehmet Altay Köymen), TTK. Yay., Ankara 1999.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1991.
- Öz, Mustafa, “Nizâriyye,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h.485-498/m.1092-1104)*, İ.Ü. Edb. Fak. Yay., İstanbul 2001.
- Özaydın, Abdülkerim: “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri,” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, (Ayrı basım), İstanbul 2002
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, C. I, KB. Yay., Ankara 1996.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.,
- Özaydın, Abdülkerim, “Berkyaruk,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.,
- Özaydın, Abdülkerim, “Muhammed Tapar,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.

- Özaydın, Abdülkerim, “Hasan Sabbâh,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ahmedîliler,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri,” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, (Ayrı basım), İstanbul, 2002,
- Özaydın, Abdülkerim, “Cend,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, “Bündârî,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Özaydın, Abdülkerim, “Mezyediler,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.,
- Özgüdenli, Osman G., “Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi,” *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, S. 39, İstanbul 2004.
- Özgüdenli, Osman G., *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İz Yay., İstanbul 2005.
- Özdemir, Mehmet, “Hammâdiler,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Râvendî, *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, C. I-II, (Çev. Ahmet Ateş), Ankara 1999.
- Reşîdüddin, *Câmiu’t-Tevârih*, (Selçuklu Devleti), (Çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2011.
- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Hüseyinî, *Ahbârü’d- Devleti’s- Selçukiyye*, (Çev. Necati Lûgal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm’ın Serüveni*, C. I-II, (Çev. Komisyon), İz Yay., İstanbul 1993.

- Houraini, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yusuf Alogan), İstanbul 1997.
- Huart, Cl., “Kazvin,” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Sav, Hasan, *1240–1256 Yılları Arasında Anadolu Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Konya 1999 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sayan, Yüksel, “Serahs” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Sevim, Ali, *Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yay., Ankara 1995.
- Sevim, Ali ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi* TTK Yay., Ankara 1989.
- Sevim, Ali, “Bugyetü’t Taleb fi Tarihi Haleb’e Göre Sultan Alparslan,” *Belleten*, C. 30, S. 110, Ankara 1966.
- Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yay., Ankara 1990.
- Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları (Malazgirt Armağanı)*, TTK Yay., Ankara 1993.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Adîm,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Kalanisi’nin Zeylû Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan’la İlgili Verilen Bilgiler,” *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yay., İstanbul 2008.
- Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Miratü’z-Zaman fi Tarihi’l-Ayan, Selçuklularla İlgili Kısımlar*, (Yay. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1968.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350)*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 1987.
- Sümer, Faruk, “Aksungur el-Ahmedîlî,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, TDAV Yay., İstanbul 1999.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, TTK Yay., Ankara 1998.

- Sümer, Faruk, "Selçuklular," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Sümer, Faruk, "Arslanşah," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Tufantoz, Abdürrahim, "Mervâniler," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., 7. Baskı, İstanbul 2002.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Turan, Osman, *Türkler ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- Turan, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Celâleddîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri," *Bellekten*, S. 45, Ankara 1948.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969.
- Turan, Osman, "II. İzzeddin Keykavus'e Aid Bir Temlik-name," *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955.
- Turan, Osman, "Keykavus II," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Turan, Osman, "Keykubad II," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Turan, Osman, "Kılıç Arslan IV," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Turan, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımı, İstanbul 1995.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Togan, Zeki V., "Alamut," *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 1, İstanbul 1965.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi Nâmesi*, (Çev. Hrant D.Andreas-yan), Ankara 1987.
- Usta, Aydın, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler," *IÜEF Tarih Dergisi*, S. 44, İstanbul, 2008.
- Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220–1237)*, TTK Yay., Ankara 2003.

- Uyumaz, Emine, “Anadolu Selçuklu Çağı Kronolojisi,” *Cogito*, S. 29, YK Yay., İstanbul 2001.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1998.
- Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.
- Yazıcı, Tahsin, “Fidâî,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay.
- Yinanç, Mükremin H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.
- Yinanç, Mükremin H., “Alparslan,” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Yinanç, Mükremin H., “Arslanşah,” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, EÜ Yay., Kayseri 1995.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Selçuklular Zamanında Bâtınîler’in Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Elazığ 1989.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar’ın Anadolu Politikası,” *XI. Türk Tarihi Kongresi ve Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, TTK Ankara 1994.
- Zettersteen, K. V., “Berkyaruk,” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.

KARMA DİZİN

A

- Abaka Han, 195, 197, 202, 203, 205
Abbâsi-ler, 28, 35-38, 47, 59, 60, 62, 133, 158, 169, 213, 225, 228
Abdurrahman Sümeyremi, 9, 94
Abdurrahman Toganyürek, 10, 135, 136, 141
Abdül-Vâhid b. İsmâil, 109
Abdüllâtîf b. el-Hucendî, 10, 116
Abdülmelik b. Attâş, 50
Abû'l-Farac, 24, 185, 186, 188-192, 195, 197, 199, 200, 204, 207
Ağlebek, 140
Ahılkelek, 60
Ahmed b. Attâş, 97, 99-101
Ahmed b. Mahmud, 29, 39, 77, 82, 85, 144, 151, 206, 225
Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk, 10, 105
Ahmedîl, 10, 108
Ahmet Ateş, 23, 26, 233
Ahmet Teküdar, 205
Aksaray, 28, 169, 193, 197, 200, 204
Aksarayî, 28-29, 58, 65, 66, 87, 186, 187, 190-204, 206, 216, 225
Aksungur Ahmedîl, 130, 133
Aksungur el-Porsukî, 10, 22, 96, 109, 10, 112, 225
Alaiyye, 170-171
Alamut, 17, 33, 52-54, 74, 75, 90, 99, 105, 112-113, 117, 121, 135, 172, 226, 231, 235
Aleaddin-i Müslüman, 172
Alevî-î Mehdî, 52-53
Alıncak Noyan, 194
Ali Tegin, 44-45, 226
Alp Argun, 145, 148, 151
Alp Arslan, 11, 22, 31, 60, 64-66, 154, 162-165, 228, 234
Alp Arslan b. Rıdvan, 22
Alp Kara, 45
Alparslan, 9, 42, 47, 57-69, 73, 79, 84, 167, 227, 230, 234, 236
Alpkuş, 130, 137, 148
Alpkuş el-Kebir, 130
Amid, 58-59, 62, 79, 174
Amid'ül-Mülk, 58-59
Anadolu, 11, 15-16, 23, 26-32, 34, 47, 48, 59-63, 71-72, 90, 124, 167-175, 177, 188, 191-195, 197, 199, 201-209, 212, 213, 215, 221, 222, 226-228, 230, 234, 236
Argun Han, 205-207
Arran, 61
Arslan Argun, 89
Arslan Yabgu, 43-45, 167
Arslanşah, 11, 139, 145-152, 235, 236
Ata Melik Cüveynî, 24
Atsız, 71, 144, 154, 155, 234
Avnüddin Hubeyre, 140
Ayaz, 10, 63, 70, 102-104
Ayn-Calut, 195
Azerbaycan, 47, 50, 60-62, 73, 88-90, 92, 127, 130, 132-134, 139, 145, 149, 153, 203

B

Babailer, 209
 Bağdat, 20, 24, 35-36, 38, 69-70, 73, 75-78, 80, 84, 85, 88, 90, 102, 123, 126-137, 140, 144, 145, 148-149, 194
 Barzam kalesi, 64, 69
 Bâtîni-ler, 10, 15-17, 19-26, 31-34, 38, 51-54, 66-68, 74, 75, 84, 85, 90-99, 101, 104, 105, 107-113, 115-121, 124, 126, 128-129, 132-135, 157-160, 162, 163, 221, 230, 236
 Baybars, 29, 195, 197, 200-204, 229
 Baycu Noyan, 193-194
 Bedrû'l-Cemal, 71, 155
 Belh, 70, 78
 Benî Kilab, 62
 Berduliye Hatun, 185
 Berkýaruk, 26, 33-34, 74, 75, 82, 84, 87-95, 102, 104, 117, 119, 121, 155, 158, 221, 232, 236
 Bernard Lewis, 32-33
 Beyhak, 108, 111
 Bibi Hatun, 26
 Bizans, 36, 47, 59-63, 71, 73, 194, 226, 232
 Bozan, 72, 88
 Börîpars, 89
 Buhara, 42-43, 64, 73-74
 Burûcird, 88
 Büveyhîler, 36, 62, 232
 Büveyhîler, 36
 Büyük Selçuklu Devleti, 15, 16, 19, 21, 23, 29, 32, 38, 39, 48, 49, 51-52, 55, 57, 59, 64, 67, 69-75, 79-81, 84, 87, 88, 90, 95, 97, 101, 105, 106, 109, 117, 124, 130, 131, 134, 154, 155, 165, 221, 222, 231

C-Ç

Caferek, 78
 Cebriye, 38
 Celâleddîn Harzemşah, 172, 179
 Celâleddîn Karatay, 175, 176, 180, 184-190, 212, 216, 235
 Cemâlû'l-Mülk, 9, 78-79, 81, 82
 Cenâhüddevle Hüseyin b. Aytekin, 155
 Cihan Pehlivan, 149-152
 Çağrı, 23, 43-45, 47, 57-59, 89, 130, 164
 Çâşnigîr Nusreddin Alı, 176
 Çavlı, 127, 141, 144, 171
 Çiçek Hatun, 157
 Çökürmüş, 103, 165

D

Dandanakan, 47
 Daru'l-Hikme, 38, 51
 Davud Şah, 172
 Dergüzîni, 110, 112, 116, 125, 133
 Deylem, 51-52, 66, 84, 91
 Dımaşk, 10, 21, 23, 50, 64, 66, 71, 75, 90, 106-107, 113-115, 155, 156, 158, 163, 164, 225, 234
 Dubeys b. Sadaka, 127
 Dukak, 39-40, 90, 155, 156, 158
 Dürzi/Nusayrî, 38

E

Ebû Bekir Attar, 184, 216, 217
 Ebû Ca'fer b. el-Meşşât, 95
 Ebû Tahir es-Sâig, 159-160
 Ebû Tâhir-i Errânî, 84
 Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed en-Nişâbüri, 108
 Ebû'l-Ganaim, 81
 Ebu'l-Hasan Nasr, 70
 Ebu'l-heycâ, 62

- Ebu'l-Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn, 95
 Ebû'l-Kasım Dergüzîni, 110, 112
 Ebû'l-Mehâsin er-Rûyânî, 109
 Ebû'l-Mehasin, 81
 Ebû'l-Muzaffer b. el-Hucendî, 95
 el-Kadir Billah, 37
 el-Mukarreb Cevher, 10, 115
 Emîr Abbas, 11, 135-137
 Emîr Ahmedîl, 108
 Emîr Bilge Beg, 10, 94
 Emîr Bozaba, 141, 147
 Emîr Çoban, 28
 Emîr İnanç, 11, 148-149, 151-154
 Emîr Şumla, 139
 Emîr Yaruntaş, 74
 Emîr-i Dâd Nusret, 217-219
 Emine Uyumaz, 34
 er-Raşid Billah, 129, 132
 Er-Tokuş, 171, 210
 Eretnalılar, 27
 Erran, 73, 127, 134, 136, 144
 Esedüddeve Salih b. Mirdâs, 62
 Esedüddin Ruzbeh, 184-185, 187, 215-219
- F**
- Fahreddin Alau'd-Devle, 150
 Fahreddin Arslandoğmuş, 189
 Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk, 10, 104, 105
 Fâtımî Devleti, 35, 36, 51, 55, 158
 Fatma Hatun, 131
 Fazluye, 61
 Fedai, 55, 56, 113, 162
 Filistin, 32, 47, 48, 61-63, 154-165, 234
- G**
- Gazan-han, 25
 Gazneli Mahmut, 43, 44, 46
 Gazneliler, 36, 43-45, 47, 69-70
 Gence, 36, 61, 73, 89, 93, 95, 126, 232
 Gevher Ayin, 64, 66
 Gevher Hatun, 127, 134
 Gevherâyin, 80, 96
 Gıyâseddin Mesud, 26, 205, 206
 Giorgi, 73
 Girdbazü, 10, 116
 Girdkuh, 59
 Gürcü Hatun, 184, 187, 193
 Gûrdbazü, 146, 147, 151, 152
 Güyük Han, 185, 186
- H**
- Hacip Tatar, 137
 Halep, 20, 22, 62, 71-73, 88, 90, 109, 154-165, 179, 183, 188
 Hanoglu Harun, 154
 Harezmi, 41, 45, 63, 93, 144, 152, 173-175, 179-180, 182, 209, 210
 Harun b. Ilig Han, 42
 Harzemşah, 144, 172-173, 179
 Hasan Sabbâh, 19, 25, 33, 48-56, 74, 84, 116, 117, 221, 233
 Hasbeg b. Belengerî, 11, 135, 139, 141, 143
 Haşhaşi, 25, 31, 33, 48, 55-56
 Hatiroğlu Şeref, 195-197, 199
 Hazar Denizi, 60
 Hemedan, 25, 70, 88-90, 109, 111, 116, 124, 126-128, 130, 133, 138-142, 144-152
 Herat, 58
 Herbert W. Duda, 27
 Hokkabazoğlu Seyfeddin, 170
 Horasan, 21, 22, 44, 46, 47, 57, 60, 76, 78-79, 89, 92, 97, 108, 116, 118, 132, 144
 Hrant Andreasyan, 24

- Humartekin, 80, 127
 Humus, 157-160
 Huzistan, 80, 127, 132-134, 139, 140, 142, 151
 Hûlagü, 25, 194, 205, 233
 Hüsâmeddin Karaca, 213-215
 Hüsâmeddin Kaymeri, 180, 181
 Hüseyin Kani, 74

I-İ

- I. Aleâddin Keykubad, 26-27
 I. Gıyâseddin Keyhüsrev, 168, 208
 İbn Behmenyar, 78, 81
 İbn Bîbî, 26, 27, 168, 170-178, 180, 181, 184-205, 209-219, 229
 İbn Kesir, 23, 57, 64
 İbn Mûlaib, 11, 22, 159-162
 İbn-i Allan, 80
 İbrahim Yınal, 47
 İfrîkiye, 37
 II. Alâeddin Keykubâd, 11, 167, 184, 186, 187, 189-193, 216, 222
 II. Aleâddin Keykubad, 29
 II. Gıyâseddin Keyhüsrev, 177, 178
 II. İzzeddin Keykâvus, 189, 194, 199, 205, 216
 II. Murad, 27
 III. Gıyâseddin, 29
 III. Gıyâseddin Keyhüsrev, 11, 167, 199, 201, 204-205
 İl-Arslan, 152
 İldeniz, 139, 145-146, 148-154
 İlhanlı, 25, 28, 205, 206, 226, 228, 234
 İmâdeddin Zengî, 114, 130
 Irak, 10, 15-16, 19-23, 26, 32, 37, 92, 110, 112, 123-127, 132-135, 138-146, 148-149, 151, 152, 221, 222, 225, 230

- İsfahan, 10, 21-22, 49-51, 70, 72-74, 78, 84, 87, 88, 90, 92-94, 97-99, 101, 107, 108, 116, 119-121, 124, 130, 132, 133, 139, 140, 148, 151, 153, 184, 187
 İsmail b. Yakutî, 88
 İsmâili-ler, 25, 33, 38, 52, 54, 74, 119, 129, 231
 İzzeddin Muhammed, 188-189
 İzzeddin Satmaz, 146, 148

K

- Kaderiye, 38
 Kafkasya, 47, 60, 61, 73, 228
 Kahire, 22, 37, 50
 Kaim Biemrillah, 47, 59-60
 Kalencer, 44-45
 Karahanlı, 35, 42-45, 47, 61, 63, 67, 69, 70, 73, 74
 Karakurum, 185, 188
 Karmatiler, 37, 90, 121
 Kartli, 61
 Kasîmü'd-Devle Aksungur, 96
 Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî, 10, 109
 Kaşanî, 10, 111-112
 Kavurd, 58-60, 66, 69-70, 230
 Kayır Han, 180-182, 209-210
 Kayseri, 61, 168-170, 175, 178, 181, 184, 189, 193, 194, 203, 206, 210, 211, 228, 236
 Kazvîn, 52
 Kemaleddin Kamyâr, 173, 174, 176, 180, 181, 210, 212
 Kemalülmülk Ali b. Ahmed es-Sümeiremi, 10, 124, 125
 Kerrâmiye, 38
 Kızılsarı, 74, 75
 Kirman, 58-60, 70, 90, 92, 119, 124, 227, 232

- Kodan, 82
 Kongurtay Noyan, 203
 Konya, 23, 26, 32, 48, 61, 169, 170, 177, 182, 186, 193, 194, 197, 199, 200, 204-206, 208, 212, 216, 226, 227, 230, 234
 Kum, 41, 48, 151, 227
 Kutalmış, 47, 58, 59, 71, 167
 Kutalmışoğulları, 167
 Kutbeddin İsmail, 73
 Kürboğa, 87
- L**
- Lülü, 11, 163-165
- M**
- Mahmud, 10, 28, 29, 39, 74, 75, 77, 82, 85, 87-89, 92, 115-117, 121, 123-126, 133, 138, 142, 144-146, 151, 185, 190, 201, 206, 225
 Malazgirt, 62-63, 65, 234
 Mansûr el-Herevî, 10, 116
 Mâverâünnehr, 43, 44, 60, 63-66, 108, 118
 Mâzenderân, 51, 116
 Mecdû'l-Mülk, 82
 Mecdûlmülk el-Balasâni, 93
 Mehmelek Hatun, 73, 124
 Melik Alp Arslan, 11, 162-165
 Melik Davud, 10, 130, 132-135
 Melik Eşref, 172, 173
 Melike Adliyye, 211
 Melikşah b. Mahmud, 29, 138
 Memlûklü, 29, 195, 200-202, 231
 Menbiç, 61, 62, 72
 Mengü Han, 188, 190
 Mengübars, 132, 134
 Mengücek, 171, 172
 Meraga, 10, 108, 128
 Merv, 45-47, 57, 60, 67, 73, 82
 Mevdûd, 10, 22, 106, 107
 Mısır, 35, 38, 50, 51, 61, 71, 155, 157, 158, 160, 161, 179, 183, 197, 201, 203, 226, 231
 Mirdasiler, 62
 Moğol, 17, 25-28, 41, 55, 169, 170, 173-175, 179, 186, 188, 189, 191, 193-205, 207, 216, 217, 222, 226, 233, 234
 Muhammed b. Mahmud, 142
 Muhammed Tapar, 10, 21, 22, 26, 34, 89, 90, 93-103, 105, 106, 108, 109, 123, 124, 143, 159, 221, 229, 232
 Muinüddin Pervâne, 194-200, 202, 203
 Muiz Lidinillah, 38
 Muizz, 37
 Muktedî Biemrillâh, 88
 Musa Yabgü, 44, 45, 47
 Muslih Hadim, 191
 Musul, 19, 50, 62, 63, 72, 88, 90, 106, 109-112, 130, 135, 139, 145, 149
 Mûtezile, 38
 Mûbarizeddin Bayram, 216
 Mûbarizeddin Behramşah, 170
 Mûeyyidü'l-Mülk, 78, 93
 Mûmine Hatun, 148
 Mûneccimbaşı, 30, 69, 84, 126, 132, 175, 178, 181, 206, 215, 229, 232
 Mürchie, 38
 Mûsta'li, 50
 Mûstansır-Billâh, 50
 Mûstazhir-Billâh, 88
 Mûstersîd Billâh, 126-129, 133, 135
- N**
- Napçı Noyan, 197, 199
 Nasır Han, 43, 63
 Nâsır Lidinillah, 169
 Nasireddin Akkuş, 146

- Nasruddevle, 62
 Necmeddin Nahcevani, 188
 Nejat Kaymaz, 34
 Nesâ, 46
 Nisabur, 37
 Nişabur, 26, 47, 49, 69, 73, 78, 79, 90, 95, 104, 111, 121
 Nizamiye Medreseleri, 51, 69, 85
 Nizâmü'l-Mülk, 9, 10, 21, 22, 29, 49, 51, 60, 61, 69, 75, 77-85, 87, 92, 93, 95, 104, 105, 117, 221, 230-232
 Nizarî, 52
 Nureddin Yenbui, 200
- O-Ö**
- Oğuz Devleti, 39
 Olcaytu-han, 25
 Osman Turan, 29, 32, 66, 195, 207
 Ögeday, 175, 179
 Ömer Hayyâm, 49
- P**
- Pervâne Fahreddin Ebu Bekir Attar, 184
 Pervâne Nizameddin Hurşid, 189
- R**
- Reşidüddin Fazlullah, 25, 26, 64, 69, 70, 73, 74, 82, 84, 85, 87, 89, 91, 92, 94, 99, 100, 103, 112, 120, 127, 128, 136, 137, 141, 143, 146, 147, 153, 233
 Rey, 15, 49-51, 58-60, 70, 87, 90, 93, 95, 108, 115, 121, 124, 125, 128, 136, 137, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 151-156, 192
 Rıdvan, 11, 22, 90, 155-164
 Romanos Diogenes, 61, 63
 Rudbal, 105
 Rükneddin IV. Kılıç Arslan, 11, 29, 167, 184-187, 189, 191, 193, 194, 196, 199, 200, 204, 217
- S**
- Sa'd'ül-Mülk, 98-100, 103
 Sâdeddin Köpek, 11, 178, 180, 207-215, 230
 Sahip Fahreddin Ali, 200-201
 Sahip Şemseddin, 184-187, 216-219
 Sâmânoğulları, 42
 Sancar, 10, 22, 26, 34, 89, 104, 105, 109, 111, 112, 115-117, 123-125, 128, 129, 131, 133, 134, 144
 Sav Tegin, 61
 Sedidü'l-Mülk, 82
 Selanik, 30
 Selçuk, 20, 22, 26, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 38-48, 53, 54, 56, 58-64, 66-75, 77-79, 81, 84, 85, 87-109, 111, 112, 115-117, 119, 124-136, 138, 139, 142, 144, 149, 150, 152-155
 Selçuklu-lar, pek çok yerde
 Semerkand, 42
 Senbad, 37
 Serahs, 45-47, 234
 Seyfeddin Ayaba, 169, 170
 Seyfeddin Türkeri, 189
 Seyfüddevle Sadak, 102, 103
 Sır-derya, 39, 41
 Sitti Fatma Hatun, 150
 Siyavuş, 204, 205
 Sultan Mahmud, 10, 116, 121, 123-126, 133
 Suriye, 10, 11, 15, 16, 19, 20, 32, 36, 38, 47, 48, 61-63, 71, 72, 88, 90, 91, 106, 107, 111, 112, 135, 154-165, 178, 179, 221, 222, 232-234

Süleymanşah, 11, 139, 140, 143-148, 167

Süleymanşah b. Muhammed, 143

Ş

Şahdiz, 96-98, 101

Şahnaz Hanım, 208

Şam, 62, 179, 183

Şeddadiler, 61

Şemseddin Altunaba, 178, 210, 211

Şemseddin Altunapa, 180

Şemseddin Hasoğuz, 11, 185, 215-219

Şemseddin İsfahani, 216, 217, 219, 226

Şemseddin Mahmud, 185, 190

Şemseddin Yavtaş, 189

Şemsü'l-Mülük, 10, 113, 114

Şeref Listesi, 17, 55

Şihabeddin Mahmud, 115, 145

Şumla, 139, 143

T

Tâceddîn Pervâne, 180

Taceddin Pervâne, 210, 211

Tâcû'l-Mülük, 10, 82, 113-115

Tâcû'l-Mülük Börü, 10, 113-115

Tâcûlmülk, 74-76

Taşkent, 60

Tebriz, 133-135, 194, 195, 197, 202, 205, 206

Tekiş, 73, 89

Temirek, 107

Terken Hatun, 74, 75, 77, 82, 84, 85, 87-89, 92, 117, 119

Timurtaş Noyan, 28

Tirmiz, 70, 73

Toharistan, 63, 70

Tolunoğulları, 62

Tuğrul Bey, 20, 23, 36, 43-45, 47, 58, 59, 61, 67-69, 123, 126, 127, 134, 147, 148, 150, 151, 228

Tuğtekin, 106-108, 113, 115

Turan Şah, 90

Tutuş, 71-72, 88-90, 96, 117, 136, 155, 157, 159, 160, 167, 175

U

Ubeydullah b. Ali el-Hatibî, 109

Urfalı Mateos, 24, 77, 106, 107, 110, 235

V

Varand, 61

Y

Yağıbasan, 72

Yassı Çemen, 173

Yazıcızâde, 27, 30, 31, 175, 176, 180, 181, 209-213, 215, 218, 219

Yelbert, 83

Yusuf b. Firûz, 114

Yusuf Harezmi, 64, 69

Z

Zâhiru'd-Din Nişaburî, 23

Zandak, 41

Zengî, 114, 130, 131, 135, 136, 139, 141, 143, 149

Zübeyde Hatun, 82, 87, 94